

T.C
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET TARİHİ ANABİLİM DALI

145843

II.DÜNYA SAVAŞINDA TÜRKİYE KAMUOYU (1939-1945)

(Yüksek Lisans Tezi)

Danışman:
Yrd.Doç Dr. Necati AKSANYAR

145843

Murat BİÇER

0392063102

Kütahya-2005

Kabul ve Onay

Murat BİÇER'in hazırladığı, "II.Dünya Savaşında Türkiye Kamuoyu (1939-1945)" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

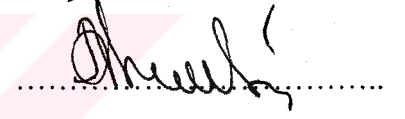
28 /06 /2005

Tez Jürisi

Yard. Doç. Dr. Necati AKSANYAR (Danışman)

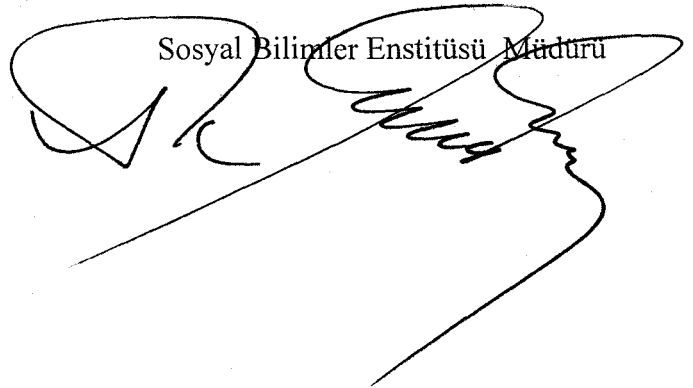
Prof. Dr. Aygün ATTAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa BİYİKLİ

Prof. Dr. Ahmet KARASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**II.Dünya Savaşında Türkiye Kamuoyu (1939-1945)**” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

27.06/2005

M. Biçer
Murat BIÇER

ÖZGEÇMİŞ

Murat BİÇER 1969 yılında Kütahya'nın Altıntaş ilçesine bağlı Zafertepeçal Kasabasında doğdu. İlk ve ortaöğretimini doğduğu beldede tamamladıktan sonra 1985'te Kütahya'nın Simav ilçesinde bulunan Simav Lisesinden mezun oldu. 1989'da Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Tarih Öğretmenliği Bölümü'nden mezun oldu. 1989-1990 öğretim yılında Osmaniye'nin Düziçi ilçesinde bulunan Düziçi Anadolu Öğretmen Lisesi'ne tarih öğretmeni olarak atandı. Beş yıl burada tarih öğretmeni olarak görev yaptıktan sonra 1995'te Kütahya Anadolu Öğretmen Lisesi'ne tarih öğretmeni olarak atandı. Biçer, aynı okulda 1999 yılında müdür yardımcılığı görevine başladı.

Murat BİÇER, 2003'te başladığı, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Cumhuriyet Tarihi alanındaki Yüksek Lisans öğrenimini 2005'te tamamladı.

Murat BİÇER, hâlen Kütahya Anadolu Öğretmen Lisesi'nde müdür yardımcılığı ve tarih öğretmenliği yapmaktadır.

ÖZET

2. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de idarenin başında bulunan İnönü, koyu bir otoriter yönetim kurmuş böylece iktidar üzerinde mutlak söz sahibi olmuştur.

Bu dönemde Türkiye kamuoyunda savaş bir numaralı yeri işgal ederken, Türk dış politikası, hükümetin aldığı ekonomik önlemler ve fikir tartışmaları diğer konular olmuş, savaşın sonunda ise kurulan yeni partilerle ilgili haberler kamuoyunun gündeminde yer tutmuştur.

Türkiye bu dönemde dış politikada ne pahasına olursa olsun savaşın dışında kalma politikası izlemiş; savaş içerisindeki müttefik konferanslarında alınan kararlar gereği savaşa katılması yolunda bütün baskılara direnerek bu konuda başarılı olmuştur.

Bu dönemde basın talimatlarla, yönlendirmelerle kapatma cezaları ile denetim içinde olmuş serbest bir kamuoyu oluşmamıştır. İktidar istediği gibi bir kamuoyu oluşturma politikası izlemiştir.

Dönemin iktidarı, bu dönemde yaşanan fikir tartışmalarında dış konjonktüre göre taraf olmuş özellikle 1944 yılında savaşı kazanan tarafta yer alan Sovyetlere karşı şirin görünmek için Turancılara karşı ağır baskılar uygulamıştır.

Savaş sonunda Türkiye müttefikler tarafında yer aldığı için devrin iktidarı ister istemez çok partili hayata geçmiş ve 1950’deki ilk serbest seçimlerde iktidarı Demokrat Parti’ye devretmiştir. Böylece İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’yi yöneten ve tek parti olarak 27 yıla (1923-1950) damgasını vuran CHP devri sona ermiştir.

ABSTRACT

During the Second World War the President Inonu, who was in control in Turkey, established an authoritarian way of governing the country and in this way he managed to have perfect control over the government.

During that period in Turkish public opinion the war was the most important issue and other important topics were Turkish Foreign politics, the government's economical measures and conflicting ideas about war. Besides these issues, the well-being Tax which was established during that period especially and the tax for Agricultural Products were difficult to practice. After the war the news about newly established political parties were of importance in public opinion.

During that period the policy of staying out of war- whatever the price would be – was followed in terms of foreign politics. Although there were some decisions which were made by the battling countries during the Allies conferences, Turkey struggled against all pressures and was successful to stay away from the war.

In that era with the government's orders and leadings and also because the government banned the newspapers' publishing without time limit or controlled them strictly, there wasn't a free public opinion. The government followed the policy of establishing a public opinion according to its will.

The government of the period took the side of foreign cycles when there were discussions among conflicting ideas and especially in order to be sympathetic to the Soviet Union which were one of the victorious sides in 1944 they put pressure on Pan-Turkic's.

At the end of the war as Turkey was at side with the Allies, the government of the time had to start the democratically system with multi-parties and with the elections in 1950 Democratically party start to govern Turkey. With this the government that governed Turkey during the Second World War and branded 27 years (1923-1950) as the only party CHP in the country ended.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TABLolar	xii
KISALTMALAR.....	xiii
TEZ HAKKINDA	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

1.1. TÜRKİYE'NİN II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK DIŞ POLİTİKASININ KARAKTERİ	5
1.2. 1923–1932 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI	6
1.2.1. Musul Sorunu ve Türk-İngiliz Münasebetleri	6
1.2.3. Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri	8
1.2.4. Türk-Yunan İlişkileri	10
1.2.5. Türk-Fransız İlişkileri	12
1.2.6. Türkiye-İtalya İlişkileri.....	14
1.2.7. Türkiye'nin Ortadoğu Devletleriyle İlişkileri.....	15
1.3. 1932–1939 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI	17
1.3.1. Uluslararası Ortam	17
1.3.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması	18
1.3.3. Balkan Antantı	20
1.3.4. İtalya'nın Habeş Savaşı ve Türkiye	22
1.3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	23
1.3.6. Sadabat Paktı	27
1.3.7. Hatay Meselesi.....	29

İKİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI AREFESİNDE
TÜRK DİPLOMASİ ve SAVAŞA GİDEN YOL

2.1. MİLLİ ŞEF REJİMİNİN KARAKTERİ	34
2.2. TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ	39
2.3. 1939 YILINDA TÜRKİYE	42
2.3.1. İtalyanların Arnavutluğu İşgali ve Türkiye	43
2.3.2 Türk – İngiliz Fransız Deklarasyonu (12 Mayıs 1939)	45
2.3.3. Savaşın Eşiğinde İngiliz-Fransız-Sovyet ve Türk İlişkileri	48
2.3.3.1. İngiliz Rus İttifak Müzakereleri	48
2.3.3.2. Türk – Sovyet Görüşmeleri	50
2.3.3.3. Üçlü İttifak (19 Ekim 1939)	52
2.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI	56
2.4.1. İkinci Dünya Savaşının Nedenleri	56
2.4.1.1. Barış Anlaşmalarının Yanlışığı	56
2.4.1.2. Dünya Ekonomik Bunalımı	56
2.4.1.3. Millet Cemiyetinin Politik Etkinliğini Kaybetmesi	58
2.4.1.4. ABD'nin Yalnızcılık Politikasının Etkisi	59
2.4.1.5. Revizyonist Devletlerin Saldırganlıkları	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ YILLARI VE SAVAŞTA TÜRK DİPLOMASİSİ

3.1. ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ 1939 – 1941	71
3.1.1 Polonya'nın İşgali	71
3.1.2 Sovyetlerin Baltık Ülkelerini İşgali	72
3.1.3. Almanların İskandinavya'yı işgali	73
3.1.4. Fransa'nın Yenilgisi	74
3.1.5. İngiltere Savaşı	77
3.2. ALMAN – SOVYET SAVAŞI DÖNEMİ (1941 – 1943)	80
3.2.1. Barbarossa Harekatı	80
3.2.2. ABD'nin Savaşa Girmesi	82
3.2.3. Atlantik Bildirisi (Atlantic Charter)	84

3.2.4. Stalingrad Savaşı	84
3.3. MÜTTEFİKLERİN KESİN ZAFERE DOĞRU İLERLEMESİ	
DÖNEMİ (1943 – 1945).....	86
3.3.1. İtalya'nın Teslim Olması	86
3.3.2. İkinci Cephenin Açılması – Normandiya Çıkartması.....	87
3.3.3. Almanya'nın Teslim Olması.....	88
3.4. SAVAŞ SÜRECİNDE SİYASİ KONFERANSLAR.....	92
3.4.1. Savaşın Yürütülmesi İle İlgili Konferanslar	92
3.4.1.1. Kazablanka Konferansı (14 – 24 Ocak 1943).....	92
3.4.1.2. Washington Konferansı (12 – 26 Mayıs 1943).....	93
3.4.1.3. Qubec Konferansı (14 – 24 Ağustos 1943)	94
3.4.2. Savaşın Sonu Düzeni İlgili Konferanslar	95
3.4.2.1 Moskova Konferansı (19 – 30 Ekim 1943)	95
3.4.2.2. Kahire Konferansı (22 26 Kasım 1943).....	96
3.4.2.3. Tahran Konferansı (28 Kasım – 6 Aralık 1943).....	97
3.4.2.4. Dumbarton Oaks Konferansı (22 Ağustos 1944).....	98
3.4.2.5. Yalta Konferansı (4 – 11 Şubat 1945)	99
3.5. II. DÜNYA SAVAŞI İÇİNDE TÜRK DİPLOMASİ VE TÜRKİYE	
KAMUOYU	100
3.5.1. Alman – Sovyet İttifakı Döneminde Türkiye	101
3.5.1.1. Bakü Planı.....	101
3.5.1.2. İtalya'nın Savaşa Girmesi Karşısında Türkiye'nin Durumu	102
3.5.1.3. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye	103
3.5.1.4. Balkanlarda Alman Faaliyeti ve Türkiye	105
3.5.1.5 Türkiye Üzerinde Alman – Sovyet Pazarlığı ve Sovyetlerle İlişkilerin Düzelmeleri.....	108
3.5.1.6. Türkiye Üzerinde Alman Baskıları.....	111
3.5.1.7. Türk – Alman Saldırmazlık Paktı (18 Haziran 1941).....	112
3.5.2. Alman – Sovyet Savaşı Döneminde Türkiye	116
3.5.2.1. Türkiye – Almanya Anlaşması Sonrası Olaylar	116
3.5.2.2. Alman Üstünlüğü Döneminde Türkiye Üzerinde Müttefik Baskıları.....	118

3.5.3. Konferanslarda Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları.....	120
3.5.3.1. Adana Konferansı (30 – 31 Ocak 1943).....	120
3.5.3.2. Qubec Konferansı (17 – 24 Ağustos 1943)	124
3.5.3.3. Moskova Konferansında Türkiye Konusu (19 Ekim 1943)	125
3.5.3.4. Kahire Konferansı (5 -6 Kasım 1943)	126
3.5.3.5. Tahran Konferansında ve II. Kahire Konferansında Türkiye Meselesi	127
3.5.3.6. Yalta Konferansında Türkiye Meselesi	133
3.5.3.7. Postdam Konferansı'nda Türkiye	136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE İÇ GELİŞMELER VE

KAMUOYU

4.1. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE EKONOMİK GELİŞMELER	140
4.1.1. Millî Savunma Durumu	140
4.1.2. Savaş Yıllarında Türkiye'de Tarım	142
4.1.3. Savaş Sürecinde Türkiye'de Ticaret.....	145
4.1.4. Üretim	149
4.2. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE BAŞLICA EKONOMİK DÜZENLEMELER	152
4.2.1. Millî Korunma Kanunu.....	152
4.2.2. Varlık Vergisi (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)	155
4.2.2.1. Gerekçe ve Yol açan Süreç.....	155
4.2.2.2. Varlık Vergisi Kanunu.....	158
4.2.2.3. Varlık Vergisinin Uygulanması.....	160
4.2.2.4 Varlık Vergisinin Tasfiyesi.....	164
4.2.2.5 Varlık Vergisinin Değerlendirmesi.....	167
4.3. TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ VE TOPRAK REFORMU KANUNU	168
4.3.1. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu	168
4.3.2. Toprak Reformu Kanunu.....	170

4.4. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE BASIN	174
4.4.1. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Basın Mevzuatı.....	174
4.4.2. Dönemin Başlıca Gazeteleri	178
4.4.3. Dünya Savaşı Sırasında İktidar-Basın İlişkileri.....	180
4.4.3.1.İktidarın Basını Yönlendirme Yöntemleri	180
4.4.3.1.1.Gazeteci Mebusların Kullanılması	180
4.4.3.1.2.İktidarın Basına Yönelik Talimatları	184
4.4.3.2. Gazeteci Mebusların Basına Yapılan Baskılara Dair Hatıraları .	185
4.4.3.3.Basına Verilen Kapatma Cezalarına Örnekler.....	188
4.5. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK KAMUOYUNDA	
İDEOLOJİK TARTIŞMALAR	195
4.5.1. Tartışmaların Tarafları.....	195
4.5.2. Tarafların Yayın Organları	197
4.5.2.1. Başlıca Turancı Dergiler.....	197
4.5.2.2. Sol Yayınlar	202
4.5.3. İdeolojik Fikirlerle Örnekler.....	204
4.5.4. İdeolojik Akımların Şiddetlenmesi.....	211
4.5.4.1. Broşürler Savaşı.....	211
4.5.4.2. S.Ali-N.Atsız Davası	214
4.5.4.3. Turancılık Davası.....	220
4.5.4.4. Sol İdeolojiye Baskılar	228
4.6. SAVAŞ SONUNDA TÜRKİYE’NİN DEMOKRASİYE GEÇİŞİ.....	233
4.6.1. Demokrat Partinin Kuruluşu.....	233
4.6.2 Demokrat Partinin İktidara Gelişi.....	234
SONUÇ.....	237
KAYNAKÇA	241
DİZİN	265

TABLOLAR

Tablo 4.1. 1938 – 1946 Dönemi GSMH, Savunma Harcamaları ve Askeri Yük.....	141
Tablo 4.2. Kamu Harcamalarının Yüzde Dağılımı.....	141
Tablo 4.3. 1938 – 1945 Yılları Arasında Tahıl Üretimi (bin ton olarak)	143
Tablo 4.4. Bazı Tarımsal Ürünlere Ait Fiyat Endeksleri	143
Tablo 4.5. Seçilmiş Ürünlerin Bazı İllerdeki Perakende Yıllık Ortalama Fiyatları	145
Tablo 4.6. Türkiye'nin İhracat ve İthalatı'nın Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payları	146
Tablo 4.7. Türkiye'nin 1938 – 1946 Yıllarında Dış Ticareti.....	147
Tablo 4.8. 1939 – 1945 Döneminde İhracat ve İthalat	148
Tablo 4.9. GSMH ve Sektörel Hasıllar	150
Tablo 4.10. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ekonomide Gelişmeler Endeksi	150
Tablo 4.11. Fiyat Artışları	151
Tablo 4.12. 1939 – 1945 Türkiye'de Değişik Kesimlerin Ödediği Vergiler.....	154
Tablo 4.13. Varlık Vergisi Mükelleflerinin İstanbul'da Kökenlerine Göre Dağılımı	162
Tablo 4.14. Varlık Vergisine Ait Toplam Sonuçlar	165
Tablo 4.15 1939-1945 Gazeteci Mebuslar.....	181
Tablo 4.16 Basında Kapatma Kararları	192

KISALTMALAR

A.g.d.	:	Adı geçen dizi
A.g.e.	:	Adı geçen eser.
A.g.g.	:	Adı geçen gazete.
A.g.m.	:	Adı geçen makale.
A.g.s.	:	Adı geçen Site
A.g.t.	:	Adı geçen tez
Akt.	:	Aktaran
ASD	:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
B.C.A	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.
B.Y.E.G.M	:	Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü
BKZ.	:	Bakınız.
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMM	:	Büyük Millet Meclisi
BYUM	:	Basın Yayın Umum Müdürlüğü
C.	:	Cilt
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:	Demokrat Parti
DTCF	:	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
GSMH	:	Gayri Safi Millî Hasıla
İAD	:	İkinci Adam
LUFTWAFFE	:	Alman Hava Kuvvetleri
MC	:	Milletler Cemiyeti
MKK	:	Millî Korunma Kanunu
OKW	:	Alman Harp Dairesi
ÖVK	:	Ödünç Verme Ve Kiralama Kanunu
RAF	:	İngiliz Hava Kuvvetleri
RG	:	Resmî Gazete
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfa sayısı
SA	:	Sayı

SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM TD	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TBMM ZC	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	:	Türkiye Cumhuriyeti
TCH	:	Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TKP	:	Türkiye Komünist Partisi
TMO	:	Toprak Mahsulleri Ofisi
TMV	:	Toprak Mahsulleri Vergisi
TSA	:	Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
VV	:	Varlık Vergisi
VVK	:	Varlık Vergisi Kanunu

TEZ HAKKINDA

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

II.Dünya Savaşı sürecinde(1939-1945): Savaş Türkiye'ye nasıl yansdı? Bu dönemde ekonomik durum nasıldı? Türkiye kamuoyunun gündeminde neler vardı? 1939-1945 zaman diliminde Türkiye'de kamuoyunu oluşturan en etkili araç "gazeteler" iktidarca nasıl yönlendiriyordu? O günlerin başlıca gazeteleri nelerdi? Savaşta Türkiye nasıl bir "denge politikası" izledi? Türkiye'nin izlediği politika ve savaşla ilgili önlemleri kamuoyunda nasıl yer buldu? Bu dönemde hangi ideolojik tartışmalar görüldü ve bunlar kamuoyuna nasıl yansdı ya da yansıtıldı? Dönemin iktidarı özellikle Turancılık Davasında ki duruşu ne oldu? Savaş sonunda Türkiye 'nin demokrasiye geçişi nasıl oldu?

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın temel amacı; II.Dünya savaşı sürecinde Türkiye Kamuoyunun durumunu sağlıklı biçimde değerlendirmesine katkıda bulunmak, Türkiye'nin gündeminde yer alan konular hakkında bilgiler sunmak kamuoyunu oluşturan basın, iktidar gibi etkenlerin özelliklerini ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Denge politikasını izlemenin bir devletin karşılaştığı tehlikeleri savuşturmada bir araç olarak kullanılması konusunda ve iktidarların daha doğruyu yapmaları, araştırmacıların da daha sağlıklı değerlendirmelerde bulunmaları için kamuoyunun serbestçe oluşması noktasında bir öneri geliştirmek.

ARAŞTIRMADA HİPOTEZ

II.Dünya savaşı sürecinde savaşa girmeyen Türkiye hem "müttefik devletlerin" hem de "miğfer" devletlerinin baskısı karşısında denge siyaseti izlemesi sağlıklı bir politika olmuştur. Ancak Ekonomi politikaları başarılı olmamıştır. Basın hükümetin sıkı denetiminde olduğundan "serbest bir kamuoyu" oluşmamıştır. Hatta bu dönemde basın kamuoyuna yansıyan fikri tartışmalarda savcılık iddianamelerini kesinmiş gibi manşetlere taşımıştır. Kamuoyunun serbest oluşması dönemlerin daha sağlıklı değerlendirilmesini sağlayacaktır.

ARAŞTIRMADA VARSAYIM

İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye Kamuoyu konusunu incelemek için, bu dönemde savaşın Türk kamuoyunda ağırlıklı olarak yer tuttuğu varsayılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Türk Dış Politikasının Türk Kamuoyunun oluşmasında etkili olduğu varsayılmıştır.

Bu süreçte Türkiye'nin savaş ihtimaline karşı aldığı ekonomik önlemlerin özellikle de "Varlık Vergisi" uygulamasının ve iktikârla mücadelenin kamuoyunda tartışıldığı varsayılmıştır.

Basının bu dönemde iktidar tarafından yönlendirildiği, hükümetin basın üzerinde sıkı bir denetim kurduğu varsayılmıştır.

Bu dönemde fikri tartışmaların da tırmanışa geçtiği, iktidarın dış politikaya göre bu akımlara tavır aldığı varsayılmıştır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAM VE SINIRLARI:

Araştırmamız sadece savaşın başladığı 1939 yılından, savaşın bittiği 1945 yılına kadar olan süreyi kapsamaktadır.

II.Dünya Savaşı sürecinde (1939-1945) Türkiye'nin gündeminde yer tutan olguları özellikle kamuoyuna yansıyan yönleriyle incelemektir.

Bu süreçte, sadece hipotezimizde ileri sürülen konular o yıllarda kamuoyunu yansıyan yönleriyle ele alınmıştır. Bu itibarla konuların tafsilatına girilmemiştir.

Elde edilen bulgular, İkinci Dünya Savaşında Türkiye Kamuoyuna ilişkin bilgileri yansıtmaktadır. Sonuçların bütün dönemlere genellemesi söz konusu değildir. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar, Türk Dış Politikasının analizi hakkında, düşünce ve basın hürriyetinin önemi ile basının işlevi hakkında fikir verebilecektir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

II.Dünya savaşı sürecinde Türkiye'de kamuoyu oluşturan süreli yayınlardan; başlıca gazeteler, Resmi Gazete, Düstur, Ayın Tarihi gibi dergilerle çeşitli fikir dergilerine ulaşıldı, yine hükümet kararnamelerinden Başbakanlık Cumhuriyet arşivinden örnekler bulundu.TBMM Zabıt Ceridesinden yola çıkılarak İkinci Dünya

savaşı sürecinde Türkiye kamuoyuna yansıyan konuların TBMM'deki akisleri araştırıldı. Çıkarılan kanunlarla ilgili "Sicil-i Kâvanîn" adlı kanun kitabının o yıllara ait ciltlerinden yararlanıldı. Ayrıca II.Dünya Savaşında Türkiye'yi konu edinen çok sayıda telif eserlerden, makalelerden, internet sitelerinden yararlanıldı.

TEZ METNİ

GİRİŞ

I. Dünya Savaşından sonra yapılan barış anlaşmalarından önce ABD Başkanı Wilson, mağluplarla yapılacak barış anlaşmalarında milletlerin eşitliğine, milliyet prensibine dikkat edilmesini, mağluplardan toprak ve tazminat alınmamasını istemişti. Ancak İngiltere ve Fransa bu kuralları dikkate almadan, Almanya'ya duydukları hınçla hareket ettiler. Wilson ilkelerini kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar. Toprak yerine "Manda ve himaye" sistemleri kurarak ulusları hâkimiyetlerine alırken, alınmayacak olan "savaş tazminatı" yerine "onarım" adı altında, başta Almanya'dan olmak üzere ağır paralar aldılar. Sınırların çizilmesinde milliyet prensibine uymayarak haksızlık yaptılar. Yenilenlerin askerî ve ekonomik güçlerini oldukça sınırladılar. Dolayısıyla I. Dünya Harbi sonunda yapılan Barış anlaşmaları Wilson'un istediği "kalıcı barışı" sağlayacak nitelikte değil, yeni bir savaşa neden olacak nitelikteydi.

Almanya kendisine dayatılan Versay anlaşmasına isyan edecek ve II. Dünya Savaşının yine baş aktörlerinden biri olacaktı. Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla 1 Eylül 1939'da başlayan savaş 8 Mayıs 1945'e değin altı yıl sürdü. 40 milyon insanın hayatına mal olan 2. Dünya Savaşı, sadece savaşa dâhil olan ülkeleri değil, tarafsız ya da "savaş dışı" kalan ülkeleri de etkiledi.

Türkiye İkinci Dünya Savaşına girmedi ama giren ülkeler gibi bu savaştan etkilenecek siyasî ve ekonomik olarak zarar gördü. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sürecinde kamuoyunu tabiidir ki ağırlıklı olarak savaş oluşturdu.

Türkiye, Jeopolitik konumu itibariyle I. Dünya Savaşında olduğu gibi "her iki taraf" için de önemliydi. Hem Almanya'nın başını çektiği "miğfer" grubu hem de İngiltere'nin başını çektiği "müttefikler" Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa dâhil etmek için yoğun diplomatik baskı uyguladılar. Fakat Türkiye'nin başındaki yöneticiler başta Cumhurbaşkanı İnönü, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak olmak üzere I. Dünya Savaşının ne olduğunu biliyorlardı. Şevket Süreyya Aydemir'in dediği gibi "harbi bilen harpten korkardı". Bu tecrübeli devlet ve siyaset adamlarının yürüttüğü Türk Dış Politikası, büyük devletlerin baskılarına karşı savaş dışı kalmayı başarmıştı..

Türkiye, II.Dünya Savaşı sürecinde, bir taraftan İngiltere-Fransa ile Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşmasını imzalarken, diğer taraftan Almanya ile Dostluk ve Saldırmazlık Paktına girmişti. Türkiye'nin bu dönemde dış politikası, "topraklarına bir saldırı olmadıkça" savaş dışı kalmaktı. Zira savaşımlardan bıkmış, yoksul ve yorgun Türkiye'nin yöneticileri, Türkiye'nin bir zamanlar Osmanlı'nın olduğu gibi bir dünya gücü olmadığını artık biliyorlardı. Bu nedenle Türk dış politikası, maceracılıktan uzak, gerçekçi bir zemine oturmalıydı.

Türkiye II. Dünya Savaşı sürecinde iki tarafın da baskısı altında kalarak, Selim Deringil'in dediği gibi "bir denge oyunu" oynadı. Tarafsızlıktan ziyade daha doğru bir tabirle "savaş dışı" kaldı. Ta ki Almanya'nın yenilmesi kesinleşene kadar. Almanya'nın yenilmesi kesinleşince; B.M.'ye üye olabilmek Sanfransisko Konferansına katılmak için, Almanya'ya göstermelik savaş ilan etti (23 Şubat 1945). Ancak Türkiye bundan önce de sürekli savaş tehlikesi altında olduğu için dikkatli davranması gerekiyordu.

Türkiye 2. Dünya Savaşı sürecinde bir takım ekonomik önlemler aldı. Bu önlemlerden başlıcaları; Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisiydi. Bunlardan özellikle Varlık Vergisi Türk kamuoyunda çok tartışıldı. Basında günlerce bu vergiyle ilgili haberler, vergiyi ödemeyenlerin listesi gündeme geldi. Sonuçta dış baskılar üzerine hükümet bu vergiyi tasfiye yoluna gidecekti.

Savaş nedeniyle ekonomiyi güçlendirmek için çiftçilerin mahsullerine el konulması da Türkiye gündemine yansdı. Fakat alınan tüm önlemlere rağmen, ekonomi düzeltilemedi, üretim artırlamadı. Karaborsacılık önlenemedi. Temel gıda maddeleri karneye bağlandı. Bu ortamda savaş zenginleri türedi.

Bütün bu yaşananları gündeme getiren Türk basını 2. Dünya Savaşı sürecinde iktidarın sıkı denetimi altındaydı. Dönemin gazetecilerinden Nadir Nadi'nin dediği gibi "bir telefonla gazete kapattırmak" adet olmuştu. Basın, iktidarın izin verdiği ölçüde yazıyor, talimatlarla yönlendiriliyordu. Sansür resmen yoktu, ama sonuçta yazıdan sonra kapatma vardı. Dolayısıyla hür bir kamuoyu beklenemezdi. Gazetelerin çoğunun yazarları, başyazarları tek partinin milletvekiliydiler. Yazarlar, dış ve iç politika hükümetin tercihiine göre eğilim göstereceklerdi. Ancak savaş sonunda dış

konjonktüre bağılı olarak hükümet liberalleşmeye çalışınca, basın da liberalleşecek, hükümete eleştiriler artacaktı.

2. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye kamuoyunda görülen gelişmelerden biri de ideolojik tartışmalar olmuştur. Bu dönemde daha sonraki yıllarda Türk siyasî hayatında etkileri görülecek fikri yapılanmanın temeli oluşmuştur. Hükümetin Almanya'ya yakın görüldüğü dönemlerde "Turancı" düşünce ön plana çıkmış, bu fikir sahipleri özellikle dergiler çıkartarak görüşlerini yaymaya çalışmışlar, ırk, millet, milliyetçilik gibi konuları işlemişlerdir. İktidarın müttefiklere yaklaştığı dönemde ise, SSCB'den dolayı sol akımlara ses çıkartılmamış, özellikle İnönü'nün 19 Mayıs 1944 konuşmasında Turancı çevreleri hedef göstermesinden sonra, Türkçülere karşı baskı kurulmuş, bu düşüncenin önde gelenleri tutuklanarak hapse atılmış, bu durumu yaşayanların ifadesine göre işkencelerden geçirmişlerse de sonradan beraat etmişlerdir.

Dönemin sonunda yukarıda da ifade edildiği gibi dış konjonktürün etkisiyle sonradan bizimde taraf olduğumuz "demokrasi" cephesi savaşı kazanınca, Türkiye'de tek parti iktidarı demokratik açılımlara yönelme gereği duymuştu.

Bu çalışmada 1939-1945 yıllarında Türk kamuoyunda yer tutan yukarıdaki olgular irdelenerek, bu dönemde kamuoyunda yer tutan konular aydınlatılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASI

1.1. II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK POLİTİKASININ

KARAKTERİ

Lozan Anlaşması'ndan sonra Türk dış politikasının temel amacı, Türkiye'ye yönelmesi ihtimali bulunan bir askerî müdahaleye karşı, Türkiye'nin etrafında ortak bir güvenlik sistemi oluşturmak,¹ Avrupa'da oluşan dengeyi sürdürmek isteyen devletlerin çabalarına katkıda bulunmak olmuştur.² Genel olarak Türk Dış Politikasının amacı "Statükonun ve 1923'te güçlkle kazanılmış zaferin muhafazasını amaçlayan" bir siyasettir.³

Temelleri devletimizin kurucusu Atatürk tarafından ortaya atılan Türk dış politikası millî bir siyasete dayanmaktadır. Millî siyasetimiz gerçekçidir, "hayalci ve maceracı davranışlardan çile çeken Türk Milletinin ıztıraplarını çok iyi kavrayan Atatürk, gerçekçi bir dış politika uygulamanın millet yararına olduğu inancındaydı"⁴ Bu gerçekçi dış politika barışçı bir siyasete dayanıyordu. Barışçı siyasete dayanmasının en önemli nedenlerinden birisi inkılapları yapmak ve yerleştirmektir. M. Kemal Paşa TBMM'de yaptığı bir konuşmada bunu şöyle dile getirmiştir: "...Esaslı ıslahat ve inkişaf içinde bulunan bir memleketin hem kendisinde hem de muhitlerinde sulh ve huzuru cidden arzu etmesinden daha kolay olunabilecek bir keyfiyet olmaz..."⁵

Yeni Türk Devleti'nin kurucularının Dış politikada en başta gelen amaçları Türkiye'nin bir Avrupa gücü kabul edildiğini görmek ve 1923'te Lozan ile sağladıkları güvenliği korumaktır. Bu durum, Yeni Türk Devleti'ne Osmanlıdan daha fazla güç veriyordu. Bu gerçeği William Hale şöyle açıklamaktadır:⁶

¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.229.

² Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s.449.

³ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Dokuzuncu baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.291. Türk Dış Politikası konusunda Bkz. Gönlübol Mehmet-Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, C.I, A.Ü.S.B.F. Yay., Yay.No:509, Ankara1982.

⁴ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılap Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 1990, s.323.

⁵ Refik Turan ve diğerleri, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, Siyasal Kitabevi Yay., Ankara1994, s.273. Atatürk bu konuşmasını TBMM'nin 3.dönem 2.toplanma yılını açarken 1 Kasım 1928'de yapmıştır. Konuşmanın tam metni için Bkz. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III)*, C.I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Beşinci Basım, Ankara 1997, s.374.

⁶ William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, (Çev.Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s.50.

Artık savunamayacakları toprakları yönetmek zorunda değillerdi ve Türkiye’de pek fazla azınlık kalmadığı için dış güçlerin elinde toprak bütünlüklerine karşı kullanabilecekleri bir koz kalmamıştı. Ezeli düşman Rusya uluslararası alanda yalnız kaldığı, iç karışıklıklarla sarsıldığı için, 1930’ların sonuna kadar Türk güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturamazdı. Tam aksine dost olmuştu. Birinci Dünya Savaşı’nda yenilgiye uğrayan diğer devletlerin aksine Türkiye, 1918 yenilgisini 1923’te tersine çevirmiş ve Avrupa siyasetinde muhafazakar ve anti-revizyonist bir rol oynamıştı.

Genel karakterini açıkladığımız Türk Dış Politikasının 2. Dünya Savaşı öncesi evresini 1923–1932 arası ve 1932–1939 arası olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

1.2. 1923–1932 ARASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Bu dönemde Türkiye’nin temel uğraş alanı Lozan’dan kalan sorunların çözülmesidir. Araştırmacılar genellikle bu dönemi “Geçici Barış Devrinde Türkiye” olarak isimlendirmişlerdir.⁷ Asıl konumuz Türk Dış Politikası olmadığı için, bir giriş niteliği taşıyan bu konuları ülkelere göre çok kısa özetlenecektir.

1.2.1. Musul Sorunu ve Türk-İngiliz Münasebetleri

Musul, Mondros’tan sonra 8 Kasım 1918’te ilk işgal edilen yer olmuştu.⁸ 19. Yüzyılın sonlarından başlayarak petrol kaynaklarıyla ilgilenmeye başlayan İngiltere, I. Dünya Savaşı içindeki Osmanlı İmparatorluğunu paylaşılmasına ilişkin gizli anlaşmalar⁹ yapılırken Musul’u kendisine ayırmayı başarmıştı.¹⁰ Ancak Son Osmanlı Mebuslar Meclisinin 28 Ocak 1920’de kararlaştırdığı Misak-ı Millî kararlarına göre “Mondros Ateşkesinin imzalandığı tarihte işgal edilmemiş yerler,¹¹ Türkiye’nin sınırlarından” kabul edildiği için, Millî hudutlarımızdan kabul edilmişti.

⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, , Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1984, s.321. Bu isimlendirme 2. Dünya Savaşına yol açan gelişmelere göre yapılmış, 1930-1939 arası ise “Buhranlar dönemi” ya da “Pürüzler dönemi” olarak adlandırılmıştır. Bkz. W. Hale, *a.g.e.*, s.48.

⁸ Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.89.

⁹ Musul, İngiltere-Fransa arasında 9 Mayıs 1916’da yapılan Sykes-Picot gizli anlaşmasıyla İngiltere Musul’ü kendi payına almıştı. Bkz. Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Altıncı basım, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fak. Yay., İzmir 1998, s.100; Durmuş Yalçın ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İkinci basım, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002, s.95.

¹⁰ Şükrü Sina Gürel, “Türk Dış Politikası (1919–1945)”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul, İletişim yayınları, 1983, s.522.

¹¹ Yalçın ve diğerleri, 2002, *a.g.e.*, s.185.

Lozan Anlaşmasına göre (24 Temmuz 1923) ise Musul sorununun, Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak görüşmelerle çözülmesi kararlaştırılmıştı.¹²

İngilizler 1923 ve 1924 yıllarındaki görüşmelerde, Türkiye'nin halk oylaması önerisini reddederek, Musul'un Irak'a dâhil olması konusunda ısrarcı oldular.¹³ Hatta daha da ileriye giden İngilizler Hakkâri'nin de Irak'a bırakılmasını istediler.¹⁴ Tarafların anlaşamaması üzerine Musul meselesi, Türkiye'nin o tarihte üyesi olmadığı Milletler Cemiyetine götürüldü. Cemiyet meseleyi 1924 Eylül'ünde görüşmeye başladı.¹⁵ Cemiyet taraflı davranmış, Türkiye'nin sunduğu en sağlam kanıtlar bile kabul edilmemiş, plebisit önerisiyse, İngiltere tarafından "bölge halkının cahil olduğu" gibi bir gerekçeyle reddedildi.¹⁶

Milletler Cemiyetinde görüşmeler sürerken, Türk ve İngiliz askerleri arasında Musul'un kuzeyinde çatışmalar oldu ve İngiltere 9 Ekimde bir ultimatoma yayınlarak Türk askerlerinin sınırdan çekilmesini istedi. Türkiye geri çekildi ve geçici bir sınır oluşturuldu.¹⁷ Bir yıl sonra 1925 Eylülünde Milletler Cemiyeti konseyi tarafından kurulan komisyon raporuna göre Musul'un Irak'a bırakılması uygun görüldü. Cemiyet de bu tavsiyeyi aynen kabul etti.¹⁸ İngilizler zaten Musul'u koparmak için her yolu denediler ve Şeyh Sait İsyanını (18 Şubat 1925) çıkardılar.¹⁹

Sonuçta Türkiye Misak-ı Millî sınırları içinde olmasına rağmen Milletler Cemiyeti kararlarına uyarak, 5 Haziran 1926'da İngiltere ile yaptığı bir Anlaşmayla Musul'u Irak'a bıraktı.²⁰ Türkiye Musul'a karşılık olarak, buradan sağlanan petrol gelirinin % 10'u 25 yıllığına Türkiye'ye verildi. Ancak İngiltere'nin daha sonra

¹² Lozan Anlaşmasının topraklara ilişkin hükümlerini düzenleyen I. Kısımın 3. Maddesinde Musul ile ilgili, Türkiye-Irak Sınırı şöyle geçmektedir: "Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında dostça belirlenecektir. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, C.I, (1920-1945), T.T.K. Yay., Ankara 1983; Gürel, **a.g.m.**, s.524.

¹³ Zürcher, **a.g.e.**, s.292.

¹⁴ Gürel, **a.g.m.**, s.525; Yalçın ve diğerleri, 2002, s.286; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.322.

¹⁵ Zürcher, **a.g.e.**, s.292.

¹⁶ İngiltere zaten cemiyetin kurucu üyelerinden ve en nüfuslu ülkelerinden biriydi. Gürel, **a.g.m.**, Gönlübol-Sar, **a.g.e.**, s.75.

¹⁷ Zürcher **a.g.e.**, Millet Cemiyeti Konseyi 29 Ekim 1924'te Brüksel'de geçici sınırı belirlemiştir.

¹⁸ Yalçın ve diğerleri, 2002, **a.g.e.**, s.386.

¹⁹ Gürel, **a.g.m.**, s.525; Zürcher, **a.g.e.**, s.292.

²⁰ Turan ve diğerleri, **a.g.e.**, s.276; Soysal, **a.g.e.**, s.306.

beşyüzbin Sterlin ödemesi karşılığında bu haktan vazgeçildi.²¹ Bu antlaşmayla bugünkü Türk-İrak sınırı çizilmiş ve Musul buhranı sona ermiştir.²²

Musul sorunundan sonra, Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı tutumlarını değiştirmediklerini, savaşta elde edemediklerini baskı ve haksızlıkla elde etmeye çalıştıklarını gören Türkiye Cumhuriyeti,²³ Sovyetler Birliğine yaklaşmış ve 17 Aralık 1925'te Paris'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.²⁴

1.2.3. Türkiye-Sovyet Rusya Münasebetleri

Millî mücadele döneminde, Batılı devletlerle mücadele eden Türkiye, kendisi gibi rejim farkından dolayı bu devletlerle mücadele eden Sovyetlerle yakın ilişkiler kurmuş²⁵ ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalamıştı. Moskova Antlaşmasıyla başlayan Türk-Sovyet ittifakı Lozan sonrası dönemde de Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisinde gelişti.²⁶ Batıya olan güvensizliğin hüküm sürdüğü İstiklâl mücadelesi sonrası döneminde, Türk dış siyasetinin temel amacı Sovyetler birliğiyle iyi ilişkilerin korunmasıydı.²⁷

I. Dünya savaşının galipleri Almanya'yı da yanlarına katıp 1925'te Lokarno sistemini²⁸ kurlmaları, Rusları rahatsız etmişti.²⁹ Bu sistemle Fransız-Alman gerginliğinin azalması, Almanya'nın Milletler Cemiyetine girmeye hazırlanması, Rusya'yı korkutmuş, Avrupa'nın, ihtilal içinde olduğu gibi kendine karşı gene birleşmeleri vehmini doğurmuştu.³⁰

²¹ Zürcher, a.g.e., s.292.

²² Armaoğlu, a.g.e., s.323.

²³ Gürel, a.g.m., s.525.

²⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.323.

²⁵ Gürel, a.g.m., s.527. Türk -Sovyet ilişkileri ile ilgili olarak ayrıca Bkz.Necati Aksanyar, "1923-1938 Türk-Sovyet İlişkileri", *Türk Yurdu*, Sayı 122, Yıl:1989, s.101.

²⁶ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.278.

²⁷ Zürcher, a.g.e., s.293.

²⁸ Lokarno Sistemi: Fransa'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya karşısında kendisini güvenceye almak için, önce etrafındaki Belçika, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya ile 1920-1921'de ittifaklar sistemi kurdu. Daha sonra Ruhr bölgesinin boşaltılması gibi Fransa'nın Almanya'ya bazı tavizler vermesi sonucu iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi yolunun açılmasıyla 16 Ekim 1925'te Lokarno'da imzalanan antlaşmayla kurulan sistem.

²⁹ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, Onikinci baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s.15.

³⁰ Rıfki Salim Burçak, *Türk-Sovyet İlişkileri*, T.T.K. Yay., Ankara 1992, s.209.

Batılı devletlere karşı olan güvensizlik iki devleti birbirine yaklaştırdı ve Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 17 Aralık 1925'te Paris'te bir "Tarafsızlık ve Saldırmazlık" anlaşması imzalandı.³¹ Anlaşmaya göre "Taraflardan hiçbiri ötekine karşı saldırı girişiminde bulunmayacak, öteki devletlerle bu devlete yönelmiş ittifak veya siyasal nitelikli bir anlaşma yapmayacak ve öteki devletlerce girişilmiş düşmanca hareketlere katılmayacaktı."³² Süresi üç yıl olarak belirtilen bu anlaşma 1929'da üç yıl, 1931'de beş yıl, 7 Kasım 1935'de on yıl uzatılmıştır.³³

Anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile iki taraf arasında siyasî ve ekonomik ilişkiler gelişti.³⁴ İki ülke arasında Ankara'da 11 Mart 1927'de bir Ticaret ve seyr-i sefain anlaşması imzalandı.³⁵ Anlaşma ile iki taraf arasındaki ticaret hacmi artırıldıysa da uygulamada sorunlarla karşılaşmış,³⁶ Sovyet Hükümetinin Türk ihracatçısına çıkardığı güçlükler Türk Hükümetinin protestolarına yol açmıştır.³⁷ Sovyet basını Türkiye'de komünistlerin takip edilmesine karşı yayınlar yapmışsa da iyi ilişkiler süreci devam etmiştir.³⁸

A.B.D. ve Fransa'nın girişimiyle 28 Ağustos 1928'de Paris'te 9 batılı devlet tarafından imzalanan Briand-Kellog Paktı'na Türkiye'de katılmış ve bu pakt 19 Ocak 1929'da TBMM'de onaylamıştır.³⁹ Sovyetler Birliği Briand-Kellog Paktı'nı imzalayan ilk devlet olmakla birlikte,⁴⁰ paktın Doğu Avrupa devletleri arasında biran önce yürürlüğe girmesini sağlamak için 9 Şubat 1929'da Litvinow Protokolü'nü imzalamışlardır. TBMM ise 1 Nisan 1929'da Litvinow Protokolü'nü imzalamıştır.⁴¹

³¹ Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Yayla Yayınları, Ankara 1990, s.269; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.323.

³² Gürel, **a.g.m.**, s.527. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.264-266.

³³ Soysal, **a.g.e.**, s.266. 1929 yenilemesinde, 1925 anlaşmasına yeni bir hüküm eklenmiştir. Buna göre "taraflar, karadan veya denizden komşu oldukları devletlerle, birbirlerine danışmadan herhangi bir anlaşma yapmayacaklardır.", Armaoğlu, **a.g.e.**, s.331; Eroğlu, **a.g.e.**, s.321.

³⁴ Eyicil, **a.g.e.**, s.270.

³⁵ Turan ve diğerleri, **a.g.e.**, s.278; Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.422.

³⁶ Eyicil, **a.g.e.**, s.270.

³⁷ Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.422.

³⁸ Eyicil, **a.g.e.**, s.270.

³⁹ Turan ve diğerleri, **a.g.e.**, s.279. Türkiye, daha önce de bağımsızlık savaşından sonra katıldığı ilk milletlerarası konferans olan Cenevre Konferansında (Mart 1928), topyekün silahsızlanmayı savunan Sovyet tezini desteklemişti. Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.423.

⁴⁰ Turan ve diğerleri, **a.g.e.**, s.279.

⁴¹ Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.424.

1930'larda Türkiye'nin batılı devletlerle sorunlarını çözmesiyle, dış politikada artık sadece Sovyetlere dayanmaktan ayrılmaya başlamıştır.⁴²

1.2.4. Türk-Yunan İlişkileri

Türkiye-Yunanistan ilişkileri Lozan'dan sonra bazen sıcak çatışmaya dönecek kadar gerginleşmiştir.⁴³ Bu gerginliğin sebebi Lozan Barış Görüşmelerinde çözümlenemeyen nüfus mübadelesi sorunudur. "Türk-Yunan Ahalisinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol" adını taşıyan belgeler, 30 Ocak 1923'te taraflar arasında imzalanmıştır.⁴⁴ Buna göre Yunanistan'da bulunan Müslüman Türklerle, Türkiye'de bulunan Rumların değişimi yapılacak, ancak İstanbul Rumları ile Batı Trakya'da yaşayan Türkler, mübadele dışında tutulmuştu.⁴⁵ Bu konuda çalışma yapmak üzere bir komisyon kurulmuş, komisyon çalışmalarına 1923'te başlamıştı.⁴⁶ Ancak bir süre sonra "yerleşmiş" (etabli) deyiminin kapsamı konusunda Türk ve Yunan delegeleri arasında görüş ayrılığı çıktı.⁴⁷ Türkiye'ye göre "yerleşmiş" deyiminin anlamı Türk kanunlarına göre belirlenecekti. İstanbul'da mümkün olduğu kadar daha fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan ise,⁴⁸ İstanbul'da bulunan bütün Rumların doğum yerlerine ve İstanbul'a yerleştikleri tarihe bakılmaksızın yerleşmiş (etabli) saydırarak nüfus mübadelesi dışında tutturmak istedi.⁴⁹ Mesele Milletler Cemiyetine götürülmüşse de burada da çözüme ulaşılamayınca iki ülke ilişkileri gerginleşti. Yunanistan Batı Trakya'daki soydaşlarımızın mal varlıklarına el koydu. Türkiye'de aynı şekilde İstanbul Rumlarının mal varlıklarına el koydu. Etabli anlaşmazlığı iki devletin siyasal ilişkilerine yansırken, iki devlet anlaşma gereği duymuş ve 1 Aralık 1926 Atina'da yapılan bir anlaşma ile çözümlenmişse de yürütülmesinde aksaklıklar çıktı.⁵⁰ Nihayet 10 Haziran 1930 Anlaşması ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul

⁴² Gürel, a.g.m., s.527; Turan ve diğerleri, a.g.e., s.279; Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.424; Zürcher, a.g.e., s.293.

⁴³ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.417.

⁴⁴ Gös. Yer. Sözleşmenin tam metni için Bkz. Soysal, a.g.e., s.177,

⁴⁵ Gürel, a.g.m., s.522. Anlaşmanın 2. maddesine göre "1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş olan tüm Rumlar, İstanbul'da oturan Rum sayılacaktır. 1913 Bükreş Antlaşmasının saptamış olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da yaşayan Müslüman sayılacaktır.", Soysal, a.g.e., s.177.

⁴⁶ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.418.

⁴⁷ Armaoğlu, a.g.e., s.326.

⁴⁸ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, aynı yer.

⁴⁹ Gürel, a.g.m., s.522.

⁵⁰ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.419.

Rumları ile Batı Trakya Türkleri hepsi “etabli” sayıldı.⁵¹ Böylece yedi yıl süren anlaşmazlık sona erdi.

Lozan’dan sonraki dönemde Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen konulardan biri de İstanbul’da bulunan Ortodoks Kilisesi Patriği ile ilgili sorunlardır. Patrikhanenin I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele döneminde Türkler aleyhine Rumları tahrik ettiği biliniyordu.⁵² Bu sebeple Lozan Konferansı’nda Türkiye, patriğin Türkiye dışına çıkartılmasını isterken, batılılar Türkiye’de kalması için direnmişler ve Lozan Antlaşmasına bu konuda hükümler konulmamış, sadece patriğin siyasetle uğraşmaması kayıt altına alınmıştı.⁵³

Lozan’dan sonra 1924 yılının sonuna doğru, Türkiye mübadele kapsamına dâhil ettiği patrik Arapoğlu Konstantin’i sınır dışı etmiş, bu olaya Yunan Hükümeti tepki göstermiştir. Sonuçta Patrik sorunu, Konstantin’in görevden 19 Mayıs 1925’de istifasıyla çözülmüştür.⁵⁴ Bundan sonra iki devlet arasındaki ilişkiler olumlu yönde sürmüştür ve daha önce sözünü ettiğimiz 1930 Anlaşması ile sorunlar geride kalmıştır.

İtalya’nın, 1930’da Türkiye ve Yunanistan’ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurma çabası içine girmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Yunan Başbakanı Venizelos’un bu çabaya destek vermesi, Türk Yunan ilişkilerini geliştirmiştir.⁵⁵ Bunun sonucunda yukarıda sözü edilen 10 Haziran 1930 Ankara Anlaşması’ndan sonra Türk Hükümeti’nin daveti üzerine Venizelos Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında 30 Ekim 1930’da iki devlet arasında şu anlaşmalar imzalandı: “Dostluk, Tarafsızlık ve Hakem Anlaşması, Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanması Hakkında Protokol, İkamet Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi”⁵⁶

⁵¹ Armaoğlu, a.g.e., s.326; Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.420; Soysal, a.g.e., s.391.

⁵² Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.419.

⁵³ Gürel, a.g.m., s.523; Eroğlu, a.g.e., s.319.

⁵⁴ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.272.

⁵⁵ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.420. Türk-Yunan ilişkilerinin gelişmesinde; Bulgaristan’ın istediği revizyonist politika karşısında, iki devletin de birbirlerinin dostluğuna ihtiyaç duymaları, İtalya’nın iki devlet arasında arabuluculuk yapması, Atatürk’ün izlemeye başladığı Balkan politikası için Yunanistan’la uzlaşmayı ilk adım görmesi gibi faktörler etkili olmuştur. Gürel, a.g.m., s.523.

⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.327. Bu anlaşmalarla ilgili geniş bilgi için Bkz. Soysal, a.g.e., s.391-396.

Türkiye’de Yunan Başbakanının ziyaretine iade-i ziyaretle cevap vermiştir. Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras), Ekim 1931’de Yunanistan’ı ziyaret etmişlerdir.⁵⁷

Türk Yunan ilişkilerindeki dostluk havası 1954 yılındaki Kıbrıs meselesinin çıkışına kadar sürmüştür.⁵⁸

1.2.5. Türk-Fransız İlişkileri

Millî Mücadelede Güney cephesinde mağlup ettiğimiz Fransızlar, Sakarya zaferinin kazanılmasından sonra, Anadolu’yu ele geçirme planının bir macera olduğunu anlamışlar ve 20 Ekim 1921’de Ankara Anlaşması’nı imzalayarak birliklerini Suriye’ye kaydırmışlardı. Bu anlaşmanın 8. maddesinde anlaşmadan bir ay sonra kurulacak karma komisyon Türkiye-Suriye sınırını belirleyecekti.⁵⁹ Fakat komisyon 1925 Eylülü’nde toplanmış ve sorunu çözmeden dağılmıştır. Daha sonra 30 Mayıs 1926’da imzalanan anlaşma Türkiye sınırını belirlemiş ve taraflar arasındaki genel konularda bir uzlaşma sağlamanın yolunu açmıştır.⁶⁰

İki devlet arasında “sürtüşme çıkarıcı” ikinci bir mesele Türkiye’deki Fransız misyoner okulları meselesi olmuştur.⁶¹ Türkiye Lozan’da düzenlemesi kendisine bırakılan bu okullarda, tarih ve coğrafya derslerinin Türk öğretmenler tarafından Türkçe okutulmasına yönelik bir yönetmelik çıkarmış, ancak Türkiye’deki Fransız okullarının buna uymak istememeleri kapatılmalarını gerekli kılmıştır.⁶² Bunun üzerine Fransa ve Papalık işe karışmak istemiş, Türkiye bunu reddetmiş ve bunu bir iç mesele olarak gördüğü için okul idarelerini muhatap almıştır. Fakat bu olay Türk-Fransız ilişkilerini zayıflatmıştır.⁶³

⁵⁷ A.g.e.

⁵⁸ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.278.

⁵⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.323. Fransa’nın Türkiye ile anlaşma yapmasında, Güneyde uğradığı başarısızlığın yanı sıra, İngiltere ile Ortadoğu politikaları konusunda anlaşamaması etkili olmuştur. Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.437.

⁶⁰ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.281. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan “Dostluk ve iyi komşuluk sözleşmesinin metni için Bkz., Soysal, a.g.e., s.281-284.

⁶¹ Armaoğlu, a.g.e., s.324.

⁶² Eroğlu, a.g.e., s.319.

⁶³ Armaoğlu, a.g.e., s.324; Eroğlu, a.g.e., s.310, Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.438.

Türkiye-Fransa arasında Lozan Anlaşması sonrası bir başka anlaşmazlık konusu, Ağustos 1926'da Bozkurt adlı bir Türk gemisi ile Lotus adlı bir Fransız gemisinin Midilli açıklarında çarpışmasıyla doğmuştu.⁶⁴ Bu sorun 1927'de Milletlerarası Adalet Divanında Türkiye lehine sonuçlanmıştır.⁶⁵ Kapitülasyonların kalıntılarını temizlemek için, bir Fransız şirketine işlettirilen Adana-Mersin demiryolu Türkiye tarafından satın alınmak istenmesi yeni bir anlaşmazlık konusu olmuşsa da,⁶⁶ Haziran 1929'da yapılan anlaşmayla Fransızlar Türkiye'ye demiryolunu teslim etmişlerdir.⁶⁷

Lozan sonrası, Fransa-Türkiye arasındaki bir diğer sorun Lozan'da görüşülmesine rağmen çözülemeyen "Osmanlı Borçları Sorunu"dur.⁶⁸ Bilindiği gibi Osmanlı Devleti en fazla borcu Fransa'dan almıştır. Bu nedenle borçlarla en çok Fransa ilgileniyordu.⁶⁹ 1928 yılına kadar uzayan sorun, 13 Haziran 1928 Fransa ile imzalanan bir anlaşmayla, borçların ödeme şekli belirlenmiştir. Bu anlaşmayla Osmanlı Duyun-u Umumîyesi de tarihe karışmıştır.⁷⁰ Fakat 1929 dünya ekonomik bunalımı Türkiye'yi de zora sokmuş, borçların ödenmesi güçleşmiş, Türkiye'de Hover Moratoryumundan⁷¹ faydalanmak istemiş, Paris'te yapılan görüşmeler sonunda daha elverişli bir anlaşma 22 Nisan 1933'de imzalanarak borçlar sorunu çözülmüştür.⁷²

Türkiye ile Fransa arasında bu sorunlar çözüldükten sonra, iki ülke arasında gelişen münasebetler, 1936-1939 yıllarında ortaya çıkan Hatay meselesi sebebiyle yeniden gerginleşecektir. Bu husus birinci bölümün üçüncü kısmında ele alınacaktır.

⁶⁴ Gürel, a.g.m., s.526.

⁶⁵ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.282.

⁶⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.325.

⁶⁷ Eyicil, a.g.e., s.281.

⁶⁸ Lozan Anlaşmasınının 46. maddesine göre, borçların ödeme şekli Türkiye ile borç tahvilleri sahipleri arasında yapılacak görüşmelerle tespit edilecekti. Armaoğlu, a.g.e., s.324.

⁶⁹ Eroğlu, a.g.e., s.318.

⁷⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.324.

⁷¹ Bu terim, ABD Başkanı Herbert Hoover'in, 1931 Haziranında teklifiyle, ekonomik krizden bunalan milletlerin, ekonomilerini toparlama imkanı sağlamak üzere borç ödemelerinin bir yıl için ertelenmesinden dolayı türemiştir. Bkz. Sander, a.g.e., s.42.

⁷² Eroğlu, a.g.e., s.319; Eyicil, a.g.e., s.280; Armaoğlu, a.g.e., s.324; Zürcher, a.g.e., s.292.

1.2.6. Türkiye-İtalya İlişkileri

Bilindiği üzere Millî Mücadele döneminde İtilaf Devletleri arasında Türkiye'yi işgalden ilk vazgeçen İtalya olmuştur.⁷³ Ancak 1922'de faşist Mussolini yönetimine giren İtalya, Roma İmparatorluğunu yeniden canlandırmak hayalinden dolayı, Türkiye üzerindeki emellerini tekrar gündeme getirmiştir.⁷⁴ Mussolini, "Büyük İtalya", "Bizim Deniz, Akdeniz" gibi kavramlar ortaya çıkarması Türkiye'de endişeler oluşturdu. Anadolu kıyılarını işgal edeceğine dair söylentiler çıktı.⁷⁵ Bu söylentiler, Türkiye'de endişe yanında, İtalya'ya karşı güvensizlik yaratmıştır. Bu güvensizliğin en önemli kaynaklarından biri de Musul sorununda İtalya'nın İngiltere'yi desteklemesidir.⁷⁶

Türkiye'nin Musul sorunun çözmesinden sonra, Batılı devletlerle olan ilişkilerinin düzelmeye başladığı görülmüştür.⁷⁷ Diğer yandan 1927 yılında İtalya'nın Arnavutluğu nüfuzuna alması, Yugoslavya'yı korkutmuş ve Küçük Antant'ın⁷⁸ bu üyesi de Fransa ile ittifak yapmıştır.⁷⁹ Bu durum karşısında İtalya, Fransa'ya dayanan Küçük Antanta karşı, Doğu Akdeniz'in iki ülkesi Yunanistan ve Türkiye ile üçlü bloğun kurulması fikrini benimseyerek, Türkiye ve Yunanistan'a karşı davranışlarını yumuşattı.⁸⁰ Bu tarihlerde Türkiye ile Yunanistan'ın arasının iyi olmaması bu ittifakın kurulmasını mümkün kılmamışsa da⁸¹ gerek Türkiye'nin batılı devletlerle ilişkilerini geliştirme arzusu, gerekse İtalya'nın Doğu Akdeniz'de ittifak oluşturma çabaları iki devlet arasında,⁸² 30 Mayıs 1928'de Roma'da "Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması" imzalandı.⁸³ Anlaşmaya göre; " taraflar birbirlerine karşı ittifaklara katılmayacaklar,

⁷³ İtalya, II. İnönü zaferinin ardından 5 Temmuz 1921'de işgal ettikleri Antalya, Konya, Fethiye, Marmaris gibi yerleri boşaltarak, Anadolu'dan ayrılmışlardı. Aybars, a.g.e., s.294.

⁷⁴ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.270.

⁷⁵ Eyicil, a.g.e., s.281.

⁷⁶ Eroğlu, a.g.e., s.320; Eyicil, a.g.e., s.282; Armaoğlu, a.g.e., s.328.

⁷⁷ Aralarındaki anlaşmazlığa rağmen İtalya'nın Musul Sorununda İngiltere'yi desteklemesi, Musul sorunu çözüldükten sonra Türkiye'nin Batılı Devletlerle, ilişkilerinin düzelmeye başlaması, İngiltere'nin diğer Batılı devletler üzerindeki nüfuzunu ortaya koymaktadır.

⁷⁸ Küçük Antant. Fransa'nın 1925 yılına kadar, Almanya'yı çevreleyen ülkelerle giriştiği ittifaklar sistemidir. Fransa, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya arasında doğmuştur. Bkz. 28 no'lu dipnot.

⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.328.

⁸⁰ Eyicil, a.g.e., s.282.

⁸¹ Armaoğlu, a.g.e., s.328.

⁸² Turan ve diğerleri, a.g.e., s.280.

⁸³ Beş maddeden ve bunlara bağlı bir protokolden oluşan anlaşmayla ilgili metin için Bkz. Soysal, a.g.e., s.333.

tarafından biri saldırıya uğrarsa diğeri tarafsız kalacak, taraflar arasında anlaşmanın uygulanmasında bir anlaşmazlık çıkarsa konu Lahey Adalet Divanına götürülecekti.”⁸⁴

1928 Türk-İtalyan Antlaşması iki ülke arasındaki ilişkileri bir süre için düzene sokmuşsa da bu durum fazla uzun sürmemiştir. İtalya'nın Doğu Akdeniz ülkelerine yönelik saldırgan politikaları nedeniyle Türk-İtalyan ilişkileri soğuk bir havaya girdi.⁸⁵ 1936'da Oniki adayı silahlandırması, Habeşistan'ı işgali Türkiye'yi endişelendirerek, Türkiye'nin İngiltere ile sıkı bir işbirliğine girmesine yol açmıştır.⁸⁶ Bu durumda doğal olarak İtalya ile olan ilişkileri iyice zayıflatan bir unsur olacaktır. Görüldüğü üzere bu dönemde Türk-İtalyan ilişkileri inişli-çıkışlı bir seyir takip etmektedir.

1.2.7. Türkiye'nin Ortadoğu Devletleriyle İlişkileri

Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin İslam ülkeleri içerisinde ilk yakın ilişki kurduğu ülke Afganistan olmuştur. Afganistan'la 1 Mart 1921'de Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.⁸⁷

Ankara Hükümeti, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Afganistan'a öğretmen, subay, doktor ve teknik uzmanlar gönderirken Afganistan'da Türk üniversitelerine öğrenci göndermiştir.⁸⁸ Rusya ile İngiltere arasında nüfuz mücadelelerine konu olmuş Afganistan, bu tehlikenin yeniden canlanma ihtimaline karşı Türkiye'den bir dayanak almıştır.⁸⁹ Afgan Kralı Amanullah Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 25 Mayıs 1928'de Ankara'da Türk-Afgan Dostluk ve işbirliği anlaşması

⁸⁴ Eyicil, a.g.e., s.282; Armaoğlu, a.g.e., s.328.

⁸⁵ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.433.

⁸⁶ Eyicil, a.g.e., s.283.

⁸⁷ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.282. “Bu antlaşma, 1920 Gümrü Antlaşması bir yana bırakılırsa TBMM'nin, Hukuksal açıdan geçerli ilk uluslararası bağıttır. Tarihte ilk defa bu antlaşmada Doğu uluslarının uyanışından, bağımsızlıklarından söz edilmektedir (Giriş ve madde 2). Son bir özelliği Yeni Türkiye'nin ilk kez bir doğu ülkesine eğitim alanında yardım yapmasını öngörmektedir”, Soysal, a.g.e., s.24.

⁸⁸ Eyicil, a.g.e., s.282.

⁸⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.381.

imzalanmıştır.⁹⁰ Bu anlaşma da özü bakımından 1921 Antlaşmasından pek farklı değildir.⁹¹ Afganistan'la ilişkiler sonraki yıllarda da dostça devam etmiştir.

Ankara Hükümetini Millî Mücadele döneminde tanıyıp, elçi teatisinde bulunan İran'la ilişkiler,⁹² Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sınır meseleleri yüzünden gelişme göstermemiştir.⁹³ Sınır meseleleri iki tarafın da sınırda yaşayan aşiretler üzerinde yeterli kontrol kuramamalarından kaynaklanmaktadır.⁹⁴ Sınır meselesi üzerine, Türkiye-İran arasında 22 Nisan 1926'da bir "Dostluk ve Güvenlik Antlaşması" imzalanmıştır.⁹⁵ Sorun bu antlaşmayla da çözülemeyince, 1926 Antlaşmasını daha etkili hale getirmek için 15 Haziran 1928'de Tahran'da ek protokol imzalanmıştır.⁹⁶ Nihayet Kürt aşiretlerinin sınır üzerindeki hareketlerini durdurmak ve güvenlik önlemlerini sağlamlaştırmak için 23 Ocak 1932'de Tahran'da bir "Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması" imzalanmıştır.⁹⁷ Bu antlaşmadan sonra Türk-İran ilişkileri gerçekten bir dostluk ve yakınlık içine girmiştir. Bunun göstergesi olarak 1934 Haziranında İran Şahı Rıza Pehlevi Türkiye'yi ziyaret ederek,⁹⁸ Atatürk'ün misafiri olmuş. Atatürk'le arasında kişisel dostluk dahi kurulmuştur.⁹⁹

Türkiye'nin Ortadoğu'nun Arap ülkeleriyle ilişkilerinde belirli bir gelişme göstermemiştir.¹⁰⁰ Bu duruma dini meseleler etkili olmuş, Türkiye'nin batılılaşma hareketleri Arap ülkelerinde memnuniyetsizlik uyandırmıştır.¹⁰¹

Ortadoğu'nun Arap ülkeleri 1923-1945 döneminde Batı sömürgesi altında buldukları için, resmî ilişkiler Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile olan ilişkilerinin

⁹⁰ Eroğlu, a.g.e., s.322.

⁹¹ Armaoğlu, a.g.e., s.331; Turan ve diğerleri, a.g.e., s.283.. Bu anlaşmayla ilgili geniş bilgi için Bkz., Soysal, a.g.e., s.329-332.

⁹² Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.446.

⁹³ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.283. Cumhuriyetin ilanından sonra, 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasını İran halkı hoş karşılamamıştır. Eyicil, a.g.e., s.284.

⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.332.

⁹⁵ TBMM tarafından 22 Mayıs 1926 günü 845 sayılı yasa ile onaylanmıştır. Antlaşmanın Türkiye yasal metni için Bkz. Düstur, Ter. III, C.7, s.1849. Akt. Soysal, a.g.e., s.274-275.

⁹⁶ Eroğlu, a.g.e., s.322; Turan ve diğerleri, a.g.e., s.283. 1928 Ek protokolü için ayrıca Bkz. Soysal, a.g.e., s.279.

⁹⁷ Ayrıca İran'la 5 Kasım 1932'de "Dostluk, Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği" Antlaşması imzalanmıştır. Soysal, a.g.e., s.420-423.

⁹⁸ Eyicil, a.g.e., s.285.

⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.332.

¹⁰⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.332.

¹⁰¹ Örneğin Hilafetin Kaldırılması İran, Mısır gibi ülkelerde tepkiye yol açmıştır. Turan ve diğerleri, a.g.e., s.284.

etkisinde kalmıştır.¹⁰² Buna rağmen, Türkiye'yi emperyalizme karşı savaşan bir ülke olarak gören İslam ülkeleri Türkiye ile dost olmayı tercih etmişlerdir.¹⁰³

Görüldüğü üzere, Türkiye Lozan Antlaşmasından sonraki, on yıllık süreçte Batılı devletlerle olduğu gibi İslam ülkeleriyle de dostça ilişkiler kurmayı başarmıştır. Fakat bu dönemde Batılı Devletlerin Türkiye üzerindeki ön yargılarından, emperyalist emellerinden kolayca vazgeçemedikleri görülmüştür. Türkiye ise egemenlik ve bağımsızlık haklarından vazgeçmemiş, gerekirse –Musul meselesinde olduğu gibi– savaş tehditlerine kararlılıkla cevap vermiştir. Türkiye bu çabaları sonucu Lozan'dan kalma pürüzleri çözmüş ve milletlerarası çerçevede istikrarlı bir düzene ulaşmıştır.

1.3. 1932–1939 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

1.3.1. Uluslararası Ortam

1932 yılına gelindiğinde Türkiye, komşularıyla sorunlarını büyük ölçüde çözmüş ve milletlerarası ilişkilerde güçlü bir konuma gelmiştir.¹⁰⁴ Fakat milletlerarası ilişkiler 1931 yılından itibaren bir buhran devresine giriyor, Avrupa'da patlak veren buhranlar Türkiye'yi de etkisi altına alıyordu.¹⁰⁵ Bu dönemde Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan milletlerarası düzenden memnuniyetsiz olan “revizyonist devletlerin”¹⁰⁶ mevcut statükoyu (o günkü durumu) değiştirmeye yönelik eylemlerini yoğunlaştırdıkları ve dünyanın yeni bir savaşa doğru hızla sürüklendiği bunalımlı yılların başladığı görülür.¹⁰⁷

Revizyonist devletlerden İtalya kendi içinde yeni bir rejim olan faşizm ile emperyalist bir dış politika izlemekteydi. Ancak amaçlarına ulaşması, Orta Avrupa'da kendi rejimine benzer düzenlemeyle hızla güçlenen Almanya'nın desteğiyle

¹⁰² Armaoğlu, a.g.e., s.332.

¹⁰³ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.284. İran Kralı Faysal, 8 Haziran 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmiş, Abdülaziz'in Hicaz krallığını ilk tanıyan Türkiye olmuş, iki taraf arasında 3 Ağustos 1939'da Dostluk Anlaşması imzalanmıştır. 7 Nisan 1937'de Mısır'la Dostluk Anlaşması imzalanmış 31 Mayıs 1937'de Ürdün Emiri Abdullah Atatürk'ün misafiri olmuştur. Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.447.

¹⁰⁴ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.284.

¹⁰⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.335.

¹⁰⁶ I. Dünya Savaşı'nın galipleri, Barış anlaşmalarıyla sağlanan durumun (Status Quo), korunmasına çalışarak anti-revizyonist grubu oluşturmuşlardır. Buna karşın, Almanya, Bulgaristan ve I. Dünya Savaşı'nın galibi fakat umduğunu alamayan İtalya “Revizyonist” grubu oluşturmuşlardır. Turan ve diğerleri, a.g.e., s.284.

¹⁰⁷ Gürel, a.g.m., s.527.

olabilirdi.¹⁰⁸ Almanya ise 1933 yılında, Nasyonel-Sosyalist bir iktidar ve rejim değişikliğinden sonra, Versay düzenine isyan etmiş ve dış politikada açıkça saldırgan amaçlar gütmeye başlamıştır.¹⁰⁹ Almanya ve İtalya'nın çıkardığı bunalımlar karşısında, Milletler Cemiyeti çaresiz kalmış, uluslararası hukuk yara almıştır.¹¹⁰

Uluslararası hukukun böylesine çökertilmesinde, Birinci Dünya savaşından sonra düzeni kuran devletlerin tutumlarının da etkisi olmuştur. Şöyle ki, ABD “yalnızlık politikasına” dönmesi Fransa'nın savunduğu sertlik politikasını destekleyecek gücü bulamaması, İngiltere'nin “bunalım benden uzak olsun da ne olursa olsun” tutumuna girerek, faşist saldırganlık ve yayılcılığı Doğu Avrupa'ya doğru yönlendirmesi, Alman ve İtalyan revizyonistliğini güçlendirmiştir.¹¹¹ Bu genel görünümde, bütün dünyayı etkileyen, “1929–1930 iktisadi buhranı devletlerin dış politikalarını yeniden gözden geçirmelerini zorunlu kılmıştır.”¹¹² Devletlerin siyasî ilişkilerinde elbette ekonomik mücadelede etkili olmuş, bu durum gruplaşmaların oluşmasında etkili olmuştur.

Bu genel görüntüde dünya, o günkü uluslar arası düzenin değişmesinden yana olan (revizyonist) ve değişime karşı olan (anti-revizyonist) devletler olarak iki kampa ayrılmıştır.

1.3.2. Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Katılması

Yukarıda izah edilen ortamda, Türkiye'nin izlediği dış politika gerçekten ilginçtir. Zira açıktır ki, Lozan Antlaşması Misak-ı Millî'nin gerçekleşmesinde eksikler bırakmıştır. Türkiye Revizyonist Avrupa devletlerinin yaptığını yapmamış, buhranlardan yararlanma yoluna gitmemiş, aksine ortak barış ve güvenliğin savunucusu olmuş, anti-revizyonist bir politika izlemiştir.¹¹³ Şükrü Sina Gürel bu dönemde Türkiye'nin tutumunu şöyle izah etmektedir:¹¹⁴

¹⁰⁸ Sina Akşin ve diğerleri, *Türkiye Tarihi (1908–1980)*, C.4, Yedinci basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2002, s.195.

¹⁰⁹ A.g.e.

¹¹⁰ Gürel, a.g.m., s.527.

¹¹¹ A.g.e., s.195.

¹¹² Turan ve diğerleri, a.g.e., s.284.

¹¹³ Armaoğlu, a.g.e., s.335.

¹¹⁴ Gürel, a.g.m., s.527.

Böyle bir ortamda Türkiye'yi yönetenler de duygusal davranışlardı, revizyonist kampa katılmak için gerekçeler bulabilirlerdi. Ancak Atatürk Yönetimi, Türkiye'nin sınırlarını yeterli kabul ederek, ülkeyi yeni maceralara sürükleyecek tutumlardan kaçınmış uluslararası hukuka ve işbirliğine saygı göstermenin yanı sıra gerçekçi bir politikanın da yürütücüsü olmuştur.

Türkiye'nin milletlerarası işbirliği ve barış çabalarına katılması 1928 Martında silahsızlanma konferansına katılmasıyla başlamıştır.¹¹⁵ Daha sonra, tecavüzi savaşı yasaklayan ABD-Fransa arasında imzalanan dokuz batılı ülkenin de katıldığı Briand-Kellog Paktı'na 1929'da katılmış, Briand-Kellog Paktı'nı bir an önce Doğu Avrupa ülkelerinde yaymak isteyen Sovyetlerin Litvinof Protokolü'ne de 1929'da katılmıştır.¹¹⁶ Türkiye'nin bu barışı korumaya yönelik çabaları, O'nu Milletler Cemiyeti'ne yaklaştırmıştır.

Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam), Wilson ilkelerinde kurulması öngörülmüş, 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansının, 25 Ocak 1919 günü yapılan toplantısında, uluslar arası barışı sağlamak için kurulmuştur.¹¹⁷ Cemiyetin kuruluş amaçlarından bir diğeri ise Versay Antlaşması ile sağlanan durumun devamını sağlamaktı.¹¹⁸ Türkiye aleyhine sonuçlanan Musul meselesinde, Cemiyetin İngiltere güdümünde hareket etmesi,¹¹⁹ öte yandan bu devrede müttefiki Sovyetler Birliği'nin bu teşkilata güvenmemesi¹²⁰ gibi nedenlerden dolayı cemiyete giriş için müracaat etmemiştir. Fakat 1930'dan sonra Türkiye'nin milletlerarası politikada ağırlığının artması, milletlerarası işbirliğinin öneminin daha çok anlaşılması, Türkiye'nin Milletler Cemiyetine davet edilmesine yol açmıştır.¹²¹

Türkiye, teşkilatın 6 Temmuz 1932 tarihli genel kurulunda İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin de desteği üzerine davet edilmiştir.¹²²

¹¹⁵ Mustafa Keskin ve diğerleri, **Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İkinci basım, Ufuk Kitabevi Yayını, Konya 2001, s.344.

¹¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.336. Türkiye bu iki anlaşma dışında 1933'de Rio de Jenario Antlaşmasına katılmıştır. Bu anlaşmalar hakkında geniş bilgi için Bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.358-372.

¹¹⁷ Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.441.

¹¹⁸ Turan ve diğerleri, **a.g.e.**, s.285.

¹¹⁹ Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, s.441; Keskin ve diğerleri, **a.g.e.**, s.344; Hale, **a.g.e.**, s.52.

¹²⁰ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.336.

¹²¹ Türkiye daha önce, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın katıldığı, 20 Nisan 1932'de yapılan Cenevre Silahsızlanma Konferansında, Cemiyete katılmayı istemiştir. Eroğlu, **a.g.e.**, s.323; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.337.

¹²² Keskin ve diğerleri, **a.g.e.**, s.344.

TBMM 9 Temmuz'da daveti kabul etmiş,¹²³ 18 Temmuz 1932'de Cemiyete girişi genel kurulun kararıyla ittifakla kabul edilmiştir.¹²⁴

Türkiye, Cemiyete girerken, dış politikasında Moskova ile bağları koparmadan, Batılı devletlerle de eşit şartlarda işbirliği yapabileceğini göstermiştir. Sovyetlerle yaptığı 1925 antlaşması ve 1929 protokolüne sadık kalmış, Moskova'nın onayını almıştır.¹²⁵ Fakat Türkiye, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, herhangi bir devlete saldırmadıkça, zorlama tedbirlerinin Sovyetlere karşı uygulanmasına razı olmayacağı yönünde, Moskova'ya güvence vermiştir.¹²⁶ Sovyetlerin asıl endişesi, Türkiye'nin kendisinden ayrılıp, Batılı devletlerle işbirliğine yönelmesiydi. Sovyetleri endişelendiren bu durum fazla uzun sürmemiş, Almanya'nın ve Japonya'nın saldırgan politikaları karşısında, Sovyetler de 1934'de Cemiyete üye olmuştur.¹²⁷

Türkiye Milletler Cemiyetine katıldıktan sonra, Cemiyetin ilkelerine sadık kalmış, Cemiyet organlarının aldığı kararlara uymuştur.¹²⁸

1.3.3. Balkan Antantı

Türkiye, Lozan Antlaşması ile Balkan devletleri ile aralarındaki çatışmaları büyük ölçüde çözmüştür. Yunanistan'la sorunları ise 1930'lara kadar çözülmüştür.¹²⁹ Ayrıca, Lozan'dan sonra da Balkan ülkeleriyle çeşitli tarihlerde anlaşmalar yapılmıştır.¹³⁰ Bu anlaşmalar Balkan ülkelerini yakınlaştırmış, bu yakınlaşmanın esas unsuru ise 1930 Ekimindeki Türk-Yunan anlaşmasının doğurduğu Türk-Yunan yakınlaşması olmuştur.¹³¹

¹²³ Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.285. Geniş bilgi için Bkz. Soysal, *a.g.e.*, s.397-403.

¹²⁴ Yalçın ve diğerleri, *a.g.e.*, 2004, s.441.

¹²⁵ Anlaşmalara göre taraflar birbirlerinin onayını almadan üçüncü taraflara karşı herhangi bir taahhütte bulunmayacaklardı. Hale, *a.g.e.*, s.52.

¹²⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.337.

¹²⁷ *A.g.e.*, s.337.

¹²⁸ Hale, *a.g.e.*, s.52; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.337; Yalçın ve diğerleri, *a.g.e.*, s.441.

¹²⁹ Yalçın ve diğerleri, *a.g.e.*, s.442.

¹³⁰ Bu anlaşmalar şunlardır: Arnavutluk ile 15 Aralık 1923'de Ankara'da dostluk antlaşması, Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'de dostluk antlaşması, Yugoslavya ile 28 Ekim 1925'de Ankara'da imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması.Bkz. Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.286.

¹³¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.337.

Balkan Birliği konusunda ilk fikri Türkiye ortaya atmış,¹³² ilk Balkan Konferansı Ekim 1930'da Atina'da toplanmıştır. Bundan sora bu konferanslar, İstanbul, Bükreş ve Selanik'te olmak üzere her yıl tekrarlanmıştır. Konferanslarda çeşitli iktisadi kurullar oluşturulmuştur.¹³³

1932'de Bükreş'te yapılan konferansta ortaya bir Balkan Paktı tasarısı çıkmış, bu surette işbirliği faaliyetleri siyasal alana kaydırılarak istenmiştir.¹³⁴ Fakat siyasal işbirliğinin gerçekleştirilmesi hemen mümkün olmamıştır. "Balkan Konferansında Arnavutluk ve Bulgaristan revizyonist gayelerini dolaylı da olsa belirterek azınlık meselelerinin de tartışılmasında ısrar etmişler", fakat Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya buna engel olmuşlardır.¹³⁵

Mussolini İtalya'sının, Akdeniz'i bir İtalyan gölü haline getirmek istemesi, Bulgaristan ve Macaristan'ın revizyonist politikalarına karşı Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya tarafından kurulan Küçük Antant'ın 1933 Şubatı'nda devamlı statüye dönüşmesi, Almanya'da aynı yıllarda Nazi Partisinin iktidara gelmesi, Balkan devletlerinin bir araya gelmesini sağlayan etkenler olmuştur. Bu yönde ilk adımı Türkiye ile Yunanistan atmış, 14 Eylül 1933'de Samimi Antlaşma Paktı'nı diğer ikili antlaşmalar izlemiştir.¹³⁶ Türkiye'nin yaptığı bu ikili antlaşmalarla, Türkiye'nin öncülüğünde dört Balkan ülkesi anlaşmış oluyordu.¹³⁷ Bu antlaşmaların gayeleri ortak olduğuna göre yapılması gereken dört ülkenin tek anlaşmayla bağlanmasıydı.¹³⁸

Türkiye'nin kurulmasında öncü rolü oynadığı Balkan Antantı,¹³⁹ 9 Şubat 1934'te, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya Dışişleri Bakanları arasında Atina'da imzalanmıştır.¹⁴⁰ Antlaşmayla; taraflar karşılıklı olarak sınırlarını garanti ettikleri gibi, birbirlerine danışmadan, her hangi bir Balkan ülkesiyle siyasî bir antlaşma

¹³² Bükreş'teki Türk elçiliğinde görevli Hüseyin Ragıp (Baydur) altı Balkan ülkesini içeren bir paktın kurulmasını önermiştir. Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.442.

¹³³ Armaoğlu, a.g.e., s.337.

¹³⁴ Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.444.

¹³⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.338; Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.444.

¹³⁶ Türkiye'nin yaptığı antlaşmalar: Romanya ile 17 Ekim 1933 Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaştırma Antlaşması, Yugoslavya ile 27 Kasım 1933'de Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasıdır. Eroğlu, a.g.e., s.324. Bu antlaşmalarla ilgili geniş bilgi için Bkz. Soysal, a.g.e., s.433-441.

¹³⁷ Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.445.

¹³⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.339; Yalçın, a.g.e., s.445.

¹³⁹ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.286.

¹⁴⁰ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.344. Arnavutluk İtalya'dan çekindiği için, Bulgaristan ise Yunanistan ve Yugoslavya'dan toprak isteklerinden vazgeçmediği için Antanta katılmamıştır. Hale, a.g.e., s.54.

yapamayacaklardı. Ek gizli protokolle de, Balkanlı olmayan bir devletin saldırısı halinde nasıl yardımlaşılacağı öngörülüyordu.¹⁴¹

Balkan Antantı fazla uzun ömürlü olmadı. 1936'dan itibaren Avrupa'da buhranların şiddetlenmesi, İtalya ve Almanya'nın ağır basmaya başlaması Balkan Antantını zayıflamaya doğru götürmüştür.¹⁴² Yugoslavya, Berlin-Roma mihverinin tesiri altında, Bulgaristan'la 24 Ocak 1937'de anlaşmış ve Balkan Antantı'ndan uzaklaşmıştır. Zaten pakt çok sağlıklı doğmamış, devletler çekindikleri devletlere özel hükümler koydurmışlardı.¹⁴³

Münih Anlaşması, Çekoslovakya'nın parçalanmasına yol açarak, Küçük Antanta son verdiği gibi, 1939'da Almanya ve İtalya'nın Balkanlarda etkisinin artması, Balkan Antantını parçalamıştır.¹⁴⁴ 1940 yılında son toplantısını yapan bu pakt, İkinci Dünya Savaşı'nın Balkanları kapsamaması üzerine bir daha toparlanamamıştır.¹⁴⁵

Sonuçta başarılı olamayan bu pakt, kısa bir sürede olsa Balkanlarda barışı sağlamıştır. 2. Dünya Savaşı başladıktan sonra ABD Genelkurmayı'nın bir raporunda; "Eğer Balkan Paktı başarılı olsaydı şimdi Balkanları Hitler'e karşı altı milyon asker koruyacaktı" demektedir.¹⁴⁶

1.3.4. İtalya'nın Habeş Savaşı ve Türkiye

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine Milletler Cemiyetinin, bu saldırıya karşı, Milletler Cemiyeti Paktınının 16. maddesinde belirtilen ekonomik tedbirleri uygulamaya karar vermesiyle, Türkiye de bu zorlama tedbirlere katılmıştır.¹⁴⁷ Ancak İtalya kendisine karşı zorlama tedbirlere katılan bütün devletleri tehdit edip,

¹⁴¹ Eroğlu, a.g.e., s.324. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Soysal, a.g.e., s.445-456; Düstur 3. Tertip, C.15, s.185 (118). Akt. Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.286.

¹⁴² Armaoğlu, a.g.e., s.340.

¹⁴³ Örneğin, Yunanistan, bu politika altına girdiği yükümlülüklerin İtalya ile bir savaşa girmeye mecbur etmemesi konusunda ısrar etmiş, bu itirazı, devletlerden biri İtalya saldırısına uğrarsa akit devletlerin yardım etmeye mecbur olmadıkları genel hükmüyle kabul edilmiştir. Ancak, 1940'da Yunanistan İtalyan saldırısına uğrayacaktı. Hale, a.g.e., s.54.

¹⁴⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.54.

¹⁴⁵ Eroğlu, a.g.e., s.324; Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.344.

¹⁴⁶ Ümit Özdağ, "Atatürk'ün Dış Politikasının Mantığı", http://kho.edu.tr/Yayinlar/bilimler_dergisi/doc/1999-1/bilder.3.doc, 02.01,2005.

¹⁴⁷ Eroğlu, a.g.e., s.324.

protesto notası göndermiştir.¹⁴⁸ Fakat İngiltere'nin Türkiye, Yunanistan, İspanya ve Yugoslavya'ya teminat vermesi, bu devletlerde rahatlamaya yol açtığı gibi, karşılıklı yardım taahhüdü de Akdeniz Paktının oluşmasını sağlamıştır.¹⁴⁹ Fahir Armaoğlu'na göre, "Akdeniz Paktı ile Türkiye, güvenliğin sağlanması bakımından ve İtalyan tehlikesi karşısında İngiltere'ye bağlanmış olmuyordu ki, bu yeni Türkiye'nin İngiltere ile münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Türkiye İngiltere arasındaki bu yakınlaşma 1939'da bir ittifaka varacaktır."¹⁵⁰

13 Ekim 1935'de başlayan Habeşistan Savaşı, 6 Mayıs 1936'da İtalyan kralının Habeşistan İmparatoru ilan edilmesiyle sona ermiştir. Bunun üzerine İngiltere'nin 27 Temmuz 1936 günü tek yanlı kararıyla Akdeniz Anlaşmalarına son verilmiştir.¹⁵¹

Türk İtalyan ilişkileri ise bu olaydan sonra, 1937'de iyileşme yolunda olmuş fakat bu düzelme geçici olmuştur. Çünkü İspanya iç savaşı nedeniyle Akdeniz'de yaygınlaşan denizaltı korsanlığı meselesini ele almak için 10-11 Eylül 1937'de toplanan Nyon Konferansına, İtalya, Almanya ve Arnavutluk katılmamış, Türkiye ise katılarak İngiltere'yi destekleyip, yönünü ve yerini göstermiştir.¹⁵²

1.3.5. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Lozan Anlaşması'nda yer alan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayıcı hükümler içeriyordu.¹⁵³ Sözleşmeye göre Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ile İstanbul Boğazından geçiş serbest kabul edilmişti. Geçişin güvenliğini sağlamak için Boğazların her iki tarafı Marmara Denizindeki adalar askerden arındırılacaktı, bu bölgede tahkimat yapılmıyacaktı.¹⁵⁴ Milletler Cemiyetine bağlı başkanlığını Türkiye'nin yaptığı bir komisyon Boğazlardan geçişi kontrol etme

¹⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.341.

¹⁴⁹ Eroğlu, a.g.e., s.324. İngiltere'nin Habeşistan'ın İtalya işgaline uğramasına karşı çıkmasının nedeni, Uzakdoğu'daki sömürgeleri açısından çıkarlarına aykırı görmesindedir. Armaoğlu, a.g.e., s.341. Akdeniz Paktına katılmayan tek Akdeniz devleti İspanya olmuştur. Soysal, a.g.e., s.479.

¹⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.341.

¹⁵¹ Soysal, a.g.e., s.479.

¹⁵² Armaoğlu, a.g.e., s.342. Bu konferanstan önce Türkiye ile İtalya arasında 3 Şubat 1937'de yapılan "Milano Mülakatı" için Bkz. Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.436-437.

¹⁵³ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.448.

¹⁵⁴ Eyicil, a.g.e., s.285.

yetkisini elinde bulunduracaktı. Böylelikle silah ve askerden arınmış olan Boğazların güvenliği Milletler Cemiyeti sağlayacaktı.¹⁵⁵

Türkiye, gitgide kötüleşen uluslar arası bir ortamda güvenliğini sağlamak zorundaydı.¹⁵⁶ Zira Atatürk, İkinci Dünya Savaşını daha 1931'de tahmin etmiş, Ankara'yı ziyaret eden Amerikalı General Mc. Arthur'a şöyle demiştir:

Versay Muahedesi I. Dünya Savaşına sebep olan amillerin hiçbirisini ortadan kaldırmamıştır. Tersine olarak dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira galip devletler mağluplara sulh şartlarını kabul ettirirken bu devletlerin etnik, jeopolitik ve ekonomik özelliklerini asla göz önüne almamışlardır.¹⁵⁷

Atatürk ayrıca Mc. Arthur'a Almanya'nın savaşı başlatacağını, savaşın 1940-1945 seneleri arasında başlayacağını, Fransa'nın zayıf kalacağını, İtalya'nın yenileceğini, Amerika'nın savaşta tarafsız kalamayacağını, Almanya'nın ABD müdahalesiyle yenileceğini, savaşın galibinin Avrupa'da Bolşevik Rusya olacağını, Bolşeviklerin yalnız Avrupa'yı değil Asya'yı da tehdit eden bir kuvvet olacağını söylemiştir.¹⁵⁸

İşte Avrupa'nın savaşa doğru sürüklendiği bir ortamda, Türkiye Boğazlarının güvenliğini sağlayacak olan M.C.'ye güvenemezdi. Çünkü zamanla M.C.'nin güvencesinin pek etkili olmadığı görülmüştür. İtalya, Habeşistan'ı işgal etmiş, Almanya Ren bölgesini Versay Anlaşmasını çiğneyerek silahlandırmış, Avusturya zorunlu askerliği yeniden başlatmıştır. Cemiyet bu gelişmeler karşısında bir şey yapamamıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih*, Üçüncü Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi yayınlarından No:451, Ankara 1980, s.267; Keskin ve diğerleri, *a.g.e.*, s.346.

¹⁵⁶ Hale, *a.g.e.*, s.55.

¹⁵⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adan*, Cilt 2, Yedinci basım, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.84. Aydemir bu sözlerin 8 Kasım 1951'de Amerika'da yayınlanan "The Caucasus" dergisinde yayımlandığını belirtirken. Hale, *a.g.e.*, s.71,145 no'lu dipnotta, ilk olarak Aydemir'in belirttiği dergide geçtiğini fakat bu konuşmaya ilişkin hiçbir belgeye rastlanmadığını belirterek, "konuşmanın doğruluğu şüphelidir" demektedir. Bkz. Hale, *a.g.e.*, s.56.

¹⁵⁸ Aydemir, *a.g.e.*, s.85-86.

¹⁵⁹ Ayten Sezer ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003, s.242. M.C. Japonya'nın Çin'e saldırması ve silahsızlanma konularında da bir şey yapamamıştır. Armaoğlu, *a.g.e.*, s.343.

Almanya'nın silahlanmaya başlaması, 1935 Martı'nda mecburi askerlik sistemini işletmesi üzerine Türkiye Boğazlarının güvenliği meselesini ele alarak, M.C.'nin 1935'de yaptığı toplantılarda, bu konuyu sürekli gündeme getirdi.¹⁶⁰ Aslında Türkiye Boğazlar Sözleşmesinin değişen şartlar altında yeniden görüşülmesi için, ilk defa 23 Mayıs 1933'te sözleşmede imzası olan ülkelere teklifte bulunmuş ancak ikna edememişti.¹⁶¹ Ancak Japonya'nın M.C.'den çekilmesi, Almanya'nın Ren'e asker sokması üzerine,¹⁶² Türkiye nihayet 11 Nisan 1936'da Lozan Boğazlar Sözleşmesinde imzası bulunan ülkelere bir nota göndererek, sözleşmenin değişen dünya şartları altında yenilenmesini istemiştir.¹⁶³

Türkiye'nin bu isteğine ilk olumlu cevap İngiltere'den gelmiştir. 1923'te alınan Boğazlarla ilgili kararın mimarı olan İngilizler Türkiye'nin Boğazlara asker yerleştirmesinin fayda getireceğini fark etmişlerdir. Türkiye'nin, Almanya'nın 1936 Martında Ren Bölgesi'nde yaptığı gibi son dakikada kimseye danışmadan tek taraflı bir kararla bölgeyi silahlandırabileceğini fark etmişlerdir.¹⁶⁴ Ayrıca Akdeniz'de güçlü bir Türkiye, İngiltere için değerli bir dost müttefik olacaktır.¹⁶⁵

Türkiye'nin uluslar arası hukuka uyması, Avrupa devletlerini memnun ediyordu. Türkiye'nin Boğazlarla ilgili tezlerini ikinci olarak destekleyen Sovyet Rusya olmuş, onu Fransa ve İtalya hariç diğer devletler izlemiştir.¹⁶⁶

Boğazlar rejimi değiştirecek olan konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde toplanmıştır. Sözleşme ise 20 Temmuz 1936'da Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştır.¹⁶⁷ İtalya ise sözleşmeyi 2 Mayıs 1938'de imzalamıştır.¹⁶⁸ Sözleşme yirmi

¹⁶⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.344.

¹⁶¹ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.346.

¹⁶² Üçok, a.g.e., s.267.

¹⁶³ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.293. "Türkiye'nin bu davranışı 1923-1939 arası devrede kuvvete başvurmaksızın hakkını milletler arası hukuk kurallarına uyarak aramada tek örnek olmuştur." Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.242.

¹⁶⁴ Hale, a.g.e., s.56.

¹⁶⁵ Armaoğlu, a.g.e., s.344.

¹⁶⁶ A.g.e., s.344.

¹⁶⁷ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.293.

¹⁶⁸ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.346.

yıl için geçerliydi. Ancak taraflardan hiçbiri feshi için talepte bulunmadığından yürürlüğü devam etmektedir.¹⁶⁹

Montrö Anlaşmasına göre, Lozan Anlaşması ile kurulan Boğazlar Komisyonu kaldırılarak,¹⁷⁰ Türkiye'nin Boğazları askerî hale getirebileceği hükme bağlanmıştır. Böylece Boğazların güvenliği Türkiye'ye bırakılarak bölgedeki egemenliğini koruması sağlanmıştır.¹⁷¹

Boğazlardan gemilerin geçişi ise Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan ülkelerin, güvenliğini sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Barış zamanında ticaret gemilerine, bayrak ve yükü ne olursa olsun, gece-gündüz serbest geçiş hakkı tanınmıştır. Savaş zamanında, Türkiye savaştan değilse, ticaret gemileri –vergi ve sağlık denetimini içeren hükümlere uymak kaydıyla– serbestçe geçebileceklerdir. Savaş zamanında Türkiye savaştan ise, Türkiye'nin savaştığı ülke ile bir ilgisi olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yardım etmemek koşulu ile Boğazlardan geçiş ve gidiş-geliş serbestliğine sahip olacaktır. Türkiye kendini yakın bir savaş tehdidinde görürse; ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi; gündüz ve Türk makamlarına gösterilecek yoldan olmak şartıyla serbest olacaktır.¹⁷²

Savaş gemilerinin durumuna gelince; “Karadeniz’e sahili olmayan devletlerin barış zamanında Karadeniz’e geçebilecek savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve tonajı sınırlandırılmıştır.”¹⁷³ Ayrıca barış zamanında Boğazlardan geçecek Karadeniz’e kıyısı olmayan ülkelerin savaş gemileri Türkiye'ye ön bildirim yapmak zorundaydı.¹⁷⁴ Barış zamanında Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin savaş gemilerinin

¹⁶⁹ Sezer ve diğerleri, *a.g.e.*, s.243; Armaoğlu, *a.g.e.*, s.345; Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.294.

¹⁷⁰ Keskin ve diğerleri, *a.g.e.*, s.346.

¹⁷¹ Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.294. 29. maddeden ve 3 ek protokolden oluşan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Soysal, *a.g.e.*, s.493-518.

¹⁷² Soysal, *a.g.e.*, s.503-504.

¹⁷³ Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.294. Bu sınırlar şöyledir: Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemileri 30.000 tonu aşmayacaktı ama Karadeniz'in en güçlü filosu bu denizde en kuvvetli olan filonun 10.000 ton aşarsa, 45.000 tona kadar çıkabileceklerdi. Hale, *a.g.e.*, s.57. Yine Karadeniz'de sahili olmayan ülkelerin savaş gemileri Karadeniz'de 21 günden fazla kalmayacaktı. Eyicil, *a.g.e.*, s.288.

¹⁷⁴ Gürel, *a.g.m.*, s.528. Ön bildirim normal süresi sekiz gün, Karadeniz'e kıyısı olmayan ülkeler için onbeş gündür. Eyicil, *a.g.e.*, s.288.

Boğazlardan geçiyse; sayı ve büyüklük sınırlaması aranmadan, sadece geçiş şeklinde ilişkin bazı kurallarla,¹⁷⁵ oldukça geniş serbestlik tanınmıştır.

Türkiye'nin katıldığı bir savaş durumunda ise, Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi tamamen Türkiye'nin yetkisine bırakılıyordu. Türkiye'nin katılmadığı bir savaş durumundaysa, savaşan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi yasaklanıyor, tarafsız devletlerin savaş gemileri ise barış zamanının şartlarında Boğazlardan geçebileceklerdi.¹⁷⁶

Montrö Anlaşması'yla, Lozan'da bağımsız devlet anlayışına aykırı, Türkiye'nin egemenliğini sınırlayıcı hükümler kalkmıştır. Boğazların Türk egemenliğine geçmesiyle Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerde önemi artmış,¹⁷⁷ iki rakip grup tarafından dostluğu şiddetle aranan bir ülke olmuştur. Türk diplomasisi, zamanlamayı iyi seçerek, sabırlı ve basiretli davranıp iyi bir zafer kazanmıştır.¹⁷⁸

Montrö Sözleşmesi Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet münasebetlerinde bir dönüm noktası teşkil etmiştir.¹⁷⁹ "Türk-Sovyet münasebetleri, Montrö konferansında bir ölçüde gölgelenmiştir."¹⁸⁰ Bu konferansta İngiltere Türkiye'yi desteklemiş, Türk-İngiliz yakınlaşması Sovyetleri rahatsız etmiş. Türk-Sovyet münasebetlerinde soğukluk oluşmuştur.¹⁸¹ Bununla beraber iki devletin münasebetlerinde ciddi bir gerginlik olmamıştır.

1.3.6. Sadabat Paktı

Türkiye İkinci Dünya Savaşı tehlikesinin artmaya başladığı 1935'den sonraki yıllarda Batı komşularıyla ortak savunma sistemi kurduğu gibi, Doğu komşularıyla da yaklaşan tehlikeye karşı önlem alması gerekiyordu.

¹⁷⁵ Bu kurallardan bazıları şunlardır: Önceden haber vermek, yanlarında en çok iki torpido bulundurmamak, denizaltılar için gündüz ve deniz üstünden teker teker geçmekti. Bkz. Eyicil, *a.g.e.*, s.288.

¹⁷⁶ Gürel, *a.g.m.*, s.259; Hale, *a.g.e.*, s.57.

¹⁷⁷ Keskin ve diğerleri, *a.g.e.*, s.347.

¹⁷⁸ Eyicil, *a.g.e.*, s.289; Sezer ve diğerleri, *a.g.e.*, s.243.

¹⁷⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.345-346. Armaoğlu'na göre, Türkiye Montrö zaferini İngiltere'ye borçludur. İngiltere, Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı, Türkiye'ye dayanmak istediği için destek vermiştir. *A.g.e.*, s.345.

¹⁸⁰ Rıfıkı Salim Burçak, *Türk-Sovyet İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s.209.

¹⁸¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.346; Akşin ve diğerleri, *a.g.e.*, s.196.

İtalya, Habeş anlaşmazlığı başladığı günlerden beri, sömürgecilik istekleri konusunda, kendisine Asya'yı; yani Anadolu ve komşularını hedef seçmiştir. Zaten İtalya'nın Habeşistan'a girmesiyle Ortadoğu bölgesi tehlikeye girmiştir.¹⁸² Bu durumda bölgesel işbirliği yapmak gerekiyordu.¹⁸³

Türkiye bölgesel faaliyetini başlatarak, 3 Ekim 1935'de Cenevre'de İran ve Irak'la üçlü bir Dostluk Paktı imzalanmış, buna sonra Afganistan'da katılmıştır.¹⁸⁴ Ancak bu Pakt hemen yürürlüğe konamadı. İran ile Irak arasında sınır uyuşmazlığı (Şattülrap) yüzünden iki yıl uzamıştır.¹⁸⁵ Nihayet Türkiye ile İran, İran ile Irak arasındaki sorunlar çözüldükten sonra, 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat Sarayında, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı imzalanmıştır.¹⁸⁶ Antlaşmanın hükümleri şunlardır:¹⁸⁷

Taraflar birbirlerinin içişlerine karışmayacaklar (md.1), sınırlarına dokunmayacaklar (md.2), dayanışma içinde olacaklar (md.3), saldırmayacaklar (md.45), bir üçüncü devlete karşı saldırıya geçmeyecekler (md.6), birbirlerine karşı kışkırtma ve gizli örgütlere imkan bırakmayacaklar (md.7), savaştan vazgeçilmesine dair 1928 Briand-Kellog Paktına saygı gösterecekler (md.8), M.C. yasalarına uyacaklar (md.9). Onuncu ve son madde ile antlaşmanın onayı ve yürürlüğe giriş koşulları düzenlenmiştir.

Bu anlaşmada yukarıdaki hükümlerinde de görüldüğü gibi karşılıklı yardım ve taahhüt maddeleri yoktur. Paktın daha çok psikolojik değeri vardır. Akit devletlere dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı korunma garantisi vermemektedir.¹⁸⁸ Fakat Türkiye açısından, doğuda bir güvenlik sistemi kurarak, bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiş olması önemli olmuştur.¹⁸⁹

¹⁸² Armaoğlu, a.g.e., s.346.

¹⁸³ Türkiye, bölgesel işbirliği çabalarını önceden başlatarak İran'la 5 Kasım 1932'de Dostluk, Güvenlik ve Ekonomik İşbirliği, Irak'la 1936 Sınır ve Komşuluk Antlaşması, yine Irak'la 1932'de Ticaret Antlaşması, Mısır'la 1937 yılında Dostluk Antlaşması imzalamıştır. Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.345; Turan ve diğerleri, a.g.e., s.287; Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.194.

¹⁸⁴ Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.447; Eroğlu, a.g.e., s.327; Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.244.

¹⁸⁵ Soysal, a.g.e., s.582.

¹⁸⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.347; <http://www.ataturk.net/cumhsadapat/html>, "Dış Politika", (03.02.2005).

¹⁸⁷ Pakt TBMM'de 14 Ocak 1938 günü 3324 sayılı yasa ile onaylanmıştır. Pakt, ayrılmak isteyen bağıtlı olmadığına göre 2. Dünya Savaşından sonra da yürürlükte kalmıştır. Ancak 1955'de Bağdat Paktının yapılması üzerine Sadabat Paktı değerini yitirmiştir. 1980'de İran ile Irak savaşınca Paktın varoluşu nedeni de kalmamıştır. Soysal, A.g.e., s.583; Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.447.

¹⁸⁸ Hale, a.g.e., s.55.

¹⁸⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.348; Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.244.

1.3.7. Hatay Meselesi

Sancak (Hatay) Bölgesinde Türkler nüfusun çoğunluğunu teşkil ettikleri için, burası Misak-ı Millî sınırları içine alınmıştı.¹⁹⁰ Fakat burası I. Dünya Savaşı sonrasında Fransızlar tarafından işgal edildiği için, Fransızlarla yapılan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile millî sınırlar dışında bırakılmış,¹⁹¹ ancak Hatay ve İskenderun Türklerine muhtariyet ve kültürel bakımdan ayrıcalık kazandırılmıştı.¹⁹² Lozan Antlaşmasında da Sancak'ın bu yapısı geçerli olmuş, böylece Sancak, Suriye gibi Fransız mandası altına girmişti.¹⁹³

Fransa, Avrupa'da buhranların arttığı durum karşısında Suriye ve Lübnan'dan 1936'da çekilerek, manda yönetimini kaldırıp, bu iki ülkeye bağımsızlık vermişti.¹⁹⁴ İşte, Fransa'nın 9 Eylül 1936 anlaşması ile Suriye'ye bağımsızlık vermesiyle de, Suriye sınırları içinde yer alan Hatay meselesi tekrar gündeme gelmiştir.¹⁹⁵ Fransa'nın, Suriye ile yaptığı anlaşmada Hatay için hiçbir hüküm yoktu. Yani Fransa Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye devrediyordu.¹⁹⁶ Bu sebeple Türkiye bu durumu kabul etmemiş, M.C. Konseyinin Eylül 1936'da Cenevre'de yapılan toplantısı sırasında Fransa ile görüşmüş ancak sonuç alamamıştır.¹⁹⁷ Bunun üzerine Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya verdiği bir nota ile durumu protesto ederek, Suriye ve Lübnan'a verilen bağımsızlığın Hatay'a da verilmesini istemiştir.¹⁹⁸

Türkiye Sancak (Hatay) meselesine büyük önem vermiştir. Atatürk'ün ifadesiyle "Kırk asırlık Türk Yurdu ecnebi elinde kalamazdı."¹⁹⁹ Yine Atatürk, bu önemi 1 Kasım 1936 günü TBMM'nin açılış konuşmasında şöyle ifade etmiştir: "...Milletimizi gece-gündüz meşgul eden başlıca büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan "İskenderun-Antakya" ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerine ciddiyet

¹⁹⁰ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.244.

¹⁹¹ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.347.

¹⁹² Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.245.

¹⁹³ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.295; Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.439.

¹⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.384.

¹⁹⁵ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., 2004, s.439; Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.347.

¹⁹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.348.

¹⁹⁷ A.g.e., s.348.

¹⁹⁸ Eroğlu, a.g.e., s.328; Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.245; Armaoğlu, a.g.e., s.348.

¹⁹⁹ Atatürk bu sözleri, Adana 15 Mart 1923'te gittiğinde, yol kenarında Hatay'ı sembolize eden ve "bizi de kurtar" diyen iki genç kıza söylemiştir. Eroğlu, a.g.e., s.327.

ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur...²⁰⁰

Fransa yukarıdaki sözü edilen 9 Ekim 1936 tarihli notaya 10 Kasım'da cevap vermiş, Türkiye'nin isteklerini kabul etmeyerek, Sancağa bağımsızlık vermenin, Suriye'yi parçalamak anlamına geldiğini buna yetkisi olmadığını belirtmiştir.²⁰¹ Türkiye'nin bu meselenin çözülmesi yolundaki ısrarı üzerine, Fransa konuyu M.C.'ye havale etmiştir.²⁰²

Milletler Cemiyeti, 14–16 Aralık 1936'da toplanmış ve Hatay meselesi için üç kişilik gözlemci tayin etmiştir.²⁰³ Arabuluculuk yapan İngiltere'nin de Türk tezini desteklemesi sonucunda,²⁰⁴ 27 Ocak 1937'de Sancak için yeni bir statü tespit edilmiş²⁰⁵ ve ertesi gün M.C. şu kararı almıştır:

İskenderun ve Antakya iç işlerinde bağımsız, Suriye ile gümrük birliğinde olan ve bir statü ve anayasa ile yönetilen "ayrı bir varlık" oluşturacaktı. Türkçe'nin resmî dil olması (daha sonra Arapça'nın) kararlaştırılırken, zorunlu askerliğin uygulanması ve Sancak'ın tahkim edilmesi yasaklanıyordu. Sancak, dış işlerinde bazı koşullarda Suriye tarafından temsil edilecekti. Sancak'ın toprak bütünlüğü, Türkiye ve Suriye tarafından güvence altına alınıyordu.²⁰⁶

Yine 1937 statüsüne göre Sancak için M.C.'nin gözetimi Fransa tarafından yürütülecektir. M.C. tarafından hazırlanan anayasa, M.C. Konseyi tarafından 29 Mayıs 1937'de kabul edilmiştir.²⁰⁷

Anayasayı Hatay'da uygulamada güçlükler çıkmıştır. Buradaki Fransız temsilcinin, Anayasa hükümlerini önleyici tavır sergilemesi, halkın tepkileri, Suriye halkının Hatay'a bağımsızlık verilmesine tepkileri, Hatay'daki Türklerin karşı

²⁰⁰ Bkz. A S D, C.I, s.410, Atatürk'ün 1 Kasım 1936 yaptığı, TBMM'nin "5. Dönem 2. Toplanma Yılı Açış Konuşması. Hatay meselesi, M. Kemal ile İsmet Paşa arasında önemli bir anlaşmazlık konusu olmuştur. M. Kemal Paşa, Hatay'ın kazanılacağına inanıyor ve bu konuda tavizsiz bir politika takip edilmesini istiyordu. İsmet Paşa ise daha ılımlı bir politikadan yanaydı. Turan ve diğerleri, a.g.e., s.295.

²⁰¹ Armaoğlu, a.g.e., s.348; Gürel, a.g.m., s.529.

²⁰² Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.244.

²⁰³ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s.439.

²⁰⁴ İngiltere'nin Türk tezini desteklemesinin nedeni; Akdeniz dengesi açısından önemli olan iki ülkenin arasının açılmasını istemeyişi. Türkiye ile ilişkilerinin düzelmesi, Türkiye'nin meseleyi uzlaşma yoluyla çözmesidir. Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.245.

²⁰⁵ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.348.

²⁰⁶ Gürel, a.g.m., s.530.

²⁰⁷ Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.348.

gösterileri gibi nedenlerle huzursuzluk sürüyordu.²⁰⁸ Bu şartlarda seçim yapılamamış, zaten seçim meselesi üzerinde Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılığı çıkmıştır.²⁰⁹ Nihayet Ocak 1938'de seçim sistemi değiştirilmiş ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasına karar verilmiştir.²¹⁰

Hatay meselesi sürerken, Avrupa'da 1938 Haziranında siyasi ilişkiler son derece gerginleşmişti. Bu durum Fransa'nın Türkiye'ye olan ihtiyacını artırmış, Fransa bu sorunu en kısa yoldan çözmek istemeye başlamıştır.²¹¹ Bu itibarla 3 Haziran 1938'de Türkiye ile Fransa arasında yapılan bir askerî anlaşma ile iki devlet de Hatay'a 2500'er kişilik bir kuvvet göndermiştir. Daha sonra taraflar arasında 4 Temmuz 1938'de bir dostluk antlaşması imzalanarak Sancak meselesinin çözümünde bir adım daha atılmıştır.²¹²

Nihayet, Sancak'la 1 Ağustos 1938'de tamamlanan seçimlerde Türk topluluğu kırk milletvekilliğinin yirmi ikisini kazanmıştır.²¹³ 2 Eylül 1938'de toplanan Sancak Meclisi, İskenderun Sancağına "Hatay Devleti" adını vermiştir.²¹⁴ Meclis Başkanlığına Abdülğani Türkmen, Cumhurbaşkanlığına Tayfur Sökmen seçilmiş, Tayfur Sökmen de Başbakanlığa Abdurrahman Melek'i getirmiştir.²¹⁵

Hatay Devleti bağımsızlığını kazanınca Türkiye ile çok sıkı işbirliğine girdiler. Türk Medeni Kanunu ile Ceza Kanunu ve Türk parasına kabul ettiler, gümrüğü kaldırmışlardır.²¹⁶

²⁰⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.350.

²⁰⁹ A.g.e., s.350.

²¹⁰ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.246.

²¹¹ Gürel, a.g.m., s.530.

²¹² Turan ve diğerleri, a.g.e., s.296; Keskin ve diğerleri, a.g.e., s.348; Eyicil, a.g.e., s.293.

²¹³ Seçim bölgesindeki seçmen dağılımı ve milletvekilliği dağılımı şöyledir: 35.487 Türk, 11.319 Alevi, 5.504 Ermeni, 1845 Arap, 2.098 Rum-Ortodoks. Milletvekilliği, 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-Ortodoks'tu. Anayasaya göre 20 yaşını doldurmamış erkekler birinci derece seçmen sayılmıştır. Soysal, a.g.e., s.540.

²¹⁴ Turan ve diğerleri, a.g.e., s.296.

²¹⁵ Soysal, a.g.e., s.540.

²¹⁶ Eyicil, a.g.e., s.293. İlk toplantıda mebuslar Türkçe yemin etmişlerdir. Armaoğlu, a.g.e., s.351.

Hatay meselesinin çözümünden sonra Türk-Fransız münasebetleri hızla gelişti. 23 Haziran 1939'da Ankara'da Fransa ile imzalanan anlaşma ile Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etmiştir.²¹⁷ Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının Fransa tarafından kabulü, Türk kamuoyunda büyük bir sevinç oluşturmuş, gazeteler manşetlerinde bu haberi duyurmuşlardır. Gazetelere göre; İsmet Paşa ve hükümet övülerek, "Hatay davasını Atatürk'ün bıraktığı noktadan devir alarak zafere ulaştırdığı ve Türk tarihine şanlı bir sayfa eklediği" yorumlarında bulunulmuştur.²¹⁸

Hatay Devleti 29 Haziran 1939'da toplanarak, oybirliğiyle Türkiye'ye katılma kararı aldı.²¹⁹ İlgili anlaşma ve ekleri 30 Haziran 1939 gün ve 3658 sayılı kanunla onaylanmıştır. Türkiye'de 7 Temmuz 1939'da bir kanunla Hatay ilini kurarak, bağlanma işini kesinleştirmiştir.²²⁰

Türkiye bu meselede de millî çıkarlarını elde etmek için, oldu-bitti ve askerî kuvvet kullanma yoluna gitmemiş, hukuka başvurmuştur. "Türk Diplomasisi, İkinci Dünya Savaşından önce dış politikasında hukuki anlayış içinde büyük bir başarı örneği sergilemiştir."²²¹

²¹⁷ Edip Alşar, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Karacam Yay., İstanbul 1981, s.178. Hatay'ın Türkiye'ye katılması, Hatay Anayasası hakkında geniş bilgi için Bkz. Soysal, a.g.e., s.531-581. Ayrıca Anlaşma metni için Bkz. Düstur, 3. Tertip, C.20, s.1530, Akt. Turan ve diğerleri, a.g.e., s.297; Soysal, a.g.e., s.573-581.

²¹⁸ Şevket Rado, "Hatay Anavatanın Dokunulmazlık Hudutları İçinde", **Akşam**, 24 Haziran 1939.

²¹⁹ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.246; Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s.440, Gürel, a.g.m., s.530.

²²⁰ Eroğlu, a.g.e., s.330; Üçok, a.g.e., s.269.

²²¹ Eyicil, a.g.e., s.294.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI AREFESİNDE

TÜRK DİPLOMASİ ve SAVAŞA GİDEN YOL

2.1. MİLLÎ ŞEF REJİMİNİN KARAKTERİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de vefat etti. Onun yerine, CHP, ordu ve tüm güç odakları İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına tek adaylığı konusunda birleşmişlerdi. İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı için parti grubunda yapılan yoklamada 323 oydan 322'sini almış, bir oy Celal Bayar'a çıkmıştı.²²² İnönü bu şekilde cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. Bundan sonra Meclis Genel Kurulunda yapılacak işlem formaliteden ibaretti. Nihayet 11 Kasım 1939 Cuma günü saat 11.00'de, TBMM Teşkilatı Esasiye Kanununun 34. maddesi gereği²²³ 348 oyla ve oy birliğiyle cumhurbaşkanlığına Malatya Mebusu İsmet İnönü'yü seçmişlerdi.²²⁴ Timuçin Faruk Ertan İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesini şöyle değerlendirmektedir:

Atatürk'ün öldüğü sıralarda İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinde bulunmaması ve bir anlamda uzağında kalmasına karşın, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü İsmet İnönü 1937 yılında Başbakanlıktan ayrılmakla birlikte, CHP içindeki gücünü ve ağırlığını korumuş, orduyla olan temasını hiç kesmemiştir. Bu anlamda partiye egemen olan İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra cumhurbaşkanı seçilmesi doğal bir siyasî gelişmedir.²²⁵

İnönü cumhurbaşkanı olduktan kısa bir süre sonra 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Büyük Kurultayında yapılan tüzük değişikliğiyle²²⁶, 375 mebusun ve 216 delegenin oybirliğiyle "Millî şef ve değişmez genel başkan" seçildi.²²⁷ Söz konusu tüzük değişikliği şöyledir:

²²² Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Üçüncü Baskı, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.43

²²³ 1939'da geçerli olan 34. madde aynen şöyledir; "Cumhur risayetinin inhilalinde meclis müçtemi ise yeni reisi cumhuru derhal intihap eder. Meclis müçtemi değilse, reis tarafından hemen içtima davet edilerek reisi cumhur intihap edilir. Meclisin intihap devresi hitam bulmuş ise veya intihalan tecdine karar verirse, reise cumhuru gelecek meclis intihap eder, Burhan Kuzu, **Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988, s.295. Ayrıca cumhurbaşkanının, 1924 Anayasasına göre seçilme şekli ve sorumlulukları için Bkz. Kemal Gözler, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Üçüncü baskı, Ekin Kitabevi Yay. Bursa 2003, s.180-181.

²²⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. 2, Beşinci Basım, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 2000, s.24.

²²⁵ Sezer ve diğerleri, a.g.e. s.359. İnönü'nün seçilmesinde ordunun rolü için Bkz. Ümit Özdağ, **Ordu Siyaset İlişkisi** (Atatürk ve İnönü Dönemleri), Gündoğan Yay. Ankara 1991, s.126.

²²⁶ Murat Güvenir, **İkinci Dünya Savaşında Türk Basını**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991, s.29; Sezer ve diğerleri, a.g.e. s.360.

²²⁷ Aydemir, a.g.e. s.38, Aydemir "Millî Şef" olarak İnönü'nün ilk defa Türk basınında Bugün Gazetesinin başyazarı Ali Naci Karacan tarafından, 13 Kasım 1938 tarihli yazısında kullandığını yazmaktadır. Aydemir'in aktarmasına göre Karacan şöyle yazmıştır: "Millet Meclisi Atatürk'ün en yakın zafer ve inkılâp arkadaşı İnönü'yü devletin en yüksek vazifesi başına getirerek yeni Millî Şefini tayin etti. A.g.e. s.29.

1. Partinin banisi (kurucusu) ve ebedi başkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Kemal Atatürk'tür.
2. Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür.
3. Partinin değişmez Başkanlığı aşağıdaki üç şekilde boşalabilir.
 - a) Vefat
 - b) Vazife yapamayacak derecede hastalık
 - c) İstifa²²⁸

Bu ilginç tüzük değişikliğinin gerekçesinde, "Millî Şef" vasfını alan İnönü'nün her dört senede ve her kurultay toplantısında bir seçilmesini müzakere ve münakaşa mevzu yapmayıp değişmez vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından millî menfaate daha uygun görülmüştür, demektir.²²⁹

İnönü rejimine damgasını vurmasının gerekliliğine inanıyordu. Bunun için çevresinde kuşkulandığı unsurları uzaklaştırması gerekiyordu. Yasal yolları kullanan İnönü, Bayar'ın istifasından sonra yeni hükümeti²³⁰ kurma görevini yine Bayar'a vermiş fakat yeni hükümette Dahiliye Vekilliğine Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, Hariciye Vekilliğine de Tevfik Rüştü Aras'ın yerine Şükrü Saraçoğlu getirilmişti. İnönü Aras'ın kendisinin Başbakanlıktan uzaklaştırılmasında etkin olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Aras'ın 1937 Lyon Konferansı'nda ve Cenevre'de kendine verilen talimatları aştığını düşündüğü söylenmektedir.²³¹ İnönü, Şükrü Kaya'nın ise doğu illerinde yetkisini aşan davranışlarda bulunduğunu, kanunsuz kurşuna dizmelere göz yumduğunu düşünmüştü. Yine adı geçen bu iki eski bakan, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığına

²²⁸ A.g.e. s.38.

²²⁹ Rıfıkı Selim Burçak, **İnönü ve Demokrasi**, Doğu Matbaası, Ankara 1950, s.9; Güvenir a.g.e. s.30. Burçak, Millî Şef ve değişmez genel başkan sıfatlarını demokratik zihniyete çok aykırı bularak İnönü yönetimini eleştirmektedir. A.g.e. s.8-9.

²³⁰ Yeni hükümetin listesi için Bkz. T.C. Başbakanlık O. ve M. Daire Başkanlığı, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960)**, C.I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978, s.95; Aydemir, a.g.e., s.25.

²³¹ Deringil, a.g.e., s.45.

seçilmesine karşı kulis yapmışlardı.²³² Dolayısıyla, İnönü'nün mizacının da pek bağışlamayı tercih eden yapıda olmadığı bilinen bir gerçektir.²³³ İnönü artık yönetime ağırlığını koyacaktı.

Başbakan Celal Bayar'ı geçiş döneminde görevde bırakan İnönü, onun 25 Ocak 1939'da istifa etmesiyle, 26 Ocak 1939'da CHP parti divanına seçim kararı aldırdı. Başbakanlığa Dr. Refik Saydam, hariciye vekilliğine yine Şükrü Saraçoğlu getirildi.²³⁴ Mart 1939'da yapılan seçimlerde meclisin üçte biri yenilendi. Ayrıca Atatürk döneminde değişik sebeplerle dışlanan İstiklâl Savaşı'nın önder kişileri parti üyeliğine ve meclise alındı.²³⁵ Yalnız İnönü'nün bu kişilerden tek isteği vardı "Eğer cumhuriyeti ve inkılâpları korumak ve devam ettirmek fikrindeyse, Atatürk'ü korumak vazifedir. Atatürk'ün şahsı ile uğraşmak olmayacaktır demişti."²³⁶

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi 15 Mart 1939'da başlayan seçimler Nisan'da tamamlanarak 3 Nisan 1939'da II. Refik Saydam Hükümeti kurulmuştu. Saydam 1942'de vefatına kadar Başbakanlıkta kaldı.²³⁷ Saydam'ın Başbakan olmasıyla artık ipler bütünüyle İnönü'nün eline geçmişti. İnönü hükümet organlarını tümüyle kontrolünde tutuyordu.²³⁸

İnönü, katı bir otoriter yönetime yöneldi. Savaş yıllarını da kapsayan dönemin mutlak hakimi İnönü oldu. Parti, Büyük Millet Meclisi, hükümet her konuda Millî Şef'e bağlı kaldılar. Öyleki İnönü'nün, Başbakanı aşarak genel müdürlere bile direktifler verdiği döneme ilişkin anıların yazanlar tarafından ileri sürülmüştür.²³⁹

²³² Aydemir, a.g.e., s.26.

²³³ İngiliz Elçisi Sr Parc Laroine'in İnönü hakkında bildirdiği rapora göre; "...Atatürk daha duygusaldı; bir adama budala deyip birkaç saat sonra onu öpebilirdi. Ama İnönü birisini budala veya sahtekar olarak damgaladıktan sonra asla tutumunu değiştirmezdi". Akt.Deringil, a.g.e., s.45.

²³⁴ Aydemir, a.g.e., s.41. Refik Saydam'ın I.Hükümeti için Bkz., T.C.H., s.101.

²³⁵ Yalçın ve diğerleri; a.g.e., 2004, s.521. Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fethi Okyar, Hüseyin Cahit Yalçın gibi isimler bu listede bulunmaktadır. Dargınların barışmaları bununla da kalmamış Rauf Orbay, Adnan Adıvar gibi kişiler önemli diplomasi vazifelerine, yada mecliste görevlerine getirildiler. Hatta Cebesoy, Millî Savunma Bakanlığına, Karabekir Meclis Reisliğine getirildiler. Ayrıntı için Bkz. Aydemir a.g.e., s.44.

²³⁶ Aydemir, a.g.e., s.45.

²³⁷ T.C.H., s.106.

²³⁸ Deringil, a.g.e., s.46.

²³⁹ Güvenir, a.g.e., s.30, Millî Şefin Bakanlar üzerindeki hakimiyeti onların dış görüntülerine kadar yansıyordu. Nitekim Nadir Nadi'nin anlattığına göre, Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, İnönü istediği için bıyıklarını kestğini söylemiştir. Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1979, s.178. İnönü'nün mutlak otoritesini gösteren bir başka uygulaması, paralardan Atatürk resmini bir ara kaldırdı kendi resmini koymasındır. Güvenir, a.g.e., s.31.

İnönü, otoriter rejimi basın alanında da uygulamıştı. Basının ve diğer kitle haberleşme araçlarının sıkı bir denetime alınmasına kişisel olarak karışmıştır.²⁴⁰ Millî Şef, halk, parti veya basın tarafından eleştirilmezdi.²⁴¹ Bu dönemde kişi hürriyeti çok fazla sınırlanmış, rejim katılaştı.²⁴² Gerçi hükümet çalışmalarını kontrol etmek için, CHP'nin 29 Mayıs 1939'daki 5. olağan kurultayında, 21 mebustan oluşan bir "müstakil grup" kurulmuşsa da başkanı CHP'nin değişmez başkanı İnönü olan bu grubun bekleneni veremediği hususunda araştırmacılar ve dönemin devlet adamları hem fikirlerdir.²⁴³

Bütün bunlara rağmen İnönü, devlet işlerinden dış politikaya öncelik tanırdı. Dışişleri Bakanlığı'nın yetkilileri, İnönü'nün başkanlığında haftada beş altı defa toplanırlar ve ondan talimat alırlardı. Tüm diplomatik yazışmalar ve telgraflar İnönü'ye aktarılarak, konuları izlemesi sağlanırdı.²⁴⁴

Bu nedenle, bu dönemin Türk Dış Politikasının felsefesini anlamak için "İnönü'nün Savaşta Türkiye'nin yolunu çizerken dikkate aldığı fikirlerin kavranması gerekir." Weisband'ın İnönü ile yaptığı (21 Eylül 1966) özel görüşmede İnönü, yazara dış ilişkileri askerlik stratejisinin ilk ilkesi olarak nitelediği "ölçülülük" ile yönettiğini belirterek, "Savaşta izlediğim dış politikayı, kararlaştırırken temel ilke, daha başlangıçta işlenecek bir hatanın düzeltilmesinin zor olduğunu bilmektir."²⁴⁵ Bu politikanın sonucunda Türkiye savaş döneminde aceleci eylem ve kararlardan uzak kamış ve göz göre göre ateşe atılmamıştır.²⁴⁶ Fakat İnönü'nün Aydemir'in ifadesiyle "Saraçoğlu gibi belki biraz ağır, fakat sabırlı, zeki, uzak görüş sahibi, Numan Menemencioğlu gibi bazı halleri ile hafif fakat yabancılarla diplomatik temaslarında şahsiyet sahibi yardımcı bulması, onun şansı olmuştur."²⁴⁷

²⁴⁰ Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s.21.

²⁴¹ Deringil, **a.g.e.**, s.46, Basın konusu 4. bölümde geniş olarak ele alınacaktır.

²⁴² Kemal Karpaz, **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yay., İstanbul 1996, s.80.

²⁴³ Yalçın ve diğerleri, **a.g.e.**, 2004, s.521, Ayrıca bak. Akşin ve diğerleri. **a.g.e.**, s.169.

²⁴⁴ Deringil, **a.g.e.**, s.46, Weisband, **a.g.e.**, s.21.

²⁴⁵ Weisband, **a.g.e.**, s.22.

²⁴⁶ **A.g.e.**, s.22.

²⁴⁷ Aydemir, **a.g.e.**, s.156.

İnönü savaş sürecinde zaman kazanmaya önem vermiş; yapılan müzakereler süresince zaman kazanmak için elinden geleni yapmıştır. Kabineye sürekli “Sabrın sonu selamettir” atasözünü telkin ettiğini, bakanları ifade etmişlerdir.²⁴⁸

İnönü'nün çok bilinen özelliklerinden biri de, onun dünyasında kişilere bağlılık ve duygusallığa yer yoktu. Bakan veya Başbakanları olayların akışına göre uygun gördüğü gibi değiştirirdi.²⁴⁹ İnönü bürokratları istediği gibi değiştirerek, onların kendilerine göre çevre edinmelerine fırsat tanımaz böylece kendisine rakip güçlü adam figürünün belirip etrafında muhalefet oluşturmasına engel olurdu.²⁵⁰

Türkiye II. Dünya Savaşı yıllarında demokrat ulusların müttefiki olarak fakat bir Millî Şef tarafından yönetilecek, İnönü savaşı kazanan tarafa yönelecekti.²⁵¹ Savaş yıllarında, Almanya'da “Führer-Hitler”, İtalya'da “Duçe Mussolini”, İspanya'da “Caudilla Franko”, Türkiye'de ise “Millî Şef İnönü” yönetimi oluşmuştur²⁵² ve İnönü Türkiye'deki siyasal sistemi bu totaliter rejimlere daha da yaklaştırmıştır.²⁵³

İnönü'nün cumhurbaşkanı ve Millî Şef olarak, Atatürk'te bile olmayan geniş yetkilere sahip olmasından kısa bir süre sonra başlayan İkinci Dünya Savaşı ile Millî Şef dönemi aynı yılları kapsamaktadır. Türkiye'nin bu dönemde temel politikası “savaş dışı” kalmak olmuştur.

²⁴⁸ Deringil'in savaş yıllarında Gümrük ve Tekel Bakanlığı yapmış olan Suat Hayri Ürgüplü ile 1.11.1977 de yaptığı mülakatta, Ürgüplü bu durumu ifade etmiştir. Ayrıca Ürgüplü'ye göre İnönü şöyle derdi. “Biraz daha beklersek meseleler gelişecektir ve o zaman belki bir bakış açısı daha buluruz. Yeterince beklenirse, ya devenin binicisi, ya kendisi ya da güdücüsü ölecektir.” a.g.e., s.48.

²⁴⁹ Örneğin Aras'ın yerine, Saraçoğlu'nu Dışişleri Bakanlığına getirmiş, Saraçoğlu'nun Başbakan olmasıyla, bu göreve getirdiği Numan Menemencioglu'nu, İngilizlere yaklaşmak için, Alman yanlısı olarak nitelendirildiğinden dolayı harcamıştı. Gene savaş sonunda, anti-Sovyet görüşleriyle bilinen Başbakan Saraçoğlu görevden uzaklaştırılmış yerine Recep Peker'i getirmişti. Deringil, a.g.e., s.48.

²⁵⁰ A.g.e., s.48.

²⁵¹ Tekin Erer, **Yasakçılar**, Toker Matbaası, İstanbul 1964, s.72.

²⁵² Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.164.

²⁵³ Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yay., İstanbul 1997, s.130, Ekinci'ye göre (s.130), “Adolf Hitler'in Alman Ulusuna “Ein Volk, Eine Partei, Eine Führer” olarak sunduğu bu slogan ,Türkiye'de Millî Şef döneminde “Tek Millet, Tek Parti, Tek Şef” olarak ifadesini bulmuştur”, diyerek İnönü rejimini eleştirmektedir. Yine Çetin Yetkin özellikle hukuki açıdan güzel bir tespit yapmış ve Millî Şefliğin, o gün yürürlükte olan Anayasaya aykırı olduğunu, Millî Şefliğin yapısı ve yetkileri bakımından Cumhurbaşkanlığını aştığını, herkesin üstünde olan Millî Şef karşısında, hükümetin ve TBMM'nin anlamı olmadığını belirtmiştir. Bkz. Çetin Yetkin, **Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983, s.173.

İnönü'nün uyguladığı bu politikanın başarılı olarak Türkiye'nin savaş dışı kaldığını araştırmacıların çoğu kabul eder. Fakat bu politikanın Atatürk'ün geleneksel dış siyaset anlayışına aykırı olduğu işlevleri bakımından çok değişik nitelikler zaman zaman çelişkiler gösterdiği, Atatürk'ün uzun süre görev yaptığı için onunla özdeşleştirilen Atatürk'ün Dışişleri Bakanı diye anılan Tefik Rüşti Aras'ı görevden alması, bu uygulamanın temelinde yatan nedenin “kişisel anlaşmazlıklar ve bürokratik kaygılardan daha çok dış siyaset konusundaki köklü görüş ayrılıklarıdır” şeklinde eleştirenler de bulunmaktadır.²⁵⁴ İnönü'nün dış politikasının Atatürk'ten ayrıldığını söyleyen Doğan Avcıoğlu'na göre, Atatürk döneminde batıdan uzak, Sovyetlere yakın ve tarafsız bir dış politika izlerken, dış politika çizgisi İnönü döneminde temelinden değişmiş 1939 yılı dönüm noktası olmuş ve Türkiye batı yanlısı Sovyetler'den uzak bir politika takip etmiştir.²⁵⁵

2.2. TÜRK – ALMAN İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Almanya arasında, 1932'lerde Nazi Partisi Almanya'da iktidara gelinceye kadar iki taraftan kendi iç ve dış meseleleriyle uğraşmaları yüzünden herhangi bir kuvvetli ilişki olmamıştır. Ancak Nazi Partisinin iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin iç gelişmeleri arasında bir paralellik olmuştur. Nazilerin iktidarının başladığı yıllarda Türkiye'de ilk beş yıllık kalkınma planını kabul etmiştir.²⁵⁶

Türkiye'nin ilk kalkınma planı Türkiye'yi sanayi ve teçhizat bakımından dışarıya bağlamaktaydı. Türkiye'nin bu sırada Batılı ülkelerle siyasî ilişkileri iyi değildi. Almanya işte bu fırsatı kaçırmadı. Hitler'in amaçlarından biri de orta Avrupa ile Balkanları nüfuzuna almaktı. Bu nedenlerden Hitler yönetimiyle birlikte Türkiye ile Almanya arasında ekonomik münasebetlerde artış olmuştur.²⁵⁷ 1936'da Türkiye toplam ihracatının %51'ini Almanya'ya yöneltmiş, ithalatının da %45'ini Almanya'dan yapmıştır.²⁵⁸ Fakat 1936 yılı Türk – Alman münasebetlerinde bir dönüm noktası

²⁵⁴ Ekinci, a.g.e., s.135.

²⁵⁵ Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.197.

²⁵⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁵⁷ Türkiye'nin Almanya'ya ihracat toplamı 1932'de 13 milyon lira iken, 1933 de 19 milyon, 1934 de 29 milyon, 1935 de 35,5 milyon, 1936 da 41,7 milyon liraya çıkmıştır. Armaoğlu, a.g.e., s.352.

²⁵⁸ Weisband, a.g.e., s.83.

olmuştur. İngiltere'nin Montrö Anlaşması'nda Türkiye'yi desteklemesiyle²⁵⁹ Türkiye dış politikada İngiltere'ye kaymaya başlamış, bu durum da Sovyetler'in hoşuna gitmediği gibi Almanlar'ın da hoşuna gitmemiştir. Ayrıca siyasi ilişkilerin gelişmesiyle birlikte İngiltere ile Türkiye arasında ekonomik ilişkilerin de gelişmesi Türkiye üzerinde Alman – İngiliz ekonomik rekabet ve mücadelesini başlatmıştır.²⁶⁰

Diğer yandan Türkiye 1939 yılının baharına kadar, Almanya'nın yayılma siyasetinden ciddi bir endişe duymamış, hatta Almanya'yı haklı bile görmüştür. Bu haklı görme Türkiye'nin de Almanya'nın da yıkıma yol açan anlaşmalara uğramış olmaları ve bunlara isyan etmeleridir. Türkiye Sev'r'e Almanya ise Versay'a isyan etmiştir. Ancak Cemil Koçak'ın belirttiği gibi “her iki ülkenin de dış politika hedef ve yöntemlerinde önemli farklılıklar vardır”.²⁶¹ Almanya'nın barış anlaşmalarıyla düzenlenmiş olan coğrafi sınırlar konusundaki talepleri daha geniş kapsamlı iken, Türkiye, Lozan Barış Anlaşması'yla yapılan düzenlemeyi yeterli görmediği için bazı konularda (Boğazlar, Hatay) talepleri vardı. Türkiye Lozan'la kurulmuş statükoyu desteklerken, Almanya ise I. Dünya savaşı sonunda barış antlaşmalarıyla kurulmuş statükoyu kabul etmiyor ve revizyonist bir politikayı izliyordu. Yine yöntem olarak da iki ülkenin politikalarında fark vardı. Türkiye milletler arası hukuka saygılı olarak, barışçıl yöntemlerle sorunlarını çözerken, Almanya ise dış politikada hedeflerini gerçekleştirmek için fiili durum oluşturuyor, askerî güç kullanıyor, tek yanlı kararlar alarak bunları uygulamayı deniyordu.²⁶²

Bu farklılıklara rağmen Almanya'nın 12 Mart 1938'de²⁶³ Avusturya'yı topraklarına katması (Anschluss=Birleşme) Türkiye'nin tepkisine neden olmamış,

²⁵⁹ Almanya, Boğazların kendisi tarafından uygun olmayan bir statüye bağlanacağı endişesiyle Montrö Sözleşmesini katılmamış ve tasvip etmediğini açıklamıştır. Turan ve diğerleri, *a.g.e.*, s.291. Almanya'nın endişesi, askeri strateji açısından Boğazların yer durumunun Almanya'nın mevzilerini kötüleştirdiği kanaatidir. Ayrıca Almanya'nın dikkati en çok Rus Donanmasının Karadeniz'den çıkma ve Baltık Denizi ile direk olarak bağlantı yapma imkânı elde etmesiydi. Bkz. Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri* (1923–1939), TTK Basımevi, Ankara 1991, s.115.

²⁶⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.352.

²⁶¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi* (1938-1945), Cilt I, İletişim Yay., İstanbul 1996, s.344.

²⁶² *A.g.e.*, s.345.

²⁶³ Sander, *a.g.e.*, s.357; Rıfık Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s.71.

Almanya'nın Versay zincirinden kurtulmasının bir halkası olarak görülmüş,²⁶⁴ Türk basını Alman davasını genel olarak desteklemiştir.²⁶⁵

Bu olumlu havadan sonra Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ile Alman Dışişleri Bakanı Ribentrop arasında 1 Temmuzda Berlin'de bir görüşme yapılmış, bu görüşmede Almanlar, revizyonist politikalarda işbirliğini yapmayı önermişse de Türkiye kabul etmemiştir.²⁶⁶ Menemencioğlu ise Ribentrop arasında 7 Temmuzda bir görüşme daha yapılmış, Almanya barış antlaşmalarında haksızlığa uğramış Türkiye ile Almanya'nın ortak değişimci politika izlemelerini önermiştir. Menemencioğlu Türkiye'nin tarafsız bir politika izlemek istediğini bir kez daha tekrarlamıştır. Ribentrop'un bir Türk – Alman tarafsızlık antlaşması imzalanması talebine karşılık, Menemencioğlu Türkiye'nin tarafsızlık antlaşmasını sadece Sovyetler birliği, Fransa, İtalya ile yani Türkiye'nin gerçekten komşularıyla imzaladığını belirterek, Almanya ile ortak bir sınır olmadığından böyle bir tarafsızlık antlaşması imzalanmasının yararlı olmayacağını belirtmiştir.²⁶⁷ Ancak Türkiye Almanya'ya karşı diğer ülkelerle iş birliği yapmayacağına dair sözlü güvence vermiştir.²⁶⁸

Bu olumsuzluklara rağmen Almanya ekonomik yönden sorunları çözmek için girişimlerde bulunmuş, Ekonomi Bakanı Funk, Türkiye'ye bol kredi vaatleriyle gelmiş ancak siyasî açıdan sonucu alamamıştır.²⁶⁹

Öte yandan İtalya'nın 1939 ilkbaharında Arnavutluğu ele geçirmesi Türkiye için batılılara bağlanmasında temel faktör olmuştur. Öte yandan Almanya'nın bütün Çekoslovakya'yı haritadan silmesi, Türkiye'yi ciddi endişeye sevk etmiştir. Balkanlara yönelen İtalya ve Almanya tehlikesi karşısında Türkiye kararını kesinleştirerek

²⁶⁴ Koçak, *Türk-Alman*, s.127.

²⁶⁵ Rıfıkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, Gazi Ün. Yay., Ankara 1983, s.23. Basında Almanya'nın Anschluss'u desteklemede en ileri giden Nadir Nadi'dir. Nadi şöyle diyordu "Bu gün kana susamış bir Almanya yoktur. Bugün bütün insanlıkla beraber ıstırap çeken bir Almanya vardır. Biz harp sonu anlaşmaları yırtan bir millet olarak Almanya'nın ıstırapına inanırız..." Nadir Nadi, "Asıl Dava", *Cumhuriyet*, 15 Mart 1938, Akt. Burçak, a.g.e., s.24.

²⁶⁶ Koçak, *Türk-Alman...*, s.128. Ayrıca Bkz. Ludmila Jivkova, *Türk-İngiliz İlişkileri*; (1938-1939), (Çev: F. Muharrem – F. Erdinç) Habora Kitabevi Yay., İstanbul 1978, s.150-152.

²⁶⁷ Koçak, *Türk-Alman...*, s.129.

²⁶⁸ Jivkova, a.g.e., s.152. 10 Temmuz 1938'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Keller'e, Türkiye'nin hiçbir zaman Almanya'ya karşı bir gruba katılmayacağını sözlü olarak belirtmiştir. Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C. I, s.354; Ekinci, a.g.e., s.139.

²⁶⁹ Ekinci, a.g.e., s.138. Bu siyaset sırasında mutabakata varılan, Türkiye'ye on yıl süreyle 150 milyon mark kredi verilmesini öngören anlaşma 16 Ocak 1939'da Berlin'de imzalanmıştır. 25 Temmuz 1938'de iki ülke arasında bir ticaret antlaşması imzalanmıştır. Turan ve diğerleri, a.g.e., s.291.

batılların yanındaki yerini almıştır.²⁷⁰ Almanlarla ise artık o vakte kadar devam eden soğukluk, yerini şiddetli anlaşmazlıklara bırakmıştır.²⁷¹

Oysa Nazi döneminde Türk – Alman kültürel ve askerî ilişkileriyle göz görünür bir yakınlık oluşmuştur.²⁷²

2.3. 1939 YILINDA TÜRKİYE

Türkiye 1939 yılında Almanya ve İtalya'nın yayılmacılığını kendine karşı bir tehdit olarak görecektir ve safını belli ederek İngiliz eksenli batı ittifakına yaklaşacaktır.

Almanya'nın Çekoslovakya sorununu barışçı yolla çözmeyi amaçlayan 29 Eylül 1938'de imzalanan Münih Antlaşmasına rağmen; “hayat alanı” ve “yeni düzen” gibi içeriği ve sınırı tamamen belirsiz kavramlara dayanarak Çekoslovakya'yı 14 Mart 1939'da işgal etmesi, Türkiye'nin Almanya'ya karşı olan daha önce açıklanan tutumunu değiştirmesine yol açmıştır. Bu işgal, Türkiye tarafından Almanya'nın Balkanlara inme planının ilk aşaması olarak değerlendirilmiştir.²⁷³

Almanya'nın Balkanlara inme politikasının anlaşılmasından sonra Türk basını tarafsızlıktan ayrılarak, İngiltere eksenli batı cephesine katılmamız gerektiğini savunmuştur. Yunus Nadi, tarafsız kalan milletlerin “yaman suretle” aldanacaklarını belirtirken²⁷⁴ Zekeriya Sertel, Almanya'nın doğuya doğru istila programını yürüttüğünü belirterek, demokrasilerin kuracağı müşterek cepheye Türkiye'de iltihak etmek mecburiyetindedir demiştir.²⁷⁵

²⁷⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.353.

²⁷¹ Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.I, s.349.

²⁷² A.g.e., göre çok sayıda uzman Türkiye'de görev almış, çok sayıda Türk öğrenci Almanya'da eğitim görmüş, Türk ordusunda görevli Alman subaylar bulunurken, Türk subaylar Almanya'da eğitim görmüştür.

²⁷³ Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, C.I, s.239-241. Almanya'nın bakışını temelden değiştirdiğini bundan sonra Almanya'nın revizyonist politikaları kesinlikle red edildiğini yazmaktadır. Bkz. Koçak, *Türk-Alman ...*, s.134.

²⁷⁴ Yunus Nadi, “Şimdi Artık Yeni Bir Cihan Harbine Doğru”, *Cumhuriyet*, 20 Mart 1939.

²⁷⁵ Zekeriya Sertel, “Müşterek Cephe Bizim Yerimiz”, *Tan*, 23 Mart 1939. Yazarlardan bir kısmı ise Batı Cephesine katılmaya gerek olmadığını tarafsızlığımızı sürdürmemiz gerektiğini savunmuştur. Örneğin Nadir Nadi “Yurdumuzu müdafaa için mutlaka bir taraftan mı olmak lazım?... Taraf ancak müşterek menfaatleri tehlikeye girenler arasında teşkil edilir. ..” şeklinde yazmıştır. Nadir Nadi, “Lüzumsuz Endişeye Karşı” *Cumhuriyet*, 26 Mart 1939.

2.3.1. İtalyanların Arnavutluğu İşgali ve Türkiye

1939 yılı ortalarına gelindiğinde Türkiye'nin uzlaşmadığı tek Batılı devlet İtalya idi. Türkiye, bu devlete 1928 tarihli dostluk antlaşmasına karşın güvenmiyordu. Bu güvensizliğin nedeni İtalya'nın revizyonist politikasının bir sonucu olarak Akdeniz'de oluşturduğu tehditti.²⁷⁶ Özellikle Habeşistan'ın 1935'de işgalinden sonra Mussolini "bizim deniz" dediği Akdeniz'de yayılmacılığını, açığa vurmaya başlamıştı.²⁷⁷ İnönü, Hitler'den önce Türk sınırlarını tehdit eden Mussolini'nin Antalya yöresinin verimli topraklarını ülkesine katacağını tahmin etmekteydi ki bu Mussolini'nin sık sık ileri sürdüğü bir istekti.²⁷⁸ Mussolini, 19 Mart 1935'de ikinci faşist kongresinde yaptığı konuşmada "İtalya'nın tarihi hedeflerinin Asya ve Afrika'da olduğunu bunun doğal bir genişleme sayılması gerektiğini, hatta bunun bir hak ve görev olduğunu" söylemişti.²⁷⁹ Türkiye'nin Roma elçisi konunun üzerine gidince İtalyan diktatörü Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi sayılması gerektiğini oysa kendisinin Asya ülkelerini kastettiğini söyledi. Bu cevap topraklarının büyük bir bölümü Asya'da bulunan Türkiye'yi rahatlatmadı.²⁸⁰

İtalyanların Onikiada'lara askerî yığınak yapması 1937'den itibaren Doğu Akdeniz'de Türk kara sularına yakın bölgelerde ticaret gemilerinin, kimliği belirsiz korsan deniz altularının saldırısına uğraması şüpheleri İtalya üzerine çekiyordu. Ayrıca İtalya'nın I. Dünya Savaşı sonunda Anadolu'dan umduğu payı alamaması nedeniyle, ilk fırsatta tekrar göz diktikleri yerleri almak isteyecekleri ihtimal dâhilindeydi.²⁸¹

Türkiye İtalya ilişkileri bu şekilde cereyan ederken, Türkiye'nin tavrını netleştirecek bir gelişme oldu.²⁸² Faşist Mussolini, Almanya'nın Orta Avrupa'daki

²⁷⁶ Gürel, a.g.m., s.530.

²⁷⁷ A.g.m., Mussolini Akdenizle ilgili olarak "More Nostrism" (Bizim Deniz) kavramını kullanmıştır. Bkz. Türkkaya Atöv, *II. Dünya Savaşı*, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s.29.

²⁷⁸ Weisband, a.g.e., s.25.

²⁷⁹ Baskın Oran ve diğerleri, *Türk Dış Politikası*, C.I., Beşinci Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2002, s.415; Atöv, a.g.e., s.29.

²⁸⁰ Atöv, a.g.e., s.29. TBMM'de Dışişleri Bakanı İtalya'nın resmi açıklamasını sunduğu halde, Türk basını olaya sert tepki göstermiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri ise Ege ve Akdeniz kıyılarında askeri manevralara başlamıştır.

²⁸¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.415.

²⁸² Faşizma kelime olarak İtalyanca "Fascia" kelimesinden gelmektedir. Asıl anlamı çubuk demeti demektir. Mecazi anlamı ise siyasi birlik demektir. Mussolini, bu kavramı 1915'te partiye dönüştürerek "Fascio di combattimento" yu kurmuştur. Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, ikinci baskı, TTK. Basımevi Ankara 1951, s.359.

başarıları karşısında kendi milletine de başarı gösterisinde bulunmak için Arnavutluk üzerindeki fiili himaye ile yetinmeyerek,²⁸³ 7 Nisan 1939'da Arnavutluğu işgal etti. Böylece mihver içinde geri planda kalmadığı, Almanlara kendi hayat sahasında imkân bırakmayacağını göstermiş oldu.²⁸⁴

Arnavutluğun işgali Türk kamuoyunda nefretle karşılanmış, basın işgale tepki göstermişti. Ahmet Ağaoğlu, Balkanlar'da vaziyetin açık olduğunu belirterek, " bu tehlikeli vaziyete yalnız ahmaklar aldanabilir" diyerek bu duruma karşı alınacak durumun açık ve seri olmasını istemiştir.²⁸⁵

Öte yandan Arnavutluğun işgali karşısında 13 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdir.²⁸⁶ Aynı gün Türkiye'ye de teklif edilen garantiye verilen cevapta, miğferin tepkisini çekecek tek taraflı garanti yerine İngiltere ile karşılıklı taahhütleri içerecek bir ittifak anlaşmasına götürecek sürecin başlaması istendi.²⁸⁷ Dolayısıyla Türk-İngiliz görüşmeleri sürerken Almanya'da Türkiye'nin batı ittifakına katılmasını önlemek istiyordu. Zira Arnavutluğun işgal edilerek Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye girmesi hadisesi, Türkiye'de miğferin ortak eylemi olarak görülmüş ve bu yüzden Almanya'ya duyulan güven tamamen bitmişti. Bu sırada zaten ilişkiler soğuk olduğu için aylardır boş olan Ankara elçiliğine Franz Von Papen atandı.²⁸⁸ Görevi Türkiye'nin İngiltere cephesine kaymasını engellemek olan Papen, Türkiye'de sevilen bir kişi olup Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda bulunmuştu. Başta İsmet Paşa olmak üzere bir çok paşayı tanıyordu. Hitler, bu paşaları çekecek kişi olduğundan Papen'i Türkiye'ye göndermişti.²⁸⁹ Türk devlet adamları, Papen'e Arnavutluğun işgalinden ve İtalya'nın oniki adaya yığınak yapmasından duydukları endişelerini söylediler. Bunun üzerine Papen, Arnavutluk'taki İtalyan

²⁸³ A.g.e., s.363.

²⁸⁴ Kürkçüler, a.g.e., s.200.

²⁸⁵ Ahmet Ağaoğlu, "Türk Hükümetinin Beyanati", *İkdam* 13 Nisan 1939. Ayrıca Bkz. Şevket Bilgin, "Arnavutluk Faciası", *Yeni Asır*, 9 Nisan 1939. Ahmet Şükrü Esmer, "Zavallı Arnavutluk", *Ulus*, 8 Nisan 1939, Hüseyin Cahit Yalçın, "Arnavutluk Faciası", *Yeni Sabah*, 8 Nisan 1939.

²⁸⁶ Ekinci, a.g.e., s.144, Rıfıkı Salim Burçak, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri*, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946, s.75. Hitler, İngiltere'nin Almanya-Polonya ihtilafında Polonya'yı tuttuğunu, Yunanistan'a ve Romanya'ya garanti verdiğini görünce, 28 Nisan 1939'da 1935'de İngiltere ile yapılan Londra Deniz Silahlarının Sınırlandırılması Anlaşmasını ve 1934'de yapılan Polonya - Almanya Saldırmazlık Paktını feshetmiştir. Bkz. a.g.e.

²⁸⁷ Haluk Gürsel, *Tarih Boyunca Türk - Rus İlişkileri*, Ak Yayınları, İstanbul 1968, s.206; Oran ve diğerleri, a.g.e., s.415.

²⁸⁸ Koçak, *Türk-Alman...*, s.138-139.

²⁸⁹ Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.184.

garnizonlarının azaltılmasını ve On iki Ada'dan Türk kara suları içinde bulunan iki tanesinin Türkiye'ye terkini tavsiye etti. Fakat Berlin bu isteği dikkate almadı.²⁹⁰ Bu durum Çekoslovakya'nın Almanlar tarafından işgalinin ardından Arnavutluğun İtalya tarafından işgal edilmesiyle Türkiye'de oluşan Alman – İtalyan iş birliği yolundaki kuşkuları güçlendirmişti. Türkiye kendisine yönelmiş İtalyan tehdidinin ardında veya yanında Almanya'nın olduğunun farkına varmıştı. Balkan Antantı da bu tehdiye karşı koyacak güçte değildi.²⁹¹

Bu durumda Koçak'a göre Türkiye'nin önünde iki seçenek vardı. "Ya o zamana kadar izlediği tarafsızlık, askerî ittifaklara katılmama politikasını sürdürerek yakın tehlikeyi tek başına karşılayacaktı ya da miğfere karşı olan devletler grubuna katılacaktı."²⁹² Türkiye ikinci şıkkı seçerek, 4 Mayıs 1939'da Türk Dış İşleri Bakanlığı'nın tüm Türk Büyük Elçiliklerine gönderdiği şifreli telgrafta belirttiği gibi tarafsızlıktan ayrılmış ve müttefikler safına katılmıştır.²⁹³

Görüldüğü gibi Türkiye, Arnavutluğun işgaliyle kendisini ciddi bir güven sorunu karşısında bulmuş ve bu olaya kadar izlediği Avrupa olayları karşısındaki tarafsızlık politikasından ayrılmak lüzumunu duymuştur. Bu durumda Türkiye Akdeniz'de denge unsuru olarak İngiltere'nin yakınlığını aramıştır.

2.3.2 Türk – İngiliz Fransız Deklarasyonu (12 Mayıs 1939)

Arnavutluğun işgali karşısında güvenliği tehlikeye düşen Türkiye İngiltere ile 15 Nisan'dan bu yana görüşüyordu. Türk –İngiliz görüşmeleri sürerken Sovyet Dış İşleri Bakan Yardımcısı Potemkin 28 Nisan'da Ankara'ya gelmiş ve 5 Mayıs'a kadar Türk yetkilileriyle görüşmüştür.²⁹⁴ Türkiye'nin amacı, kendisinin güvenliğini attırmak için hem İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmak hem de Sovyetlerle dostluğunu

²⁹⁰ Gürsel, a.g.e., s.207; Oran ve diğerleri, a.g.e., s.416; Armaoğlu, a.g.e., s.354.

²⁹¹ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.I, s.243.

²⁹² A.g.e., s.243.

²⁹³ Güvenir, a.g.e., s.149. Arnavutluğun işgalinin Türk devlet adamlarında derin bir iz bırakmasında Atatürk'ün vaktiyle bu konuda yaptığı uyarılarında payı vardır. Aras'a göre, Atatürk Arnavutluk'la daima ilgilenir "Hem bize hem de müttefikimize, Balkan Antantı Hariciye Nazırlarına münasebet düşükçe, Faşist İtalya'nın doğrudan doğruya ne Yugoslavya'ya ne Yunanistan'a ne de bize saldıracağını kabul etmediğini ancak Arnavutluk'a çıktıktan sonra kendisine kolay görünen tarafa hücum edeceğini söyler. Bu itibarla Arnavutluk'a önem vermemizi ve onu korumamızı isterdi." Akt.Burçak, *Moskova Görüşmeleri*. s.28.

²⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.355; Gürsel, a.g.e., s.207.

sürdürmekti.²⁹⁵ Yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan bildiride iki ülke arasındaki konularda görüş birliğine varıldığı bildiriliyordu.²⁹⁶ Bununla birlikte Sovyetler Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı görüşmelerde vardığı noktayı hayretle karşılamışlardır.²⁹⁷ Türkiye bir yandan İngilizlerle görüşürken diğer yandan Rusları terk etmek istemiyordu ve Ruslarında İngiltere ve Fransa ile yaptığı barış cephesi görüşmelerini memnurlukla karşılıyordu.²⁹⁸ İnönü, Avrupa'da yapılacak bir kara savaşına Rus ordusunun katılmasının gerekli olduğunu çünkü bu Avrupa savaşından Rus ordusunun hiçbir zarar görmeden çıkmasının felaket doğuracağını savunuyordu.²⁹⁹ Fakat Türkiye hem Sovyetlerle bir pakt imzalamamış hem de İngiltere, Fransa ve Sovyetlerin dostluklarını bağdaştırmayı başaramamıştır.³⁰⁰

Türk – İngiliz görüşmeleri sonucu Türkiye'yi barış cephesine bağlayan 12 Mayıs 1939'da Türk – İngiliz ortak deklarasyonu yayınlandı.³⁰¹ Deklarasyona göre; taraflar hiçbir devlete karşı olmayacak bir bağdaşma anlaşması imzalamayı ve bu anlaşma imzalanana kadar³⁰² Akdeniz'de savaşa yol açacak bir gelişme karşısında birbirlerine her türlü yardımı yapmayı kabul ettiler.³⁰³

Türk dış politikasında bu bildiriyle büyük değişiklik yapılıyor ve böylece uzun zamandır izlenen tarafsızlık politikasının terk edilerek batı ile kader birliği yapılışını Başbakan Refik Saydam, TBMM'de 12 Mayıs 1939 günü yaptığı konuşmada şöyle açıklıyordu:

Memleketimizi yarının tehlikeli hadisetinden mümkün mertebe uzak tutmak ve Avrupa'da ve bütün dünyada baş gösteren ihtilaflar önünde sulh sever siyasetimizin samimi bir

²⁹⁵ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.416. Türkiye Potemkin'e hem İngilizlerle yapılan görüşmelere ait bilgi veriyordu, hem de 1929'da Sovyetlerle yapılan uzatma protokolünün gereğini yapıyordu. Ruslar ise aynı tarihlerde Almanlarla yaptıkları görüşmeleri saklamışlardır. A.g.e., aynı yer.

²⁹⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.355.

²⁹⁷ Gürsel, a.g.e., s.207.

²⁹⁸ A.g.e., s.207

²⁹⁹ Weisband, a.g.e., s.30.

³⁰⁰ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.416.

³⁰¹ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.379. Türkiye'nin İngilizlerle yaptığı görüşmelerden Rusların haberi vardı ve Potemkin'in Raporuna göre, Türkiye, miğfer saldırısına karşı hedef olduğunda, İngiltere'nin yapacağı yardımların somutlaşmasını istiyor ve Sovyetlerinde bu pakta katılmasını istiyordu. Potemkin'in Ankara'dan gönderdiği raporlarla ilgili geniş bilgi için Bkz. SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı, **2. Dünya Savaşında Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, (Çev: L. Konyar, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s.36-51.

³⁰² Gürel, a.g.m., s.530.

³⁰³ Burçak, a.g.e., s.60. Türk-İngiliz Ortak Demecinin metni için Bkz. Soysal, a.g.e., s.592-593. **Akşam** 13 Mayıs 1939; Burçak, Moskova Görüşmeleri, s.41.

tezahürü olan bitarafılığı muhafaza etmek cumhuriyet hükümeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisin Balkan yarımadasına intikal etmesi ve Akdeniz emniyetinin millî hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren hükümetimiz kendini ciddi bir millî emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın lakayt ve bitaraf vaziyette bulmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır.³⁰⁴

Yine aynı gün TBMM'deki müzakerelerde Bolu Milletvekili Fethi Okyar, bildirinin manasının çok mühim ve büyük olduğunu T.C.'nin izlediği dış siyasetin bir dönüm noktası olduğunu belirtirken Balıkesir Milletvekili Kazım Özalp tarafsız kalmanın tehlikelerine değinmiştir.³⁰⁵

Bu tarihlerde Fransa ile Hatay sorunun kesinlikle çözümü konusundaki görüşmeler de sürdüğünden Türk-Fransız ortak demecinin yayınlanması gecikmiş ve ancak 23 Haziran 1939'da Hatay anlaşması Ankara'da yapıldığı gün Paris'te taraflar arasında imzalanmıştır.³⁰⁶ Başbakan Refik Saydam'ın TBMM'de belirttiği gibi bu beyanname İngiltere ile yapılan beyanname metninin harfi harfine aynıdır.³⁰⁷

Bu beyannameler Türk kamuoyunda memnuniyetle karşılanırken Almanya ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Türkiye'nin batılı devletlerle yakınlaşmasından rahatsız olan Almanya 7 Mayıs 1939'da yani 12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk – İngiliz deklarasyonun imzalanmasından beş gün önce Türkiye'nin Almanya'ya sipariş ettiği tüm savaş malzemelerinin gönderilmesini durdurmuştur. Hitler 14 Mayıs 1939'da da önemli satış anlaşmalarının gereklerinin yapılmasını yasaklamıştır.³⁰⁸ Bunun üzerine çok sayıda savaş aracı Türkiye'ye verilmemiştir.³⁰⁹ Verilmeyen savaş araçları içinde Hitler'in emriyle verilmeyen Kiev'deki Germania tezgâhlarında yapılan Barıtay

³⁰⁴ Burçak, Moskova..., s.43. Akşam 13 Mayıs 1939.

³⁰⁵ A.g.e., İnönü ise Dış politikada izlenen yolu TBMM'nin 1 Kasım 1939'da 6.dönem Birinci Yasama Yılıni açış konuşmasında şöyle açıklar: "...Cumhuriyet Hükümeti bütün bu devrelerde sulhe hizmet etmek ve kendi masuniyetini temin eylemek gayretini esaslı vazife telakki etti. 12 Mayıs'ta İngiltere ile 23 Haziranda Fransa ile kararlaştırmış olduğu müşterek beyannameler bu gayretin mahsulüdür." Bkz. İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960), C.2, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara 1993, s.2. (Bundan böyle İnönü'nün Konuşmaları olarak anılacaktır.)

³⁰⁶ Soysal a.g.e., s.592.

³⁰⁷ Beyanname metni 7 maddeden oluşmaktadır. TBMM'deki konuşmalar ve metin için Bkz. Akşam, 24 Haziran 1939.

³⁰⁸ Rıfat Uçarol, Siyasî Tarih, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.632.

³⁰⁹ Bu malzemeler şunlardı: Kiel'de Krupp'un Germania tezgâhlarında yapılan üç denizaltı, 17 adet 15 cm.lik Krupp topu, 12 adet Skoda topu. Skoda obüsleri, 12 adet torpido 60 adet Avcı uçağı, 8 adet Heinkel 111 Savaş uçağı olmak üzere siparişlerin toplam değeri yüzyirmimilyon Alman Markını buluyordu. Koçak, Millî Şef Dönemi, C.I, s.414.

denizaltısı da vardı.³¹⁰ İstanbul'da Haliç'te Alman uzmanlar tarafından yapılan Atalay ve Yıldırım denizaltılarının motorları Almanya'dan İstanbul'a gelen bir gemiden yolda indirilerek Almanya'ya geri götürülmüştür.³¹¹

Almanya 1939 yılı Ağustos ayı sonlarında Türkiye'ye yaptığı baskıyı iyice artırmıştır. İki devlet arasında imzalanan ticaret anlaşması yenilenmemiş, vermeyi taahhüt ettiği kredileri vermemiştir.³¹² Buna karşılık Türkiye ise Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatında kısıtlamaya gitmiştir.³¹³

Böylece Almanya'nın özellikle Mayıs 1939'dan beri izlediği sert ve uzlaşmaz tavrı yüzünden Türk – Alman ilişkileri gergin bir sürece girmiştir. Savaşın başladığı gün 1 Eylül 1939'da Türk – Alman ticareti tamamen duracaktır.³¹⁴

2.3.3. Savaşın Eşiğinde İngiliz-Fransız-Sovyet ve Türk İlişkileri

2.3.3.1. İngiliz -Rus İttifak Müzakereleri

Miğfer devletleri etrafında bir barış çemberi oluşturmaya çalışan İngiltere ve Fransa, Türkiye ile müzakerelerde bulunurken aynı anda 1939 Nisanından itibaren Sovyet Rusya ile de müzakerelerde bulunuyorlardı. Fakat bu görüşmeler güvensizlik havası içinde çok ağır yürüyordu. Bu güvensizlik noktasında Almanya'nın yayımlı faaliyetleri karşısında batılıların yıllarca hareketsiz kalmaları etkili olmuştur.³¹⁵ Nitekim batılıların niyetleri konusunda şüpheye düşen Stalin, Moskova görüşmeleri başlamadan 10 Mart 1939'da komünist partisinin 18. kongresinde şu sözlerle açıklamıştır.

“İstiklali koruma yolunda alınan taahhütlere rağmen Avusturya Almanya'ya terk olundu, Südetler mıntıkası terk olundu, her türlü taahhütler ihlâl edilerek Çekoslovakya yalnız bırakıldı. Basında Sovyetler Birliği'nde karışıklıklar bahsinde yalanlar söylenmeye başlandı. Bu suretle Almanlar doğuya doğru daha ileri kışkırtıldı. Onlarla bir şıkar

³¹⁰ Koçak, *Türk-Alman...*, s.197.

³¹¹ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C. I, s.422.

³¹² Uçarol, *a.g.e.*, s.632. Anlaşma 31 Ağustos 1939'da sona ermiştir. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.I, s.440.

³¹³ Savaş Sanayi için çok gerekli ve önemli olan kromun dünya üretiminin %17 sini Türkiye karşılıyordu. Türkiye Almanya'nın ise krom ihtiyacının 1939'da %60'ını karşılıyordu. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.I s.429.

³¹⁴ *A.g.e.*, s.440.

³¹⁵ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s.49.

gösterildi ve dendi ki Bolşeviklerle harbe başlayın arkası iyi gelecektir.³¹⁶

Gerçekten de Stalin'in belirttiği gibi Batılılar Almanya'ya karşı izledikleri "yatıştırıcı politika" ile Almanya ile Sovyetleri karşı karşıya getirmeyi amaçlamışlardır. İngiltere'nin amacı Almanları doğuya, Rusların üzerine salmaktır. Bunların farkında olan Ruslar bu nedenle batılılara güvenmiyorlardı.³¹⁷

Bu güvensizlik havası içinde Moskova görüşmeleri sürerken Batıya yakınlığıyla bilinen Sovyet Dış İşleri Bakanı Litvinov'un yerine Almanya ile ilişkilere önem veren Molotof getirildi. Bunun sonucunda Sovyetler Batılıların kendisine yapmak istediğini yaptı ve ustaca bir manevra ile³¹⁸ dünya kamuoyu barış cephesinin Moskova'da kurulduğu haberini beklerken³¹⁹ 23 Ağustos 1939'da Almanya – Sovyetler Birliği Saldırmazlık Paktı imzalandı.³²⁰

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bu haber bomba etkisi yaptı.³²¹ Yıllarca birbirlerine karşı en ağır hareketlerle bulunan birbirlerini can düşmanı bilen Nasyonal Sosyalizm ile Bolşevizm anlaşması şaşkınlıkla karşılanmıştı. Demek ki Rusya bir yandan batılı devletleri sonuçsuz müzakerelerle oyalarken diğer yandan da Almanya ile gizli görüşmelerde bulunmuştu.³²² Bu hadise devletlerin çıkarlarının ideolojisinden önde gelmesi ile açıklanabilir.

Türkiye açısından Sovyet – Alman anlaşması yeni ve çok zor bir devre açıyordu. Zira Türkiye miğfere karşı bir yandan İngiltere ve Fransa'ya yaklaşırken diğer yandan SSCB ile dostluğu bağdaştırmaya çalışmıştı.³²³ Şimdi ise yol ayrımına gelen Türkiye eski dostu ve komşusu Sovyetler Birliği ile yürüyerek İngiliz – Fransız deklarasyonundan mı, yoksa deklarasyona bağlı kalarak Sovyetlerden mi ayrılmalıydı,

³¹⁶ A.g.e., s.49.

³¹⁷ Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.199; Gürel, a.g.m., s.531.

³¹⁸ A.g.e., Batı yanlısı Litvinov'un değiştirilmesi, sadece şahıs değişikliği değil, Rus dış politikasının da değişeceğinin işaretiydi. Burçak, 1983, a.g.e., s.40.

³¹⁹ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.381.

³²⁰ Şerafettin Turan, İsmet İnönü, Kültür Bakanlığı Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 2000, s.241. Tipik bir saldırılmazlık paktı olan bu anlaşmanın gizli maddesinde Doğu Avrupa'da ve özellikle Polonya ile Baltık Bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlendi. Sander, a.g.e., s.65; Zürcher, a.g.e., s.296. Ayrıca bu anlaşmanın gizli maddeleri için Bkz. İbrahim Artuç, İkinci Dünya Savaşı, C.I. İkinci Baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003, s.27.

³²¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.418; Burçak, 1946, a.g.e., s.81; Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.381.

³²² Burçak, 1946, a.g.e., s.81.

³²³ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.417.

veya üçüncü bir yol olarak her iki tarafta ittifak yapmaya çalışarak iki dostluğu da tesis mi etmeliydi.³²⁴ Türkiye üçüncü yolu deneyerek Sovyetlerle anlaşmaya çalışacaktır ki bunu Türk – Sovyet münasebetlerinde ele alacağız.

2.3.3.2. Türk – Sovyet Görüşmeleri

Türkiye Sovyetlerden umudunu yitirmişken ve Sovyet İngiliz Fransız görüşmeleri sürerken³²⁵ Moskova Ankara'ya Ağustos'ta müracaat ederek, daha önce Potemkin'in Ankara'da yaptığı görüşmelerde söz konusu edilen karşılıklı yardım paktını görüşmek için talepte bulundu.³²⁶ Bunun üzerine Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Feridun Cemal Erkin ve Cevat Açıkalın'dan oluşan heyetimiz 21 Eylül'de Moskova'ya hareket etti.³²⁷ Bu sırada daha önce de ifade ettiğimiz gibi Türk kamuoyunda şaşkınlıkla karşılanan Alman –Sovyet paktı 23 Ağustos 1939'da imzalanmıştı.³²⁸ Yedi maddeden oluşan ve on senelik bu anlaşmaya göre “iki taraftan biri üçüncü bir devletin tecavüzüne uğrarsa diğer taraf bu üçüncü devlete hiçbir vecih ve suretle yardım etmemeyi taahhüt eder ve iki taraf akid taraftan biri aleyhine müteveccih hiçbir devlet grubuna dahil olmamayı taahhüt eder” deniliyordu.³²⁹

Bu anlaşmaya, Türk basını bazen barış için halâ umutlu, bazen de sert tepkiliydi. Vakit gazetesinde Asım Us Türk kamuoyundaki düş kırıklığını şöyle ifade etmektedir;

Avrupa'nın beş on senelik tarihi bize gösterdi ki söze sadakat prensip, ideoloji gibi sözler sadece saf milletleri aldatmak içindir. İcabında maddi menfaat için feda edilmeyecek aht, prensip ideoloji yoktur.³³⁰

³²⁴ Ahmet Şükrü Esmer, **Savaş içinde Türk diplomasisi**, TTK Yay. Ankara 1999 s.344, Yalçın ve diğerleri 2004, a.g.e. s.450. Bu sırada SSCB'yi sağlama alan Almanya'nın 1 Eylülde Polonya'ya saldırması, 3 Eylül 1939'da da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle ikinci dünya savaşı başlamıştır. Türkiye'nin ise bir yandan Türk – İngiliz – Fransız ittifak paktının gerçekleştirme çabaları sürerken, diğer yandan da Sovyetlerle görüşmeleri sürmekteydi. Oran ve diğerleri a.g.e., s.418.

³²⁵ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.418.

³²⁶ Armaoğlu, a.g.e., s.357

³²⁷ Gürsel a.g.e., s.208

³²⁸ Almanya ile Rusya arasında birlerine tecavüz etmemeyi taahhüt altına alan bir misak imzalanacağı haberi, dünden beri gelen ajans telgraflarından anlaşılıyor ki, her tarafta büyük ve ani bir tesir uyandırmıştır. Necmettin Sadak, “Son Vaziyet”. **Akşam**, 23.09.1939.

³²⁹ **Akşam** 24 Ağustos 1939

³³⁰ Asım Us, **Vakit** 25 Ağustos 1939, Akt. Deringil a.g.e. s.79

Tan gazetesinde Sovyet yanlısı başyazarı Zekeriya Sertel, Sovyetlerin batıdan istediği güvenceyi bulamadığı için Almanya ile anlaşmasını belirterek “şimdi Hitler daha cesurca konuşacak, davalarından daha harpçi olacak ve demokrasilerin tehdidine daha az emniyet verecektir” diyordu.³³¹

Akşam gazetesinden başyazar N. Sadak ise Almanya'nın kısmen Polonya kısmen Romanya istikametine askerî hazırlıklara girmesinin sebebini Alman Sovyet anlaşmasına bağlıyordu.³³²

Türk kamuoyunun Alman –Sovyet anlaşmasına tepkisini yansıttıktan sonra Moskova görüşmelerine dönelim. Hariciye vekili ve ekibi 24 Ağustos'ta Kadeş Vapuru ile Odesa'ya gelmiş ve burada merasimle karşılanarak aynı gün saat 20.00'de hususi bir trenle Moskova'ya gitmiştir.³³³ Buradaki görüşmelerin, Türk basını her ne kadar dostane biçimde geliştiğini yazıyorsa da³³⁴ aslında Ruslar diğer batılılarla yaptıkları gibi Türk heyetini 23 gün, tiyatro temsilleri, at yarışları, ziyafetlerle oyaladılar.³³⁵ Bu sırada Alman hariciye nazırının da Moskova'ya gitmiş olması bütün nazarları Moskova'ya çevirdi.³³⁶ Almanlar Türkiye'nin halâ tarafsızlığını sağlamak için Sovyetleri kışkırtıyorlardı.³³⁷

Saraçoğlu'nun Moskova'ya geliş amacı, imzaya hazır hale gelmiş Türk – İngiliz – Fransız ittifakı ile Türk – Sovyet dostluğu arasında bir bağlantı aramaktı. Sovyetlerin amacı ise Montrö'yü kendi lehlerine değiştirmek, Türk – İngiliz – Fransız ittifakının içeriğini tam olarak öğrenmek ve Almanların isteği üzerine Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamaktı. Bu iki farklı amaçla masaya oturan iki ülkenin anlaşmak için ortak bir nokta bulmaları çok zordu. Nitekim Saraçoğlu'nun tepkilerine rağmen, Ruslar toplantıların zaman zaman kesilmesine neden olup, 15 Ekimdeki dördüncü ve son toplantıda da Montrö değişikliklerinde ısrar edince, üç gün olarak tasarlanan ama tam

³³¹ Zekeriya Sertel, *Tan*, 25 Ağustos 1939 Akt, Deringil a.g.e. s.80

³³² Sadak şöyle diyordu; “Ahvalin birden bire vahimleşmiş görünmesine yahut hakikaten vahamet kazanmış olmasına sebep, Alman – Sovyet paktıdır. Necmettin Sadak “Ahvalin İnkişafını Beklemekten Başka Yapacak Şey Yoktur. *Akşam*, 24 Ağustos 1939

³³³ *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1939

³³⁴ *Ulus*, 5 Ekim 1939

³³⁵ Gürsel a.g.e. s.211; Aydemir, a.g.e. s.121

³³⁶ *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1939

³³⁷ Esmer, a.g.e. , s.344. Savaşın sonra ortaya çıkan belgelere göre Almanlar Türkiye'nin daimi tarafsızlığını sağlamayı 2 Eylülde SSCB'den resmen istemişler, denizden Romanya'ya gelecek yardımın Boğazlardan geçmesi için bunun şart olduğunu söylemişlerdir. Oran ve diğerleri a.g.e. s.419.

23 gün süren ve Saraçoğlu'nun ifadesiyle "daha ziyade bir boğuşma" izlenimini veren görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türk heyeti 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye geri dönmüştür.³³⁸ Bu sırada 19 Ekim 1939'da daha önce paraf edilmiş olan üçlü ittifak paktı Türkiye – İngiltere – Fransa arasında imzalanmıştır.³³⁹

Moskova'da görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine Başbakan Refik Saydam mecliste şöyle demiştir; "Türk – Rus dostluğu devam etmektedir. Ancak Sovyetlerin bizden istedikleri fedakârlıklar, taahhütlerimiz sınırlarını aştığı için yeni bir anlaşmaya varılamamıştır..."³⁴⁰

Moskova görüşmelerinde temel anlaşmazlık konusu olan, daha sonra farklı şekillerde SSCB'nin gündeme getirdiği İkinci Dünya Savaşı içinde tekrarlayacağı,³⁴¹ Montrö Anlaşmasındaki değişik taleplerinde şu hususlar dikkati çekicidir:³⁴² Boğazların müşterek müdafaası Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçemeyeceğine dair Türk garantisi Sovyet gemilerinin ve uçaklarının geçişlerinde ön bildirim sürecinin kısaltılması, daha da önemlisi gerek üçüncü devletlerle ilintili savaş gemilerinin geçişi konusunda gerekse Boğazlar statüsünde değişiklik gerektiğinde Türkiye ile Sovyetler Birliği birlikte karar vermeliydi.

Görüldüğü Türkiye'nin Boğazlarına Sovyetleri ortak etmek anlamına gelen bu öneriler kabul edilemezdi. Ayrıca unutmamak gerekir ki Montrö iki devletin bir anlaşması değil çok sayıda devleti ilgilendiren bir anlaşmaydı.

2.3.3.3. Üçlü İttifak (19 Ekim 1939)

Türkiye Sovyetlerle yapılan görüşmelerden bir sonuç alamayınca İngiliz ve Fransızlarla yapılan görüşmeler sonucu, daha önce zaten paraf edilmiş olan ittifak

³³⁸ A.g.e. s.422 Boğazlarla ilgili Rus istekleri için Bkz. Feridun Cemal Erkin, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968 s.140 – 142, Deringil a.g.e. 91-93.

³³⁹ Turan Ş, 2000, a.g.e. s.242.

³⁴⁰ Aydemir, a.g.e., s.123.

³⁴¹ Oran ve diğerleri a.g.e. s.421

³⁴² Soysal a.g.e. s.357, Ayrıca 11 maddelik Sovyet talepleri için Bkz. Oran ve diğerleri a.g.e. s.421, CHP Meclis Grubunda Başbakan Refik Saydam Rus teklifini kabul etmemek nedenlerini şöyle özetlemiştir: 1- Türkiye ile İngiltere – Fransa arasında Sovyet dostlarımızın vukufu dâhilinde tekerrür eden esaslara tezat teşkil etmek, 2- Emniyetimiz bakımından bize verilen garantiler bizden istenilen taahhütlere tekabül etmemek, 3- Boğazlar üzerinde Türkiye'nin beynelmilel umumî taahhütlerinden başka hükümlerden tevakkî etmeyi esas tutan siyasetine Sovyet talepleri uygun olmamak, Bkz. F. Rifkî Atay, "Grup Tebliği Münasebetiyle", **Ulus**, 18 Ekim 1939. Moskova müzakerelerinin neticesiz kalma nedenleri ile dış basında çıkan yazılar için Bkz. **Akşam** 20 Ekim 1939.

anlaşması, hiçbir değişiklik yapılmaksızın³⁴³ 19 Ekim 1939'da Ankara'da Saraçoğlu'nun dönüşünden bir gün önce imzalanmıştır.³⁴⁴

Dokuz maddelik bir ana metin bir gizli askerî sözleşme, bir özel anlaşma, biri gizli üç protokolden oluşan üç devlet arasında 19 Ekim 1939 tarihinde yapılan resmî adıyla “Türk – İngiliz – Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi”nin³⁴⁵ maddeleri şöyleydi.³⁴⁶

1. Türkiye bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa ellerinden gelen yardımı Türkiye'ye yapacaklar.
2. Bir Avrupa devletinin saldırısı sonucunda, Akdeniz'de Fransa ve İngiltere savaşa tutuşursa Türkiye elinden gelen yardımı yapacak, Türkiye'nin Akdeniz bölgesinde karışacağı bir savaşa karşı da İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecektir.
3. Yunanistan ve Romanya'ya 13 Nisan 1939'da verilen garantiler nedeniyle, İngiltere ve Fransa harbe girerlerse Türkiye bu iki devlete elinden gelen yardımı yapacaktı.
4. İngiltere ve Fransa 2. ve 3. maddeler dışında (Akdeniz'de harbe girmek ve garanti verdikleri devletlere yardım etmek haricinde) bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarlarsa Türkiye hiç değilse anlayışlı bir tarafsızlık gösterecektir.
5. Müttefiklerinden biri başka bir devlete, istiklal ve tarafsızlığını muhafaza edeceğine dair bir taahhütte bulunursa garanti verilen devletlerden biri saldırıya uğrarsa bu saldırı batılı devletlerden birinin güvenliği için tehlike arz ederse müttefikler bu tehlikeyi aralarında istişare ederek def edeceklerdir.
6. Bu muahede hiçbir devlet aleyhine yöneltilmiş değildir.
7. Bu muahedenin hükümleri Türkiye ile diğer iki akid arasında taahhüttür.
8. Akit taraflar bu muahedenin tatbiki sonucu savaşa girerlerse ancak, müştereken mütareke veya sulh imzalayacaklardır.
9. Bu muahede on beş senelik bir müddet için akdedilmiştir. Sürenin dolmasından altı ay önce taraflardan biri son verme arzusunu bildirmezse her defasında beş yıl uzatılmış sayılır.

Anlaşmaya ek iki numaralı protokol ise diplomasi tarihimizde “Sovyet çekincesi” olarak geçmiş olup,³⁴⁷ şöyledir: “Yukarıda adı geçen muahede mucibince,

³⁴³ Soysal, a.g.e. s.594

³⁴⁴ Anlaşmayı Türk Başbakanı R. Saydam İngiltere'nin Ankara büyük elçisi Hugh Montgomery Kranch bull – Hugessen ve Fransa'nın Ankara büyükelçisi Rene Massigli imzaladı. *Ulus, Akşam*, 20 Ekim 1939.

³⁴⁵ Anlaşmanın metni için Bkz. Düstur, III. Tertip, C.21, s.21, *Ulus, Akşam*, 20 Ekim 1939 *Ayin Tarihi*, Ekim 1939, no: 71, s.89-91; Esmer a.g.e. s.350-358

³⁴⁶ *Ulus*, 20 Ekim 1939; Üçok 19380, a.g.e. s.288.; Salih Polatkan, 1. ve 2. Dünya Savaşının Özetleri, Eko yayımları, İstanbul 1972, s.412; Tahsin Ünal, *Siyası Tarih*, Altıncı Bsk. Kamer Yay., İstanbul 1998, s.758-759, Oran ve diğerleri a.g.e. s.423, soysal a.g.e. ss.594-596.

³⁴⁷ Sosyal a.g.e. s.596.

Türkiye tarafından alınmış olan taahhütler³⁴⁸ bu devleti SSBC ile silahlı bir uyuşmazlığa neden olacak bir eyleme yöneltemeyecekti.³⁴⁹ Görüldüğü gibi Türkiye bu düzenleme ile Sovyetlerle olan dostluğuna sadık kalmış oluyordu.

Anlaşma günü yapılan on maddelik gizli askerî sözleşmede, nerelerde hangi hedefler için nasıl eyleme geçileceği ayrıntılı olarak düzenlenirken, özel anlaşmada ise İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye yapacağı yardımlar düzenlenmiştir.³⁵⁰

Üçlü ittifak anlaşması Türkiye'nin Sovyet dostluğuna sadık kalarak çekince koymasına rağmen Rusya'da tepkiyle karşılanmıştır. Sovyet ricali ve resmî basın Türkiye'nin bu ittifakla savaşın kenarına kadar sürüklendiğini ileri sürmüşlerdir.³⁵¹ 31 Ekim 1939'da yüksek Sovyet şurasında konuşan Dışişleri Bakanı Molotof şöyle demiştir:³⁵²

Türkiye böylece ihtiyatlı tarafsızlık siyasetini terk ederek Avrupa harbinin içine dalmıştır. İngiltere ve Fransa'ya gelince onlar memnundurlar; çünkü mümkün olduğu kadar fazla sayıda devleti savaşa sürüklemek isterler. Türkiye'nin bir gün durumdan üzüntü duyup duymayacağını göreceğiz.

Komite'nin (Dünya Komünist Kuruluşları Merkezi) yayın organı Communist International Dergisi 7 Aralıktaki yorumunda, Türkiye'nin emperyalist devletlerle harbi Balkanlara yaymak ve orada Almanya'ya karşı askerî bir cephe kurmak amacıyla üçlü pakta girdiğini ve bu ülkelerin planlarını yürütmek içinde Türkiye'yi stratejik bir üs haline getirmek istediklerini açıklıyordu.³⁵³

Moskova'da yayınlanan siyaset sözlüğü dergisi ise yaptığı değerlendirme "Türkiye'nin İngiltere ve Fransa antlaşmasıyla izlediği siyaset çok tehlikelidir ve bu politika Ankara hükümetinin üzerine ağır bir sorumluluk yüklemektedir." demiştir.³⁵⁴

³⁴⁸ Ulus 20 Ekim 1939.

³⁴⁹ Oran ve diğerleri a.g.e. s.423, Hale, a.g.e. s.63.

³⁵⁰ Örneğin iki devlet Türkiye'ye %4 faizli ve 20 yıl süreli 15 milyon sterlin değerinde altın vermeyi (md.4), Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya olan borçlarında kullanılmak üzere %3 faizli toplam 3,5 milyon sterlinlik kredi açmayı (md.5) kabul ettirmişlerdir. Bkz. Soysal a.g.e. s.598.

³⁵¹ Aydemir a.g.e. s.126

³⁵² Gürsel, a.g.e. s.212 Oran ve diğerleri a.g.e. s.424, Burçak, 1946, a.g.e. s.105

³⁵³ Gürsel a.g.e. s.213 söz konusu komünist dergisi paktın Sovyet çekincesini içeren iki numaralı protokolünde bir takım anlamsız sözler olarak nitelendirmiştir. Oran ve diğerleri a.g.e. s.424

³⁵⁴ Gürsel a.g.e. s.213.

Görüldüğü gibi bu antlaşmayla Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yolları günümüze kadar sürecek şekilde ayrılmıştır. Türkiye İtalyan ve Alman tehlikesine karşı Sovyetlerle dost olmaya çalışmış ama Sovyetler Polonya ve Doğu Avrupa'ya sahip olmak için her zaman suçladığı faşist yönetimlerle işbirliği yapmıştır. Böylece hata kendisinde olduğu halde üstelik Türkiye'yi suçlamaya kalkmıştır. Almanlar iki yıl sonra Sovyetlere saldırdığı zaman olaylar Türkiye'nin haklılığını ortaya koyacaktır. Bu olaylar bize dış politikada dostluklara fazla güvenmemek, düşmanlıkta aşırı gitmemek ilkesinin yani ölçülü olmanın ne kadar önemli olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Öte yandan antlaşmanın Türkiye açısından büyük bir diplomatik zafer olduğu Rus saçmalıkları bir yana, bir gerçektir. Zira Türkiye bu antlaşma ile bir Avrupa devletinin saldırması durumunda batılı devletlerin yardımını almakla (1.md), savaşa girerse de mütareke veya sulh anlaşmalarına oturma hakkı elde etmektedir. (8.md) Antlaşmayla Türk devlet adamları değişik durumlar karşısında sulhu korumak için farklı varyasyonlar deneme imkânını elde etmekte olup ileri görüşlü davranmışlardır.³⁵⁵

Türk basını da yukarıdaki değerlendirmemize paralel mütalaalarda bulunmuştur. F. Rıfki Atay, bu antlaşmayı Türkiye Cumhuriyeti tarihinin o zamana kadar kaydettiği en önemli hadise olarak görmüş ve antlaşmanın maddelerindeki yazılı ahkâmından çıkan mana şu iki basit kelime ile hulasa edilebilir. "Sulhu korumak" demiştir.³⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın ise demokrasi cephesiyle SSBC konumunu uzlaştırmak için Türkiye'nin çok çaba harcadığını fakat bunun başarılmasının üzücü olduğunu belirtmiştir.³⁵⁷

Uzun süredir beklenen savaş başladığında Türkiye bu pakt ile çarpışan taraflardan birinin yanında saf tutmuştur. Uzun süre SSCB'nin de bu safta yer almasına çaba harcamıştı fakat, savaş başladığında bu ülkeyi karşısında bulmuştur. İtalya başlangıçta tarafsızdır. Fakat beklenmeyen gelişmeler olacaktır.³⁵⁸

³⁵⁵ Tahsin Ünal da bizim görüşümüze katılmakta olup şöyle değerlendirmede bulunuyor. "Antlaşmanın ruhunu bir de harbin cereyan şeklini göz önüne getirerek düşünersek, 1939'daki siyaset adamlarımızın İngiltere ve Fransa diplomatlarından daha ileriye gördüklerini kabul etmek gerekir. Sanki seyredeceğimiz filmi bizimkiler çevirmiş, müttefiklerimize meçhulmuş gibi..." Ünal a.g.e. s.759

³⁵⁶ Fatih Rıfki Atay, "Türkiye İngiltere Fransa İttifakı", **Akşam**, 20 Ekim 1939

³⁵⁷ H. Cahit Yalçın, **Yeni Sabah**, 19 Ekim 1939, Akt. Deringil a.g.e. s.98

³⁵⁸ Deringil a.g.e. s.98

2.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI

2.4.1. İkinci Dünya Savaşının Nedenleri

2.4.1.1. Barış Anlaşmalarının Yanlışlığı

İkinci Dünya Savaşının nedenleri temel olarak Birinci Dünya Savaşı sonuçlarından olan barış anlaşmalarında aramak gerekir. Bu anlaşmalardan Versay Anlaşması Almanya'dan hıncı alırcasına yapılmıştır, Almanya'nın askerî ve malî gücü sınırlandırılmış, zorunlu askerlik kaldırılmış, ağır savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir.³⁵⁹ Fakat Versay düzenini haksız bulan yalnız Almanlar değil, Bolşeviklere bazı müttefikler de bazı tarafsızlıklarda yanlış buluyorlardı.³⁶⁰ Türkiye ise bizim kabullenmediğimiz Sevr'e benzettiği için Versay'ı haksız bulmuştur.

Almanya, Versay zincirlerini kırmak için 30 Ocak 1933'de iktidarı ele geçiren Nazi Partisi (Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi) lideri Hitler³⁶¹ öncülüğünde harekete geçerek hayat sahası adı verilen toprakları ele geçirecek ve bu gelişmeler İkinci Dünya Savaşına yol açacaktır.

2.4.1.2. Dünya Ekonomik Bunalımı

Birinci Dünya Savaşı sonrasında artan ekonomik problemler ve üretim güçlerinin yetersizliği bir taraftan devletlerin ulusal ekonomilerine el koymalarına, öte yandan uluslar arası maceralara yönelmelerine sebep olmuştur.

³⁵⁹ 28 Haziran 1919'da imzalanan 440 maddelik bu anlaşmanın bazı hükümleri için Bkz. Oran ve diğerleri a.g.e. s.401

³⁶⁰ Loyd George, İngiliz İşçi Partisi, Güney Afrika'dan Smuts ve birçok Amerikalı Versay düzenlemelerini yanlış bulmuştur. Atöv a.g.e. s.2

³⁶¹ Adolf Hitler (1889-1945) I. Dünya Savaşında Bavyera ordusuna katıldı. 1919'da Yeni kurulmuş olan Alman İşçi Partisine girdi. 1920'de partinin adı Nasyonal sosyalist Alman işçi partisi olarak değiştirildi. Hitler, 1921'de sınırsız yetkiyle parti başkanlığına getirildi. Parti Yahudi ve komünizm karşıtıydı. 1923'de başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Tutuklanarak beş yıla mahkûm olduysa da sadece dokuz ay hapis yattı. Hapishanede Mein Kampf (kavgam 1925-1927) adlı kitabının ilk cildini yazdı. 1929'da girdiği seçimlerden 6 milyon oy olarak ikinci parti oldu. 1932'de cumhurbaşkanlığı seçimlerine katıldıysa da Hindenburg'u yenemedi. 1933'de şansöyeliğe getirildi. Özgürlükleri kısıtlayan Hitler Hindenburg'un ölümünden sonra (2 Ağustos 1934) şansöyelik ve cumhurbaşkanlığını birleştirecek Führer and Reichkanzler (şef ve şansölye) unvanını kullandı. Daha sonra sonunda hayat sahası (lebensram programını uygulamaya koyar) doğruya doğru genişlemiş ikinci dünya savaşının sonunda 30 Nisan 1945'te sığınağında metresi Eva Braunla birlikte intihar etti. Ledal Heart 2. Dünya Savaşı Tarihi C.II. (çev. Kerim Bağrıaçık) 3. Bsk., YPK., Yay., İstanbul 2000, s.781.

Diğer yandan ekonomik bunalım ağır savaş tazminatı ve kredi ödemeleri altında ezilen Almanya ve diğer Avrupa devletlerini daha güç durumda bırakmıştır. Almanya, Fransa'ya olan borcu 56 milyar doları ödemek için ABD'den büyük oranda borçlanmıştır.³⁶² Almanya ABD'den aldığı borçla İngiltere ile Fransa'ya savaş tazminatı borcunu ödüyor, bu iki devlet ise bu parayla ABD'ye savaşta aldıkları borcu ödüyorlardı, aynı para Almanya'ya borç olarak geri dönüyordu.³⁶³ Bu kısır döngünün uzun süre işlemesi mümkün değildi.

Almanya 1923'de herhangi bir ödeme yapmayı reddedince ABD'de borç vermeyi kesmiştir. Bunun üzerine Versay'dan kalan haklarını korumak isteyen Fransa, Almanya'nın endüstri bölgesi Ruhr'u işgal etmiştir. Bu durumda Almanya en önemli endüstri ve maden bölgesini kaybetmesiyle ekonomik açıdan daha zor duruma düşmüş oldu. Bunun üzerine Almanya'nın karşılıksız kağıt para basmasıyla Almanya'da hiper enflasyon görülmüştür.³⁶⁴ Bu durumda durumun umutsuzluğunu gören müttefikler, savaş tazminatlarını "Dawes Planı"³⁶⁵ denilen bir plana bağlayarak ve ABD'nin yeni kredileri vermesiyle bozulan Alman ekonomisi normale dönmüştür. 1925'de İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika ve Almanya arasında imzalanan Lokarno Anlaşmalarıyla Almanya'nın batı sınırı güvenceye alındığından durum düzelmiş gibi görünüyordu. Hatta Almanya 1926'da M.C.'ye kabul edilmiştir.³⁶⁶ Fakat uyumlu durum 1929 yılına kadar sürmüştür.

1929'da ABD borsalarında hisse senetleri ve doların düşmesiyle çıkan ekonomik kriz ABD'den tüm dünyaya sıçramıştır. ABD'de bu durumda dışarıya verdiği krediyi kesmiştir. Kredi gelmeyince ekonomik canlılık kaybolmuş, Avrupalının satın

³⁶² Oran ve diğerleri a.g.e. s.401

³⁶³ Sander a.g.e. s.42

³⁶⁴ Üçok, 1980, a.g.e. s.42

³⁶⁵ Dawes Planı; Almanya'nın ödeyeceği savaş tazminatı sorununu çözen ABD'li maliyeci Charles G. Dawes'in başkanlığında bir kurulan 1924 Ağustosunda hazırladığı rapor. Plana göre Almanya için toplam bir borç miktarı belirlenmemiş, Almanya'nın 250.000.000 dolardan başlayan ve artan miktarda taksitler belirtilmiş. Ayrıca Almanya'ya 200 milyon dolar borç verilecek ve Fransa'nın işgalindeki Ruhr Almanya'ya geri verilecekti. Bu plan Almanya'ya bir süre için rahatlık getirmişti. Fransa ile ilişkiler düzelmiş ve Almanya'nın Lokarno'ya (1925) ve MC üyeliğine giden yolu açmıştır. Armaoğlu a.g.e. s.402.

³⁶⁶ Oran ve diğerleri a.g.e. s.402

alma gücü azalmış, işsizlik artmış, fiyatlar düşmüştür. Dışarıya en çok borcu olan Almanya bunalımdan en çok etkilenen ülke olmuştur.³⁶⁷

1929 yılında Dawes Planı dört yıllık olduğu için borçlar meselesi yine ele alınmış ve 1930 Ocak ayında Dawes Planının hazırlanmasında rol oynayan Owen P. Young'un hazırladığı "Young Planı" kabul edilmiştir.³⁶⁸ Ancak 1931'de Viyana'daki Kredit Anstalt bankasının iflası ile uluslar arası ödeme düzeni tam olarak kopmuştur. İflaslar bunalımı bütün dünyaya yayılmıştır.³⁶⁹ 1931 Haziranında ABD Başkanı Herbert Hoover'in teklifiyle borçların bir yıl için tecilini ön gören "Hoover Moratoryumu" kabul edildi.³⁷⁰ Fakat bu önlem de bunalımı hafiflememiştir ki 1931-1932 yılları 1918'den sonraki yıllar en kötü yıllar olmuştur. Bunalım, milletleri aşırı ekonomik milliyetçiliğe sürüklemiş, uluslar arası ticaret son derece azalmıştır.³⁷¹ Gerek ekonomik bunalım gerekse savaş tazminatının yol açtığı ekonomik sorunlar³⁷² Almanya'da Hitler'in iktidarı ele geçirmesini kolaylaştıracak yeni bir savaşın çıkmasına yol açan etken olmuştur.

2.4.1.3. Millet Cemiyetinin Politik Etkinliğini Kaybetmesi

MC, görüşme, baskı ve diğer metotlarla yola gelmeyen saldırganlara karşı kolektif askerî mücadeleyi ön görmüştü. (10-17 md.) Fakat büyük devletlerin aldırılmazlığı, kendi çıkarlarını ön planda tutmaları görecekları karşılıktan çekinmeleri sonucu MC³⁷³, 1932'de Japonya'nın Çin Mançuryası'na İtalya'nın 1936'da Habeşistan'ı (Etiyopya) ve Almanya'nın 1938'de Avusturya'ya daha sonra Çekoslovakya'nın Südetler bölgesini sonra tamamını (14 Mart 1939) işgal etmesi karşısında etkili önlemler alamamıştır.³⁷⁴ Bu durum yayılcı emeller güden devletleri cesaretlendirmiştir. Zira saldırgan devletler üye olmayan devletlerin yardımıyla

³⁶⁷ Sander a.g.e. s.42.

³⁶⁸ Bu plana göre, Almanya toplam tazminat borcu 26 milyar dolar olarak belirlendi. Almanya bu plana göre yılda 391 milyon dolar olmak üzere 22 taksit ödeyecekti. Armaoğlu a.g.e. s.159

³⁶⁹ Sander a.g.e. s.42

³⁷⁰ Armaoğlu a.g.e. s.159

³⁷¹ Sander a.g.e. s.42

³⁷² Üçok, 1980, a.g.e. s.260.

³⁷³ Oran ve diğerleri a.g.e. s.403

³⁷⁴ Örneğin İtalya'nın Habeşistan'ı işgali karşısında MC, İtalya'ya ithalat ve ihracatı yasaklamıştır. Ancak MC' ye üye olmayan devletler İtalya ile ticareti kesmedikleri ve İtalya'da çok sıkı ablukaya alınmadığı için bu önlemler etkisiz kalmıştır. Üçok, 1980, a.g.e. s.252.

kendilerine konabilecek ambargoyu deleceklerini MC' nin zayıflığından dolayı bir askerî kuvvet kullanılmayacağını biliyorlardı.³⁷⁵

2.4.1.4. ABD'nin Yalnızcılık Politikasının Etkisi

ABD Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan Paris Barış konferansında itilaf devletlerinin Wilson ilkelerine uymadıklarını görünce Monrea doktrinine³⁷⁶ (yalnızcılık politikası) geri dönmüştür.

ABD'nin yalnızcılık politikasına dönmesiyle MC' nin kurmaya çalıştığı ortak güvenlik sistemi büyük bir darbe almıştır. Zira saldırganları caydırabilecek güçteki ABD'nin 1935 ve 1937'de uygulamaya koyduğu tarafsızlık yasaları Nazi Almanyası'na karşı direnebilecek güçleri mühim bir destekten mahrum bırakmıştır.³⁷⁷ Zaten ABD senatosu Versay anlaşmasını tasdik etmemiş ve MC' ye katılmayarak revizyonist devletlerini cesaretlendirmiştir.³⁷⁸ Versay ve MC için yapılan Mart 1920'de yapılan üçüncü oylamada senatodan gerekli olan üçte iki oy çoğunluğu sağlanamayınca (49 evet, 35 hayır) Wilson çok üzülerek şöyle demiştir:

“Şimdi onlar ne kaybettiklerini acı bir tecrübe ile öğreneceklerdir. Dünyanın liderliğini kazanmak için elimize bir fırsat geçmişti fakat bu fırsatı kaybettik ve yakında bu kaybın nasıl bir trajedi olduğunu öğreneceğiz”³⁷⁹

2.4.1.5. Revizyonist Devletlerin Saldırganlıkları

Japonya'nın Mançurya'yı İşgali

Japonya XX. YY. başlarında yani 1914'lerde endüstri üretiminde aynı düzeydeki başka devletlerden geri olmakla beraber büyüme hızında onları geçmişti.

³⁷⁵ MC' nin caydırıcı bir askeri güçten yoksun oluşunda, bir dünya örgütü olamaması, bir Avrupa örgütü görünümünde kalması, ABD'nin katılmayı SSCB'nin dışarıda bırakılması etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sander, a.g.e., s.35

³⁷⁶ Monrea Doktrini, ABD başkanı Monrea (1817-1825), ülkesini güçlendirmek için ortaya attığı doktrin. Buna göre ABD Avrupa Devletlerinin ilişkilerine karışmayacak, onları da ABD'nin iç işlerine karıştırmayacak böylece kendi içinde güçlenecektir.

³⁷⁷ Oran ve diğerleri a.g.e., s.403.

³⁷⁸ Versay Antlaşması, ABD kamuoyunda, Almanya için haksız hükümler içeren ağır şartları taşıyan bir anlaşma olarak görülmüş, muhalefetteki cumhuriyetçi parti tarafından hem Versay hem de MC aleyhine 1919 Temmuz'ndan itibaren kampanya başlatılmıştır. Cumhuriyetçilere göre MC' ye katılmakla ABD dış politikada bağımsızlığını kaybedebilecek ve Monrea politikasından uzaklaşacaktı. Bu görüşleri savunan cumhuriyetçiler, Kasım 1920'de yapılan seçimlerde Wilson'un 9 milyon oyuna karşı 19 milyon oy alarak Warren G. Harding'i başkan seçtiler. Armaoğlu a.g.e. s.214

³⁷⁹ A.g.e. s. 215

1900 – 1913 yıllarında yıllık endüstri üretim artışı Amerika’da %7, Almanya’da %4 ve İngiltere’de %2 iken Japonya’da ise %12 olmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak Japonya’da egemen çevreler şiddetli bir şovenist propagandaya girişmişler ve en başta komşu ülkeler yayılmalarının ilk hedeflerini oluşturmuştur. Nitekim Çin’e çeşitli nedenlerle geziler düzenlemiş ve ülkenin ayrıntılı haritaları tamamlanmıştır.³⁸⁰

Çin’de ise 1920’den beri milliyetçiler, komünistler ve savaş derebeyleri arasında bir iç savaş yaşanıyordu.³⁸¹ 1929 dünya ekonomik bunalımı Japonya’yı da etkilemiştir. Japonya bunalımdan kurtulmak için savaş yoluyla hammadde ve toprak kazanma yollarına başvurmuştur.³⁸² Japonya için fırsat uygundu zira 1931 yılına gelindiğinde Japonlar daha önceden göz koydukları Çin’in Kuzeydoğu eyaleti Mançurya’yı işgalden çekindikleri iki devletten SSBC henüz Uzakdoğu da askerî hazırlığını tamamlayamamıştı. ABD ise 1929 ekonomik bunalımının etkilerini hafifletmekte uğraşıyordu.³⁸³ Japonlar bu fırsatı kullanarak 18 Eylül 1931 Mançurya’yı işgal etmişlerdir. Mart 1932’de Mançurya’nın işgali tamamlanmış ve Japonlar tarafından burada kukla bir Mançuka devleti kurulmuştur.³⁸⁴ Böylece 1927’de eski Japon Başkanı General Tonaka’nın ünlü vasiyetinde³⁸⁵ belirtildiği yayılmanın ilk adımı atılmıştır.

Japonya’nın Mançurya’yı işgali karşısında Çin MC’ ye başvurmuştur. MC 1933 Şubatına kadar bu işle gayet üstün körü uğraşmıştır. Çünkü suçlu bulunan Japonya’nın Çin topraklarından çekilmesini talep edilince Japonya bunu red ettiğinde sözlü protestonun ötesinde bir şey yapamadılar. ABD’de yalnız başına Japonya’ya karşı çıkamamıştır.³⁸⁶ Ancak Japon ilerleme yolu üzerinde sömürgeleri bulunan İngiltere, Fransa, Hollanda gibi ülkelerin bölgeye önemli kuvvet kaydırmalarıyla Avrupa’daki

³⁸⁰ Japonya’da sermaye sahipleri, yayılmacılık konusunda dışişleri savunma, deniz bakanlıkları gibi yayılmanın planlamasını yapan devletlerle iş birliği içinde olmuşlardır. Yatırım ve ihaleler onlarla anlaşmalı olarak genel bir plan çerçevesinde yapılmıştır. Atöv, a.g.e. s.20

³⁸¹ Oran ve Diğerleri a.g.e. s.404

³⁸² Atöv, a.g.e. s.21

³⁸³ Sonder, a.g.e. s.70

³⁸⁴ Armaoğlu a.g.e. s.403

³⁸⁵ Tonaka’nın ünlü vasiyetine göre dünyaya hakim olmak için önce Çin’i almak gerektiğini, Çin’i almak için de önce Mançurya ve Moğolistan’dan başlamanın şart olduğunu, Çin kaynaklarına sahip olunca Hint, Güneydoğu Asya, Orta Asya, Anadolu ve nihayet Avrupa kapılarının açılacağı belirtiliyordu. Sovyetler Birliği de ele geçirilerek hem bu ülkenin kaynakları ele geçirilecek hem de Bolşevizm yıkılacaktı. Bkz. Atöv, a.g.e. s.22.

³⁸⁶ MC’nin yaptığı tek iş ABD tarafından ortaya atılan tanınmazlık doktrini, kabul etmeme olmuştur. Armaoğlu, a.g.e., s.235

güçleri zayıflatmaları İkinci Dünya Savaşının gelişini daha da hızlandırmıştır.³⁸⁷ Zira bu güçler Avrupa'da bulunsaydı İtalyan ve Alman saldırganlığına daha etkili karşı konulabilirdi.

Japonya'nın cezasız kalan açık saldırganlığı Hitler ve Mussolini'nin gözünden kaçmamıştır. Çünkü Japonya cezasız kaldığı gibi Çin'in kuzey eyaletlerinden Jehol'u 1933 Şubatında işgal etmiş ve 27 Mart 1933'de MC üyeliğinden ayrılmıştır. Arkasından Almanya'da Ekim 1933'de MC 'den ayrılmış ve yayılmacı düşüncesini ortaya koymuştur.³⁸⁸

Alman Yayılmacılığı

İkinci Dünya Savaşının çıkmasında Almanya Führer'i Hitler'in sınırsız istekleri ve megalomanlığı da etkili olmuştur. Hitler'in iktidara geldiği 1933'den İkinci Dünya Savaşına giden süreçte üç temel hedef belirlemişti.³⁸⁹ Bu hedefleri gerçekleştirmek için güç kullanması savaşın çıkışının önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Hitler, söz konusu hedeflerin birinci aşaması olan Versay kısıtlamalarından kurtulmak için ilk adımını 1935'te kömür zengini Saar bölgesini alarak atmıştır. Burası Versay anlaşmasına göre 15 yıllığına Fransa'nın kullanımına verilmişti. Bu süre 1935 Ocağında dolmuş ve anlaşmaya göre yapılan plebisit sonucu bölge halkının büyük bir çoğunlukla Almanya ile birleşmeyi istemesiyle Saar Bölgesi uluslar arası hukuka uygun olarak Almanya'ya katılmıştır.³⁹⁰ Ancak bu zengin endüstri bölgesinin Almanya'nın eline geçmesi Almanya'nın güçlenmesine temel oluşmuş ve savaşı yaklaştırmıştır.³⁹¹

³⁸⁷ Oran ve diğerleri a.g.e. s.404

³⁸⁸ A.g.e. s.405

³⁸⁹ Hitler'in 1925'te yayınladığı "Mein Kampf" (Kavgam) adlı kitapta ifade ettiği hedefler şunlardır. 1. Almanya'nın Versay Zincirinden kurtulması, 2. Almanya sınırların dışında yaşayan tüm Almanların Almanya sınırlarına alınmasıyla "Tek Millet Tek Devlet" (Ein Volk, Ein Reich), ilkesinin gerçekleştirilmesi, 3. Lebensraum, yani "hayat sahası" politikasıyla yeni toprak olarak Alman devletinin mutluluğunun en üst düzeye çıkarılması. Bu hedeflerden birinci Versay Anlaşmasını adil bulmayan pek çok devlet tarafından hoş görülümüştür. İkince hedef, büyük devletleri direk ilgilendirmedeği için büyük bir dirençle karşılanmayacaktır. Fakat üçüncüsü, "hayat sahasının sınırı belli olmadığı için büyük devletleri Almanya'ya karşı geç olsa da harekete geçirecektir. Oran ve diğerleri, a.g.e., s.404; Sander, a.g.e., s.47; Armaoğlu, a.g.e., s.241.

³⁹⁰ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.405.

³⁹¹ Sander, a.g.e., s.48.

Almanya'nın Versay'a karşı bir teşebbüsü de 16 Mart 1935'de Hitler'in 16 Mart 1935'de mecburi askerliği koyması kara ve hava gücü kurmaya başladığını ilan etmesi olmuştur. Bu durum İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından protesto edilerek bu üç devlet Stresa Anlaşması'nı³⁹² imzalayarak uluslar arası bir anlaşmayı tek taraflı bozan devlet karşısında birlik halinde gözükmüşlerdir.³⁹³

Almanya tehdidine açık olan Fransa bu önlemlerle yetinmeyerek Mayıs 1935'de SSBC ile ittifak imzalamıştır. Aynı tarihte SSBC ile Çekoslovakya arasında bir ittifak imzalanmış ve yardım yükümlülüğü Fransa'nın da bu devletlerin yardımına gelmesine bağlanmıştır. Ayrıca Stresa'dan önce İtalya ile Fransa arasında Laval-Mussolini ittifak anlaşması imzalanmıştır.³⁹⁴ Ancak bu ittifakların dağınık ve şartlara bağlı niteliği Hitler'in dikkatli gözlemlerinden kaçmamış ve adım adım ilerlediği (salam taktiği), büyük devletlerin çıkarlarına dokunmadığı, onların arasındaki çatışmalardan yararlandığı sürece hedeflerini gerçekleştirebileceğini anlamıştır.³⁹⁵

Hitler'in Versay'a son darbesi de 7 Mart 1936'da Fransız-Rus Paktı'nın Lokarno antlaşmalarını bozduğunu ileri sürerek, batı sınırının güvenliğini sağlamak için Versay'a göre askersiz olması kararlaştırılan Ren bölgesine asker sokması olmuştur.³⁹⁶ Hitler bu işi yaparken zamanlamayı iyi seçerek büyük devletlerin Etiyopya sorunuyla meşgul olmalarından yararlanmıştır.³⁹⁷ Ren bölgesinin Almanya tarafından askerleştirilmesi Fransa'yı oldukça korkutmuştur.³⁹⁸ Çünkü bu sırada Habeş meselesinde Fransa'nın İngiltere ile birlikte hareket etmemesi sonucu Stresa cephesi parçalanmıştı. Artık Avrupa'daki kuvvetler dengesi büyük bir değişiklik geçiriyordu. MC ise bu olay karşısında yine bir şey yapamamıştır. Almanya son hamlesini yaparak Versay Anlaşması ile enternasyonalize (uluslararası) edilen Kiel Kanalı ve diğer Alman nehirlerine ait hükümleri 14 Kasım 1936'da ilga edilmiş ve bu su yolları üzerindeki

³⁹² Stresa anlaşması 14 Nisan 1935'te imzalandı. Buna göre Alman revizyonizmi protesto edilmiş, Lokarno Anlaşmalarına bağlılık teyit edilmiş ve Avusturya'nın bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garanti edilmiştir. Sander, a.g.e., s.48; Armaoğlu, a.g.e., s.247.

³⁹³ Burçak, 1946, a.g.e., s.69.

³⁹⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.248-249.

³⁹⁵ Sander, a.g.e., s.49.

³⁹⁶ Burçak, 1946, a.g.e., s.70.

³⁹⁷ Üçok, 1980, a.g.e., s.262.

³⁹⁸ Ren önemli bir bölge olup Almanya'ya Fransa'ya saldırma konusunda avantaj sağlıyordu. Ayrıca silah endüstrisinin bulunduğu Ruhr Bölgesinin ve Saar Kömür madenlerinin korunmasını kolaylıyordu. Oran ve diğerleri, a.g.e., s.406.

Alman mutfak hâkimiyetini yeniden kurmuştur.³⁹⁹ Hitler böylece ilk hedefine yani Versay kısıtlamalarının kaldırılması amacına ulaşmıştır.

Bu ortamda 1936 yaz aylarında İspanya'daki iç savaş, yaklaşan dünya savaşına hazırlanan taraflara güçlerini deneme fırsatı vermiştir. Üç yıl süren bu iç savaşta İtalya ve Almanya yönetime karşı isyan eden faşist general Franko'yu desteleyerek silah vermişler yeni silahlarını ve savaş taktiklerini denemişlerdir. Sol görüşlü sosyalist hükümet ise SSCB'den yardım almış, İngiltere ve Fransa ise sosyalistlere silah vermeyi reddetmiştir.⁴⁰⁰

İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (1935)

İtalya Habeşistan'ı 19. YY. sonlarında (1896) işgale teşebbüs etmiş ancak yeterli deniz gücü olmadığı için başarılı olamamıştı.

1935'te ise İtalya'nın Habeşistan'ı işgale iten temel neden demografik etkidir. Yani hızlı artan nüfusa karşı⁴⁰¹ uzun vadeli çare olarak nüfus fazlasını sömürgelere yerleştirmek istemesidir. İtalya daha önce başta ABD olmak üzere her yıl yarım milyon göç vererek çare bulmuştu. Fakat ABD'nin göç kapısını kapatması, İtalya'yı yeni çareler aramaya sevk etmiştir.⁴⁰²

İtalya'yı Habeşistan'a işgale iten ikinci neden hızla gelişen ekonomisi için hammadde kaynakları bulma isteğidir.⁴⁰³

Mussolini bundan sonra müsait zamanı kollamaya başlamıştır. 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgalinde, Almanya'nın Versay zincirlerini kırma hamlelerinde MC' nin bir şey yapamaması İngiltere ve Fransa'nın gereken şiddetle tepki göstermemeleri Mussolini'ye aradığı zamanın geldiği değerlendirmesini yapmasına neden olmuştur. Nihayet 1935 Nisanında Stresa Konferansında İngiltere ve

³⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.259.

⁴⁰⁰ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.406.

⁴⁰¹ İtalya I. Dünya savaşı sonunda nüfus problemi ile karşılaşmıştır. 1932'de yapılan hesaplara göre 40 milyonluk İtalya nüfusu yılda 700 bin artışla bundan sonraki 15 yılda 50 milyonu bulacaktır. Halbuki İtalya'nın kıta toprağı, Fransa, İspanya ve Almanya'nın yarısıdır. Armaoğlu, a.g.e., s.251.

⁴⁰² Sander, a.g.e., s.51.

⁴⁰³ A.g.e., İtalya'nın Habeşistan'a yönelişinde ise 1930'da Haile Selassie'nin Habeş İmparatoru olmasıyla bu ülkeyi ilerletmesi üzerine İtalya'nın Doğu Afrika'daki sömürgeleri Eritre ve Somali'nin Habeşistan eline geçmesinden endişe etmesi etkili olmuştur. Armaoğlu, a.g.e., s.252.

Fransa'nın dikkatlerinin Avrupa'da toplandığını görünce, Almanya'ya karşı yaptığı hizmetlere karşılık bu iki devlet Habeşistan'ı ilhak ederse bu iki ülkenin sessiz kalacağını düşünerek işgal kararını vermiştir.⁴⁰⁴

İtalya, İtalyan Somalisi ile Habeşistan arasındaki bir sınır çarpışmasını bahane ederek 3 Ekim 1935'de Habeşistan'ın istilasına başlamıştır.⁴⁰⁵ Üyelerden birinin saldırıya uğraması karşısında MC İtalya'ya karşı zorlama önlemlerini⁴⁰⁶ uygulamaya koymuştur. Ancak zorlama önlemleri başarılı olmadı. Çünkü bu kararı alan büyük devletlerle el altından ambargoyu delememişlerdi. İtalya 1936 Mayısında Habeşistan'ın işgalini tamamlayacaktır. İtalyan kralı aynı zamanda Habeşistan imparatoru olmuş,⁴⁰⁷ Haile Selaise ise önce Fransız Somalisi'ne sığınmış orandan da İngiltere'ye kaçmıştır.⁴⁰⁸

İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini Fransa onaylamıştır. Çünkü 7 Ocak 1935 yılında Mussolini - Laval Anlaşmasını veya Roma Anlaşmaları denen anlaşmalarla İtalya, Tunus üzerindeki iddialarından vazgeçmiş karşılığında Fransa'dan Habeşistan'ı işgalinin onayını almıştır. İngiltere ise İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini onaylamamıştır. Çünkü, Habeşistan'ın işgaliyle gücü ortaya çıkan İtalya'nın Akdeniz'de kendisine rakip olmasından çekinmiştir. Buna karşılık İngiltere Fransa'nın yatıştırma politikası yüzünden harekete geçmemiştir.⁴⁰⁹

İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinin en önemli sonucu Almanya'nın fırsattan istifade ederek Ren'e asker sokmasıdır. "Böylece uluslar arası bunalımdan ve istikrarsızlıktan en çok totaliter ve saldırgan devletlerin yararlandığına ilişkin tarihsel genelleme bir kez daha doğru çıkmıştır."⁴¹⁰ İşgalin bir diğer sonucu, İngiltere'nin imparatorluk yolunu tehlikede görerek Akdeniz'de İtalya'nın başka girişimlerine karşı önlem alması noktasında Türkiye Yunanistan ve Yugoslavya ile Akdeniz Paktını

⁴⁰⁴ Armaoğlu, a.g.e., s.253.

⁴⁰⁵ Kürkçüer, a.g.e., s.192.

⁴⁰⁶ Zorlama önlemleri içinde İtalya'ya silah satılmaması, İtalya'dan mal alınmaması İtalya'ya MC' nin aldığı karar listesinde bulunan malların satılmamasıydı. Satılmaması gereken mallar arasında petrol, demir, kömür gibi endüstri ürünlerinin bulunmayışı tedbir almada samimi davranılmadığını gösteriyordu. Bkz. a.g.e.

⁴⁰⁷ Sander, a.g.e., s.53.

⁴⁰⁸ Kürkçüer, a.g.e., s.193.

⁴⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.255.

⁴¹⁰ Sander, a.g.e., s.55.

imzalamasıdır. İşgalin üçüncü sonucu ise Berlin – Roma eksenini (mihveri) nin kurulmasıdır.⁴¹¹

Roma – Berlin Mihveri

1936 Ekiminde, İtalya ile Almanya kendi aralarında Almanya'nın İtalya'nın Habeşistan'daki faaliyetlerini desteklemesinden sonra, bir anlaşma imzalayarak Roma – Berlin eksenini (mihveri) ilan ettiler.⁴¹²

1935 tarihli Fransız – Sovyet ittifakına tepki duyan Almanya sadece Ren'e asker sokmakla kalmamış aynı zamanda komünizme ve Sovyetlere karşı geniş bir kampanya açmıştır. Nitekim Hitler 14 Eylül 1936'da söylevinde komünizmi “en büyük can düşmanımız” diye nitelendirmiştir. Almanya'nın bu davranışları Japonya'yı Almanya'ya yaklaştırmıştır. Çünkü Japonya'nın hedefindeki Moğolistan ve Çin Sovyetlerce destekleniyordu. Gerek Almanya gerek Japonya için ortak tehlike Sovyetler görüldüğü için komünizme karşı Antikomintern Paktı⁴¹³, 25 Kasım 1936'da imzalandı. Bu pakta İtalya 6 Kasım 1937'de katılmış ve Berlin – Roma – Tokyo mihveri ortaya çıkmıştır.⁴¹⁴

Almanya'nın Avusturya'yı İlhakı (Anschluss – Birleşme)

Almanya 1938 yılına gelindiğinde Versay zincirlerini kırmıştı. Şimdi Hitler politikasının ikinci hedefine yani Almanya sınırları dışında yaşayan Almanları birleştirme politikasına geçebilirdi. Bu politikasını gerçekleştirmek için 1938 yılı son derece uygun görünüyordu. İspanya'da iç savaş başlamış, Japonya Çin'e saldırmıştı. Bu yüzden Avrupa'da Almanya'nın karşısına çıkabilecek devletlerin dikkatleri bu coğrafyaya çevrilmişti. Ayrıca Hitler miğferinde kurulmasından sonra İtalya'dan çekinmiyordu. Çünkü bu devletlerin Almanya desteğiyle korunması gereken

⁴¹¹ A.g.e., s.47

⁴¹² Oran ve diğerleri, a.g.e., s.407.

⁴¹³ Anti Komintern Pakt anlaşmasının açık kısmına göre taraflar, Komünist Enternasyonalinin (Komintern) faaliyetlerine karşı ortak savunma yapacaklar, memleketlerindeki komünist faaliyetlere izin vermeyecekler, bu konuda sert önlemler alacaklardı. Paktın gizli kısmına göre ise S.S.C.B. saldırısına veya saldırı tehdidine karşı dayanışma ve danışma içerisinde olacaklardı. Ayrıca birbirlerine haber vermeden Sovyet Rusya ile hiçbir siyasal anlaşma yapmayacaklardı. Armaoğlu, a.g.e., s.262.

⁴¹⁴ A.g.e.

Afrika'daki sömürgesi Habeşistan bulunuyordu.⁴¹⁵ 1934'teki Anshlufs teşebbüsüne karşı çıkan İtalya şimdi artık Almanya'nın dostu olmuştu. Bu itibarla Avusturya'nın ilhakına karşı çıkamazdı.⁴¹⁶

Hitler, harekete geçmek için uygun zamanın gelmediğini görerek, Avusturya Nazileri ile Avusturya şansölyesi Şuşning'i arasındaki sorunları görüşmek bahanesiyle Şuşning'i 12 Şubat 1938'de Almanya'ya davet etmiştir.⁴¹⁷ Hitler bu görüşmede bağımsız bir devletin asla kabul edemeyeceği isteklerde bulunurken,⁴¹⁸ kendisi de şöyle nitelendirmişti: "Benim tarihi bir misyonum var. Ben bu misyonu gerçekleştireceğim. Çünkü tanrı bu misyonu yerine getirmek görevini bana verdi. Benimle beraber olmayan ezilecektir."⁴¹⁹

Avusturya Başbakanı Viyana'ya döner dönmez bu istekleri hemen yerine getirmeye başladı. Zaten kendisine dört gün süre verilmişti. Fakat Şuşning'i bu istekleri hızla yerine getirirken Aschlusu halkoyuna sunmak istedi, 13 Martta plebisit yapılacaktı. Hitler bu karara çok sinirlenerek, Avusturya ile birleşme metodunu değiştirmek zorunda kalmıştı. 11 Martta Avusturya'ya verilen ultimatomla Şuşning'in Başbakanlıktan çekilmesi sağlandı. Arkasından'da 12 Mart 1938'de Alman orduları Avusturya'yı işgal ettiler.⁴²⁰

Avusturya'nın bu şekilde ilhakına çeşitli ülkelerden zayıf tepkiler geldiyse de,⁴²¹ Hitler'in Avrupa'da başka toprak talebi olmayacağı yolundaki sözlerine güvenerek bu açık işgali kabullendiler.⁴²²

Bu işgalden sonra Avusturya Ostmark adıyla Almanya'nın bir eyaleti oldu. 1938 Nisanında yapılan plebisit de %99 Almanya ile birleşmeyi kabul etti. Böylece

⁴¹⁵ Sander, a.g.e., s.57.

⁴¹⁶ Burçak, 1946, a.g.e., s.71.

⁴¹⁷ Kürkçüer, a.g.e., s.196.

⁴¹⁸ Hitler'in başlıca istekleri şöyledir. Avusturya'da Nazi Partisinin faaliyetlerine izin verilecek, başarısız Nazi darbecileri serbest kalacak, Avusturya Nazi Şefi Seeys İnguart İçişleri Bakanlığına getirilecek, Savunma ve Maliye Bakanlıklarına Naziler atanacak, Avusturya maliyesi ve ordusu Alman ordusu ve maliyesiyle birleşecekti. Sander, a.g.e., s.57; Armaoğlu, a.g.e., s.279.

⁴¹⁹ Aydemir, a.g.e., s.95; Armaoğlu, a.g.e.

⁴²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s.280.

⁴²¹ Fransa'da bu tarihte hükümet buhranı had safhadaydı. İngiltere yatıştırma siyaseti izledi. İtalya'nın Alman desteğine ihtiyacı vardı. Bu sebeplerden devletler bir şey yapamadılar. Kürkçüer, a.g.e., s.196; Sander, a.g.e., s.58.

⁴²² Oran ve diğerleri, a.g.e., s.407.

ekonomik ve endüstri yönünden zengin olan Avusturya'nın Almanya'ya katılmasıyla askerî yönden daha çok gelişme imkânı elde etmiştir.⁴²³

Münih Konferansı ve Çekoslovakya'nın Parçalanması

Almanya'nın, Avusturya ile birleşmesiyle iki taraftan Çekoslovakya Alman sınırıyla çevrilmiştir. Çekoslovakya'nın temel savunma hattı ve endüstrisinin büyük kısmı Versay anlaşması ile kendisine verilen, çoğunluğunu Almanların oluşturduğu Alman sınırındaki Südetler bölgesinde idi.⁴²⁴ Avusturya'da olduğu gibi burada da Naziler boş durmayarak, Anchluss'dan hemen sonra baskı altında bulduklarını propaganda ederek karşılıklar çıkardılar. Hitler bu karışıklıkları bahane ederek Çekoslovakya sınırına asker sevk etti. Fransa bu durumda Çekoslovakya'ya 1924'te yaptığı ittifaka göre yardım yapması gerekiyordu. Fakat Fransa İngiltere ile birlikte hareket etmişse de İngiltere ve Fransa'ya her zaman yardım edemeyeceğini belirtmişti. Bu sırada İngiliz Başbakanı Nevel Chamberlian, Hitler'in amaçlarını öğrenmek için 15 Eylül 1938'de Almanya'ya giderek Hitler ile görüştü.⁴²⁵ Hitler üç milyon Alman kökenli Çekoslovak yurttaşının Almanya ile birleşmeyi istediklerini, bu ülkede Polonyalı, Ukraynalı ve Macarların yaşadığını söylemişti ki bu Çekoslovakya'nın parçalanması anlamına geliyordu.⁴²⁶ Chamberlian'ın bu toplantıdan çıkardığı sonuç Almanya'nın denetimli olarak ilerlemesi halinde bir iki küçük devletin feda edilmesiyle Avrupa barışının kurtulabileceği idi.⁴²⁷

Kısa bir süre sonra yapılan ikinci Hitler – Chamberlian görüşmesinde Hitler, Südetler'in hemen işgalini isteyince,⁴²⁸ Fransa'nın 1924'te Çekoslovakya ile yaptığı ittifaka sadık olacağını belirtti.⁴²⁹ Bunun üzerine Chamberlian Avrupa barışını kurtarmak için Münih'te bir konferans toplanmasını teklif etti. Konferans 29 Eylül 1938'de toplandı. Konferansa Hitler, Mussolini, Daladier, (Fransa Başbakanı) ve

⁴²³ Kürkçüer, a.g.e., s.196.

⁴²⁴ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.408.

⁴²⁵ Sander, a.g.e., s.59, Atöv, Hitlerin buraya giderken Almanya ile "geniş ve kapsamlı bir anlaşma" için gittiğini, bunun için Çekoslovakya'yı feda edeceğini, bu kapsamlı anlaşma düşüncesinin hükümette beş kişinin bildiğini ve "Plan Z" diye anıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Atöv, a.g.e., s.70.

⁴²⁶ Atöv, a.g.e., s.71.

⁴²⁷ Sander, a.g.e., s.59.

⁴²⁸ 22 Eylül 1938'de yapılan görüşmede Hitler, 1 Ekime kadar Südetler'in Almanya'ya verilmesini istemiştir. Burçak, 1946, a.g.e., s.73.

⁴²⁹ Sander, a.g.e., s.59.

Chamberlian katılmış, Mussolini'nin hazırladığı sanılan fakat Almanların hazırladığı sonradan ortaya çıkan plan "Münih Düzenlemesi" adıyla kabul edildi (30 Eylül 1938).⁴³⁰ Çekoslovakya'nın temsilcisi olmadan Südetler'i Almanya'nın işgal etmesi kabul edilmişti. Böylece İngiltere'nin yatıştırma politikası en üst seviyeye çıkmıştı.⁴³¹ Çünkü Hitler bundan sonra Çekoslovakya'nın geri kalan kısımlarını da işgal edecekti.

Münih kararları Çekoslovakya'nın komşuları için açık bir davet gibi algılanmış ve 10 Aralıkta Polonya Leh azınlığının bulunduğu bölgeyi (Tehen), bir ay sonra Macaristan, Macarların yaşadığı bölgeyi (Yukarı Macaristan) aldı. Hitler Avrupa'da başka bir toprak isteğinin kalmadığını tekrarlamasına rağmen 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın kalanını da işgal etti. Böylece Hitler'in planlarının üçüncü aşaması (hayat sahası) başlamıştı.⁴³² Ancak batılılar Çekoslovakya'nın ortadan kaldırılmasını sessiz karşılamadılar. Çünkü Hitler, Münih'te Südetler dışında toprak talebi olmadığını belirtmesine rağmen bu sözlerinin üzerinden bir ay geçmeden 24 Ekim 1939'de Polonya'nın Berlin elçisine Alman muhtırasını vermişti. Ardından Çekoslovakya'nın geri kalanının da işgali karşısında batılılar Hitler tarafından kandırılmış olduklarını anladılar ve İngiltere ve Fransa Polonya'nın toprak bütünlüğünü garanti ettiler.⁴³³ Gerçekten de Hitler'in şimdiye kadar yaptıkları zalim Versay'ın zulmünü ortadan kaldırmak adına ve aynı dili konuşan ırk birliği olan bölgeleri olması milliyet prensibine göre hoş görünebilirdi. Fakat Hitler, dünyayı sahipsiz bulmuşçasına fütursuzca hareket ediyordu. Şimdi sıra Polonya'ya gelmişti.

Almanya Nisan 1939'da Litvanya'nın Memel kasabasını işgal etmiş ve ardından Denzing'de yaşayan Almanlara yönelik Polonya baskısını gündeme getirmişti. Nitekim Hitler 28 Nisanda İngiltere ile yaptığı 1935 tarihli Londra deniz anlaşmasını ve

⁴³⁰ Düzenlemeye göre Südetler Almanya'ya verilerek, anlaşmazlıkların çözümü için uluslararası bir komisyon kurularak, Çekoslovakya'nın yeni oluşacak sınırları uluslararası garanti altında olacak, İngiltere ve Fransa birbirlerine karşı savaşmayacaktı. <http://www.geocities.com/makaleler/syf.5.s15ht>. (25 Şubat 2005)

⁴³¹ Yatıştırma politikası: İkinci Dünya Savaşı öncesinde, İngiltere Başbakanı Nevel Chamberlian ile özdeşleşen politika, Chamberlian Hitler'in esas ilgili olduğu alanın doğuda olduğunu varsayarak onun saldırganlıklarına karşı diğer devletlerin tepkilerini yatıştırma siyaseti izlemiştir. Ayrıca Chamberlian'ın temel anlayışı; Versay Anlaşması ile Almanya'nın uğradığı haksızlıkları gidermektir. Ancak Hitler, Südetler dışında Çekoslovakya'nın öteki kısımlarını da işgal edince, milliyetler ilkesinin çiğnendiğini görerek, yatıştırma politikasının bittiğini ilan etti. Oran ve diğerleri, a.g.e., s.408; Sander, a.g.e., s.50.

⁴³² Oran ve diğerleri, a.g.e., s.408.

⁴³³ Artuç, I, a.g.e., s.21-22.

1934'te yapılan Polonya – Almanya saldırmazlık paktını fesh ettiğini ilan etti.⁴³⁴ O İngiltere ve Fransa'nın Polonya'ya verdikleri garantinin blöf olduğunu sanacak bu yanılgısı İkinci Dünya Savaşının çıkmasına neden olacaktı.⁴³⁵

Bundan sonra Denzing ve koridor ihtilafı gittikçe şiddetlenmiştir.⁴³⁶ Bundan sonra olaylar hızla gelişti. İngiltere 1939'da zorunlu askerlik uygulamasına geçerken aynı anda İtalya Arnavutluğu işgal etti. Bu sırada Hitler Polonya için fırsat kolluyordu fakat bu ülkeyi işgal etmesi halinde sınırları SSCB'ye dayanacağı için SSCB'nin Almanya'ya savaş ilanından ve İngiltere ve Fransa 31 Mart 1939'da Polonya'ya garanti verdiğinden aynı anda batıdan saldırmasından çekiniyordu. Ancak 23 Ağustos 1939'da Almanya ile SSCB arasında saldırmazlık paktı imzalanınca Almanya'nın iki cepheli savaş korkusu kalktı. Bu paktın gizli maddesi ile Polonya, Almanya ile SSCB arasında paylaşılmıştı.⁴³⁷

Sovyetlerle yapılan saldırmazlık paktından sonra Hitler Polonya üzerindeki niyetini açığa vurarak Nazilerin etkili olduğu Denzing'in Almanya'ya verilmesi için baskıları artırmıştı. Polonya'nın bu baskıları kabul etmemekte direnmesi üzerine,⁴³⁸ Eylül 1939 sabahı hazır bekleyen Alman orduları savaş ilan etmeksizin Polonya topraklarına girdiler.⁴³⁹ Bu durum karşısında İngiltere ve Fransa Polonya'ya verdikleri taahhütlerini yerine getireceğini bildirerek Almanya'nın kıtalarını derhal geri çekmesini yoksa bunu savaş ilanı sayacaklarını belirten ultimatomu Almanya'ya verdiler.⁴⁴⁰ Almanya bu ultimatoma cevap vermeyince 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etti. Artık II.Dünya Savaşı başlamıştı.

⁴³⁴ Burçak, 1946, a.g.e., s.75.

⁴³⁵ Artuç, I, a.g.e., s.23.

⁴³⁶ Danzing ve Polonya Koridoru: I.Dünya Savaşı sonunda kurulan Polonya'nın Baltık Denizine çıkış sağlamak amacıyla, dil ve gelenek olarak Alman olan Danzing şehri, 32x112 km.lik bir koridorla Almanya'dan ayrılarak Polonya sınırları içinde MC yönetiminde "Serbest Şehir" olmuştu. Bu durum Almanların büyük tepkisine yol açmış ve Hitler tarafından sürekli gündeme getirilmiştir. Oran ve diğerleri, a.g.e., s.408.

⁴³⁷ A.g.e., Zaten Hitler, 27 Ağustos'ta Denzing'i ilhak edeceğini ilan etmişti. Akşam, 23 Ağustos 1939.

⁴³⁸ Sander, a.g.e., s.124.

⁴³⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.303.

⁴⁴⁰ Ulus, 2 Eylül 1939.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ YILLARI VE SAVAŞTA TÜRK DİPLOMASİSİ

3.1. ALMAN ÜSTÜNLÜĞÜ DÖNEMİ 1939 – 1941

3.1.1 Polonya'nın İşgali

Almanya'nın, 1 Eylül 1939'da Polonya'yı işgaliyle Avrupa savaşı başlamıştır. Bu savaş bir süre sonra "Dünya Savaşı'na" dönmüş ve Almanya II. Dünya savaşının da başlıca mesûlü olmuştur. Nitekim F. Rıfki Atay, savaşın ikinci günü yazdığı makalesinde, bu durumu şöyle ifade etmiştir :⁴⁴¹

Nihayet büyük facia başlamıştır. Anşlus ve Südetler meselesinde olduğu gibi, Danzing ve koridor davasını da münhasıran kendi diktası altında halletmek isteyen Almanya, Leh mukavemeti karşısında, yirminci asrın ikinci ağır mesuliyetini deruhte etti...

Almanya, Polonya savaşını mümkün olduğu kadar mevzileştirerek, olayı iki devlet arasındaki silahlı bir hesaplaşma mahiyetine büründürmek istemiş ve bu savaşa başka ülkeler müdahale etmezse Almanya'nın Polonya'dan başka ülkelere taarruz etmeyeceğini belirtmişti.⁴⁴² Oysa Hitler demek, hile demektir. Daha öncede Çekoslovakya'nın Südetler bölgesinden başka işgalde bulunmayacağını söylemesine rağmen aksini yapmıştı.⁴⁴³

Gafil avlanan Polonya kuvvetleri, Almanlar karşısında yenildiler. Bu arada Sovyetlerde 17 Eylül'de Polonya'ya saldırdılar. Dört hafta içinde Polonya ordusu tamamıyla imha edilmişti.⁴⁴⁴ İngiltere, müttefiki Polonya'nın askerî gücünü Rusya'dan fazla biliyordu. Fakat yanılmıştı.⁴⁴⁵ Polonya'yı, Alman – Sovyet Anlaşmasına ek bir anlaşma ile bu iki ülke paylaştılar (28 Eylül 1939). Sovyetler Polonya'nın doğusunu ve Dembergle birlikte bütün Ukrayna Doğu Galiçya'sına sahip oldu. Almanların aldığı toprakların büyük bir kısmı Almanya'ya ilhak edilirken geriye kalan kısmı başkent Varşova ile birlikte "Polonya Genel Valiliği" olarak idare edilmişti.⁴⁴⁶

⁴⁴¹ Falih Rıfki Atay, "Harp", *Ulus*, 2 Eylül 1939

⁴⁴² A.g.m.

⁴⁴³ Hitler benzer şekilde savaş istemediğini de şöyle belirtmiştir: "Durmadan savaş istediğini, tekrarlayarak bana hakaret ediliyor. Çılgın mıyım ben? Savaş neyi halleder ki? Dünyamızı bugünkünden beter bir duruma sürükler. Seçkin ırkımızın sonunu getirir, çağlar geçtikçe Asyalıların Avrupa'da yerleşmesine ve bolşevizmin zaferine yol açar." Artuç, I.a.g.e., s. 12.

⁴⁴⁴ Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih Dersleri*, Fakülteler Matbaası Yay., Ankara 1955, s. 340.

⁴⁴⁵ Türk basınından Nadir Nadi ise, Almanya'nın gücünü bilen Varşova'nın direnmesinin gereksiz olduğunu, böyle yaparak şehirlerini, halkını tehlikeye attığını belirtiyordu. Nadir Nadi, "Varşova Niçin Mukavemet Ediyor?" *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1939.

⁴⁴⁶ Üçok, 1955, a.g.e., s.340.

Bu başarılarından sonra Almanya ve Sovyetler 28 Eylül'de Moskova'da bir deklarasyon yayınlarak; Polonya sorunun çözüldüğünü belirtip barış teklifinde bulunup, teklifin red edilmesiyle meydana gelecek olaylardan İngiltere ve Fransa'nın sorumlu olacağını bildirdiler. Ancak Alman – Sovyet ittifakının devamlı olmayacağına inanan İngiltere ve Fransa, barış teklifini kabul etmediler.⁴⁴⁷ Bu sırada batıdaki savaş bir iki uçak bombardımanından ve bazı mevzi hücumlardan öte gitmemiştir.⁴⁴⁸

3.1.2 Sovyetlerin Baltık Ülkelerini İşgali

Polonya'nın Almanya ile paylaşılmasını takiben Sovyetler, Letonya, Litvanya ve Estonya'yı Ekim 1939'da işgal ederek bu küçük Baltık memleketlerine yerleşmiştir.⁴⁴⁹ Böylece, bu ülkeleri elde eden Ruslar Kuzeybatı'da bulunan Finlandiya'nın, bir Alman saldırısında kendilerine karşı bir sıçrama tahtası olarak kullanılmasından çekiniyorlardı.⁴⁵⁰ Sovyetler bu nedenle Finlandiya'dan Hangö yarımadasını istediler. Finlilerin bu isteği red etmesi üzerine 30 Kasım'da Sovyetler Finlandiya'ya saldırdılar.⁴⁵¹ Bu olaylara Milletler Cemiyeti'nin (M.C) tepki göstermiş ve 14 Aralık 1939'da Sovyetleri saldırganlığından dolayı üyelikten çıkarttı.⁴⁵² Almanya ise gizlice Finlilere yardım etmişti. Bu yüzden iki müttefikin araları açılmaya başlamıştı.⁴⁵³

Sovyet – Fin savaşı sırasında, Finliler Sovyetlere karşı dışarıdan yardım gelmemesine ve kuvvetlerinin azlığına rağmen çok iyi mücadele ettiler. Sovyet ordusu, Almanların inşa ettiği adını ünlü Fin Mareşali “Mannerheim” den alan, “Manherheim müstahkem mevziini” aşmakta çok zorlandılar. Ruslara göre daha çok soğuğa alışkın olan Finliler, arazi ve mevsim koşullarını çok iyi kullanmışlar, Fin kadınlarının da dahil olduğu kayakçı birlikler ve Finlilerin buldukları “Molotov kokteyller” Rus ordusuna

⁴⁴⁷ Hitler barış teklifinin red olunacağını tahmin ederek, 10 Ekim'de Alman ordularına, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg üzerinden İngiltere ve Fransa'ya karşı hareket etmek üzere en kısa sürede hazır olmalarını emretmiştir. Armaoğlu, a.g.e., s. 362

⁴⁴⁸ Cumhuriyet, 25 Eylül 1939.

⁴⁴⁹ Rusya bu ülkelere yerleşirken güya karşılıklı yardım anlaşması yapmıştır. 28 Eylül'de Estonya ile yaptığı karşılıklı(!) yardım anlaşmasına göre Estonya, Sovyetlere deniz ve hava üsleri veriyor ve 25bin kişilik Sovyet kuvvetinin ülkelerinde bulunmasını kabul etmiştir. Benzeri anlaşmalar 5 Ekim'de Letonya 10 Ekim'de Litvanya ile yapılmıştır. Armaoğlu, a.g.e., s. 363.

⁴⁵⁰ Atöv, a.g.e. s. 84. Sander a.g.e. s. 127.

⁴⁵¹ Üçok, 1955, a.g.e. s. 341. Rusların diğer istekleri Petsema ve Karaliş bölgesidir. Sander, a.g.e. s. 127.

⁴⁵² Atöv, a.g.e. s. 84.

⁴⁵³ Üçok, 1955, a.g.e. s. 341

büyük zorluklar yaşatmıştı.⁴⁵⁴ Fakat Finliler daha fazla dayanamayarak yüz dört gün sonra, 12 Mart 1940'da teslim olmuşlardı.⁴⁵⁵

3.1.3. Almanların İskandinavya'yı işgali

Bu arada batı cephesinde, İngiltere ve Fransa 3 Eylül'de Almanya'ya savaş ilan etmişlerse de altı ay süreyle savaş olmamıştı. Bu iki ülke karşılık görmekten ve hava saldırılarından çekinirken, "Almanlar da henüz Ren ve Ruhr Bölgeleri'nin savunmalarını tam olarak güçlendirememiş olduklarından ve ordularının bir kısmı Polonya'da meşgulken batıda savaşı fiilen başlatmak istemiyordu."⁴⁵⁶

Fakat batı cephesinde bu durağanlık, 1940 Nisan'ında değişecekti. Savaşla birlikte Almanya'ya abluka uygulayan İngiltere ve Fransa, Norveç yoluyla gelen İsveç kömür ve demirinden Almanya'yı mahrum etmek için 5 Nisan'da Norveç'ten bu yolu Almanya'ya kapatmasını istediler. Norveç bu isteği kabul etmeyince İngiltere 8 Nisan'da Narvik kıyılarına mayın döktü.⁴⁵⁷ Almanya ise Polonya'dan Fransa'ya saldırmayı düşünüyordu. Fakat Norveç hareketini engellemek için, 9 Nisan 1940 sabahı harekete geçen Alman kara ve deniz kuvvetleri bir gün içinde Danimarka ve Norveç'i işgal ettiler.⁴⁵⁸ İngiltere ve Fransa Norveç'e asker göndermişlerse de Narvik'e yapılan çıkarma başarısız olmuştur. Burada denizlerde güçlü olan İngiltere'nin yenilmesiyle hava gücü desteği olmadan deniz kuvvetlerinin yetersiz kaldığı anlaşılacak ilk kez İngiltere'nin zayıflığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ 3 milyon 700 bin nüfuslu bu küçük ülkenin 33 bin kişilik ordusu, 60 demode tankı ve eski model 150 uçağı vardı. Kara ordusu sonradan katılanlar dahil üçyüzbin kişi kadardı. Artuç, I, a.g.e. s. 60.

⁴⁵⁵ Sander, a.g.e., s.128. Savaşta Fin ordusu 25 bin ölü ve yaralı verirken, Sovyetlerin kaybı 49 bin ölü, 158 bin yaralı olmak üzere toplam 207 bindir. Artuç, I., a.g.e., s.64.

⁴⁵⁶ Oran ve diğerleri a.g.e., s.400.

⁴⁵⁷ Burçak, 1946. a.g.e., s.109. İngiltere ve Fransa Almanya'ya Norveç yoluyla gelen kömür akışının durdurulması halinde, Alman ekonomisinin büyük darbe yiyeceğini ve böylece savaşın kısa süreceğini düşünmüşlerdir. Sander, a.g.e. s. 128; Artuç, I, a.g.e., s.69.

⁴⁵⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.366. Alman Başkomutanlık karargahı (O.K.W) Norveç'e büyük önem vermiş, bu ülkede önceden yaptığı "beşinci kol" (casusluk, halkı içerden fethetmek) faaliyetleriyle Norveç'e sızmıştır. Zira Norveç'in kaybı Almanya'nın denizlerle bağlantısını sağlayan İskandinav su yolunun kapanması ve Alman donanmasının ablukaya alınması demektir. Artuç, a.g.e. s. 70.

⁴⁵⁹ Almanya, İskandinavya hareketinde İsveç'e dokunmamıştır. Çünkü İsveç'in sonuna kadar tarafsız kalacağına inanmıştır. Sander, a.g.e., s. 29.

Finlandiya'nın Sovyetlerle barış imzalaması üzerine Fransa'da Daladier hükümeti düşmüş, Paul Reynurd⁴⁶⁰ hükümeti kurulmuştu. Danimarka ve Norveç'in Alman işgaline uğramasıyla da İngiltere'de, Chamberlian hükümeti düşerek, Winston Churchill hükümeti kurulmuştur.⁴⁶¹

Türk basını ise Almanya'nın Norveç ve Danimarka'ya işgaline karşı olumsuz bir tutum göstermiş, Almanya'nın Norveç'e girişi sırasında yaptığı "beşinci kol" faaliyetlerine karşı kamuoyunu uyarılmışlardır.⁴⁶² Bu konuda Vakit Gazetesi yazarlarından Asım Us, "Almanların bir yeri işgal etmeden önce orada tefrika çıkartarak, kendilerine uşaklık edecek yöneticileri iş başına getirdiklerini" yazmıştır.⁴⁶³ Aslında Almanların bu taktiğini fiilen işgale gerek olmadan, kendi çıkarlarına uygun yönetimler kurulması yoluyla büyük güçler bu günde uygulamakta mıdır? Sorusunu akla getirmektedir.

3.1.4. Fransa'nın Yenilgisi

Hitler, en son Norveç ve Danimarka'yı da ele geçirdikten sonra, "Büyük Alman Devleti" idealinden sonra, "Büyük Cermen İmparatorluğu" idealine dalmıştı. Ona göre artık batıya kesin darbeyi vurma zamanı gelmişti.⁴⁶⁴ Bunun için hedef, Hitler'in "Alman halkının en tehlikeli ve en amansız düşmanı" dediği Fransa idi. Bunun için "Fransa ile son bir hesaplaşma ve kesin bir savaş yapmak" kaçınılmazdı.⁴⁶⁵

Fransızlar ise Almanya'dan çekindikleri için ünlü "Maginot Hattına"⁴⁶⁶ yığılmış, bu müstahkem mevkiye güvenerek zevk ve sefa ile vakit geçirmişlerdi.⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Reynaud, Paul: Fransız siyasetçisi (1878 – 1966). 1940 Martında Daladier'den sonra başbakanlık, savaş bakanlığı ve dışişleri bakanlığı yaptı. Almanya'nın başarısı karşısında başbakanlıktan istifa etti (16 Haziran 1940). Vichy kukla hükümeti tarafından tutuklandı ve Almanya'ya gönderildi. 1945'te müttefiklerce serbest bırakıldı. Heart, II, a.g.e., s. 801.

⁴⁶¹ Armaoğlu, a.g.e., s.366, Sander, a.g.e., s. 130.

⁴⁶² Basında bu çerçevede yazılar için Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "Yeni Alman Tecavüzü karşısında İtalya ve Sovyetler" *Ulus*, 15 Nisan 1940, Sadri Ertem, "Her Memlekette Nazilerin Sıkı Kontrolü Lazımdır." *Tan*, 15 Nisan 1940

⁴⁶³ Asım Us "Tuna Havzasında Uyanıklık Hareketleri" *Vakit*, 19 Nisan 1940.

⁴⁶⁴ Üçok, 1955, a.g.e., s. 342.

⁴⁶⁵ Artuç, I, a.g.e., s. 24.

⁴⁶⁶ Maginot Hattı: Fransa'nın, I. Dünya savaşından sonra, çıkacak savaşlarda, seferberlik tamamlanana kadar zaman kazanılması için 1930'larda kurdukları dünyanın en güçlü savunma hattı olup 2778 km uzunluğundaki hattır. Bu hat birbirinden bir top atımı mesafede elli savunma kulesi ve bunlara bağlı askerlerin yaşaması için her şeyin olduğu yer altı sığınaklarından oluşuyordu. Fakat savaş başladığında anlaşıldığı gibi Maginot Hattının iki zayıf noktası vardı: Belçika sınırı ve Ardenes Ormanları civarı. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 410.

⁴⁶⁷ Üçok, 1955, a.g.e., s.342.

Fransız Başkomutanı General Gamel bu savunma duvarına güvencini, “Savunma her zaman taarruza üstündür, Alman hücumları bizim savunma duvarlarımıza çarparak parça parça olacaktır. Almanlar saldırsınlar diye inanın bir milyar Frank veririm” sözleriyle ifade etmişti.⁴⁶⁸ Fakat Almanlar öyle bir plan yapacaklardı ki Fransızlar ve müttefikleri şaşkınlık içinde kalacaklardı.

Almanlar bu hareket için yaptıkları plana “ Sedan Planı” adını vermişlerdi. Buna göre hareket başladığında düşmanın dikkati ve büyük kuvvetleri Hollanda ve Belçika üzerine çekilerek, Arden bölgesinden hızla dalan zırhlı birlikler Manş denizine ulaşarak düşmanı ikiye bölecek ve kuzeyde kalan düşman imha edilecekti. Sonrada kuvvetin büyük kısmı güneye dönerek Fransa'nın istilasına girişilecekti.⁴⁶⁹

Savaştan önce tarafların kuvvet durumlarına bakıldığında ise Almanların sadece hava gücünde üstün olduğu, tümen, tank, topçu bakımından Fransa ve müttefikleri çok üstündüler. Ancak savaşı kazanan asıl unsur olan motivasyon, eğitim, savaş sanatını doğru kullanma yönünden Alman ordusu çok üstün olduğu inkar edilmez bir gerçektir.⁴⁷⁰

Almanya savaşı sonbahardan önce bitirmek için 10 Mayıs 1940'ta harekete geçerek Hollanda ve Belçika'ya saldırdı. Hollanda sadece dört gün dayanırken, Belçika yardıma gelen İngiliz kuvvetleriyle bir süre daha karşı koydu. Bu arada, Maginot Hattı'nı delen Alman birliklerinin bir bölümü Paris'i almak için ilerlerken, diğer bir bölümü de Fransız, İngiliz ve Belçika ordularını Dunquerque limanı civarında sıkıştırdılar.⁴⁷¹ 3 - 4 Haziran 1940'ta burada yapılan kıyasıya savaşı Almanlar kazanmış, batılılar bütün ağırlıklarını bırakmışlar, İngilizler geriye kalan kuvvetleri İngiltere'ye taşımışlardı.⁴⁷² Şimdi artık yıldırım hızıyla ilerleyen Alman orduları karşısında Fransa yalnız kalmıştı. Bu durumda Paris'in müdafaa edilmesi halinde

⁴⁶⁸ Artuç, I, a.g.e., s. 84.

⁴⁶⁹ A.g.e., s.81.

⁴⁷⁰ Almanların toplam 101 tümenlerine karşılık, Batılıların 152 tümenleri, Batılıların 2475 tankları varken, Almanların 2574 tankları vardı. Topçu bakımından da Fransız ordusu yalnız başına Almanlardan üstündü. Üçok sayısı Almanların 4.500 iken, Batılıların toplam 2.450 uçağı vardı. A.g.e., s. 85.

⁴⁷¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s.410.

⁴⁷² İngilizler, Dunkergue'den 250 bini İngiliz ve Kanadalı, 110 bini Fransız askeri olmak üzere toplam 360 bin kişiyi kurtararak İngiltere'ye taşımayı başarmışlardır. Artuç, I,a.g.e., s.115. Ayrıca Bkz. Ulus, 4 Haziran 1940.

meydana gelecek tahribattan korunması amacıyla 14 Haziran da Fransa teslim olmuştu.⁴⁷³ Fransa'nın kuzeyi Almanlar tarafından işgal edilirken, güneyde Vichy kentinde Mareşal Petain⁴⁷⁴ yönetiminde Alman yanlısı bir hükümet kuruldu.⁴⁷⁵ Paris Anlaşması teslimiyetçi Petain Hükümeti ile Almanya arasında 22 Haziran 1940'ta bir anlaşma imzalandı. Hitler ateşkes törenine tarihi dramatik görüntüyü vermek ve 1918'deki Almanya'nın tesliminin intikamını almak istedi. Almanya'nın teslim heyetinin kabul edildiği vagon müzeden alınarak, ateşkesin imzalandığı Compeignes ormanına getirildi ve Fransız heyeti aynı vagona anlaşmayı imzaladı.⁴⁷⁶ Hitler, Fransız delegelerine "bu şeklin bir intikam almak maksadıyla değil, yapılmış yanlışlığı yerinde düzeltmek için seçildiğini" söylemişti.⁴⁷⁷

Ateşkes anlaşmasına göre, Fransa'nın beşte üçü işgal edilecek, Fransız asker sayısı onbine inecek, esir Fransızlar geri verilmeyecek, Fransız donanması belirli limanlarda toplanarak silahsızlaştırılacaktı.⁴⁷⁸ Fakat Almanların Fransız donanmasına el koymasından korkan İngilizler, büyük kısmı Cezayir'de Mars – el Kebir'de bulunan Fransız donanmasını bombardıman ederek batırdılar.⁴⁷⁹

Bu arada Fransa'nın yenilmesi kesinleştikten sonra İtalya'da, 10 Haziran 1940'ta Fransa'ya savaş ilan ederek II. Dünya savaşına katılmış oldu.⁴⁸⁰

Bu tarihlerde Türkiye'de ise basın iktidarın dış politikası doğrultusunda Almanya'ya karşı olumsuz tutum sürmekteydi. Nitekim F. Rıfki Atay, Paul Reynaud'u destekleyerek "Fransız ordularının kendi yurtlarında bir mukavemet istikrarı kuramayacaklarını kimse iddia edemez. Fakat P. Reynaud böyle bir imkan olmasa dahi

⁴⁷³ **Ulus**, 15 Haziran 1940.

⁴⁷⁴ Petain, Henry Philippe: Fransız Mareşali (1856 – 1951). I. Dünya Savaşında Verdun'da büyük başarılarla ülkesinde kahraman oldu. Fakat II. Dünya savaşı sırasında Nazilerle işbirliği yapan Vichy Hükümeti'nin başı olarak bütün saygınlığını kaybetti. Savaşın sonra, Ağustos 1945'te yargılanarak idama mahkum oldu, sonra cezası müebbet hapse çevrildi. Heart, II, **a.g.e.**, s. 799.

⁴⁷⁵ Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 410. Vichy Hükümeti için Bkz. Sander, **a.g.e.**, s.134- 136.

⁴⁷⁶ Sander, **a.g.e.**, s. 132;Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 410; Artuç, **a.g.e.**, s. 124; Armaoğlu **a.g.e.**, s. 368.

⁴⁷⁷ Artuç, I, **a.g.e.**, s. 124.

⁴⁷⁸ **A.g.e.** Ayrıca Bkz. Sander, **a.g.e.**, s, 132, Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 368.

⁴⁷⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 368. 1300 Fransız denizcinin öldüğü bu olayı Fransızlar unutmamış ve bu olay bozuk olan İngiliz – Fransız ilişkilerini koparmıştır. Sander, **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁸⁰ **A.g.e.**

imparatorluk topraklarına çekilerek, İngiltere ile birlikte sonuna kadar dövüleceğini Birleşik Devletler Reisliğine bildirmiştir” demişti.⁴⁸¹

Alman taarruzunun başladığı tarihten, Fransa'nın silahları terk ettiği tarihe kadar (10 Mayıs – 25 Haziran 1940) geçen kırk beş gün içinde, Almanya rakiplerinin üçte bir kayıpla, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Fransa gibi dört ülkeyi ortadan kaldırdı.⁴⁸² Bu Münih politikalarının acı sonuydu. Almanya boş durmuyor, “ Operation Sea Lion” (deniz aslanı) adıyla İngiltere'nin işgalini planlıyordu.⁴⁸³

3.1.5. İngiltere Savaşı

Hitler, Fransa yenildikten sonra İngiltere ile meşgul olmaya başladı. Amacı, İngiltere'yi işgal etmek değil, barışa razı ederek asıl hedefi olan SSCB üzerine yürümektir. İngiltere'yle barış için taktiği ise rakibinin sınırları bozulana dek beklemektir. İngilizlerin, Fransa'nın teslimiyle savaşı kaybettiklerini anlamak için zaman vermek gerektiğini düşünüyordu. Fakat İngiltere, savaşı sürdürmekte kararlıydı.⁴⁸⁴

Churchill, savaşı sürdürme kararlığını, BBC radyosunda halkına seslenerek şöyle ifade ediyordu: “Fransa savaşı bitti, şimdi anavatanımızın savaşı başlıyor. Kıyıda, köyde, kentte her karış toprakta çarpışacağız ve asla teslim olmayacağız.”⁴⁸⁵ Anlaşılan, dünyanın en geniş sömürgelerine sahip olan İngiltere'nin denizlerde çok güçlü olduğu da dikkate alınırsa Almanya'nın işi hiç de kolay değildi.

Hitler, İngiltere'ye birkaç defa barış teklifinde bulunmuş, anlaşma teklif etmiş, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi anlaşma için zaman tanımıştı. Ancak barış teklifleri sonuçsuz kalınca 13 Ağustos 1940'tan itibaren Alman uçakları İngiltere şehirlerini bombalamaya başladılar.⁴⁸⁶ Bu tarihten sonra Manş denizi ve her iki yakasının göklerinde İngiliz Hava Kuvveti (R.A.F) ile Alman Hava Kuvveti (Luftwaffe)

⁴⁸¹ F. Rıfki Atay. “Paul Reynaud'un Son Hitabı”, *Ulus*, 15 Haziran 1940.

⁴⁸² Almanya'nın Fransa harekati sırasında 45 günde Batılı müttefikler toplam 139.200 kişi kayıp vermişken, Almanya toplam 46 bin kişi kayıp vermiştir. Ayrıntı için Bkz. Artuç, I, a.g.e., s. 127.

⁴⁸³ Atöv, a.g.e., s. 85

⁴⁸⁴ Churchill 13 Mayıs 1940'da Başbakan olduğunda şöyle demişti: “Size kan, gözyaşı ve terden başka bir şey vaat etmiyorum. Politikamızın ne olduğunu sorarsanız şunu derim: Tüm varlığımız, Tanrı'nın vereceği tüm gücümüzle denizde, havada ve karada savaşmak, amacımız nedir dersanız neye mal olursa olsun zafer, tüm dehşetine rağmen zafer: Yol ne kadar uzun ve zor olursa olsun zafer.” Sander, a.g.e., s. 137.

⁴⁸⁵ Artuç, I, a.g.e., s. 133.

⁴⁸⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 369

arasında kıyasıyla bir mücadele başladı. Savaşta yanlışlıkla başlayan olaylarla sivillerde hedef haline geldi.⁴⁸⁷

İngiltere savaşı, 31 Ekim 1940'a kadar sürdü. Bu savaşta İngiltere teslim olmadığı gibi, Alman Hava gücü de ağır kayıplar vermişti.⁴⁸⁸ Bunda Hitler'in zamanlama hatasının payı büyüktür. Eğer Almanya 1940 yılı başlarında İngiltere'yi işgale başlasaydı, malzemesinin çoğunu Fransa'da bırakan ve ABD'den henüz silah almaya başlayan İngiltere'nin Almanya karşısında fazla şansı olmazdı. Fakat ABD'nin mutlak tarafsızlık politikasından vazgeçerek İngiltere'ye yardım etmesinin de İngiltere'nin teslim olmamasındaki payını unutmamak gerekir.⁴⁸⁹

İngiltere savaşını Almanya kaybetmiş, savaş 31 Ekim 1940'ta sona ermiştir. Bu savaşta İngiltere 733 uçak ve 375 pilot kaybetmişken, Almanya ise 1733 uçak ve aynı sayıda pilot kaybetmiştir⁴⁹⁰. Hitler, İngiltere'ye zırhlı birliklerin çıkartma yapmasına cesaret edemeyerek, Dunkergue'den sonra ikinci hatayı yapmıştı.⁴⁹¹

Aslında Hitler, İngiltere'ye çıkartma yapmakla zaman kaybetmek istemiyordu. Çünkü asıl hedef onun için Rusya idi. Hitler'e göre Rusya saf dışı edilirse, İngiltere'nin ABD'den yardım alma umudu ortadan kalkardı. Zira Rusya'nın gücünün sona ermesi, Uzakdoğu'da Japonya'nın gücünü artıracak ve bu durum ise ABD'yi Pasifik Bölgesi'ne çekerek, Avrupa'ya müdahale imkanını ortadan kaldıracaktı.⁴⁹²

Savaşın birinci yılını doldurduğu günlerde ise Türk kamuoyunda savaş geniş yer tutmakta ve Türk basınının müttefik yanlısı olan, Almanya'yı eleştiren yayınları sürmekteydi.⁴⁹³

⁴⁸⁷ 24 Ağustos'ta Almanların Londra varoşlarını yanlışlıkla bombalamasına kızan Churchill'in karşılık olarak Berlin'in bombalanması emrini vermesiyle, buna Almanlar da cevap verecek ve sivil hedeflerde bombalanacaktır. Artuç, I, a.g.e., s. 134; Sander, a.g.e., s. 138.

⁴⁸⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 365.

⁴⁸⁹ Atlantik'te 1940 Eylül'ünde İngiliz gemilerinin batırılmasıyla birlikte, ABD Başkanı Roosevelt, kongreyi toplayarak İngiltere'nin savunulmasının ABD'nin savunulması olduğuna ikna etmiş ve 50 destroyeri İngiltere'ye vermiştir. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 411.

⁴⁹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 369.

⁴⁹¹ Artuç, I, a.g.e., s. 136. İngiltere savaşı'nın sürdüğü sırada, 27 Eylül 1940'da Almanya, İtalya, Japonya arasında "Üçlü pakt" imzalanmıştır. A.g.e., s. 138.

⁴⁹² Sander, a.g.e., s. 139.

⁴⁹³ Güvenir, a.g.e., s.156. Bu yazılara örnek için Bkz. F. Rıfkı Atay, "Harbin yıldönümü" *Ulus*, 2 Eylül 1940, H. Cahit Yalçın, "Hitler'in Nutku", *Yeni Sabah*, 6 Eylül 1940.

Diğer gelişmeler (1939 – 1941)

Savaşa sonradan katılan İtalya, sömürgesi Libya'dan hareket ederek Mısır'ı almak için 13 Eylül 1940'ta taarruza geçti. İtalyan kuvvetleri sadece Kuzey Afrika'da Sirenik'te 300 bini bulurken, Mısır'ı koruyacak İngiliz kuvvetleri 36 binden ibaretti.⁴⁹⁴ İtalyanlar, 90 km'den fazla ileri gidemediler. İngilizler takviye olarak 8 Aralık'ta karşı taarruza geçtiler. İtalyanlar İngiliz taarruzu karşısında geri çekildiler ve İngilizler iki ayda 400 km ilerleyip 1941 Şubat'ında Bingazi'ye ulaştılar. Ayrıca İtalyanlar Temmuz'da Sudan'ı, Ağustos 1940'ta İngiliz Somalisi'ni ele geçirmeye çalıştılsa da tekrar hezimete uğramışlar ve İngiliz kuvvetleri karşı saldırıya geçerek 1941 Nisan'ında hem İtalyan Eritresi'ni hem de Habeşistan'ı aldılar. Doğu Afrika savaşları 1941 Mayıs'ında son buldu.⁴⁹⁵

İtalya'nın 1940 sonbaharında bir başka hedefi ise Yunanistan idi. Mussolini Hitler'e haber vermeden 28 Ekim 1940 sabahı Yunanistan'ı işgal etti. Çünkü "Duce'ye göre Balkanlar Büyük Roma İmparatorluğu'nun hayat sahasıydı."⁴⁹⁶ Ancak İtalyanlar Afrika'da olduğu gibi Yunanistan'da da başarılı olamadılar. Yunanlılar karşı taarruza geçerek İtalyanları yurtlarından çıkartmış, Arnavutluk içlerine doğru ilerlemişlerdi. Türk Basınında Necmettin Sadak, Yunanlıların zaferini şöyle değerlendiriyordu: "Yunan zaferi Yugoslavya'ya da cesaret vermiş, küçük ve silahı az devletlerin en mükemmel teslihatla mücehhez büyük ordulara pekala karşı konulabileceğini fena misallerden sonra aleme ispat etmiştir."⁴⁹⁷ Ancak, Yunanlılar'ın İtalyanları mağlup etmelerinde İngiliz uçaklarının tesirli yardımlarını ve İtalyan kentlerini bombalamasını göz ardı etmemek gerekir.⁴⁹⁸

Almanya ise 1940 – 1941 kışı boyunca SSCB'ye saldırı hazırlıklarını tamamlamakla meşgul oldu. Hitler'in 1939'da Sovyetlerle yaptığı anlaşma kurnaz bir

⁴⁹⁴ Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, C.III, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000, s. 98.

⁴⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 370.

⁴⁹⁶ İtalya'nın 28 Ekim sabahı Yunanistan'a verdiği ultimatomda işgal bahanesi şöyleydi: Yunanistan tarafsızlığını bozmuş, Yunan sularını İngilizlere kullandırmış, Yunanistan da yaşayan Arnavutlara karşı baskı yapmış, haklı bir nedeni olmadan Arnavutluk hududunda tahkimat yapmıştı. Bu nedenlerle Yunan topraklarında önemli stratejik noktaların İtalyan ordusu tarafından işgali bir zorunluluktur. Artuç, I, a.g.e., s. 144

⁴⁹⁷ Necmettin Sadak, "İtalya Arnavutluktan Çıkmağa Mecbur Kalırsa Neler olur?", *Akşam*, 4 Aralık 1940. Mussolini'nin bu yetersizliğini Atatürk savaş çıkmadan sekiz yıl önceden görmüştü 1931'de ABD'li General M. Arthur'a şöyle demişti: "Eğer Mussolini gelecekteki bir savaşta İtalya'nın gücünü savaş dışı kalarak kullanabilirse, barış masasında başrollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki İtalya'nın bu günkü şefi Sezar rolünü oynamak hevesinden kendini kurtaramayacak ve İtalya'nın askeri bir güç yaratmaktan çok uzak olduğuna görecektir." Artuç, I, a.g.e., s.146.

⁴⁹⁸ *Akşam*, 4 Aralık 1940.

taktiğin ürünüydü. Almanya batıda İngiltere ve Fransa ile meşgulken doğuda Sovyetlerin sorun çıkarmaması için bu anlaşmayı yapmıştı. Batı Avrupa'daki savaş sona erdiği için artık Sovyetlere yönelme zamanı gelmişti. Hitler bunun için önce güney kanadını emniyete almak için 1940 – 1941 kış aylarında Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ı baskıyla hakimiyetine aldı. Daha sonra Yunanistan'da yenilen İtalya'nın yardımına giden Almanya, Mart ve Nisan 1941'de Yunanistan ve Yugoslavya'yı ardından Girit'i aldı. Fakat Balkanlarda kaybedilen bu aylar Sovyetlerin işgalini dört hafta geciktirecek ve Hitler'in kış gelmeden Rusya'yı alma planını bozacaktı.⁴⁹⁹

3.2. ALMAN – SOVYET SAVAŞI DÖNEMİ (1941 – 1943)

3.2.1. Barbarossa Harekati

Sovyetler'in 1940 yaz aylarında Romanya ile ilgilenmeye başlaması, Almanya için çok hassas bir bölge olan Balkanlara yönelmesi anlamına geliyordu. Bu durumda Almanya, Sovyet niyetleri konusunda haklı olarak kuşkulandı. Ayrıca Almanya sürekli müttefiklerle savaşırken, Sovyetler “silah kullanmadan parsayı toplamakta savaştığı içinde güçlenmekte ve hazırlanmaktaydı.” Bu nedenle Hitler, Sovyetlerin niyetini anlamak ve bu devletle hesaplaşmak istiyordu.⁵⁰⁰ Ayrıca Hitler, 1925'te yazdığı “Mein Kampf”ta, kominizmi ortadan kaldırmak ve Almanya'ya doğuda bereketli topraklar kazandırmak için hedefinin Rusya olduğunu belirtmişti. Hitler Mein Kampf'ta şöyle diyordu:

Eğer bugün Avrupa topraklarından bahsediyorsak ilkönce Avrupa Rusya'sını kastediyoruz. Üstelik Rusya, komünist bir idareye sürüklenmekle zaten milletler topluluğunun dışına itilmiştir. Hem unutmayınız ki, siyasî hudutlar Tanrı tarafından değil, insanlar çizilmiştir. Ve bunu değiştirenler de insanlardır. Hindistan İngiltere için ne ise, Avrupa Rusya'sı da bizim için odur.⁵⁰¹

Görüldüğü gibi Almanya'nın asıl hedefi Sovyet Rusya idi. Hitler, Rusya'nın niyetlerini anlamak için, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof'la 17 Ekim 1940'ta Berlin'de

⁴⁹⁹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 412.

⁵⁰⁰ Sander, a.g.e., s. 140. Sovyetler, 27 Haziran 1940'da, 23 Ağustos 1939 Paktına aykırı olarak Romanya'dan Kuzey Bakınova'yı istemiş ve almışlardı. Bulgaristan ise Romanya'dan Güney Dobruca'yı almıştı. Ardından Macaristan ise Almanya desteği ile 30 Ağustos 1940 Viyana Anlaşması ile Romanya'dan Transilvanya'yı aldı. Almanya bundan sonra Romanya'nın geri kalan toprakları için garanti vermişti. Bu garanti Romanya'yı işgal etmek isteyen Sovyetleri kızdırmış, 1 Eylül 1940'da Almanya'yı protesto etmişlerdi. Ayrıca Almanların Finlandiya'ya yardım için asker göndermesi de Alman – Sovyet ilişkilerini gerginleştirmiştir. Armaoğlu, a.g.e., s. 373.

⁵⁰¹ Artuç, I, a.g.e., s. 148.

görüşmüş, taraflar önerilerini sunmuşlardı. Bu görüşme sonunda Sovyetlerin, Almanların istediği biçimde bir öneriye sıcak bakmadıkları anlaşılmıştı⁵⁰². Hitler, bu aşamadan sonra 19 Aralık 1940'ta SSCB'nin işgal edilmesi planını "Barbarossa" kod adıyla kararlaştırıldı. Plana göre 1941 Mayıs'ında Sovyetler'e saldıracaktı.⁵⁰³

Nihayet planlanandan bir ay sonra 22 Haziran 1941 günü Almanya Rusya'ya savaş açtı. Dünya yeni bir şaşkınlık içinde kalmıştı. Hitler 1 Eylül 1939'da Polonya'ya savaş ilan ederken, şöyle demişti: "Rusya ile Almanya I. Dünya Harbi'nde döğüştüler ve sonunda her ikisi de ızdırap çektiler. Bu artık ikinci kez tekrarlanmayacaktır" demişti. Bazılarına göre bu savaş, "bu iki insanlık düşmanının, Hitler'le Stalin'in birbirlerini yemesi için bir takdiri ilahi" olarak görülmekteydi. Bazılarına göre ise "insanlık için vahşet" olarak görülmekteydi.⁵⁰⁴

Her nasıl yorumlanırsa yorumlansın Doğu Avrupa'da büyük bir savaş başladı. Alman orduları, daha önce aylarla yıllarla ölçülen savaşları günlerle ölçülür hale getirmişti.⁵⁰⁵ Herkes Almanya'da savaşı Doğu Akdeniz yaymasını beklerken⁵⁰⁶ savaşı doğu Avrupa'ya yayan Almanya Sovyet ordusu karşısında ne yapacaktı?

Alman orduları üç ayrı koldan Sovyet sınırına geçtiğinde buna en çok sevinen İngiltere olmuş, Sovyetlere destek ve yardım vaat etmişti. Bundan dolayı siyasî vaziyet birden değişmişti. Bu zamana kadar, "Sovyetler, can düşmanı bildiği Almanya ile uzlaşarak ve harbi mümkün kılarak hem Almanya'nın hem de İngiltere'nin çöküntüsünü seyretmek isterken" şimdi İngiltere rakibi Almanlarla, Rusların çöküşünü seyredecekti.⁵⁰⁷

Tarihteki bu en büyük savaş hareketinde üç milyonluk Alman ordusu, beş milyonluk kızıl orduyu hızla geri çekilmeye mecbur etti. Fakat, Sovyetler çekilirken

⁵⁰² Sander, a.g.e., s.141.

⁵⁰³ A.g.e.

⁵⁰⁴ Artuç, I, a.g.e., s. 195.

⁵⁰⁵ Alman ordularına, Polonya'yı 28 gün, Norveç 29 gün (Norvik hariç), Hollanda 5 gün, Belçika 19 gün, Fransa 45 gün, Yugoslavya 12 gün, Yunanistan 18 gün, Girit ise 12 gün direnebilmiştir. Artuç, I, a.g.e., s. 162.

⁵⁰⁶ Türk basını da aynı yanılığ içindedir. Bkz. Abidin Daver, "1941 ilk baharıyla yazında Şarki Akdeniz'in en mühim harp cephesi alacağına şüphe yoktur" derken, Ömer Rıza Doğrul, "Mihver ne yaptı, neler yapacak?" **Cumhuriyet**, 23 Mart 1941.

⁵⁰⁷ Necmettin Sadak, "Harbin Doğurduğu Menfaat ve Duygu İhtilafları" **Akşam**, 26 Haziran 1941.

taşıyabilecekleri her şeyi götürüp, geriye kalanları “yakılan toprak” taktiğiyle yakınca, Alman ordusu başta yiyecek olmak üzere sıkıntıya düşmüştü.⁵⁰⁸

Doğu Avrupa’daki Alman saldırısı, 14 Ağustos 1941’de yayınlanan ve savaştan sonra nasıl bir barış yapılacağını ortaya koyup Birleşmiş Milletlerin temelini oluşturan Atlantik Bildirisi’ni⁵⁰⁹ (Atlantik Charter) gölgede bırakmıştı. Yaklaşık tüm Avrupa’nın ve kuzey Afrika’nın çoğunun Alman işgali altında olduğu, ve SSCB’nin her an tesliminin beklendiği bir zamanda Alman ordularının yenilebileceği düşünülmemişti.⁵¹⁰

Beklenenin aksine SSCB birkaç ay içinde çökmedi. Almanlar 1941 Kasım’ı (26 Kasım) sonlarında Moskova’ya 22 kilometre kadar yaklaşmasına rağmen, soğuk yüzünden durakladılar. Halbuki Almanlar harbin dördüncü ayı bile dolmadan Minsk, Slamensk, Kiev; Vyazma gibi dört büyük meydan savaşı kazanmışlardı. Ancak şimdi önlerine Rusya’nın meşhur sert kışı çıkmıştı.⁵¹¹ Fakat, sadece kış değil İngiltere ve ABD’nin de yardımları Rus direncini artırıyordu. ABD’nin Ödünç Verme ve Kiralama yasası (lend and lease) uyarınca, Hitler’e karşı mücadele edenlere yardım etmeyi kendi güvenliği için gerekli gördüğünden, Japonya’nın yanında yer alan Almanya’ya karşı Sovyetlere yardım etmişti.⁵¹²

3.2.2. ABD’nin Savaşa Girmesi

Bu sırada savaşın genel gidişinde sürpriz bir değişiklik oldu. Japonya, Havai adalarındaki ABD deniz üssüne saldırmayı planlamıştı. Japonya asıl amacını gizlemek içinde, ABD ile, Güney Doğu Asya ülkelerine ilişkin siyasî meseleleri görüşmek

⁵⁰⁸ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 412.

⁵⁰⁹ Atlantik Bildirisi; İngiltere Başbakanı Churchill ile ABD Başkanı Roosevelt arasında Kanada açıklarında bir gemide 14 Ağustos 1941’de yayınlanan Wilson ilkelerine benzeyen 8 maddelik bildiridir. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 413; Sander, a.g.e., s. 163. Ayrıca Bkz., Üçok, 1980, s. 279.

⁵¹⁰ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 412.

⁵¹¹ 1941 Aralığı’nda kış yine Rusya da çok çetin geçmiştir. Isı - 45, - 50 °C ye kadar düşmüştür. Rus askeri bu kışa göre teçhiz edilmiş ve soğuğa alışırken, Alman askerleri ve araçları donuyordu. Hatta bir günde donan asker sayısı 980’e yükselmişti. Artuç, I, a.g.e., s. 220 - 223.

⁵¹² Ödünç Verme ve Kiralama Yasası (Lend and Lease): 11 Mart 1941’de ABD kongresinde kabul edilen ve ABD’nin savunması için önemli sayılan ülkelere, savaştan sonra ödenmesi kaydıyla, borç ve yardım vermesidir. Savaş sonuna kadar yürürlükte kalan bu yasaya göre 40 ülkeye yapılan 49.1 milyar dolardan aslan payını İngiltere 31 milyar dolar ile aldı. SSCB 11 milyar, Fransa 3 milyar, Çin ise 1.5 milyar dolar almıştır. Sander, a.g.e., s. 162, Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 411.

toplantı önermiş, toplantılar Washington'da yapılırken,⁵¹³ Kuril Adaları'ndan 26 Kasım 1941'de hareket eden altısı uçak gemisi otuz parçalık filo Havai'ye doğru harekete geçmişti. On iki gün süren bu yolculukta Japon radyo istasyonları Amerikalıları yanılmak için savaş gemilerinin halâ üslerinde bulunduğunu belirten yayınlar yapmışlardır.⁵¹⁴

Nihayet Japon filosu, "Büyük Pasifik İmparatorluğu" kurmak amacıyla, sinsice Pearl Harbor'un 275 mil yakına kadar sokuldu ve filoda bulunan uçak-gemilerinden havalanan 183 uçaklık ilk taarruz 7 Aralık 1941 sabahı 8.00'de başladı. Daha sonra 423 uçakla ve üç dalga halinde gerçekleştirilen ve 1,5 saat süren bu baskın taarruzu sona erdiğinde ABD'lilerin Pasifik'teki donanması hemen hemen yok olmuştu. Japonların bu baskınında, ABD'nin 8 zırhlı ve 3 kruvazör başta olmak üzere 18 savaş gemisi batmış 200'den fazla uçak tahrip edilmiş liman tesisleri harap olmuş ve 2400 ABD askerî hayatını kaybetmişti. Japonların kaybı ise sadece 29 uçaktı.⁵¹⁵

Baskın duyulduğunda Amerikan halkı müthiş bir öfkeye kapıldı. "Pearl Harbor'u unutma" sloganıyla halk haklı bir intikam duygusuna kapıldı. Başkan Roosevelt ise "Alçaklık sembolü olarak tarihe geçecek bir gün" diyerek öfkesini saklamıyordu.⁵¹⁶ ABD rövanşı Japonya'dan çok daha kötü olarak savaşın sonunda alacaktı.

ABD'de baskın olayının arkasından 8 Aralıkta Japonya'ya savaş ilan etti. Bu karara İngiltere, Fransa ile diğer orta ve güney Amerikan ülkeleri katıldı. Almanya ve İtalya ise ABD'ye savaş ilan etti (11 Aralık 1941). Böylece savaş Avrupa savaşı olmaktan çıkmış tam anlamıyla bir dünya savaşı haline gelmiştir.⁵¹⁷

⁵¹³ 16 Kasım 1941'de yapılan bu toplantıda, ABD'liler, Japonların Çin savaşına son vermesini ve işgal ettiği topraklardan çekilmesini, Çankayşek'i tanımamasını, üçlü ittifaktan ayrılmasını istemişler, buna karşılık Japonlar ABD'den Çin'i desteklememesini, petrol ambargosunun kaldırılmasını şart koşmuşlardır. Artuç, I, a.g.e., s. 231, Sander, a.g.e., s. 165.

⁵¹⁴ Atöv, a.g.e., s. 95.

⁵¹⁵ Artuç, I, a.g.e., s. 239. Japonlar, sadece Pearl Harbor'u değil, aynı saatlerde Midway, Wake, Guam, Filipinlerde Clork Field Hava alanını ve Hong Kong'u bombalamışlardır. Hatta Japonlar sadece ABD'ye değil, İngiltere, Fransa, Hollanda, sömürgelerine de saldırmışlardır. A.g.e., s. 241.

⁵¹⁶ A.g.e.

⁵¹⁷ Kürkcüer, a.g.e., s. 208, Üçok, 1980, a.g.e., s. 278. o güne kadar 28 ülke savaşırken, Pasifik savaşı ile buna 15 ülke daha katılmıştır. Artuç, I, a.g.e., s. 241.

Japonlar da Almanlar gibi çok hızlı zaferler kazanmışlarsa da,⁵¹⁸ çok geçmeden işgal ettikleri yerlerden faydalanacak deniz gücüne sahip olmadıklarından buraları ellerinde tutamadılar. Bu sırada süratle hazırlanan ABD donanması, 15 Kasım 1942'de Solomon Adaları civarında Japon donanmasını perişan etmiş ve Uzakdoğu'da savaşın seyrini müttefikler lehine çevirmeyi başarmıştır.⁵¹⁹

3.2.3. Atlantik Bildirisi (Atlantic Charter)

Almanya'nın Rusya'ya saldırması üzerine, Sovyetlerde Batılıların yanında yer almaktaydı. ABD'de Başkanı Roosevelt, bu yeni durumu değerlendirmek için Churchill'le 9 Ağustos 1941'de Newtoundland'da Placantaboy'de bulaşarak 14 Ağustos'ta Atlantik Demeci adını alan bildiriye yayınlamışlardır.⁵²⁰

Bu demecin temelini hürriyet ve demokrasisi teşkil etmekte olup, burada yer alan ilkeler sonradan Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşmasına temel oluşturmuştur. ABD'nin savaşa girmesinden sonra, Almanya'ya karşı savaşa katılan 26 devletin imzası ile 1 Ocak 1942'de Birleşmiş Milletler demeci yayınlandı. Böylece savaştan sonra kurulacak BM'nin ilk aşaması gerçekleşmiştir.⁵²¹

3.2.4. Stalingrad Savaşı

Alman – Sovyet savaşının ağırlık noktası 1942 yazında iki taraf içinde önemli olan Kafkas petrol yataklarına ve “stratejik öneminden çok prestij için mücadele edilen Stalingrad'a kaymıştır.⁵²² 22 Ağustos 1942'de Alman ve Rus Orduları Stalingrad'da karşı karşıya geldiler. Üç ay süren mücadele sonunda, Alman Generali Paulus, savaşı kazanamayacağını anlayıp, geri çekilmek istemişse de;⁵²³ Hitler'in Sovyet lideri Stalin'in adını taşıyan bu şehri almak istemesi nedeniyle savaşı sürdürmüştür. Almanların geri püskürtülüp yirmi dört generaliyle birlikte esir edildikleri

⁵¹⁸ Japonlar, 25 Aralıkta Hong Kong ve Filipinlerden sonra 15 Şubatta Singapur, 8 Martta Rangon ve 1 Mayıs'ta Mandalay Japonların eline geçmiştir. Üçok, 1980, a.g.e., s. 278.

⁵¹⁹ Kürkçüer, a.g.e., s. 208; Üçok, 1980, a.g.e.

⁵²⁰ Bkz. 509 no'lu dipnot.

⁵²¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 382.

⁵²² Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 413.

⁵²³ Hitler, daha önce 16 Aralık 1941'de Alman ordularına yayınladığı emirde “Hiçbir birlik, hiçbir sebep ve bahane ile benim emrim ve iznim olmadan çekilemez” demişti. Kırım cephesinde 42. Kolordu Komutanı General Spanek geri çekildiği için, Almanya'ya çağırılmış ve hemen harp divanına sevk edilerek ölüm cezasına çarptırılmıştı. Bu cezası Hitler tarafından müebbet hapse çevrilmiştir. Artuç, I, a.g.e., s. 246 – 247.

Stalingrad savaşı,⁵²⁴ yalnız doğu cephesinin değil belki de İkinci Dünya savaşının bir dönüm noktası oldu. 1942 yılının yazı ve kışı yalnız Almanya için değil, mihver devletleri içinde dönüm noktası olmuş, Mihver artık eski kuvvetini kaybetmiştir.⁵²⁵

Hitler, şark taarruzuna başlarken 1941 sonuna kadar Sovyetlerin işinin bitirileceğine ve bolşevizmin ortadan kaldırılacağını düşünmüş, hatta Avrupa'dan gönüllü getirmek için "Rusya üzerine yapılan taarruza Avrupa'yı Bolşevik tehlikesinden kurtarmak için başlanmış bir mukaddes harp" şeklini vermişti.⁵²⁶ Fakat, umduğu olmamış, Alman ordusu Stalingrad'da tarihinin en ağır yenilgisini almıştı. Alman ordusu "girmesi kolay çıkması zor" Rusya bataklığında ve kışında boğulmuştu.

Stalingrad'a kadar Almanya Avrupa dışına çıkmaya çalışırken, Stalingrad sonrası artık müttefikler Avrupa'ya girmeye başlayacaktır.⁵²⁷

Batı cephesinde savaşın dönüm noktası ise, Stalingrad'dan üç ay kadar önce yaşandı. Afrika'da daha önce Mareşal Rommel komutasında başarı kazanan Almanlar,⁵²⁸ Mısırda El Alamein'de (İskendireye'nin 100km batısında) İngiliz generali Montgomery karşısında durduruldular. Ekim 1942 sonunda geri çekilmeye başlayan Almanlar 13 Mayıs'ta Amerikalı General Eishanhower'e teslim oldular.⁵²⁹

İngilizler bir felaketin eşiğinden böylece "El Alameyn zaferi sayesinde dönmüşlerdi. Nitekim Churchill bu zafer için bu zafer için anılarında şöyle yazacaktı:" El Alameyn savaşı, Dünya Savaşı'nda İngiliz kaderinin dönüm noktasıydı. El Alameyn'e kadar kendimizi kurtardık, fakat ondan sonra galip geldik".⁵³⁰ Böylece

⁵²⁴ Stalingrad'da Ruslar kışa kadar direnerek, Almanları yetersiz teçhizatla ikinci defa Rus kışını yaşamaya mecbur etmiş, kışla birlikte karşı saldırıya geçerek yarım milyonluk Alman ordusundan geriye kalan 190.000 kişilik 6. orduyu 2 Şubat 1943 esir ettiler. Bu yenilgi Alman ordusunun o zamana kadar ki en büyük yenilgisiydi. Oran ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 413; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 383.

⁵²⁵ Sander, *a.g.e.*, s.172.

⁵²⁶ Asım Us, "Şarkta Bolşevikliğın Aleyhindeki Harbe Şimdi de Avrupa İçin Sömürge Mücadelesi Rengi Veriliyor" *Vakit*, 21 Kasım 1941. Ayrıca Stalingrad savaşı ile ilgili bir değerlendirme için Bkz. F. Rıfıkı Atay, "Stalingrad müdafaası" *Ulus*, 2 Şubat 1945.

⁵²⁷ Sander, *a.g.e.*, s. 172.

⁵²⁸ "Çöl Tilki" olarak anılan Rommel yönetiminde Alman ordusu, 1942 yazında harekete geçip bir ara İngilizlerin eline geçen Tobruk'u geri almışlar ve daha da ileri giderek İskenderiye'yi tehdiye başlamışlardır. Üçok, 1980, *a.g.e.*, s. 280. Rommel'in başarıları ve El Alameyn savaşı hakkında geniş bilgi için Bkz. Artuç, I, *a.g.e.*, s. 285 – 296.

⁵²⁹ Oran ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 413.

⁵³⁰ Artuç, I, *a.g.e.*, s. 297. Churchill'in Avam kamerasında söylediğine göre, Mısır harbinde Mihverin 34 bini Alman, 25 bini İtalyan ölü ve esir suretiyle 59 bin kişi, ve 500 tankla, 1000 top kaybettiklerini, İngiliz kaybının ise sadece 13.600 olduğunu söylemiştir. *Akşam*, 12 Kasım 1942.

İngilizler ve müttefikleri, Alman ve İtalyan ordularını Kuzey Afrika'da mağlup etmişler, "Avrupa'da karşı saldırıya geçmeleri için artık önlerinde hiçbir engel kalmamıştı."⁵³¹

3.3. MÜTTEFİKLERİN KESİN ZAFERE DOĞRU İLERLEMESİ

DÖNEMİ (1943 – 1945)

3.3.1. İtalya'nın Teslim Olması

Temmuz 1943'te müttefikler Kuzey Afrika'da Sicilya'yı işgal ederek savaşı yeniden Batı Avrupa'ya taşıdılar. Altı hafta sonra savaştan bıkan İtalyanlar, Mussolini'yi devirip,⁵³² 3 Eylül'de müttefiklerle anlaşma imzalayarak teslim oldular. İtalya savaştan çekildiği halde, buradaki Alman direnişi 1945 Nisanı'na kadar sürmüş, ancak buradaki savunma, doğu cephesinde çok ihtiyaç duyulduğu bir sırada yirmi beş tümen Alman askerini savaşın bitmesine kadar İtalya'da tutmuştu.⁵³³

Doğu cephesinde ise 1943 yazında Ruslar, Almanlar'a saldırarak arka arkaya birçok meydan savaşları kazanarak,⁵³⁴ Alman ordularını batıya doğru çekilmek zorunda bıraktılar. 1943 – 1944 kış savaşlarında Almanlar Sovyetler'in batı topraklarından çıkarıldılar. Bunun üzerine Finlandiya, Ruslardan yeniden barış istedi ve 19 Eylül 1944'te yapılan barışla Petsama Bölgesi'ni Sovyetlere bıraktı. Bu esnada Romanya'da teslim oldu. Ruslar Bulgaristan'ı da işgal ettiler ve ardından Yugoslavya'nın büyük bir kısmını aldılar. Bunun üzerine Macaristan içlerinde Ruslarla Macarlar kıyasıya mücadeleye başladılar.⁵³⁵

⁵³¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 413.

⁵³² İtalya Kralı Emanuel, Mussolini'yi Sardunya Adası'na yollamışsa da, Hitler'in emriyle Alman paraşütçüleri Mussolini'yi kaçırmayı başararak, onu Milano'ya götürmüşlerdir. Mussolini ise Kuzey İtalya'da yeni bir "Faşist Cumhuriyeti" kurmuştur. Üçok, 1980, a.g.e., s. 281.

⁵³³ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 414.

⁵³⁴ Ruslar 2 Şubat 1943'de Stalingrad'da Alman ordusunun son kalıntılarını da temizledikten sonra iki hafta içinde Varonej, Kursk, Rostov ve Harkov savaşlarını kazandılar. Almanların çok önem verdiği "Zidatle (kale)" kodlu Kursk taarruzu (5 Temmuz 1943) başarısız oldu. Kursk taarruzu Alman ordusunun taarruz gücünün sonu olmuştu. 12 Temmuz 1943'te de Orel'de yenildiler. Artuç, I. A.g.e., s. 343 – 345.

⁵³⁵ Üçok, 1980, a.g.e., s. 281, Kürkçüer, a.g.e., s. 209.

3.3.2. İkinci Cephenin Açılması – Normandiya Çıkartması

Doğu cephesinde Kursk zaferinden sonra inisiyatifi ele geçiren Ruslar, Almanya'ya karşı zaferleri kazanırken, bir yandan da Stalin, sürekli olarak Sovyetler üzerinde baskının azaltılabilmesi için müttefiklerin ikinci bir cephe açmasını istiyordu. İngiliz ve ABD güçleri ise bir yandan hazır olmadıklarını ileri sürerek, öte yandan Sovyet ordusunun iyice hırpalanmasını bekleyerek Avrupa'da ikinci bir cephe açmak istemiyorlardı.⁵³⁶ Ayrıca müttefiklerin batıda çıkarma yapmalarının önündeki ilk engel, Almanların Fransa sahillerindeki güçlü tahkimatı değil, Alman hava kuvvetleriydi. Bu nedenle "müttefikler 1944'ün başından beri Alman uçaklarını mağlup etmeye matuf olan taarruzları ile ikinci cephenin havaya ait safhasını açmışlardır."⁵³⁷

Nihayet, Rusların istediği ikinci cephe 6 Haziran 1944'te müttefiklerce Fransa'nın Normandiya kıyılarına çıkartma yapmasıyla başladı. Tarihin gelmiş geçmiş en büyük donanması, Almanların çok iyi tahkim ettikleri için hiç beklemedikleri Normandiya açığında yine tarihin kaydettiği en büyük çıkartmayı başlatmıştı. (Operation Overlord).⁵³⁸ Bu çıkartmayla beraber Almanya için "sonun başlangıcı"⁵³⁹ görülmüştü. Amerikalı General Eisenhower⁵⁴⁰ komutasında müttefikler, Almanları yenerek, "Yarılamayacak kale, geçilemeyecek istihkam yoktur" diyen askerlik prensibinin doğruluğunu bu harpte ispat etmişlerdir.⁵⁴¹ Bu sırada Almanların aldığı yenilgilerden dolayı Hitler'e tepkiler başlamıştı ve Almanya için için kaynıyor "kanlı bir dahili kavga sahneye konuyordu."⁵⁴²

⁵³⁶ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 414. Atöv ikinci cephenin geç açılmasını; "Bu olayın karanlık yanları hala açıklanmaya muhtaç olduğu gibi, 1945 sonrası "soğuk savaş" döneminin bazı kökleri burada yatmaktadır" şeklinde değerlendirmektedir. A.g.e., s. 116.

⁵³⁷ Asım Us, "İkinci Cephenin Açılması Arifesindeyiz", *Vakit*, 27 Nisan 1944.

⁵³⁸ Sander, a.g.e., s. 183.

⁵³⁹ Atöv, Normandiya çıkartmasını "sonun başlangıcı" olduğunu söylemek abartma olduğu görüşündedir. Ona göre; Nazizme karşı silahlı mücadelenin ağırlığı üç yıldır Sovyetler üzerindedir. Nazi saldırıları ilk kez Sovyet cephesinde durmuş, Alman askeri gücünün dörtte üçü arada yok edilmiştir. Bu durumda "sonun başlangıcı" Rusya da olmuştur. Bkz. A.g.e., s. 117. Fakat burada unutmamak gerekir ki Sovyetler Almanlara karşı başarıları müttefik yardımlarıyla kazanmıştır.

⁵⁴⁰ Eisenhower, Durigh David. Amerikalı General (1890 – 1969). 6 Haziran 1944'te Normandiya'ya yapılan müttefik kuvvetler komutanlığı yaptı. Savaşın sonra ise iki dönem ABD cumhurbaşkanlığı yapmıştır (1953 – 1961). Heart, II, a.g.e., s. 773.

⁵⁴¹ Nadir Nadi, "On Günlük İkinci Cephe", *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1944.

⁵⁴² Ahmet Emin Yalman, "Facia İçinde Facia", *Vatan*, 24 Temmuz 1944.

3.3.3. Almanya'nın Teslim Olması

Müttefikler bu arada Ağustos sonuna kadar bütün Fransa'yı aldılar, Belçika ve Hollanda'ya girdiler, Ekim 1944'te de Almanya topraklarına ayak bastılar.⁵⁴³ Doğuda ise Ruslar hızla Almanya'ya doğru ilerliyorlardı. Sonunda Mart 1945'te Ruslar Danzing'ten Alman sınırlarını geçerlerken müttefik güçleri de Ren'i geçti. On beş gün sonra Viyana düşmüş, nisanda ise İtalya'daki Alman ordusu çökmüştü.⁵⁴⁴ Bunun üzerine İsviçre'ye kaçmaya çalışan Mussolini yurtseverler tarafından yakalanarak ele geçirilen beş bakanı ve metresi Clara Petacci ile beraber kurşuna dizilerek öldürüldü. (28 Nisan 1945).⁵⁴⁵ Hitler ise 29 Nisan 1945'te saat 04.00'te kaleme aldığı vasiyetnamesini yazdı. Tarih ve millet önünde bir günah çıkarma havası içinde yazdığı vasiyetnamesinde; savaşın başlatılmasından sorumlu olmadığını, düşman eline düşmemek için ölmeye karar verdiğini, halkının savaştaki gayretlerine minnet duyduğunu belirtiyordu. Bu vasiyetin son cümlesi ise ilginçti: "Alman halkının bu savaştaki çabaları ve fedakarlıkları çok büyük olmuştur. Ben bunların boşa gittiğine inanmıyorum. Alman halkı amacına yinede Doğu topraklarında ulaşacaktır" ve Berlin savunması iyice çökünce Hitler, 30 Nisan 1945'te kaldığı sığınakta, 57 yaşındayken saat 15.30'da ağzına bir kurşun sıkarak intihar etti. Birkaç gün önce evlendiği hanımı Eva Braun ise zehir içerek intihar etmişti. O anda Ruslar sığınığın 100 metre yakına kadar sokulmuşlardı. Hitler'in ve karısının cesedi, Hitler'in vasiyeti üzerine, şansölyelik binasının iç avlusunda üzerlerine benzin dökülerek yakıldı. 2 Mayıs günü şansölyelik binasına giren Ruslar, Hitler'in küllerini bile göremediler.⁵⁴⁶ Türk basını da Hitler'in ölüm haberini manşetlerden vermişti. Yeni Alman Führeri ise Amiral Dönitz oldu.⁵⁴⁷

Müttefikler Almanya'nın kayıtsız – şartsız teslimini istediler. Dönitz, Sovyet Rusya da dahil İngiltere ve ABD'ye teslim oldu (7 Mayıs 1945).⁵⁴⁸ 3 Eylül 1939'da başlayan Avrupa harbi, 8 Mayıs 1945'te saat 2.40'ta resmen sona erdi. Almanya'nın kayıtsız – şartsız teslim vesikası Ayzehover'in karargahında imzalandı. Alman Dışişleri Bakanı'nın Alman milletine yayınladığı beyannamede "Almanya,

⁵⁴³ Üçok, 1980, a.g.e., s. 282.

⁵⁴⁴ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 414.

⁵⁴⁵ Yeni Sabah, 30 Nisan 1945, İkdâm, Gece Postası, 2 Mayıs 1945.

⁵⁴⁶ İbrahim Artuç, İkinci Dünya Savaşı, C. II, ikinci baskı, Kastaş yay, İstanbul 2003, s. 289 – 290.

⁵⁴⁷ Yeni Sabah, 2 Mayıs 1945. Bkz. "Hitler'in ölümü etrafında" Ulus, Cumhuriyet 3 Mayıs 1945, "Hitler'de öldü." Tanin, 3 Mayıs 1945,

⁵⁴⁸ İkdâm – Gece Postası, 7 Mayıs 1945.

düşmanlarının ezici kudreti karşısında mağlup olmuştur” diyordu.⁵⁴⁹ Böylece “beşeriyeti ve dünyayı Nazizmanın esaret ve egemenliğine almak isteyen mütecavizler” demokrasisi cephenin karşısında yenildiler.⁵⁵⁰ Müttefiklerin zaferi Türkiye’de de bayram olarak kutlandı, iki gün boyunca bütün şehirler bayraklarla donatıldı. Türk basını da bu coşkuya katıldı.⁵⁵¹ Almanın büyük kayıplara yol açacağını düşünen ABD’liler, Japon iletişim ve lojistik hatlarını keserek adalardaki Japon askerî direnişini kırmayı denediler. Filipinlerin 1945’te teslim almasıyla Japonların Güneydoğu Asya ile bağlantısı kesilmişti.⁵⁵² Bundan sonra artık doğrudan doğruya Japonya’ya saldırılar başladı. ABD güçleri Japon adalarını teker teker elde ederek,⁵⁵³ Posdam Konferansı’nda Japonya’nın Temmuz’un 26’sına kadar koşulsuz teslim olmasını istediler.⁵⁵⁴ Japonlar ise kaçınılmaz sonu önleyebilmek için SSCB’ye başvurarak, Stalin’in arabuluculuğuyla ABD ve İngiltere ile barış şartları için pazarlık yapabileceklerini umuyorlardı. Nitekim Postdam Konferansı’nda Stalin bu istekleri Churchill’e ve Nisan 1945’te ölen Roosevelt’in yerine geçen ABD Başkanı Truman’a ilettiler.⁵⁵⁵ Ancak Truman, Postdam Konferansı’nın açıldığı gün New Mexico’da ilk denemesi yapılan atom bombasının olumlu sonuç verdiğini öğrenmişti.⁵⁵⁶ Bu itibarla Japonya’nın barış teklifini red ederek, koşulsuz teslimi istediler. Japon yöneticilerinin ise artık halka ve askerlerine intihar tavsiye etmekten başka çareleri kalmamıştı.⁵⁵⁷ Bu şartlarda Japonya, kendilerine verilen ultimatoma cevap bile vermedi. Tokyo radyosu Japonya’nın savaşa devam etmeğe

⁵⁴⁹ **Vakit**, 8 Mayıs 1945. Almanya’nın teslimiyle ilgili makalesinde **Vakit** Gazetesi Başyazarı Asım Us, Almanya’nın tahrip edilmeden barışın mümkün olmadığını bu sebeple müttefiklerin 1942 Kazablanka Konferansından beri Almanya’nın kayıtsız şartsız tesliminde ısrar ettiklerini zira Almanya, I. Dünya savaşı sonunda olduğu gibi, sınırları dışındayken teslim olsaydı ve barış yapılırdı bu barışında sonunun da evvelkinin aynı olacağını yazmıştır. Asım Us, “Kayıtsız Şartsız Teslim” **Vakit**, 8 Mayıs 1945.

⁵⁵⁰ E. B, “Avrupa Harbi Bitti” **İkdam**, Gece Postası, 8 Mayıs 1945.

⁵⁵¹ **Yeni Sabah**, 8 Mayıs 1945. Basında çıkan makaleler için Bkz. Nadir Nadi “Demokrasilerin Kayıtsız Şartsız Zaferi” **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1945, Asım Us, “Kayıtsız Şartsız Teslim” **Vakit**, 8 Mayıs 1945, Necmettin Sadak “Avrupa’nın Büyük günü” **Akşam**, 8 Mayıs 1945.

⁵⁵² Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 414. Filipinlere çıkmak için yapılan Leyte savaşında Japon donanması hemen hemen yok edilmiştir. Sander, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁵³ ABD güçleri Mart 1945’de Japonya’nın Vogima Adasını, 24 Temmuz 1945’te ise Okinawa adasını ele geçirmişlerdi. Üçok, 1980, **a.g.e.**, s. 283.

⁵⁵⁴ **A.g.e.**

⁵⁵⁵ Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 414.

⁵⁵⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 406.

⁵⁵⁷ Asım Us, “Japonya kayıtsız şartsız teslim olabilir mi?”, **Vakit**, 8 Temmuz 1945.

azmettiğini resmen açıkladı.⁵⁵⁸ Artık, ABD çok gizli olarak geliştirdiği atom bombasını kullanacaktı.

Atom bombası fikri Roosevelt'e meşhur Einstein tarafından telkin edilmiş ve bu iş için büyük masraf ve gayretin sarf edilmesi söylenmişti. Truman'a göre bu silahı yapmak için iki buçuk sene uğraşıldı, yüz bin kişi kullanıldı, iki buçuk milyon dolar sarf edildi. İngilizlerle fenni bilgiler birleştirildi. Bu iş için fabrikalar işe düşman bombardıman uçaklarının ulaşacağı yerlerden çok uzakta ve güvenli yerlerde kuruldu.⁵⁵⁹

Atom bombasıyla ilgili tüm hazırlıklar bittikten sonra, bombanın kullanılmasından doğacak sonuçları araştırmak için kurulan komisyon Başkan Roosevelt'i ikna etmek ve derhal taarruza geçmek için, bombayı doğrudan hedefe sallamak, gerektiğini ileri sürdüler.⁵⁶⁰ Truman, hatıralarında bombanın nerede ve nasıl kullanılacağını ise kendine bıraktığını⁵⁶¹ belirttikten sonra bombanın atılacağı yerin savaş endüstrisinin kurulu olduğu, stratejik öneme sahip yer alması gerektiğini belirtip hatıralarında şöyle devam etmektedir:

Bombaya hedef teşkil edebilecek şehirlerin listesini hazırladılar, General Arnold bunun Kyoto olmasını istiyordu. Burası askerî bir çalışma merkeziydi, fakat aynı zamanda dini bir merkez olduğunu öğrenince buradan vazgeçtik. Nihayet askerî önem sırasına göre yan yana yazdığım dört şehir üzerinde durduk: Hiroşima, Kokura, Nagazaki ve Niğota. Bu arada bombanın atılacağı günün hava şartlarını da hesaba katmak gerekiyordu; birinci bomba havalar uygun olduğu takdirde 3 Ağustos'tan sonra atılacaktı ve bu işi de Hava Kuvvetleri Kumandanı General Spetz üzerine almış bulunuyordu.⁵⁶²

Nihayet 6 Ağustos 1945 günü sabah 08.15'de 1.5m çapında 3m uzunluğunda 5 tonluk bomba Albay Tibbeth tarafından B-29 uçağından Hiroşima kentine bırakıldı. Bombanın etkisiyle 78.000 kişi öldü, 37.000 kişi yaralandı, 14.000

⁵⁵⁸ Henry Truman, **Hatıralarım**, (Çeviren Cihat Bahar – Semih Tuğrul), Ulusal Basımevi, Ankara 1968, s. 190. ABD Başkanı Truman, bu konuda şöyle devam etmektedir: "Tokyo radyosu aynı yayınında bizim ultimatomdan bahsederek bunun "lüzumsuz" olduğunu bildirmiş ve bu ultimatomun "hiçbir surette dikkate alınmayacağını" ilave etmişti" a.g.e., aynı yer.

⁵⁵⁹ Truman, a.g.e., s. 104. Truman'ın naklettiğine göre; "1939'larda bilginler teorik olarak enerjinin atomdan ayrılabilirliğini henüz sanmıyorlardı. 1942'de savaşa katılınca ABD, İngiltere ile bütün teknik bilgileri birleştirmeye karar vermişti. 1942'de Almanlarda atom bombası yapmak istemiş ve başarılı olamamışlardı. Bu konuda artık bir laboratuvar yarışı başlamış ve İngilizlerle fenni bilgiler birleştirilerek, büyük bir gizlilik içinde atom bombası yapılmıştı." A.g.e., s. 205.

⁵⁶⁰ A.g.e. s. 206.

⁵⁶¹ Truman'a göre; askerî danışmanları bombanın hemen kullanılmasını istemişlerdi. Truman ise bu konuyu Churchill'e ilettiğinde tereddütsüz şu cevabı vermiştir: "Eğer bomba savaşı sonuçlandırıcaksa hiç durmayalım", a.g.e.

⁵⁶² A.g.e., s.207.

kişi kayboldu. Radyasyon nedeniyle sonradan ölenlerin sayısı ise belli değildi.⁵⁶³ Başkan Truman ise dünya kamuoyuna izahat veriyordu: “Bu keşif için yıllarca uğraşmış ve iki milyar dolar harcanmıştır. Japonya tahripten kurtulmak için savaştan vazgeçmelidir.”⁵⁶⁴

Bu sırada Ruslarda 8 Ağustos'ta Japonya'ya savaş ilan ederek, dört koldan Japon topraklarına girdi.⁵⁶⁵

Bu durumda Japon imparatoru Hiro Hito teslim olmayı düşünmüşse de “şahinler” savaşa devam edilmesini istiyorlardı.⁵⁶⁶ Fakat ABD, 9 Ağustos 1945'te 230 bin nüfuslu Nagazaki şehrine ikinci atom bombasını attı.⁵⁶⁷ Bu sefer ölenlerin sayısı 80bindi. Bu yeni silah Japonya'da durumun vahametini gösterdiği için, Japonlar 10 Ağustos'ta ABD'ye müracaat ederek Japon imparatorunun imtiyazlarına dokunulmamak üzere başka bir şart olmadan teslim olacağını bildirdiler. ABD'de bunu kabul etti ve teslim belgesi, 2 Eylül 1945 sabahı Tokyo koyunda ABD'nin Missouri zırhlısında imzalandı.⁵⁶⁸ Böylece İkinci Dünya savaşı sona ermişti. Ancak ABD'nin bu savaşı sona erdirirken Atom bombasını kullanması bugün bile tartışma konusudur. Bazıları bu silahı kullanmasına gerek yoktu, Japonya er – geç teslim olacaktı derken bazıları da ABD'nin atom bombasını kullanmaması durumunda savaşın en az bir yıl daha süreceğini, bu süre içinde bir milyon ABD askerinin ölebileceğini ileri sürerler.⁵⁶⁹ Sonuçta bu silah kullanılmış ve yüz binlerce masum insan hayatını kaybetmiştir. Ölenler arasında on binlerce çocuk başta olmak üzere sivillerin öldürülmesi hiçbir biçimde mazur görülemez. Ayrıca bu konuda sicili bozuk olanların Irak'a kitle imha silahlarını saklıyor diyerek ya da Saddam'ı devirmek bahanesiyle 2004 yılında yaptıkları işgalde manidardır.

⁵⁶³ Artuç, II. a.g.e., s.311.

⁵⁶⁴ **Vakit**, 7 Ağustos 1945.

⁵⁶⁵ **Vakit**, 10 Ağustos 1945.

⁵⁶⁶ Artuç, II. a.g.e., s.311.

⁵⁶⁷ **Vatan**, 10 Ağustos 1945. Aslında bomba atılacak ikinci hedef Kakura idi. Fakat görüş imkanları bozulduğu için Nagazaki bombalanmıştı. Nigota ise çok uzak olduğu için vazgeçilmişti. Truman, a.g.e., s. 210.

⁵⁶⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 406; Truman, a.g.e., s. 211.

⁵⁶⁹ Sander, a.g.e., s. 187. Sander ABD'nin atom bombasını kullanmasını şu nedenlere bağlar; “Daha çok ABD askerinin ölmesini önlemek, savaşı kısaltmak, atom çağını ABD'nin yeni gücüne uygun biçimde açmak, silahın korkunç etkisini politik yönde kullanarak SSCB'nin Uzakdoğu'da genişlemesini sınırlamak. Bunlardan ilk üç amaç parlak biçimde gerçekleşmiş son amaç ise gerçekleşmemiştir.” A.g.e., aynı yer.

İkinci Dünya Savaşının son perdesi dramatik biçimde kapanmıştı. Ve Japonlarda bu işte masum değildiler. İhtiraslarına kurban giderek, servetleri talan etmek için ülkelerin üzerine “sarı bir kabus gibi” çökmüşlerdi.⁵⁷⁰ Nihayet Pearl Harbor’un bedelini çok ağır biçimde ödemişler, ihtiraslı toplum mühendislerine yine masumlar kurban gitmişti.

3.4. SAVAŞ SÜRECİNDE SİYASİ KONFERANSLAR

Savaş sürecinde müttefikler arasında gerek savaşın yürütülmesi ile ilgili gerekse savaş sonu düzenlemeleri ile ilgili konferanslar yapılmıştır. Bu bakımdan çok kısa da olsa bunlara yer vermek özellikle savaş sonrası gelişmeleri daha iyi değerlendirmek açısından yararlıdır.

3.4.1. Savaşın Yürütülmesi İle İlgili Konferanslar

Bu konferanslardan ilk ikisi, daha önce üzerinde durduğumuz,⁵⁷¹ ABD savaşa girmeden önce 14 Ağustos 1941’de ilan edilen Atlantik Demeci ile ABD savaşa girdikten sonra 26 devletin imzası ile 1 Ocak 1942’de ilan edilen Birleşmiş Milletler Demeci idi. 1943 yılında ise müttefikler arası ilişkiler artacaktı.

1943 yılından itibaren savaşın gidişatı müttefikler lehine dönmeye başlayınca, savaşı bir an evvel sonuçlandırmak için gerekli askerî tedbirleri almak ve işbirliğini artırmak için müttefikler arasında temaslar arttı ve konferanslar düzenlendi.⁵⁷² Bunları sırasıyla açıklayacağız.

3.4.1.1. Kazablanka Konferansı (14 – 24 Ocak 1943)

B.M Demecinden sonra, Sovyetlerin İngiltere ve ABD ile daha önce işbirliğine yönelik temasları olmuştu.⁵⁷³ Sovyetlerin derdi, 1941 sonlarında ABD’nin de savaşa katılmasıyla artık Almanya’ya karşı ikinci bir cephe açmak suretiyle üzerindeki

⁵⁷⁰ Nurettin Ertem, “Kapanan Perde” *Vakit* 16 Ağustos 1945. Truman, o günde bugünkü ABD yetkililerinin dediği gibi konuşarak zaferle ilgili şöyle demişti: “Bu zafer yalnız silahların zaferi olmaktan çok üstündür. Bu zafer istibdata karşı hürriyetin zaferidir”, Necmettin Sadak, “Biten Harp, Gerçekleşmeyen Sulh, Gelmeyen Hürriyet ve Atom Bombası”, *Akşam*, 3 Eylül 1945.

⁵⁷¹ Bkz. 520 ve 521 no’lu dipnotlar.

⁵⁷² Armaoğlu, a.g.e., s.389.

⁵⁷³ Sovyetlerle İngiltere arasında 26 Mayıs 1942’de 20 yıllık tam bir işbirliği anlaşması imzalanmıştı. 11 Haziran 1942’de ise Sovyetlerde ABD arasında benzeri nitelikte, ancak süresi sonradan belli olacak bir anlaşma imzalanmıştır. Üçok, 1980, a.g.e., s. 284.

Alman baskısını azaltmaktı. 1942 Kasım'ında ABD kuvvetlerinin Fas ve Cezayir'e çıkmaları ile Kuzey Afrika savaşlarını sona erdirmek mümkün olacağına göre bundan sonra ne yapılması gerektiği meselesi Kazablanka Konferansı'nın asıl konusunu oluşturmuştur.⁵⁷⁴

Roosevelt ile Churchill arasında yapılan,⁵⁷⁵ on günden fazla devam eden Kazablanka Konferansı'nda miğferin koşulsuz teslimi, Sicilya'ya çıkarma yapılması Fransız Generallerinden Giraud ile De Gaulle'ün barıştırılarak eldeki tüm Fransız birliklerinden yararlanılması kararlaştırıldı.⁵⁷⁶ Bundan sonra müttefikler miğferin koşulsuz teslimini sağlamak için, neşredilen resmî tebliğde belirttikleri gibi "Harbin denizlerde, havalarda ve karada daha şiddetli hale getirilmesi için müşterek yardım vasıtalarının ortaya atılmasına" karar verdiler.⁵⁷⁷

Bu konferans'ta mihver'in "kayıtsız – şartsız" teslim kararını alması, mihver devletlerine hiçbir ümit bırakmayarak sonuna kadar direnme azmi vermesinden dolayı, savaşın uzamasına yol açtığı için tenkit edilmiştir.⁵⁷⁸

3.4.1.2. Washington Konferansı (12 – 26 Mayıs 1943)

Kuzey Afrika cephesinin tasfiyesi üzerine alınacak yeni önlemleri görüşmek için yapılan bu konferans da Roosevelt ve Churchill arasında yapıldı. 12 – 26 Mayıs 1943'de yapılan bu konferans, şifre adından dolayı "Trident Konferansı" olarak da adlandırılır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 389.

⁵⁷⁵ Konferansa sonradan ev sahibi Fas ve Fransa'yı temsilen De Gaulle'de katıldı. Sander, a.g.e., s. 188. Sovyetler Birliği adına Başkan Stalin'de konferansa davet edilmişse de, başkomutan sıfatıyla Almanya'ya karşı yapılan Sovyet taarruzunu yönettiğinden iştirak edememiştir. *Ulus*, 29 Ocak 1943.

⁵⁷⁶ Bu konferansta Balkanlarda ikinci bir cephenin açılması için Türkiye'nin de savaşa katılmasının sağlanması konusunda çalışılması kararlaştırılmıştır. Armaoğlu, a.g.e., s. 390. Bu konu "Savaşta Türk Diplomasisi" bölümünde ele alınacaktır. Kazablanka konferansının değerlendirilmesi noktasında ayrıca Bkz, Sander, a.g.e., s. 188.

⁵⁷⁷ Falih Rıfkı Atay, "Kazablanka Buluşması ve Neticeleri" *Ulus*, 29 Ocak 1943. Roosevelt ve Churchill Kazablanka'da 60 gazeteci ile yaptıkları toplantıda "Hiçbir hadisenin baş başa vererek, dostane hislerle çalışan iki ülkenin arasına giremeyeceğini" beyan etmişlerdir. *Akşam*, 28 Ocak 1943.

⁵⁷⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 390. Artuç'a göre, aslında kayıtsız-şartsız teslim sözü taraflar arasında alınmış bir karar değildir. Görüşmelerin sonunda yapılan basın toplantısında ABD Başkanının ağzından kaçmış maksadını aşan bir sözdür. Bu söz savaşın sonuna kadar "Mihver yöneticilerinin başında Demokles'in kılıcı gibi asılı kalmıştır." Artuç, I, a.g.e., s. 308.

⁵⁷⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 390.

Washington'da Ruzvelt ve Çörçil Avrupa'nın istilasına ait teferruatı görüştüler. Daha önce de Afrika'ya asker çıkarma kararı Amerika'da gene böyle bir buluşmada verilmişti. Bu seferde Afrika'dan sonra ne yapılması gerektiği konferans'ın konusuydu.⁵⁸⁰

Alınan kararlara göre, İtalya işgal edilmesi, Romanya petrolerini bombalamak için Türk hava sahasının kullanılması, Fransa'da ikinci cephenin açılması, savaş sonrası düzeni için barışı koruma sorumluluğu, ABD, İngiltere, Çin ve SSCB'ye verilmesi, bu dört devletin teşkil ettiği "Dünya Konseyi Kurulması"⁵⁸¹ ile Japonya'ya karşı savaşın hızlandırılması, Çin'e havadan yardım yapılması kararlaştırılmış ve Almanya'nın işgali için gerekli önlemler görüşülmüştür.⁵⁸²

3.4.1.3. Qubec Konferansı (14 – 24 Ağustos 1943)

Sicilya'daki savaşın sona yaklaşması ve İtalya'da Mussolini'nin aniden düşürülmesiyle Churchill, Roosevelt tekrar buluşmak gereğini duymuştu.⁵⁸³ Buluşma yeri olarak ise güzel bir Kanada şehri Qubec (Kebek) seçilmiş ve ilk önce 10 Ağustos'ta Churchill refakatinde birçok müşavirle gelmişti.⁵⁸⁴ Roosevelt ise 17 Ağustos'ta konferans'a dahil oldu.

Konferans'ta özellikle "Overlord" kod adı verilen 1944 yılında gerçekleştirilecek Fransa çıkarmasının planları ele alınmış,⁵⁸⁵ çıkarmanın Normandiya kıyılarına yapılması ve bunun hazırlanma sorumluluğu ve komutanlığı ABD'ye bırakılmıştı.⁵⁸⁶ Bu konferansın önceliği F.Rıfki Atay'a göre "Önce harbi bitirmek, hiçbir teşebbüs iflasa uğramaksızın en kısa ve yakın yoldan zafere varmaktır." Bunun içinde önce harb usancı içinde bulunan İtalyanları teslim almak, sonra Fransa üzerinden Almanya girmek hedefti.⁵⁸⁷

⁵⁸⁰ Falih Rıfki Atay, "Çörçil ve Ruzvelt Ne görüştüler" *Ulus*, 13 Mayıs 1943.

⁵⁸¹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 390.

⁵⁸² Sander, *a.g.e.*, s. 189.

⁵⁸³ Gürün, *a.g.e.*, s. 324.

⁵⁸⁴ *Ulus*, 11 Ağustos 1943.

⁵⁸⁵ Gürün, *a.g.e.*, s. 324.

⁵⁸⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 39. Yine konferansta Sovyetlere Ödünç Verme ve Kiralama Kanuna göre daha çok yardım yapılması öte yandan Almanların doğu cephesinden askerlerini çekmesine matuf askeri hareket yapılması kararlaştırılmıştır. *Ulus*, 22 Ağustos 1943.

⁵⁸⁷ F. Rıfki Atay, "Kebek Toplantıları" *Ulus*, 22 Ağustos 1943.

Qubec konferansının ikinci büyük konusu, Pasifik'teki Japonya'ya karşı yapılacak operasyonlar olup bu konuda kesin anlaşmaya varılamamıştır.⁵⁸⁸ Ayrıca bundan sonra görüşmelere Sovyetlerinde katılması, müttefik görüşmelerinin ikili değil üçlü yapılması kararı kesinleşmiştir. Bu karar Tahran Konferansı'nda gerçekleşecektir.⁵⁸⁹

3.4.2. Savaşın Sonu Düzeni İlgili Konferanslar

3.4.2.1 Moskova Konferansı (19 – 30 Ekim 1943)

ABD'nin savaşa girmesiyle miğfere karşı sıkı bir işbirliği yapılmakla beraber iki meselede Sovyetleri Batılılara karşı şüpheleniyordu. Bunlardan ilki, ikinci cephenin açılmasından Batıların ağırdan almasıdır. İkinci mesele ise ABD'nin Sovyetlere daha geniş yardım yapması gerektiğidir. Bu iki noktada tatmin edilmemiş olan Sovyetlerde Batıların kendilerini Almanya karşısında yıpratmak istedikleri düşüncesi doğmuştur. Ayrıca Japonya Uzakdoğu'daki genişlemesini muhafaza etmek için Almanya ile Sovyetlerin anlaşmasına çalışmış, Sovyetler Japonya'nın çabalarına olumlu cevap vermemişse de Batılılar hakkında şüpheleri artınca dolaylı veya doğrudan gösterdikleri faaliyetlerle Almanya ile barışmaya çalışmışlardı.⁵⁹⁰

Sovyetlerin söz konusu şüphelerini gidermek ve onu yanlarında tutarak Almanya ile savaşı sürdürmesini sağlamayı düşünen müttefikler adına ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hul, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden Moskova'ya gittiler ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof'la görüşmelerde bulundular. Konferans öncesi Sovyet basının ve radyolarının neşriyatından, Sovyetlerin ikinci cephenin açılması halâ birinci planda tuttuğu anlaşılıyordu.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Ayrıca konferansta Hür Fransa Komitesi'nin tanınması, Portekiz'e ait Azur Adaları'nda müttefiklerin bazı kolaylıklar elde etmesi ele alınmıştır. Gürün, a.g.e., s. 325.

⁵⁸⁹ Sander, a.g.e., s. 189.

⁵⁹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 391.

⁵⁹¹ **İkdam**, **Gece Postası**, 18 Ekim 1943. "Bütün Moskova kaynaklarına göre konferansın ilk ve can alacak maddesi "ikinci cephe" meselesi olmalıdır. İkinci nokta ise Rusya'nın Garp hudutları meselesini tartışmayacak olmasıdır." Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya ve Müttefikler Kaynaklarına göre Moskova Konferansı" **Akşam**, 19 Ekim 1943. Bu konuda Sadak'ın bir başka değerlendirmesi için Bkz. "Moskova Konferansının Konuşacağı Meseleler Varabileceği Neticeler" **Akşam**, 26 Ekim 1943.

Savaşın ve sonrasında düzenlenmesine ilişkin üç büyük devlet arasındaki ilk kararların alındığı⁵⁹² Moskova Konferansı'nda, Sovyetler Almanlara karşı kesin zaferi kazanıncaya kadar savaşaacağı noktasında güvence verdi. Sovyetler ayrıca savaştan sonra kurulacak olan milletler arası teşkilatı desteklemeyi kabul etti.⁵⁹³ Ayrıca Sovyetler Türkiye'nin de savaşa girmesini, girmezse Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesini istemişse de bunu ABD ve İngiltere kabul etmeyerek, Türkiye'nin önce hava alanlarını kullandırmasının istenmesi ve yılın sonlarında Türkiye'nin savaşa girmesinin istenmesi konusunda uzlaşmaya varılmıştır.⁵⁹⁴ Bu husus üzerinde savaş sürecinde Türkiye bölümünde durulacaktır.

Dünya kamuoyunda geniş yankı uyandıran Moskova Konferansı resmî tebliğini yayımlayarak 30 Ekim'de dağılmıştır.⁵⁹⁵

3.4.2.2. Kahire Konferansı (22 - 26 Kasım 1943)

Pasifik hareketini görüşmek için Roosevelt, Churchill ve Çin Devlet Başkanı Çankayşek'in katılımıyla 22 Kasım 1943'te toplandı. Roosevelt bu toplantıda Rusların da bulunmasını istedi. Fakat Stalin, Japonya ile ilişkilerinden dolayı Çin ile aynı toplantıda buluşmayı uygun görmediğinden temsilci gönderemeyeceğini bildirdi.⁵⁹⁶

Görüşmelerde Japonya ile yapılacak barış antlaşmasının şartları, Japonya'nın işgali altında bulunan yerlerin kurtarılması, Çin'den alınan yerlerin geri

⁵⁹² Atöv, a.g.e., s. 122.

⁵⁹³ Sander, a.g.e., s. 190. Bu hususların dışında ele alınan konular Avusturya'nın durumu, savaş suçluların cezalandırılması sömürgelerin vesayet altına alınması, nüfuz alanları politikalarının güdülmemesi, ve dört devletin (Çin'de katılmıştı) savaştan sonra barışın korunması ve silahsızlanma konularında işbirliği yapacaklarına dair deklarasyondur. Armaoğlu, a.g.e., s. 392. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Gürün, a.g.e., s. 328 – 332.

⁵⁹⁴ Sander, a.g.e., s. 190.

⁵⁹⁵ Konferansın akisleri müttefik cephesinde iyimser olmuş, bir ABD'li diplomat, "Neslimizin Hürriyet demeci" şeklinde değerlendirilirken, Alman **Beobahtar** Gazetesi "İngiltere, ABD ve Rusya, müşterek ve kudretli bir plan mucibince Alman Rayhı'nın tamamen imhasını deruhte etmişlerdir." şeklinde değerlendirmiştir. **İkdam – Gece postası**, 2 Kasım 1943.

⁵⁹⁶ Gürün, a.g.e., s. 333. Bu toplantıya Çin'in çağırılmasının nedeni, ABD'nin savaş sonrası dünyasının dört büyüklerinden biri olarak Çin'i görmesidir. "Churchill ise hatıralarında Çin'in mevcudiyetinin toplantıları gereksiz olarak uzattığını yazmıştır." A.g.e., aynı yer.

verilmesi konuları üzerinde duruldu.⁵⁹⁷ Birinci Kahire Konferansı 26 Kasım'da sona erdi.

3.4.2.3. Tahran Konferansı (28 Kasım – 6 Aralık 1943)

Tahran Konferansı, Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla 28 Kasım 6 Aralık 1943 tarihlerinde yapıldı.

Tahran Konferansında; Rusların ikinci cephenin açılmasında yine ısrar etmeleri üzerine ikinci cephenin açılma tarihi, Mayıs 1944 olarak belirlendi. Churchill'in ikinci cephenin Balkanlarda açılması fikrini Ruslar kabul etmediler. Savaş sonrası barışın korunması için bir milletler arası bir teşkilat kurulması fikri kabul edilmekle beraber, Ruslar Çin'in dört büyükler arasına katılmasına itiraz ettiler. Fakat bu sefer onlarda bu isteklerini kabul ettiremediler. Moskova Konferansı'nda olduğu gibi Polonya meselesi bu konferansta da sorun olmuş, Ruslar Londra'daki mülteci Polonya Hükümeti'ni tanımamışlardır.⁵⁹⁸

Tahran Konferansı kararlarından biride Türkiye'nin de savaşa katılmasına karar verilmiş olmasıdır. Roosevelt ile Churchill Tahran'dan dönerken İnönü ile yaptıkları İkinci Kahire Konferansı'nda bu kararı iletilerse de İnönü bunu kabul etmedi.⁵⁹⁹ Bu konu ileride ele alınacaktır.

Tahran Konferansı'nın 6 Aralık 1943'de neşredilen resmî tebliğinde müttefikler savaş ve sulh içinde dünya ölçüsünde hakimiyet ifade eden bir karar ve mutabakata varmış görünüyorlardı. Bunun ilk yolu da Almanya'nın ezilmesinden geçiyordu.⁶⁰⁰ Nitekim resmî tebliğde bu açıkça ifade edilmiş "Almanya'nın karadan, denizden, havadan, doğudan, batıdan aman vermeden ezeceğiz. Dünyanın bütün

⁵⁹⁷ Sander, a.g.e., 192. toplantının "Resmî Tebliği"nde belirtildiği gibi üç devlet Japonya'ya karşı yapılan hareket hakkında tam bir anlaşmaya varmışlar, savaştan sonra Çin'in imarı içinde planlar hazırlamışlardır. **İkdam - Gece postası, Akşam, 2 Aralık 1943, Vatan, 3 Aralık 1943.**

⁵⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s.192. Rusların ikinci cephenin Almanya'ya yakın bir yerden açılmasını istemelerinin nedeni Almanya'dan duydukları korkuydu. Bu nedenle Almanya'nın iyice ezilmesini istemişlerdir. İngiltere ise Rusların Balkanlara girip bir daha çıkmalarından endişelendiği için ikinci cephenin Balkanlar'dan açılmasında ısrar etmiştir. **A.g.e., s. 394.**

⁵⁹⁹ Sander, a.g.e., s. Türkiye'nin savaşa katılması konusunda Churchill, Tahran konferansından dört gün önce 24 Kasım 1943'de Stalin'e bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriği için Bkz. Artuç, C.II, s. 41.

⁶⁰⁰ **İkdam, "Tahran Konferansı Tebliği" adlı isimsiz başyazısı. 7 Aralık 1943.**

devletlerine barış ve refah getireceğiz.”⁶⁰¹ denilmişti. Vatan Gazetesi Başyazarı A.Emin Yalman, bütün dünyaya huzur getirilmesi vaadini eleştiriyor ve bu konuda 1918’in galiplerinin de aynı söylemleri kullandığını ancak başarılı olamadıklarını dile getiriyordu.⁶⁰²

3.4.2.4. Dumbarton Oaks Konferansı (22 Ağustos 1944)

Müttefikler Washington yakınlarındaki Dumbarton Oaks'ta 22 Ağustos 1944'te toplandılar. Burada yapılan toplantıda Birleşmiş Milletler Anayasaları üzerinde duruldu. Hemen hemen her hususta görüş birliğine varılmışsa da BM'nin güvenlik konseyi konusunda anlaşmaya varılamamış bu konu Yalta Konferansına ertelenmiştir.⁶⁰³

Öte yandan Yalta Konferansından önce 13 Eylül 1944'te Qubec'de ikinci defa müttefikler bir araya geldiler.⁶⁰⁴ Katılanlar ve ele alınan bakımından askerî bir konferans niteliğindeki bu konferansta savaşın sevk ve idaresi konusunda oldukça uzun kararlar alındı.⁶⁰⁵

İkinci Qubec toplantısından sonra ikincisi yapılan bir başka toplantıda Moskova da yapıldı. İkinci Moskova Konferansı 9 Ekim 1944'te İngiliz ve Rus Başkan ve Dışişleri Bakanları arasında yapıldı.⁶⁰⁶ İngiltere koruyucusu olduğu Polonya'nın doğu bölgesinin, Temmuz 1944'te Sovyetler tarafından işgal edilerek, Moskova kaynaklı “Lublin Komitesine” verilmesiyle çıkan sorunu görüşmek ve Sovyetlerin Doğu Avrupa'nın tümüne Sovyetlerin egemen olmasını önlemek amacıyla ikinci Moskova Konferansına katıldı.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Vatan, Akşam, 7 Aralık 1943. Ayrıca Bkz. A. Emin Yalman, “Tahran Konferansına Ait Beyannameler”, Vatan, 8 Aralık 1943.

⁶⁰² Ahmet Emin Yalman, “Kervan Nereye Gidiyor”, Vatan, 7 Aralık 1943.

⁶⁰³ Sander, a.g.e., s. 193. Bu toplantıda veto hakkını, güvenlik konseyinin daim üyesi olarak büyük devletlerin her konuda mı yoksa kendilerini ilgilendiren konularda mı kullanılması konusunda anlaşmaya varılamamıştır. Gürün, a.g.e., s. 537.

⁶⁰⁴ Konuyla ilgili Cumhuriyet Gazetesinde yer alan habere göre görüşmek için Kebek'te Roosevelt ve Churchill buluşmuşlar ve “Almanya'nın teslim olmasından hasil olacak vaziyette Japonya'ya karşı harbi şiddetlendirmek meseleleri müzakere” edilmiştir. Cumhuriyet, 12 Eylül 1944.

⁶⁰⁵ Gürün, a.g.e., s. 522 – 524. Akşam Gazetesinin “Qubec Anlaşması” şeklinde verdiği habere göre Almanya yenildikten sonra, ABD, İngiltere ve SSCB arasında Üçler Konferansı yapılması kararlaştırılmıştır. Akşam, 14 Eylül 1944.

⁶⁰⁶ Gürün, a.g.e., s. 525.

⁶⁰⁷ Sander, a.g.e., s. 209.

Konferansta tarafların Doğu Avrupa'da etki alanları yüzdelerle belirlendi. Bu nedenle bu anlaşma tarihe “Yüzdeler Anlaşması” diye geçmiştir.⁶⁰⁸ Savaştan sonra 1990 yıllarına kadar Sovyetlerin Doğu Avrupa'da etkili olmasında işte bu anlaşma etkili olmuştur.

İkinci Moskova Konferansında, Polonya'nın idaresi konusunda uzlaştırılmak istenen, Rusların Lubnin'de kurdukları hükümetin başkanı Bierut ile Londra'da sürgünde kurulan Polonya Hükümeti Başkanı Mikolajazk'i anlaşamadılar. Ayrıca bu toplantıda Almanya'nın parçalanması konusu da görüşülmüştür. Konferans 20 Ekim'de 1944'te sonuçlanmıştır.⁶⁰⁹

3.4.2.5. Yalta Konferansı (4 – 11 Şubat 1945)

Normandiya çıkarmasından ve Fransa'nın kurtarılmasından sonra Almanya'nın teslim olması gün sorunu olmuştu. Bu şartlarda hem gelecek hakkında daha esaslı bir anlaşmaya varmak hem de Rusya'nın Japonya'ya savaş açmasını sağlamak gayesiyle İngiltere, ABD ve SSCB temsilcileri 4 Şubat 1945'te Kırım'da Yalta'da toplandılar.⁶¹⁰

Yalta Konferansı savaşın bitmek üzere olduğu bir dönemde toplandığı için savaş döneminin sonu, savaş sonrası dönemin ise başlangıcı olarak kabul edilmektedir.⁶¹¹

Konferansta “Üç Büyükler” Rusya'nın, Almanya teslim olduktan sonra Japonya'ya savaş açması ve buna karşılık Japonlara eskiden kaptırdığı toprakları ve Kuril Adalarını geri almasını; Rusya'nın Çin'le bir dostluk anlaşması imzalamasını, Rusya'ya bağlı Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın da BM'de oy hakkının olması,⁶¹² Boğazlar sorunu görüşmek için Dışişleri Bakanları'nın toplanması, üç büyük devletin Almanya'yı birlikte silahsızlandırmaları ve parçalamaları; Fransa'nın da Almanya'ya işgal birlikleri

⁶⁰⁸ Anlaşmaya göre, Macaristan'da Sovyetler %50, İngiltere %50, Romanya'da Sovyetler %90, İngiltere %10, Yunanistan'da Sovyetler %10, İngiltere %90, Yugoslavya'da %50, %50, Bulgaristan'da Sovyetler %75, İngiltere %25, söz hakkı olacaktı Bkz. Sander, a.g.e., s. 210, Gürün a.g.e., s. 526.

⁶⁰⁹ Gürün, a.g.e., s. 528.

⁶¹⁰ Üçok, 1980, a.g.e., s. 286.

⁶¹¹ Sander, a.g.e., s. 193.

⁶¹² BM'nin Güvenlik Konseyinde yapılacak oylamalarda daha önceki toplantılarda anlaşılamayan veto yetkisi meselesi büyük devletlere veto yetkisinin verilmesiyle çözüldü. ABD, İngiltere ve SSCB'nin yanında Çin ile Fransa'da “Büyük Devlet” sayıldı. Sander, a.g.e., s. 195.

göndermesi⁶¹³ ve konferansta en çok zaman alan Polonya sorunu üzerinde anlaşmaya vardılar.⁶¹⁴

Konferansın Birleşmiş Milletler Teşkilatı ile ilgili kararında; bu teşkilat için ABD’de 25 Nisan 1945’de bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Konferansa 1 Ocak 1942’de imzalan BM demecini imzalayan devletlerle, 1 Mart 1945’e kadar Almanya’ya savaş ilan edilen ülkeler katılacaktı.⁶¹⁵ Bunlardan biriside Türkiye olacaktır ki bu konu ayrıca ele alınacaktır.

Yalta Konferansı 11 Şubat 1945’te tamamlandı. Konferans, özellikle Japonya’ya karşı savaşın uzun süreceğini sanan Roosevelt tarafından Ruslara gereğinden çok fazla çıkar sağladığı için tenkit edilmiştir.⁶¹⁶

3.5. II. DÜNYA SAVAŞI İÇİNDE TÜRK DİPLOMASİ VE TÜRKİYE

KAMUOYU

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği siyaset, tarafsız kalmak değil, “savaş dışı kalmak” olmuştur. Zira İnönü, tarafsız bir politikanın Türkiye’yi daha çok zarara sokacağı ve özellikle Boğazların durumundan dolayı bunun pek mümkün olmayacağı düşüncesindeydi. Türkiye bu nedenle müttefiklerin ve Sovyetlerin yanında yer almaya karar verdi.⁶¹⁷ Nitekim İnönü bunu şöyle açıklıyordu:

Bizim Birinci Dünya Harbi tecrübesinden sonra yeni kurulan düzende menfaatlerimiz, Sovyet Rusya İngiltere ve Fransa ile beraberdi. Harp bizi sürükleyecekse, bu devletlerle beraber bulunmamız hem stratejik bakımdan, hem de siyaset bakımından mihverin karşı tarafında bulunmamız icap ederdi. Biz, vaziyeti samimi kanaatle bu şekilde gördük.⁶¹⁸

⁶¹³ Üçok 1980, a.g.e., s. 287. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Gürün, a.g.e., s. 528 – 536.

⁶¹⁴ Sander, a.g.e., s. 196 – 197; Armaoğlu, a.g.e., s. 401.

⁶¹⁵ Gürün, a.g.e., s. 532, Atöv, a.g.e., s. 12 5.

⁶¹⁶ Üçok, 1955, a.g.e., s. 356. gerçektende ABD’nin Rusya’ya bu kadar taviz vermesine gerek olmadığı, bu tavizlerin kaynağı olarak gösterilen savaşın uzun süreceği endişesinin yersiz olduğu atom bombasının Japonya’yi teslim almasıyla anlaşılmıştır. Sander, bu hatanın Stalin’e en çok güvenen Roosevelt’e ait olduğunu, Roosevelt’in “kiminle konuşursa onu ikna ettiğini sanan” kararsız bir lider olduğunu ileri sürmektedir. A.g.e., s. 199.

⁶¹⁷ Sovyet Rusya Türkiye’nin Batı ile işbirliğini teşvik etmiş kendisi de bu cephede yer alacağını açıklamasına rağmen, “Münih düzenlemesine” tepki göstererek ve Almanya’nın kendi üzerine kışkırtıldığını düşünerek ani bir politika değişikliği ile 23 Ağustos 1939’da Almanlarla anlaşmıştı. Bu pakt ile birlikte Türkiye’nin yolları savaşın başında Sovyetlerle ayrılmıştır. Burçak, Türk – Sovyet..., s. 210.

⁶¹⁸ Artuç, I, a.g.e., s. 175.

Türkiye'nin bu savaşta stratejisi daha öncede ifade ettiğimiz gibi kendine bir saldırı olmadıkça savaşa katılmamaktı. “Ancak iki şart vardı ki bu Türkiye'nin başında “Demokles kılıcı gibi asılı” bulunuyordu. Bunlardan biri Türkiye'nin Jeopolitiği⁶¹⁹ diğeri yüklediği taahhütlerdi. Türkiye'nin 19 Ekim 1939 tarihli İngiltere ve Fransa yaptığı anlaşmaya göre bulunduğu taahhütler çatışmaların dışında kalma gayretleriyle çelişiyordu.⁶²⁰ Nitekim Fransa'nın yenilmesi üzerine Türkiye 1939 Anlaşması'nın ilgili maddesine göre savaşa girmek zorunda kalacaktı.

3.5.1. Alman – Sovyet İttifakı Döneminde Türkiye

3.5.1.1. Bakü Planı

Fransa, Mart 1940'da Almanya karşısında zor durumda kalınca; Türk Hava Sahası üzerinden uçarak, Sovyetlerin Almanya'ya yaptığı fazla miktarda petrol ithalatını engellemek için Bakü'deki Sovyet petrol alanlarını bombalamayı tasarladılar.⁶²¹ “Bakü Planı” olarak tarihe geçen bu müttefik planı çok yönlü bir tasarı olup, Bakü petrollerinin tahribinden başka Kafkasya Müslümanlarını ayaklandırmayı da amaçlıyordu.⁶²²

Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli'nin, Bakü Planı düşündüğü biçimde Türkiye ile resmî olarak görüşülmedi. Gayriresmi olarak Massigli, Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile görüşmüştü.⁶²³ Saraçoğlu'nun doğrulamadığı bu görüşme hakkındaki bu bilgiler sağlıklı değildir. Çünkü sadece Massigli'nin raporlarına göre, bu konuda bilgiler ileri sürülür. Massigli'ye göre, Saraçoğlu açıkça olmasa da Bakü Planını onaylamıştı.⁶²⁴ Buna göre Türkiye Bakü Planına resmen izin ve destek vermeyecek plandan habersizmiş gibi davranarak ve planın uygulanmasına karşı çıkmayarak hava sahasını kullanıracaktı.⁶²⁵ Ancak İngilizler, saldırgan konumuna düşerek, ileride

⁶¹⁹ Türkiye'nin jeopolitik konumuna göre hem Akdeniz hem de Balkan ülkesi olması, dünyanın ihtilafli meseleleri içinde bulunduruyordu. Aydemir, a.g.e., s. 146.

⁶²⁰ A.g.e

⁶²¹ Hale, a.g.e., s. 77. Deringil, a.g.e., s. 101.

⁶²² Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Massigli, Sovyetleri zayıflatmak için Sovyetler Birliğinde yaşayan tüm Türklerin katılacağı büyük bir Turan Planı yapmış, Finlandiya'nın Budapeşte elçisi Talas 1940 Ocağında Ankara'ya gelerek, Türkiye'yi Sovyetler Birliğine saldırması için ikna etmeye çalışmıştı. Ona göre Türkiye Sovyetlere saldırırsa Sovyet egemenliğinde yaşayan milyonlarca Müslüman bağımsızlığına kavuşacaktı. Bu düşünce Türkiye'de bazı ordu çevrelerinde ve aydınlar arasında yankı bulmuştur. Fakat bu aydınlar bir süre sonra tutuklanmışlardı. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C. I, s. 292.

⁶²³ A.g.e., Massigli'ye göre bu görüşme 13 Mart 1940 günü cereyan etmiştir. Gürün, a.g.e., s. 119.

⁶²⁴ Deringil, a.g.e., s.102.

⁶²⁵ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C. I, s. 293.

Türkiye'nin savaşa girmemesi için eline koz vermek istemediğinden, şimdilik müttefik olarak kalmasını istediğinden "Kafkasya Projesi" gündem dışı kaldı.⁶²⁶

Türkiye'nin Bakü petrollerini bombalama projesiyle, bir oldu – bitti ile karşı karşıya bırakılarak, müttefiklerce Sovyetlere karşı savaşa yönlendirilmesini Ş. Süreyya Aydemir, Birinci Dünya Savaşındaki Alman provokasyonuna benzetmektedir. Hatırlanacağı gibi Birinci Dünya Savaşında iki Alman gemisi, Karadeniz'de Rus limanlarına saldırıp, Türkiye'yi savaşa sokmuşlardı. Bu defa da Alman gemilerinin yaptıkları işi İngiliz – Fransız uçakları yapacaktı.⁶²⁷ Neyse ki bu planın akim kalması Türkiye'yi yeni bir maceradan korumuştur. Türkiye'nin Bakü Planı'na nasıl yaklaştığı resmî bir görüşme olmadığı için bilinmiyordu. Fakat Fransa'nın 1940 Haziranı'nda çöküşü ve İtalya'nın savaşa girmesi Türkiye'yi direk etkileyecekti.

3.5.1.2. İtalya'nın Savaşa Girmesi Karşısında Türkiye'nin Durumu

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939'da yaptığı anlaşmaya göre, savaş Akdeniz'e yayılmadıkça Türkiye'nin savaşa katılması gerekmiyordu. Böylece Eylül 1939'da başlayan savaş, 1940 yazında İtalya savaşa girinceye kadar Türkiye için bir yükümlülük gerektirmedi.⁶²⁸

19 Ekim 1939 Ankara ittifakına göre Türkiye'nin savaşa katılma zorunluluğu, ilk kez Almanya'nın 1940 Mayıs'ında Fransa'ya saldırması ve İtalya'nın da Fransa'ya 10 Haziran 1940'da savaş ilan etmesi üzerine çıkmıştı.⁶²⁹ İtalya'nın savaşa girmesiyle savaş Akdeniz bölgesine yayılmıştı. Bu durumda Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya Üçlü İttifak Anlaşması gereği, savaşa girme isteğini⁶³⁰ "Sovyet Çekincesi" olarak bilinen ek 2 no'lu protokolünde belirtilen "Türkiye'nin yardımının kendisini Sovyetlerle çatışmaya mecbur etmemesi" koşulunu ileri sürerek İngiltere ve Fransa'nın

⁶²⁶ Deringil, a.g.e., s. 102 – 103. Hatırlanacağı gibi , Üçlü pakta göre Türkiye'nin İngiltere'ye yardım etmesi, müttefiklerinin bir saldırıya uğramasına bağlıydı.

⁶²⁷ Aydemir, a.g.e., s. 159.

⁶²⁸ Gürel, a.g.m., s. 532; Esmer a.g.e., s. 345. Türkiye'nin bu devrede izlediği siyaset müttefiklere sempati duymakla beraber " Harp harici" konumunu sürdürmek olmuştur. Nitekim Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, 13 Ocak 1940'da verdiği bir beyanatta "Biliyorsunuz ki, memleketimiz mevcut muharebelerde bir taraf değil, sadece harp haricidir" diyerek Türkiye'nin savaştaki durumunu açıkça ifade etmiştir. Burçak, 1946, a.g.e., s. 111.

⁶²⁹ Fahir Armaoğlu, II. Dünya Savaşında Türkiye, 12. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000, s. 407.

⁶³⁰ 19 Ekim 1939 tarihli Türk – İngiliz – Fransız paktının ikinci maddesine göre, "Akdeniz Bölgesinde bir Avrupa Devleti'nin (İtalya söz konusu) saldırısı üzerine İngiltere ve Fransa'nın ya da Türkiye'nin savaşa sürüklenmesiyle, karşılıklı yardımı ön görüyordu." Soysal, a.g.e., s. 595.

isteklerini yerine getirmemiştir.⁶³¹ Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesi istendiği sırada, müttefiklerden birisi olan Fransa Almanya ile mütareke görüşmelerine başlamıştı. Savaştan çekilen bir devlet diğer bir devleti savaşa girmeye zorlaması anlamsızdı. Bunların dışında 1939 antlaşmasına göre Türkiye'ye vaat edilen silahlar verilmemişti. Türkiye istediği silahları almadan yenilebilir ve savaş İngiltere için son derece stratejik öneme sahip Ortadoğu'ya yayılabilirdi. Bu nedenle savaş dışı bir Türkiye müttefikleri için daha uygun olduğu gibi, Türkiye'nin kendi güvenliği de böyle bir politikayı gerektirmiştir.⁶³²

Bu arada Fransa Almanya tarafından 23 günde saf dışı edilmiş, İngiltere'de bu istekle fazla ısrar etmemiştir.⁶³³

Türkiye kamuoyunda ise bazı çevreler, Fransa'nın yenilgisi ve diğer müttefik yenilgilerini duydukça ülkenin bu kez de zayıf tarafa katılmış olmasından kaygılanıyordu. Bu çevrelere göre Türkiye Batılılara katılırken aceleci davranmıştı. Nitekim Kazım Karabekir, Şükrü Saraçoğlu'na yenilen tarafın yanında savaşa girmenin ne anlamı olduğunu sordu. Saraçoğlu Türkiye'nin savaşa katılmak üzere olduğu söylentilerini yalanlayarak kamuoyunun telaşa verilmemesi gerektiği söyleyerek cevap verdi.⁶³⁴

3.5.1.3. İtalya'nın Yunanistan'a Saldırması ve Türkiye

İtalya'nın 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırması ve Bulgaristan'ın da bu saldırıya katılma ihtimalinin belirmesi, Türkiye için yeni bir durum oluşturuyordu.⁶³⁵ Türkiye bu durumda üçlü ittifak anlaşmasının 3. maddesini işletmesi gerekiyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da daha önce İtalya'nın Arnavutluğa saldırmasından dolayı Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. Bu garanti nedeniyle İngiltere ve Fransa garanti verilen devletlerin yardımına giderlerse Türkiye de

⁶³¹ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 383; Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 407; Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 26.

⁶³² Sander, a.g.e., s. 149; Yalçın ve diğerleri, 2004, a.g.e., s. 452; Esmer, a.g.e., s. 345.

⁶³³ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 383; Deringil, a.g.e., s. 122.

⁶³⁴ Deringil, a.g.e., s. 107.

⁶³⁵ Gürel, a.g.m., s. 532. İtalya'nın amacı kolay zafer kazanıp prestij kazanmak ve Almanlardan önce Balkanlara inmekti. Esmer, a.g.e., s. 345.

savaşa girmesi gerekiyordu.⁶³⁶ Gerçekten de İngiltere Türkiye'nin "mümkün olan en kısa zamanda" savaşa katılmasını istedi.⁶³⁷ Fakat İngiltere'nin Türkiye'den istekleri konusunda net bir tavrı yoktu. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda baskı yapmanın, İngiltere'nin hali hazırda karşılamakta güçlük çektiği askerî malzeme talebini artıracaklarını ve buna İngiltere'nin gücü yetmeyeceğini belirtiyordu.⁶³⁸ İngiliz Genel Kurmayı ise Türkiye'nin derhal savaşa katılması taraftarıydı. İngiliz askerî yetkililerine göre Türkiye'nin savaşa derhal girerek, İngiltere'nin Mısır'da ki konumunu zayıflatmadan Yunanistan güçlendirilebilirdi. Türkiye'nin savaşa girişi, Yunanistan'da zaten zor durumda kalan İtalyan'ları moralman çökertecekti. Bu durumda Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir harekate girişme tehlikesi ortadan kalkacaktı.⁶³⁹

İngiltere sonuçta, "Ortadoğu politikasının köşe taşı" olarak Türkiye'yi Yunanistan'dan daha önemli gördüğü için, savaşa katılması konusunda ısrarcı olmadı. Ancak bu isteğinden de hiçbir zaman vazgeçmeyecekti.⁶⁴⁰

Türkiye ise bu tarihlerde Almanya'nın Romanya'yı işgal etmesiyle, Alman tehdidine maruz kaldığından ve yine Sovyetlerle karşı karşıya gelmek istemediğinden savaşa katılmayı reddetti. Bununla beraber İtalya'nın Yunanistan'a saldırması toprak emelleri dolayısıyla Bulgaristan'ında Yunanistan'a saldırması sonucuna yol açabilirdi. Bu nedenle Türkiye Bulgaristan'a bir uyarıda bulunarak Yunanistan'a saldırırsa kendisinin hareketsiz kalmayacağını bildirmişti. Bu uyarı karşısında Bulgaristan kımıldayamamış, bu durumda Yunanistan'ı rahatlatmıştır. Diğer yandan Türkiye, Bulgaristan Yunanistan'a saldırdığı veya Yunanistan Selanik'i aldığı takdirde savaşa

⁶³⁶ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 408. Anlaşmanın 3. maddesi için Bkz. Soysal, a.g.e., s. 595. Ayrıca Türkiye, Balkan Antantı'na göre Yunanistan'a yardıma borçlu değildir. Balkan Antantı yalnızca Balkan Devletleri arasındaki sınırları garanti etmişti ve İtalya'dan gelecek bir saldırıya karşı yardım daha öncede belirttiğimiz gibi Yunanistan'ın teşebbüsüyle anlaşma hükümleri dışına çıkarılmıştı. Esmer, a.g.e., s. 345; Sander, a.g.e., s. 250.

⁶³⁷ Bu isteği bizzat Churchill 26 Kasım 1940'da Ankara'da ki büyükelçisine yazdığı mesajda iletmıştır. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 430; Deringil, a.g.e., s. 130.

⁶³⁸ Bu görüşü Dışişleri Bakanı Halifaks 22 Kasım 1940'da Savaş kabinesi toplantısında söylemiş, kabinenin asker kanadına Türkiye'ye baskı yapmanın sakıncalı olduğunu açıklamıştır. Deringil, a.g.e., s. 129.

⁶³⁹ Bu görüşler 17 Kasım 1940 tarihli İngiliz Genelkurmayı raporunda geçmektedir. Deringil, a.g.e., s. 129, Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 430.

⁶⁴⁰ Deringil a.g.e., s. 130. Churchill 26 Kasım'da Ankara'da bulunan büyükelçi Hugessen'e yazdığı mesajda şunu da ifade etmişti: "Almanya Bulgaristan'dan harekete geçtiği takdirde Türkiye o anda savaşa başlamalıdır. Bunu yapmazsa kendini yapayalnız bulacaktır." A.g.e., s. 131.

katılacağını İngiltere'ye bildirdi. Fakat her iki ihtimalde gerçekleşmediği için Türkiye savaşa girmekten kurtulmuştu.⁶⁴¹

Türk kamuoyunda ise İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı tepkiyle karşılanmıştı.⁶⁴² Cumhuriyet'te Yunus Nadi, İtalyan saldırısının Yunanistan'ı daha çok İngiltere'ye bağlayacağından söz ederek, İngiltere'nin bu durumda Yunanistan'da üslenerek, İtalya'yı yıpratabileceğini belirtiyordu. Ulus Gazetesinde Ahmet Şükrü Esmer ise 30 Ekim 1940'teki yazısında, İtalya'nın Yunanistan'ı işgalinin İtalya'nın zorbalık politikasının "beklenen bir sonucu" olduğunu yazdı. Ulus Gazetesi Başyazarı F. Rıfki Atay ise İtalya'nın Yunanistan'a saldırısını kınıyor ve " Birçok devletin yaşamakta olduğu koskoca denize "bizim" demek için bin türlü mazeret icat edenler, hür bir memleket halkına, kendi hudutları içindeki ana - baba toprağına "benim vatanım" demeyi çok görmemelidirler." diyerek İtalya'yı eleştiriyordu.⁶⁴³ Türk basını hükümetin politikasına uygun olarak o günlerde müttefik yanlısı tavrını bu şekilde göstermişti.

3.5.1.4. Balkanlarda Alman Faaliyeti ve Türkiye

1940 yılının sonu (7 Ekim Romanya'nın işgali) ile 1941'in başlarında Almanya'nın Balkanlarda özellikle Romanya ve Bulgaristan da ki faaliyetleri Türkiye, İngiltere ve Sovyetleri telaşlandırmıştır. Almanların Balkanlara inmesiyle Sovyet nüfuz sahalarına girmesi Sovyet - Alman ilişkilerini bozmuş ve Sovyetler Türkiye'ye yanaşmaya başlamıştır.⁶⁴⁴ İngiltere ise Almanların Balkanlara inmesi üzerine Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Zira İngiltere'ye göre Balkanlara yerleşen Almanya, Ortadoğu ve Süveyş'e inebilirdi. Bu durum ise İngiltere'nin İran ve Irak petrollerini tehlikeye atardı. Bu neden Türkiye'nin savaşa girmesini isteyen

⁶⁴¹ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 408.

⁶⁴² Cumhurbaşkanı İnönü, TBMM'nin 1 Kasım 1940'da 6. dönem 2. yasama yılını açış konuşmasında bu durumu şöyle ifade etmiştir: "Son zamanlarda harp Harekatı bazı yeni vesilelerle dikkate sayan inkişaflar gösterdi. Sükun ve selameti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş oluyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere ile müştereken tetkik ve mütalaa etmekteyiz...", **İnönü'nün Konuşmaları**, s. 11; Goloğlu, a.g.e., s. 99.

⁶⁴³ Deringil, a.g.e., s. 128.

⁶⁴⁴ İnönü TBMM'de 1 Kasım 1940 tarihli konuşmasında şöyle ifade etmiştir: "Sovyet Rusya ile aramızda yirmi seneye yakın bir mazisi olan itimatlı münasebetler, her ikimize de affedilmeyecek buhranlar geçirdikten sonra esas olan dostane mahiyetini tekrar elde etmiştir...", **İnönü'nün Konuşmaları**, s. 11.

İngiltere Başbakanı Churchill 31 Ocak 1941'de İnönü'ye bir mektup yazarak Türkiye'nin hava üslerini istemiş, bu durumda İngiltere'nin gerekli askerî yardımı yapmayacağına inanan Türkiye bu isteği kabul etmemiştir.⁶⁴⁵ 26 Şubat 1941'de İngiltere Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını tekrar istemiş, ancak Türkiye Almanya ile birlikte Sovyetlerin de Türkiye'ye saldırabileceğini zaten savaş malzemelerinin yetersizliğini bildirmiştir.⁶⁴⁶

İngiltere, Türkiye'ye bu aşamada daha fazla baskı yapmanın umduğunun tersi bir sonuç vereceğini düşünmüştü. Fazla baskı Türkiye'yi Almanya'ya kaydırabilirdi. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'nin "savaş dışı" durumunu kabullenmek zorunda kaldı. Çünkü "pasif" bir Türkiye bile İngiltere için çok değerliydi.⁶⁴⁷

Öte yandan Almanların Balkanlarda ilerlemesi 1941 ilk baharında devam ediyordu. Alman tehlikesi karşısında, Türkiye, İstanbul ve diğer vilayetlerde sıkı yönetim ilan edip, sınır boyunca güvenlik tedbirleri alınca, bundan Bulgarlar endişelendiler. Bunun üzerine Türkiye ile Bulgaristan 17 Şubat 1941'de bir "Saldırmazlık Paktı" imzaladılar.⁶⁴⁸ Fakat 1 Mart 1941'de Almanya Bulgaristan'ı işgal etti.⁶⁴⁹

İngiltere, Bulgaristan'ın işgali karşısında Balkan Paktı'nı yeniden canlandırmak istedi. Bu isteğe Almanya'dan çekinen Yugoslavya olumsuz cevap verirken Türkiye ise oluşturulacak cephe birliğine Sovyetlerin de katılmasını ve ABD'nin askerî yardımını talep etti. ABD ise Balkan Bloğu fikrine ilgi gösterirken, Türkiye'nin istediği uçak miktarını çok bulmuştu.⁶⁵⁰ Yugoslavya ise 25 Mart 1941'de Mihver'e katılmıştı.⁶⁵¹ Fakat her iki grubunda baskılarına maruz kalan Yugoslavya'nın

⁶⁴⁵ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 408, Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 383 – 384. Churchill, Türkiye'ye isteklerini kabul ettiremeyince 1941 Ocak ayı sonunda "Türkiye ile yapılan anlaşmanın mevcut şartlarda bağlayıcı olamayacağı" sonucuna ulaşmıştı. Hale, a.g.e., s. 80.

⁶⁴⁶ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 384.

⁶⁴⁷ Deringil, a.g.e., s. 138.

⁶⁴⁸ Esmer, a.g.e., s. 347; Soysal, a.g.e., s. 631. 1925 ve 1929 Türk – Bulgar Anlaşmalarına dayanan bu demec, II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin NATO, Bulgaristan'ın Varşova Paktı içinde yer almasıyla "Tarafsızlık" ve "saldırmazlık" yükümlülükleri bakımından da var oluş nedenini kaybetmiştir. Soysal, a.g.e., s. 632.

⁶⁴⁹ Goloğlu, a.g.e., s. 106.

⁶⁵⁰ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 409.

⁶⁵¹ Almanya, Yugoslavya'ya toprak bütünlüğü konusunda garanti vermişti. Bu şartlarda Yugoslavya miğfere katılmıştır. Cumhuriyet, 26 mart 1941.

kararı “pamuk ipliğine” bağlıydı.⁶⁵² Nitekim miğfere katılma kararından iki gün sonra Belgrat’ta çıkan isyan sonucu hükümet devrilip, mihverle işbirliğine karşı olan Simoviç Hükümeti iktidara gelince, Almanlar Yugoslavya’ya savaş açtı ve Yunanistan’a da taarruza başladılar. Nisan ortalarında Almanlar Yugoslavya’yı, Nisan 1941 sonlarında ise Yunanistan’ı ele geçirdiler. Ege Adalarını ve Girit’i alan Almanlar Türkiye’yi sarmışlardı. Almanlar sınıra yaklaşıncı Türkiye Trakya’daki köprüleri uçurdu.⁶⁵³

Almanların tüm Balkanlara hakim olması Türkiye’nin durumunu oldukça nazikleştirmişti. Bulgaristan’a tamamen yerleşen Almanların Türkiye’ye saldıracağı ve bu durumdan faydalanıp Sovyetlerin de Türkiye’yi işgal edeceği, Türkiye’nin Sovyetlerle Almanlar arasında Polonya gibi paylaşılacağı söyleniyordu.⁶⁵⁴ Bu durum Türkiye’de korku oluşturdu. Ancak Türkiye’nin bu korku sonucunda İngiltere’ye daha çok yaklaşmasından endişelenen Hitler, 4 Mart 1941’de İnönü’ye bir mektup göndererek,⁶⁵⁵ Almanya’nın Türkiye üzerinde saldırgan emelleri olmadığını belirtti.⁶⁵⁶ İnönü ise Hitler’in mektubuna verdiği 12 Mart 1941 tarihli cevabi mektubunda, Balkanlarda barışçı bir politikadan yana olduklarını, Türk ve Alman Ordularını karşı karşıya getirecek sebep olmadığını belirtiyor ve Hitler’in mektubunda “Türkiye bizi başka önlemlere yöneltecek hareketler yapmasın” şeklindeki tehdidine aynı sertlikle şöyle cevap veriyordu: “Türk Ordusu, Reich Hükümeti, Cumhuriyet Hükümetinin tutumunu değiştirmeye yönelik tedbirlere tevessül etmediği müddetçe, Alman birliklerine karşı aynı şekilde davranacaktır.”⁶⁵⁷

Almanya’nın 1941 yılı ilkbaharında Balkanlara inmesiyle oluşan kriz bu şekilde karşılıklı diyalog ve Almanya’nın asıl hedefi Rusya olmasından dolayı aşılmıştır.

⁶⁵² Nadir Nadi, “Pamuk İpliği” Cumhuriyet, 23 Mart 1941.

⁶⁵³ Esmer, a.g.e., s. 347.

⁶⁵⁴ Sander, a.g.e., s. 151, Esmer, a.g.e., s. 347.

⁶⁵⁵ Hitler’in 1.3.1941’de kaleme aldığı ve İnönü’ye özel trenle gönderdiği “dışişleri bakanlığı şifre bürosu” 128 no’lu mektupta, Hitler amaçlarının Avrupa kıtasında İngiliz nüfusunu kırmak olduğunu, bu bölgede toprak kazanma amacıyla olmadıklarını, Bulgaristan’a yerleşmelerinin hiçbir şekilde Türkiye’ye yönelmeyeceğini, bu nedenle Alman birliklerine Türk sınırından uzak kalmalarını emrettiğini bildiriyordu. **Gizli Pazarlıklar**, s. 264.

⁶⁵⁶ Sander, a.g.e., s. 151. Ayrıca Bkz. Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.I, s. 536 – 538.

⁶⁵⁷ **Gizli Pazarlıklar**, s. 266.

Bu dönemde Türkiye de kamuoyunu şekillendiren basın ve radyonun Alman aleyhtarlığı yayınları sürüyordu. Bu nedenle Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, Ankara'da ki Alman Büyükelçisi Papen'e verdiği 9 Mart tarihli talimatında Türk basının da ve radyosunda Alman aleyhtarı yayınlara dikkat çekiyordu. Papen ise kısa bir süre sonra verdiği cevapta; Türk basının artık Almanya karşıtı haber, makale ve yazı yayınlamadığını çünkü Türk Hükümeti'nin duruma el koyduğunu belirtiyordu.⁶⁵⁸

Türk basını iktidarın dış politikasına uygun olarak 1939 - Mart 1941 arasında müttefikleri övücü, miğfer ülkelerini yerici yayınlar yaparken, Almanların Balkanlara inmesi, Hitler'in 4 Mart 1941 tarihli mektubuyla güvence vermesinden dolayı Almanya'ya eski uzak ve soğuk tutumunu değiştirmiştir. Hatta Almanya aleyhine yazı yazılmaması için iktidar basına talimat vermiştir.⁶⁵⁹ Aynı dönemde müttefiklere karşı olan tutum ise değişmemiştir. Alman dostluğu ve müttefiklere yakınlık bir denge içinde tutulmaya çalışılmış dolayısıyla savaş koşullarının üzerinde baskı kurulmasına yol açtığı, tek parti rejimi içinde faaliyet gösteren basının, bu duruma uygun olmayan bir canlılık ve renkliliğin yaşanmasına yol açmıştır. Fakat Türk Basının "Her iki muhasım kampa karşı ılımlı olduğu" Mart 1941 – Nisan 1944 döneminde görülen "canlılık ve renkliliği, basının özgür olmasından değil iktidarın denge politikasından kaynaklanmaktadır."⁶⁶⁰

3.5.1.5 Türkiye Üzerinde Alman – Sovyet Pazarlığı ve Sovyetlerle

İlişkilerin Düzelmeye

23 Ağustos 1939 Paktyla başlayan Alman – Sovyet işbirliği uzun ömürlü olmamış ve iki devlet arsında 1940 yılı ortalarında başlayan soğukluk giderek bir nüfuz

⁶⁵⁸ Koçak, Millî Şef Dönemi, C.I, s. 540. Gerçekte iktidarın Almanya'ya karşı tutumunun değiştiği gösteren Mart 1941 döneminin başında **Yeni Sabah** Gazetesi 8.3.194 tarihli baş makalesinde "Alman Ordusu hakkında hakaretimiz tabirler kullandığı" ve bu tutumu ile "Devletin siyasetine dokunacak mahiyette neşriyatta bulunduğu" gerekçesi nedeni ile kapatılmıştır. Bkz. Matbuat Umum Müdürü Sarper'in Başvekalet'e gönderdiği 1364 – 1310 sayı ve 8.3.1941 tarihli yazı. BYEGM arşivi **Yeni Sabah** Gazetesi dosyası. Akt. Güvenir, a.g.e., s. 159.

⁶⁵⁹ 22.12. 1941'de basına B.Y.U.M.' den gönderilen talimat şöyledir: "Almanya başta olmak üzere muharipler aleyhinde şimdilik yazı yazılmaması ve mütalaa yürütülmemesinin gazetelerin salahiyyetli mümessillerine tebliğini..." ,Güvenir, a.g.e., s. 158.

⁶⁶⁰ Güvenir, a.g.e., s. 159.

çatışmasına sürüklenmiştir.⁶⁶¹ Sovyet – Alman işbirliği sona ermeden bundan azami yaralanmak isteyen Sovyetler Birliği, Türkiye’yi kendi nüfuzu altına almak için son bir deneme yapmayı düşünmüştür.⁶⁶² 12 – 13 Kasım 1940’ta Molotof Berlin’de Hitler ve Ribbentrop’la yaptığı görüşmelerde Sovyetlerin miğfere katılma ihtimallerini ve miğfer devletleriyle Sovyetler arasında dünyanın nüfuz bölgelerine ayrılması görüşmelerinde Türkiye’de önemli bir yer tutmuş Almanya ile Sovyetler arasında pazarlığa konu olmuştur.⁶⁶³

Almanya - Sovyetler arasında yapılan pazarlıklarda Boğazlarla ilgili 1936 Montrö düzenlemesinin değiştirilmesi konusunda anlaşıldı. SSCB ayrıca Boğazlardan yalnız Sovyet gemilerinin serbestçe geçmesini, Boğazların diğer ülkelerin gemilerine kapalı olmasını, Boğazlarda kendisine üs verilmesini, SSCB’ye Boğazlar yoluyla gelebilecek bir saldırıdan korunmak için Bulgaristan’a garanti verilmesini istedi. Almanya’nın bunu müttefiki İtalya’ya sorması gerektiğini belirttiğinde Molotof ise kağıt üzerinde değil gerçek garanti istediklerini belirtti. Kısacası SSCB miğfere katılmaya razı olmadan önce Boğazlarda hava ve deniz üsleri talep ediyor, Almanya ise Sovyetleri işgale kadar oyalamak için konuyla ilgili İtalyan ve Bulgar görüşlerinin de alınması gerektiğini ileri sürüyordu.⁶⁶⁴ Ayrıca Sovyetler, 24 Kasım’da Almanlarla yaptıkları yazışmada Türkiye’nin İngiliz ittifakından ayrılması halinde toprak bütünlüğünün garanti edilmesini aksi halde askerî ve diplomatik tedbirle yola getirilmesini istediler.⁶⁶⁵

Bu talepleri Hitler çok fazla bulmuştu. Boğazların kontrolünü yada Bulgaristan’ı SSCB’ye bırakmak istemiyordu. Çünkü bu durum, Ortadoğu’da Almanların İngilizlere saldırmasına engel olacak ve güneyde Almanya’nın etrafını

⁶⁶¹ Sovyetlerle Naziler ilk kez Romanya konusunda sürtüştiler. Almanya ve İtalya Sovyetlerin Balkanlara yayılmasını istemiyorlardı. Sovyetler ise Balkanlara yayılan Almanya’nın kendi güvenlik bölgesine girdiğini ileri sürüyordu. Bu nedenle iki ülkenin çıkarları çatışmaya başlamıştır. Oran ve diğerleri, s. 431. Ayrıca Almanya’nın Japonya’ya da 23 Eylül 1940’da ittifaka alması, 27 Eylül’de Finlandiya ile anlaşması SSCB ile ilişkilerini bozmuştu. Burçak, 1946, a.g.e., s. 120.

⁶⁶² Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 384.

⁶⁶³ Yalçın ve diğerleri, II, a.g.e., s. 453. Bu konuda Hitler ile Molotof arasında 13 Kasım günü yapılan görüşme notları için Bkz. Hans – Adolf Jacobsen, *Kronoloji ve Belgelerde II. Dünya Savaşı*, (çev: Emekli kurmay Albay İbrahim Ulus), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 248 – 253. Ferudun Cemal Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri Ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968, s. 161 – 168.

⁶⁶⁴ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 432; Gürsel, a.g.e., s. 215.

⁶⁶⁵ Yalçın ve diğerleri, II, a.g.e., s. 453.

kuşatacaktı. Hitler, artık Sovyetlerle barışı bitirme zamanının geldiğini anlamış ve 18 Aralık 1940'da Sovyetleri işgal etme emrini. (Operation Barbarossa) vermişti.⁶⁶⁶

Sovyetler de bu arada Almanya ile olan ittifakın uzun ömürlü olmayacağını anlamıştı ve çıkacak bir savaşta Türkiye'nin durumunu önemli gördüğü için, Alman – Sovyet ilişkileri bozuldukça Türkiye'ye karşı izlediği politikayı değiştirme ihtiyacını anlamıştır. Zira 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın miğfere katılması, Almanya'nın Nisan ve Mayıs aylarında Balkanları istila etmesi ve Hitler'in Mart 1941'de Boğazlar üzerinde Sovyet isteklerinden Türkiye'yi haberdar etmesi⁶⁶⁷ üzerine, Sovyetler harekete geçme ihtiyacını duyarak Türkiye'ye dostça yaklaşmayı gerekli gördüler.⁶⁶⁸ Sonuçta Sovyetlerin ve Almanların Türkiye'yi işgal edecekleri söylentilerinin çıktığı bir ortamda, Sovyetler çok anlamlı bir çıkış yaparak 25 Mart 1941'de bir deklarasyon yayınlamaya Türkiye'nin endişelerini giderdiler. Bu deklarasyonda; Türkiye savaşa girmeğe mecbur kaldığı halde, Sovyetlerin Türkiye'nin müşkülâtından istifade etmeyeceğini, bu konuda yabancı basında çıkan haberlerin yalan olduğu, eğer Türkiye savaşa girerse, Sovyetlerin 1925 tarihli saldırmazlık anlaşmasına sadık kalarak tam bir tarafsızlık içinde olmasına güvenebileceğini bildirdiler.⁶⁶⁹

Sovyetleri Türkiye'ye 25 Mart 1941 Deklarasyonu ile garanti vermeye iten neden Balkanların Alman işgaline girmesini görmeleri, Türkiye'nin Alman hakimiyetine girmiş olan Bulgaristan'la 17 Şubat 1941'de saldırmazlık paktı yapması ve Bulgaristan'ın miğfere 1 Mart'ta katılmasından Rusların endişelenmesiydi. Ayrıca Ruslar, Türkiye'nin Almanlara karşı gösterdiği mukavemetin kendileri için önemini

⁶⁶⁶ Hale, a.g.e., s. 81.

⁶⁶⁷ Hitler, Türkiye üzerindeki Nazi – Sovyet pazarlığını, İnönü'nün Hitler'e gönderdiği mektubu vermeye giden Türk Büyükelçisi Hüsrev Gerede'ye 17 Mart 1941'de açıklamıştır. Türkiye, kendi üzerindeki Nazi – Sovyet pazarlığını böylece ilk kez resmi olarak öğrenmiş oldu. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 434. Hitler, bu açıklamasında Emir Erkilet'in aktardığına göre şöyle demişti: “Biz Boğazların bize rakip olacak üçüncü bir devletin elinde olmasını istemeyiz. Biz Boğazlarda daima Türkiye'nin bekçilik etmesine taraftarız...” Emir Erkilet, *Şark Cephesinde Gördüklerim*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943, s. 224. Ayrıca Bkz. Hüsrev Gerede, *Harp içinde Almanya (1939 – 1942)*, ABD Ajansı Yayınları, İstanbul 1994, s. 184 – 185'de aynı bilgiler vardır.

⁶⁶⁸ Sezer ve diğerleri, a.g.e., s.385. Ayrıca Türk-Sovyet münasebetleri hakkında bir değerlendirme için Bkz. Burhan Belge, “Sovyet-Türk Münasebetleri”, *II.Dünya Savaşı İle İlgili Radyo Konferansları*, Başnur Matbaası, Ankara. 1970, s.503.

⁶⁶⁹ *Ayin Tarihi*, No:88, Mart 1941, s. 49; Burçak, 1946, a.g.e., s. 122; Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 409, Erkin, 1968, a.g.e., s. 173. Bu beyanat dolayısıyla “Türkiye Hükümeti Sovyet Hükümetine en samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve “Sovyet Rusya'nın da böyle bir vaziyete duçar olduğu takdirde Türkiye'nin tam bitarafılığına güvenebileceğini bildirmiştir.” *Cumhuriyet*, 25 Mart 1941.

fark ederek ve 1939'daki Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile yaptıkları Moskova görüşmelerinin kötü hatıralarını silmek istiyorlardı.⁶⁷⁰

3.5.1.6. Türkiye Üzerinde Alman Baskıları

1941 yılı Martı sonunda Türk – Sovyet ilişkileri iyileşmeye giderken Ortadoğu'da gelişen yeni bir olay Almanya'nın Türkiye'ye baskı yapmasına yol açtı.⁶⁷¹ Bu olay Irak'ta 5 Nisan'da yapılan Alman yanlısı bir hükümet darbesiydi.⁶⁷² Yeni hükümetin İngiltere karşısında tutunabilmesi için Almanya'nın bu yardımı Türk topraklarından geçirerek ulaştırması gerekiyordu.⁶⁷³ Bu durum Almanya için Irak'ta etkin olmanın yanında, Vich Hükümetinin Suriye'de Almanya'ya bıraktığı üslere ulaşmak, İran ve Irak petrollerini denetimine almak ve daha sonra Süveyş'e uzanmak yada Basra yoluyla Hint okyanusundaki Japon güçleriyle doğrudan bağlantı sağlamak için iyi bir fırsattı.⁶⁷⁴

Almanya yukarıda sıralanan hedeflere ulaşmak için Türkiye'ye baskıda bulunmaya başladı. Öncelikli hedefleri Irak'a savaş malzemesini Türkiye'den geçirmek olan Almanlar, İnönü ve Saraçoğlu'yla 14 Mayıs 1941'de yaptıkları görüşmeden sonra "Savaş malzemesinin Irak'a geçirilmesi garanti gibi görülebilir" kanaatine varmışlardı.⁶⁷⁵ Alman Dışişleri Bakanı Ribentrop ise 17 Mayıs'ta Büyükelçileri Papen'e çektiği telgrafta; Türklerin İngiltere ve Fransa ile yaptığı anlaşmanın geçerliliğini kaybettiğinin anlatılmasını, Türkiye'nin İngiltere'den koparılmasını ve Türkiye ile resmî bir anlaşmaya varılmasıyla birlikte, silah ve savaş malzemenin sınırsız olarak bu ülkeden geçirilmesini sağlayacak gizli bir anlaşma yapılması talimatını

⁶⁷⁰ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 409; Gürsel, a.g.e., s. 215; Burçak, 1946, a.g.e., s. 122.

⁶⁷¹ Armaoğlu, a.g.e.

⁶⁷² Irak'ta, Raşit Ali Geylani liderliğindeki cunta, hükümeti devirip, Geylani'yi başbakan yaparak, kendilerine karşı harekete geçen İngilizlere karşı Almanlardan yardım istemişlerdir. Bkz. Hale, a.g.e., s. 82; Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 410; Yalçın ve diğerleri, II, a.g.e., s. 455.

⁶⁷³ Yalçın ve diğerleri, II, a.g.e., s. 455. Ayrıntı bilgi için Bkz. Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C. I, s. 556 – 573.

⁶⁷⁴ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 442.

⁶⁷⁵ Bkz. **Gizli pazarlıklar**, s. 156, Papen'den Ribentrop'a gönderilen 552 sayılı "Çok acele ve gizli" Telgraf.

verdi.⁶⁷⁶ Hatta Ribbentrop, Türklerle yapılan görüşmelerde “toprak tavizleri konusunda mümkün olduğu kadar az somut ifadeler kullanınız” diyordu.⁶⁷⁷

Türkiye bu teklife, 26 Mayıs 1941’de Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu vasıtasıyla verdiği cevapta; Türkiye’nin herhangi bir toprak talebi olmadığını, kendisinden Türk – İngiliz ittifakına aykırı bir istekte bulunulmamasını, gizli protokolün mümkün olmadığını, fakat Almanya’nın Türkiye’ye saldırmamayı taahhüt ederse,⁶⁷⁸ Türkiye’nin de Almanya’nın herhangi bir devletle yaptığı savaşta tarafsız kalmayı ve saldırmamayı taahhüt edebileceğini açıkladı.⁶⁷⁹

Türkiye’yi bu konuda Alman baskısından kurtaran gelişme 28 Mayıs’ta gerçekleşmiş; Türkiye’nin izlediği “oyalayıcı politika” nihayet beklenen sonucu vermiş ve İngiliz ordusu Bağdat’a girerek Ali Geylani yönetimini devirmiştir.⁶⁸⁰

Türkiye’yi rahatlatan bir diğer gelişme de Almanların 20 Mayıs’ta Ege Adaları ve Girit’i işgali oldu. Bu durum sonraları müttefiklerin Sovyetlerle işbirliği denemeleri sırasında Boğazların kullanılması ihtimalini ortadan kaldırmıştır.⁶⁸¹

3.5.1.7. Türk – Alman Saldırmazlık Paktı (18 Haziran 1941)

Irak’taki gelişmeler üzerine artık Almanya için Türkiye üzerinden savaş malzemesi geçirme konusunda ısrarın anlamı kalmamış fakat bu seferde Sovyetlere saldırmadan önce, Türkiye’nin tarafsızlığını sağlayarak Almanya’nın güney kanadını güvenceye alınması önem kazanmıştı. Ribbentrop 1 Haziran’da Vonpapen’e Türklere

⁶⁷⁶ Ribentrop, 17 Mayıs 1941 tarih ve 393 sayılı telgrafta, Türkiye’nin isteklerini yapmaya eğilimli olması halinde Edirne sınırında Türkiye lehine “ölçüsü belli bir değişiklik yapılması ve bir Ege adasının kendilerine verilmesi vaat edilebilir” diyordu. Bkz. **Gizli pazarlıklar...**, s. 158, Belge No: 3 ve 19 Mayıs 1941 tarih ve 405 sayılı 4. belge. Benzer öneriler aynı günlerde İngilizlere de yapılmıştır. Deringil, **a.g.e.**, s. 141.

⁶⁷⁷ Belge No: 6, 26 Mayıs 1941 ve 213 – R41, **Gizli pazarlıklar**, s. 164.

⁶⁷⁸ Bu tarihlerde (Mayıs 1941) Türkiye kamuoyunda İngiltere propagandası sonucunda, Almanların Irak ve Suriye’den sonra Türkiye’ye de saldıracağı yönünde haberler uyduruluyordu. Bkz. Doğan Avcıoğlu, **Millî Kurtuluş Tarihi**, C, IV, Dördüncü Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979, s. 1528.

⁶⁷⁹ Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 442.

⁶⁸⁰ Ali Geylani ve ailesi kaçarak önce İran’a sonra Türkiye’ye sığınarak İstanbul’a yerleşmiş ve daha sonraları Berlin’de bağlarını sürdürmüşlerdir. Geylani 1941 yılının Aralık ayında Alman ajanlarının yardımıyla Berlin’e kaçırılmıştır. Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C. I, s. 573.

⁶⁸¹ Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 442.

fazlaca resmî taahhütte bulunmadan siyasî bir anlaşma için görüşmelere yeniden başlanması talimatını verdi ve bir anlaşma taslağı gösterdi.⁶⁸²

Bu sırada Türkiye, Almanya ile yürütülen barış görüşmeleri hakkında İngiltere'yi sürekli haberdar ediyordu. Türkiye kapılarına kadar gelmiş olan Alman tehlikesini savuşturmanın Türkiye'nin olduğu kadar İngiltere'nin de yararına olacağını İngiliz elçisi Hugessen'e anlatmaya çalışıyordu. Böylece Türkiye, İngiltere'yi ön görülen Türk – Alman anlaşmasını bir olağanüstü önlem olduğuna ikna etmeye çalıştı. İngiltere'nin tereddütlerini gidermek için “Türk – İngiliz Anlaşması'nın” dokunulmazlığını vurguladı. Almanlarla yürütülen müzakerelerde Türkiye askerî teçhizat transiti konusunda çok kesin bir tavır aldı ki Ribbentrop bunu Türkiye'nin taraf değiştirişi olarak yorumluyordu.⁶⁸³ Fakat Ribbentrop Türk – Alman anlaşmasının metninde Türk – İngiliz antlaşmasından hiçbir biçimde söz edilmemesi için diretiyordu. “Yüksekten atmaya” eğilimli Ribbentrop'a göre “Türkiye'yi yönetenlerin” Almanya'nın Türkiye'yi birkaç haftada haritadan silebileceği konusunda kuşkuları kalmamalıydı”⁶⁸⁴

Bu arada İngilizler, Türkiye'nin Almanya safına kayabileceğinden endişelendiklerinden ABD'yi devreye sokarak, böyle bir durumda Türkiye'nin Ödünç Verme Ve Kiralama Yasası'ndan yararlanamayacağını söylediler. İngilizler öngörülen Türk – Alman antlaşmasını önleyemeyeceklerini anlayınca, anlaşmaya Türkiye'nin İngiltere ile ittifakına zarar getirmeyeceği yolunda bir kayıt konulmasını istediler. Türkiye'de zaten öyle yaptığı gibi üçüncü bir tarafın saldırısına uğrarsa (SSCB) İngiltere'den yardım isteme konularında ısrarcı davrandı.⁶⁸⁵ Türkiye'nin direncini ve kararlılığını kıramayacağını anlayan Almanya zaten Iraktaki olaylar yüzünden 15 Mayıs

⁶⁸² İki maddeden ve ikide gizli protokolden oluşan bu taslakta “Reich Hükümeti barışın sonuçlanmasında Türkiye'nin Edirne sınırlarındaki düzenlemelere ilişkin dileklerini mümkün olduğu ölçüde dikkate alacaktır” deniliyordu. *A.g.e.*, s. 443.

⁶⁸³ Alman Dışişleri Bakanı'nın bu görüşü, Papen'de şu tepkiyi getirmiştir: “Türkiye'nin bizimle İngiltere arasında pazaryerinde bir alıcı gibi gidip geldiği görüşü yanlıştır... Türk Hükümetinin bizim önereceğimiz bir iki ada ve İngilizlerin önereceği Suriye hududundaki ufak tefek tadilat uğruna saygınlığını kurban edeceği görüşü son derece hatalıdır.” Deringil, *a.g.e.*, s. 142.

⁶⁸⁴ *A.g.e.*, Ribbentrop 9 Haziran tarih ve 526 sayılı telgrafta Papen'e şöyle diyordu: “... Türk Hükümeti şunu kesin olarak anlamalıdır ki, dolaysız yolla bile olsa Almanya'dan bir ölüm kalım savaşına girdiği İngiltere ile işbirliği yapması, Türkiye'yi Almanya'nın düşmanları arasına alacaktır...” Bkz. *Gizli Pazarlıklar*, Belge No: 6, s. 166.

⁶⁸⁵ Oran ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 444.

1941 olarak açıklanan Sovyetlere saldırıyı geciktirmişti. Daha fazla kaybedecek zamanı olmadığı için Almanya artık antlaşma yapmak istiyordu.⁶⁸⁶

Türk – Alman Saldırmazlık Paktı 18 Haziran 1941’de Ankara’da imzalandı.⁶⁸⁷ On yıl süreli olan bu anlaşma,⁶⁸⁸ TBMM’de 25 Haziran 1941’de onaylanacak yürürlüğe girmiştir. Anlaşma TBMM’de görüşülürken söz alan Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu uzun bir izahatta bulunarak şöyle demişti:

4 Mayıs tarihinde de Hitler Reichtağda söylediği bir nutukta Türkiye için, Türk devlet adamları için güzel ve güzel olduğu kadarda doğru mütalaalar yürüttü ve hükümler verdi. Kalplere ve vicdanlara hitap etmesini pekiyi bilen Hitler, bu açık söylenen mütelea ve hükümleri ile Türk milletinin ve Türk çocuğunun kalbini harekete geçirdi. Böylece planı çizilmiş ve temeli atılmış olan Alman – Türk dostluk binasının inşası için çalışma sırası kalfalara ve amelelere gelmişti... işte böylece ve sadece doğru yoldan yürüyerek bugün huzuruza çıkan esere vasil olduk.⁶⁸⁹

Türk – Alman Dostluk Antlaşmasına göre şu hükümler kararlaştırıldı:

Madde 1: Türkiye ile Almanya topraklarının bütünlüğüne karşılıklı olarak saygı göstermeyi ve doğrudan yada dolaylı olarak, birbirlerine karşı her türlü harekattan kaçınmayı yükümlenirler.

Madde 2: Türkiye ile Almanya ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunmayı yükümlenirler.

⁶⁸⁶ Yalçın ve diğerleri, a.g.e., s. 455.

⁶⁸⁷ Anlaşmanın gerekçesi girişte şöyle açıklanmıştır: “Türkiye Cumhuriyeti ile Alman Reich’i arasındaki ilişkileri kararlılık güven ve samimiyet esasına dayandırmak arzusuyla ve her birinin bugünkü mevcut taahhütleri itiraz kaydı tahtında bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdir...” Bkz. Gerede, Harp içinde, s. 212; Burçak, 1946, s. 127; Soysal, a.g.e., s. 639; **Vatan**, 19 Haziran 1941.

⁶⁸⁸ Türk Alman Paktı’nın metni için Bkz. Düstur 3 tertip cilt 22, s. 1355, Soysal, a.g.e., s. 639, Ayrıca Bkz. Kazım Karabekir, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Emre Yayınları İstanbul 2001, s.89-91; TBMM Z.C, Devre VI, C:1, İ: 69, 25.6.1941, 1. Celse; **Cumhuriyet, Vatan**, 19 Haziran 1941.

⁶⁸⁹ TBMM, T.D, Devre VI, İ: 2,Celse 1, s.sayısı 283. Ayrıca Bkz.RG.Sayı:4839, Kanun No:4072, 2 Temmuz 1941.

Madde 3: İmzası günü yürürlüğe girecek olan bu antlaşma 10 yıl süre için geçerlidir. Bağlı taraflar, antlaşmanın süresinin uzatılması konusunu zamanı gelince kararlaştıracaklardır.⁶⁹⁰

Türkiye bu antlaşma ile, 1939 tarihli Türk – İngiliz – Fransız ittifakı ile kaybetmiş olduğu tarafsız konumuna geri dönmüştür.⁶⁹¹ Hatırlanacağı gibi Türkiye, savaşın başında “savaş dışı” olduğu açıklamış, Türk basını da bu durumu vurgulamaya özen göstermişti. Aynı basın Türk – Alman Paktı’ndan sonra ise Türkiye’nin “bitaraf” olarak söz etmesi dikkat çekicidir.⁶⁹² Nitekim Ahmet Emin Yalman bunu şöyle dile getirmektedir: “Türkiye, bugünkü harbin hiçbir devresinde bir tecavüz siyaseti izlemeyi aklından geçirmemiş ve kendi toprakları etrafındaki ihtilaflarda fiili bitarafıktan hiç ayrılmamıştır. Aynı bitaraflığa pek olarak devam edecektir.”⁶⁹³ Ahmet Şükrü Esmer ise, Türkiye’nin, İngiltere’nin müttefiki Almanya’nın dostu olduğunu ve bu iki devletin aleyhine yönelik harekate alet olmayacağını açıklıyordu.⁶⁹⁴

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi iktidarın basına çizdiği yol; sadece 1941 tarihli Türk – Alman anlaşmasının desteklenmesi değil, aynı zamanda Türkiye’nin müttefiklerle ilişkilerinde bir değişiklik olamayacağını iç ve dış kamuoyuna anlatılması da basına ana tema olarak telkin edilmiştir.⁶⁹⁵

Türk – Alman Dostluk Paktı, basının “müttefiklerimizle de bağımız sürecektir” şeklinde yayınlarına rağmen, İngiltere’nin hoşuna gitmedi. İngiltere’yi destekleyen ABD’de memnuniyetsizliğini belli ederek Türkiye’ye yeni başlayan

⁶⁹⁰ Soysal, a.g.e., s. 639; Oran ve diğerleri, a.g.e., s.444; Gerede, a.g.e., a.g.e., 212; Karabekir, a.g.e., s. 89. Bu antlaşma 10 yıllık süresi dolmadan tarihe karışacaktır. Çünkü II. Dünya savaşının sonlarına doğru Türkiye önce müttefik önerisi üzerine Almanya ile 2 Ağustos 1944’de siyasal ve ekonomik ilişkilerini kesmiş, sonrada BM’ye katılabilmek için 23 Ağustos 1945’de Almanya’ya savaş ilan etmiştir. Soysal, a.g.e., s. 638.

⁶⁹¹ Tevfik Rüştü Aras’ ta bu görüşte olup, ona göre “İkinci Dünya savaşına karışmaktan ancak Atatürk’ün yoluna (tarafsızlık) dönerek kurtulmuştuk”, Akt Ekinci, a.g.e., s. 169.

⁶⁹² Deringil, a.g.e., s. 144. Bkz. F. Rıfki Atay, *Ulus*, 19 Haziran 1941; Yunus Nadi, *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1941. Zaten Türk basını ile Radyosunun anlaşmaya sıcak ilgi göstermesini Saraçoğlu Almanlara taahhüt etmişti. Bkz. *Gizli Pazarlıklar*, 17 Haziran 1941 tarih ve 741 sayılı, 9 No’lu belge, s. 173.

⁶⁹³ A. Emin yalman, “Türk – Alman Muahedesinin Anlamı”, *Vatan*, 19 Haziran 1941.

⁶⁹⁴ A. Şükrü Esmer, “Türk – Alman Dostluğu” *Ulus*, 20 Haziran 1941.

⁶⁹⁵ Güvenir, a.g.e., s. 162. Nitekim paktın imzalanmasından sonra bu rotaya uygun yayın yapmayan *Tasfir-i Efkâr* gazetesi 15 gün süre ile kapatılmıştır. A.g.e.

“Ödünç Verme – Kiralama” yardımlarını kesti.⁶⁹⁶ Daha sonra bu yardım İngiltere’nin aracılığıyla daha az olarak tekrar başlamıştır. Fakat kısa bir süre de olsa yardım kesilmesi, Türkiye’nin taraflardan sadece birine güvenerek ayakta kalamayacağını, taraflar arasında “denge politikası” izleyerek savaştan uzak durması gerektiğini ortaya koydu.⁶⁹⁷

Bu sırada, Türk – Alman anlaşmasıyla güney kanadını sağlama alan Almanya’nın 21 Haziran 1941’de Sovyetlere saldırmasıyla Türkiye derin bir nefes almıştı. Çünkü tedirgin olduğu iki büyük güç birbirlerine girmişlerdi.

3.5.2. Alman – Sovyet Savaşı Döneminde Türkiye

3.5.2.1. Türkiye – Almanya Anlaşması Sonrası Olaylar

Almanya’nın Türkiye ile paktı imzalamasından dört gün sonra, Sovyetlere saldırması üzerine Türkiye kamuoyu Almanya’yı desteklemiş basında bu yönde yazılar çıkmıştır.⁶⁹⁸ Fakat buna rağmen Almanya Türkiye’yi kendi yanına çekmek için gerekli teşebbüs ve baskıyı yapmakta sakınca görmedi. Bu baskıda kullandığı vasıtalar; Kasım 1940’taki Hitler-Molotov görüşmelerindeki Boğazlarla ilgili Rus isteklerinin açıklanması, Türkiye’deki “Turancı” akımların teşviki⁶⁹⁹ ve ellerinde tuttıkları bazı Ege Adalarını Türkiye’ye vermeyi teklif etme şeklinde zuhur etti.⁷⁰⁰

Bu arada Türk – Alman Paktı’nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Refah adında bir Türk gemisi, milliyeti belirlenemeyen bir denizaltı saldırısı sonucu batırılmış,

⁶⁹⁶ Edip Şahsuvaroğlu, *İkinci Dünya Savaşı Anıları*, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul 2002, s.33; Soysal, a.g.e., 637; Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 410.

⁶⁹⁷ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 445.

⁶⁹⁸ Örneğin, F. Rıfki Atay, savaşın sebepleriyle ilgili Hitler’in uzun beyanamesine atıfta bulunarak onu destekliyordu. Bkz. “Almanya ile Sovyetler arasında” *Ulus*, 23 Haziran 1941. Bir başka başyazar A. E. Yalman ise Hitler’in realist bir insan olduğu ve... insanlığın Bolşevikliğe karşı bayraktarı sıfatını takındığından söz ediyordu. Bkz. A. Emin, “Alman – Rus Harbi” *Vatan*, 23 Haziran 1941. E. Erkilet’te, Alman taarruzunu “Bolşevikliğe karşı girişilen bir haçlı seferine benzetmişti.” Bkz. Emin Erkilet, “Yeni bir Haçlı seferi”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1941.

⁶⁹⁹ Turancılık meselesi 4. bölümde ayrıca ele alınacaktır.

⁷⁰⁰ Armaoğlu, *20.YY Siyasî Tarihi*, s. 411.

bu olayda yüzden fazla Türk vatandaşı hayatı kaybetmişti.⁷⁰¹ Aynı günlerde Selahattin Eyyubi'nin Şam'da bulunan türbesi bombalanmış bu olayda Almanlar İngilizleri, İngilizler Almanları suçlamışlardı.⁷⁰² Neticede olayın bir provokasyon olduğu açıktı.

Almanya ile Türkiye'nin arasını açmaya yönelik bir diğer olayda 24 Şubat 1942'de Ankara da Alman elçisi Vonpapen'e yapılan bombalı suikast olayıdır.⁷⁰³ Papen'in yara almadan kurtulduğu bu olayla ilgili, yapılan araştırmalar bunu Sovyetlerin düzenlediğini işaret etti ve suikast azmettiricisi iki Sovyet vatandaşı yakalanarak 16 yıl 8 ay hapse mahkum edildi.⁷⁰⁴

Türk kamuoyunda oluşan yukarıda sözünü ettiğimiz Alman yanlısı havaya rağmen Türkiye'nin savaşa katılmaya hiç niyeti yoktu.⁷⁰⁵ 8 Temmuz 1942'de vefat eden Başbakan Refik Saydam'ın yerine geçen Saraçoğlu, 27 Ağustos 1942'de Vonpapen ile yaptığı görüşmede; "Bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir defa ortaya çıkabileceğin, fakat bir başvekil olarak Türkiye'nin mutlak bir tarafsızlık izlemesinin şart olduğunu" bildiriyordu.⁷⁰⁶ Türkiye'nin mukavemetini kıramayan Almanya bu devleti kendi yanına çekme çabalarından 1942 yılı sonunda vazgeçti.⁷⁰⁷

Bu arada Türk – Alman Paktından sonraki dönemde müttefiklerle Türkiye ile ilişkilerini olumsuz etkileyen bir ekonomik sorun ortaya çıkmıştır. Bu sorun Türkiye'nin krom satışı sorunudur. Türkiye 1939 yılında İngiltere ile imzaladığı anlaşmaya göre 1942 sonuna kadar tüm kromunu İngiltere'ye vermeyi yükümlenmişti. Anlaşma hükümlerine göre bu süre daha da uzatılabilirdi. Ancak, Almanya ile saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra, Almanya'nın da Türkiye'den krom istemesi üzerine 9 Ekim 1941'de İngiltere'nin engellemek istemesine rağmen Almanya

⁷⁰¹ Refah adlı şilebin görevi Türkiye'nin daha önce İngiltere'den ısmarladığı dört deniz altı ile dört uçak filosunu teslim almaktır. Gemi'de 19 deniz subayı, 63 astsubay ve erbaş ile 68 er, 1 havacı subay, 20 havacı öğrenci ve 23 mürettebat bulunuyordu. Gemi Mısır'ın Port Sait limanına ulaşacaktı. Ancak 23 Haziran 1941 günü Kıbrıs'ın 10 mil doğusunda bir denizaltı saldırısı sonucu battı, sadece 32 kişi kurtuldu. Millî savunma Bakanı saffet Arıkan ve Ulaştırma Bakanı Kerim İncedayı görevlerinden ayırdılar. Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.36.

⁷⁰² Ahmet Emin Yalman, "Refah Vapuru Faciası" *Vatan*, 28 Haziran 1941.

⁷⁰³ *İkdam*, 25 Şubat 1942.

⁷⁰⁴ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 449.

⁷⁰⁵ A.g.e.

⁷⁰⁶ Gürsel, a.g.e., s. 217; Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 411; Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 449; Avcioğlu, *Millî Kurtuluş... C. IV*, s. 1534.

⁷⁰⁷ Armaoğlu, *20.YY Siyasî Tarihi*, s. 411.

ile krom satışı anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye kromunun 90bin tonu 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya satılması kararlaştırıldı.⁷⁰⁸ Böylece Türkiye siyasette olduğu gibi ticaretle de “Türk diplomasisi, mihver devletleriyle müttefikleri birbirlerine karşı koz olarak oynamayı sürdürüyordu.”⁷⁰⁹

Krom antlaşmasına İngiltere pek fazla tepki göstermemeyi tercih etmişse de, bu anlaşma ABD'yi kızdırmıştır. Bu nedenle ABD Türkiye'ye yardımı kesmiştir. Fakat ABD'nin tavrı Pearl Harbor baskınından dört gün önce değişmiş, 3 Aralık 1941'de Roosevelt, Türkiye'nin savunmasını ülkesi için önemli ilan ederek, Türkiye'ye “Ödünç Verme ve Kiralama Yasası”ndan yeniden yararlanma hakkını tanıdı.⁷¹⁰

Sonuç olarak Türk – Alman Paktı sonrasında Türkiye bir yandan Alman baskılarına, bir yandan da müttefik tepkilerine maruz kalmıştı.

3.5.2.2. Alman Üstünlüğü Döneminde Türkiye Üzerinde Müttefik Baskıları

22 Haziran 1941'de Almanya'nın Sovyetlere savaş açması Türk diplomasisi için yeni bir tehlike doğuruyordu. Türkiye'yi yönetenler, bu noktadan başlayarak, İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi⁷¹¹ Sovyetlere Boğazlar ve diğer Türk toprakları üzerinden taviz verebileceğinden korkmaya başladılar.⁷¹² Ancak bu noktada, Türkiye'nin olası endişelerini gidermek için her iki ülke 10 Ağustos 1941'de aynı kapsamda birer notayı Türkiye'ye iletiler. Notalarda iki ülkenin Montreux'e bağlılıkları teyit ediliyor ve SSCB'nin Boğazlar konusunda hiçbir talebi olmadığı konusunda güvence veriliyordu. Ayrıca her iki ülke, Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda her türlü yardımı yapmayı garanti ediyorlardı.⁷¹³ Ancak

⁷⁰⁸ Gürel, a.g.m., s. 534. Anlaşma 9 İkteşrin 1941'de 3970 sayılı kanuna göre meriyete girmiştir. **Akşam**, 16 Ekim 1941.

⁷⁰⁹ Uçarol, a.g.e., s. 644.

⁷¹⁰ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 447, Gürel, a.g.m., s. 534, **Ayın Tarihi**, No 97, Aralık 1941, s. 37.

⁷¹¹ Hatırlanacağı gibi I. Dünya savaşı sürerken itilaf devletleri Rusya'yı yanlarında tutabilmek için 10 Nisan 1945 tarihli “Boğazlar” gizli anlaşmayla, Boğazları ve Marmara kıyılarını Ruslara vaat etmişlerdi.

⁷¹² Gürel, a.g.m., s. 533.

⁷¹³ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 447. Sezer ve diğerleri, a.g.e., s. 385, Erkin, a.g.e., s. 184. Hatta Ruslar, 1940 Kasım ayında Boğazlar hakkındaki Molotof Hitler konuşmalarının Berlin tarafından izah şeklini her fırsatta reddeden tekzipler yayınlamada itina göstermişlerdi. Bkz. Erkin, a.g.e. Ruslar, Hitler'in Boğazlarla ilgili Rus isteklerini açıklamasını yalanlayarak “menfur bir iddia” şeklinde tepki gösterdiler. **Vatan**, 18 Haziran 1941.

daha önceki dönemde Sovyetlerin Türkiye'ye tavrı Sovyetlere güvenilmeyeceğini gösteriyordu. Bu dönemde müttefikler Türkiye'ye karşı politikaları Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesini sağlamaya çalışmışlardır.⁷¹⁴

23 Kasım 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanı Eden ile Sovyet lideri Stalin arasında Moskova'da görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde Stalin, Türkiye'ye Ege'de bazı adalar ile Oniki Ada'yı ve Bulgaristan ile Kuzey Suriye'de de bazı yerlerin verilmesini teklif etti.⁷¹⁵ Bunun Türkiye için anlamı, Stalin'in durup dururken Türkiye'ye bazı toprakların verilmesini önerdiğine göre, buna karşılık olarak Türkiye'den Boğazları isteyecekti.⁷¹⁶ Neyse ki bu yönde Türkiye'ye bir istek 1942 yılında gelmedi.

1942 yılı Türkiye için zor bir yıl olup savaş malzemesi durumunda yeterli bir gelişme olmadı. Üstelik "tarafsız" durumunu sürdürmek de zorlaşmaktaydı.⁷¹⁷ Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1942'de TBMM'nin 6. dönem 4. yasama yılını açış konuşmasında; "Büyük Millet Meclisi takdir eder ki gittikçe şiddetlenen düşmanlık havası içinde, her gün sinirlenen taraflar ortasında, tarafsızlık politikası yürütmek, hükümet için çok yorucu olmaktadır." diyordu.⁷¹⁸ Üstelik Sovyetler 1942 Kasım'ında Alman ilerlemesi Stalingrad'da durdurup savaşta üstün bir duruma geçtikten sonra, Türkiye üzerinde Sovyet ve müttefik baskıları giderek sertleşmeye başlamıştı. Nitekim Churchill'in 24 Kasım 1942'de Stalin'e yazdığı ve "Türkiye'yi baharda bizim yanımızda savaşa sokmak için yoğun bir biçimde çaba harcamalıyız"⁷¹⁹ şeklindeki mesajına 27 Kasım'da cevap veren Stalin, "Türkiye'yi bizim yanımızda baharda savaşa sokmak için her şeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Başkan Roosevelt ve size katılıyorum.." diyordu.⁷²⁰ Özetle söylemek gerekirse Stalingrad zaferi Türk - Sovyet ilişkilerinde dönüm noktası olacak ve 1943'ten itibaren Sovyetler Türkiye'ye karşı sert

⁷¹⁴ İngiltere, Başbakanı Churchill, 4 Eylül 1941'de Stalin'e yazdığı mektupta "Balkanlarda Türkiye'nin yardımı olmaksızın ikinci bir cephenin oluşturulmasına hiç olasılık yoktur..." diyordu. **Gizli Pazarlıklar**, Belge s. 22/ no:11, s. 73. Yine Churchill Stalin'e yazdığı 19 Eylül 1941 tarihli mesajında: "Güneyde büyük ödül Türkiye'dir. Eğer Türkiye kazanabilirse, bir diğer kuvvetli ordu elde mevcut olacaktır..." diyordu. Bkz. **A.g.e.**, Belge No:s. 25/ No.13, s. 76.

⁷¹⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s. 641.

⁷¹⁶ Türkiye'nin bu konudaki endişesi, İngiliz - Sovyet ittifakının 12 Mayıs 1942'de imzalanması ve metnin açıklanmasıyla azalmış fakat 1942 yılı sonunda tekrar artmıştır. Sander, **a.g.e.**, s. 153.

⁷¹⁷ Sander, **a.g.e.**, s. 153.

⁷¹⁸ **İnönü'nün Konuşmaları**, C. II, s. 32.

⁷¹⁹ **Gizli Pazarlıklar**, Belge no: ss. 78/88, s. 94.

⁷²⁰ **A.g.e.**, Belge s. 80/ No. 89, s. 97.

bir durum alacaklar ve bu durum savaşın sonunda gerçek bir Sovyet tehdidi olarak görülecektir.⁷²¹

Savaş sırasında müttefikler arası konferanslarda Türkiye'nin savaşa katılması hemen hemen her konferansta söz konusu olmuştur.

3.5.3. Konferanslarda Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

3.5.3.1. Adana Konferansı (30 – 31 Ocak 1943)

Daha önce belirtildiği üzere,⁷²² müttefikler 1943 yılı başlarında savaşın akışını lehlerine çevirmeye başladılar. Kuzey Afrika çıkarmasını gerçekleştirdiler, Almanlar Stalingrad'da da yendiler. Müttefikler bunun üzerine 1943 yılı 14 – 24 Ocak tarihlerinde Kazablanka Konferansını topladılar.⁷²³ Burada Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin de katılımıyla bir Balkan cephesinin açılmasına karar vermeleri üzerine, Türklerle görüşme işi Churchill'e verildi.⁷²⁴

Churchill'in görüşme isteğini Türkiye'nin kabul etmesi üzerine, 30 ve 31 Ocak 1943 günlerinde Adana'nın Yenice İstasyonunda Cumhurbaşkanlığı treninde bir toplantı yapıldı.⁷²⁵ Toplantının Türkiye'ye iletilen konusu "Türkiye'nin modern silahlarla güçlendirme yollarını araştırmak ve bu ülkenin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek" idi.⁷²⁶ Nitekim bu görüşmelerde, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri sıfatıyla bulunan Ferudun Cemal Erkin'in yazdığına göre; Churchill'i

⁷²¹ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 412.

⁷²² Bkz. Bölüm 3.4.1, 134 No'lu dipnot.

⁷²³ Uçarol, a.g.e., s. 645; Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri...* s. 187.

⁷²⁴ Armaoğlu, *20 Yüzyıl...*, s. 412. Churchill, burada Türkiye'yi savaşa sokmak için, Türkiye'ye karşı Rus korkusunun kullanılacağını açıkladı. Roosevelt'in temsilcisi Harry Hopkins'in yazdığına göre "Türkiye savaşta kaçınan inatçı tutumunu değiştirmedikçe, Churchill, Boğazlar konusunda Rusya'yı kontrol etmeyeceği tehdidini savurmuştur." Bkz. Avcioğlu, *Millî Kurtuluş...*, C. IV, s. 1543.

⁷²⁵ Kazablanka ve Adana görüşmeleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Weisband, a.g.e., s. 105 – 132. İzzet Öztoprak, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü*, TTK Basımevi, Ankara 1999. Gürün, a.g.e., C.III, s. 309-319 ve 381 – 400. *Gizli Pazarlıklar*, s. 99 – 112, A. Haluk Ülman, *Türk – Amerikan Diplomatik Münasebetleri, ikinci Cihan savaşında Truman Doktrinine kadar (1939 – 1947)*, A. Ü. S. B. F, Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961, s. 37 – 42, Ali Güler, "II. Dünya Savaşı sırasındaki konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile İlgili Müttefik Teşebbüsleri", <http://www.kho.edu.tr/bilim/dergisi/doc/199-bilder6.doc>(18.02.2005).

⁷²⁶ Uçarol, a.g.e., s. 645. Churchill Türkiye ile görüşme talebinin nedenini Stalin'e çektiği 27 Ocak 1943 tarihli çok gizli ve kişisel mesajında böyle açıklamıştır. Bkz. *Gizli Pazarlıklar*, Belge s. 88/ No: 105, s. 99.

havaalanında karşılayan Başbakan Saraçoğlu ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun ellerini sıkarken:

“Türkiye’ye bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaçlarınızı incelemek için geldim” sözleriyle ziyaretinin amacını derhal belirtmiştir.⁷²⁷

Adana görüşmelerinde Türkiye’yi Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu, Genelkurmaybaşkanı Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu temsil etmişken İngiltere’yi Başbakan W. Churchill ile Büyükelçi H. Knachbull – Hugessen başkanlığında heyetler temsil etti.⁷²⁸

Adana görüşmelerinin mahiyeti hakkında bilgi ve yorumlar farklıdır. Bunda görüşmelerin zabitlerinin yayınlanmamış olması etkilidir.⁷²⁹ Bazı araştırmacılar İngiltere’nin Türkiye’nin savaşa girmesini zorladığını ileri sürerken, bazıları da aksini ileri sürmüştür.

Fahir Armaoğlu’na göre Churchill, bu görüşmede Türkiye’nin en geç 1943 yılı sonuna kadar savaşa girmesini istemiştir. Buna karşılık Türk yetkililer şu iki nokta üzerinde durmuşlardır: Türkiye Sovyet Rusya’dan emin değildir ve ondan çekinmektedir. Ruslar, Almanya’nın yenilmesi üzerine Avrupa’da egemen duruma gelecektir. Türkiye’nin savaşa katılması için, ordusunun malzeme kuvvetlendirilmesi gerekir.

Churchill, birinci noktaya verdiği cevapta, Rusya’nın değiştiğini, savaş sonrasında kurulacak BM teşkilatının Türkiye’yi koruyacağını belirtti. İkinci noktaya verdiği cevapta ise ABD ile İngiltere’nin Türkiye’ye gerekli yardımı yapacağını yardım listelerini hazırlamalarını söyledi. Saraçoğlu ise, Churchill’e Türkiye’nin fiili garanti

⁷²⁷ Ferudun Cemal Erkin, *Dışişlerinde Otuz Dört Yıl, Olaylar – Yorumlar*, T. T. K. Yay, Ankara 1980, s.137; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri...*,s.193, Erkin yazdığı her iki hatıratında da Churchill’in Türkiye’yi savaşa sokmak için geldiği iddialarını kesin bir dille yalanlamaktadır. Hatta Edward Weisband’ın “İnönü’nün Dış Politikası” adlı eserinde yer yer olaylara ve gerçeğe uymayan hikaye ve yorumlarda bulunduğunu, Weisband’ın kendisiyle görüşüğünü söylemesine rağmen (Bkz. Sözü edilen eserin aynı fakat değişik adla basımı olan, Weisband, 2. Dünya Savaşı ve Türkiye, s. 118, dipnot 47) böyle bir görüşmeyi ve ismi hatırlamadığını yazmaktadır. Bkz. Erkin, *Dışişlerinde...*, s. 136..

⁷²⁸ *Ulus*, 2 Şubat 1943, Gürün, a.g.e., C.III, s. 389.

⁷²⁹ Gürün, “Bütün mülakat ve toplantı zabitlerini ihtiva eden Dışişleri yayınında Adana konuşmaları ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.” demektedir. A.g.e., , s.C.III, s.391.

istediğini, Avrupa'nın Slavlarla dolu olduğunu ve Almanya'nın yenilmesi halinde bunların komünistleşeceğini söylemiştir.⁷³⁰

Adana görüşmeleriyle ilgili ikinci görüş sahiplerine göre İngiltere'nin öncelikli hedefi Türkiye'nin askerî açıdan eksiklerini gidermek ve böylece savaşa hazır hale getirmektir. Hazır olmayan bir Türkiye'nin zaten Almanlara yenilip İngilizleri Ortadoğu'da daha zor bırakacağıdır. Ayrıca İngiltere'nin bir amacı Rus endişeleri konusunda Türkiye'ye güvence vermektir. Bu iki amaç sağlanırsa, zaten Türkiye'nin ileri sürdüğü argümanlar geçersiz kalacaktı. Nitekim Cemil Koçak'da bu kanaatte olup bunu şöyle ifade etmektedir. "Aslında Churchill'in amacı, Türkiye'nin savaşa katılmamak için ortaya koyduğu yetersiz askerî donanım ve Sovyet tehdidi gibi gerekçeleri temelsiz bırakmaktır."⁷³¹ Gerçekten, Churchill 11 Şubat 1943 günü Avam kamarasında yaptığı konuşmasında "...Adana Konferansında, Türkiye'den bu silahlanma işinin tanziminden başka bir şey istemediğini" belirtir.⁷³²

Kanaatimize göre, İngiltere'nin amacı Türkiye'nin savaşa müttefiklerin yanında girmesini istemekle beraber; Adana görüşmelerinde, öncelikle Türkiye'ye askerî yardımlar sağlamak ve Sovyetlere karşı güvenceler vermekle "savaşa hazırlamaktır"

Adana görüşmelerinde İngiltere'nin, Romen petrollerini bombalama için Türkiye'den hava üslerini kullanma isteği Almanya'nın hava kuvvetlerinin saldırısına uğramak endişesiyle kabul edilmedi. Ancak Türkiye'ye yapılacak müttefik askerî yardımı konusunda anlaşılmiş, İngilizlere Türk ordusunun modernizasyonu için çok geniş bir liste verilmişti. "Adana listesi" olarak anılan bu liste ki malzemenin

⁷³⁰ Armaoğlu, 20.YY..., s. 412. Benzer görüşler için Bkz. Yalçın ve diğerleri, II, a.g.e., s. 458; Aydemir, İkinci Adam, C.2, s. 259; Sander ve diğerleri, a.g.e., s. 45; Cengiz Cırım, "II. Dünya Savaşında Türkiye...", http://www.Lidya Hacettepe.Edu.tr/2.dünya_savaşı.htm. 25. 03.2005

⁷³¹ Cemil Koçak, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938 – 1945), C. II, İletişim Yayınları, Ankara 1996, s. 151. Bu yönde görüşler için Bkz. Burçak, Moskova görüşmeleri, s. 141 – 143; Erkin, Türk – Sovyet ..., s. 193; Erkin, Dışişlerinde..., s.137. Daha öncede belirtildiği gibi görüşmelerde Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri olarak resmi göreviyle katılan Ferudun Cemal Erkin aksi yönde görüşleri, yani İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa girmesi için baskı yaptığı, böyle bir vaadi Türkiye'den beklediği yolunda görüşleri kesin bir ifade ile tektip etmektedir. Bkz. Erkin, Türk – Sovyet..., s. 193.

⁷³² Burçak, Moskova görüşmeleri, s. 142. Churchill, Stalin'e çektiği telgrafta da "Bizim yanımda savaşa girmeleri için hiçbir kesin taahhüt veya vaade bulunmalarını rica etmiş değilim...", demektedir. Bkz. Gizli Pazarlıklar, 1 Şubat 1943 tarih ve Belge s. 90/ no 109, s. 100.

Türkiye'ye ulaştırılması aylarca hatta yıllarca sürebilirdi.⁷³³ Bu durumda Türkiye'nin savaştan uzak kalmasını kolaylaştırıcı bir faktör olmuştur.

Adana Konferansı'ndan sonra İngilizlerin aracılığıyla Türk – Rus yakınlaşması sağlanmaya çalışıldı.⁷³⁴ Türkiye, Sovyetlerle ilişkilerini Türk – İngiliz ittifakı çerçevesinden geliştirmek isterken, Sovyetler bu çerçevenin dışında bir Türk – Sovyet ilişkisi düşündüklerini belirttiler. Türkiye de Sovyetlerin bu isteğine yanaşmadı. Bu surette Adana konferansı, savaş içinde Türk dış siyasetini etkileyen gelişmelere yol açan bir dönüm noktası oluşturdu.⁷³⁵

Adana Konferansı'na Türk basını da gerekli ilgiyi gösterdi. Görüşmeyle ilgili resmî tebliğ⁷³⁶ gazetelerde neşredilmiş, haber ve yorumlara gazetelerde yer verilmiştir. Türk gazeteleri, iktidarın talimatı doğrultusunda, Almanya'yı ürkütmek için, Adana Konferansı'nda Türkiye'nin savaşa girmesi konusunun görüşülmediğini, Türk dış politikasında bir değişiklik olmayacağını anlatma gayretinde olmuşlardır.⁷³⁷ Örneğin, Hüseyin Cahit Yalçın, "sarih surette anlaşıldığına göre İngiliz Başvekili memleketimize bazı memleketlerde telkin edildiği gibi, Türk politikasını değiştirmek yahut Türk diplomasi üzerinde baskı yapmak fikriyle gelmiş değildir"⁷³⁸ şeklinde yazmıştır. Vakıf gazetesinden Asım Us ise Adana görüşmesinden sonra Türk dış politikasında bir değişiklik beklentisinin yanlış olduğu, Türkiye'nin 1943 yılı sonunda savaşa gireceği yolundaki haberlerin gerçekleri yansıtmadığını yazmıştır.⁷³⁹

Sonuçta Adana Konferansından sonrada İngiltere'nin Türkiye'yi müttefiklerin yanında savaşa sokma yönünde gayretleri devam etmiştir. Hatta bu gayretler zaman geçtikçe baskıya dönüşecektir. Bu baskıyı, müttefikler adına Türkiye

⁷³³ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.2, s. 151; Öztoprak, *a.g.e.*, s. 611; Deringil, *a.g.e.*, s. 192; Weisband, *a.g.e.*, s. 149; Aydemir, *a.g.e.*, s. 260; Erkin, *Türk – Sovyet...*, s. 193. Bu liste ile ilgili geniş bilgi için Bkz. Öztoprak, *a.g.e.*, ss. 614 – 618.

⁷³⁴ Bkz. *Gizli Pazarlıklar*, Belge no: 111, 115, 117. s. 104 – 109.

⁷³⁵ Uçarol, *a.g.e.*, s. 647.

⁷³⁶ Adana Görüşmelerinin resmi tebliği için Bkz. *Akşam*, 2 Şubat 1943. Ayrıca Bkz. *Ayın Tarihi*, No 111, Şubat 1943, s. 110 – 130.

⁷³⁷ Güvenir, *a.g.e.*, s. 105. Almanlarda Türk basının açıklamalarını kabullenen yayınlar yapmışlardır. Bkz. *Akşam*, 4 Şubat 1943.

⁷³⁸ Hüseyin Cahit Yalçın, "Churchill'in Türkiye ziyareti" *Yeni Sabah*, 3 Şubat 1943.

⁷³⁹ Asım Us, "Adana Mülakatı Akisleri Üzerine Bir Düşünce" *Vakit*, 5 Şubat 1943 Akt. Güvenir, s. 104.

ile ilgilenmeyi üzerine İngiltere,⁷⁴⁰ 17 Ağustos 1943'te Sicilya çıkarmasından sonra İtalya'nın savaş dışı kalmasıyla daha da artırmıştır.⁷⁴¹

3.5.3.2. Qubec Konferansı (17 – 24 Ağustos 1943)

Daha önce Washington'da⁷⁴² bir araya gelen Roosevelt ve Churchill, bu kez de 17 Ağustos 1943'de Sicilya çıkarmasından hemen sonra,⁷⁴³ Kanada'da Qubec'de bir araya gelerek Türkiye konusunda yeni kararlar aldılar. Buna göre, Balkanlarda açılacak yeni cephe için Türk Havaalanlarının müttefik kullanımına açılması, Almanya'ya krom satışının durdurulması, Boğazlardan Alman savaş gemilerinin geçişinin engellenmesi gibi istekler Türkiye'ye bildirildi. Bu arada Moskova, açıkça Türkiye'nin savaşa katılmasını savunmuş, Türk tarafsızlığının Almanların işine yaradığını belirtmiştir.⁷⁴⁴

Netice itibariyle Qubec'de müttefikler Türkiye'nin savaşa hazırlama süresine devam görüşüne varırken “Türkiye'nin savaşa katılması için daha zamanın gelmediğini” düşünmüşlerdir.⁷⁴⁵

Fakat Türkiye'yi kazanmak ve savaşa girmesini sağlamak için, vaktiyle Adana'da Alman gücünü küçümseyen Churchill, Eylül 1943'de İtalyanların ellerinden Ege Adalarını alan Almanlara karşı bir taarruz başlatmışsa da “Rodos faciasını” yaşayarak Almanlara mağlup olmuştu. Bu durum savaşa katılmak için Almanlarında gücünden çekinen Türk tezinin ne kadar doğru olduğunu ortaya koymuştur.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ ABD Başkanı Roosevelt, iki devlet adına Türkiye ile görüşme yetkisini yalnız askeri meselelerle sınırlı olmak üzere İngiltere'ye bırakmıştı. Ancak İngiltere'nin, Türkiye ile ilgilenme konusunda Casablanca Konferansı'nda aldıkları yetkiyi siyasi ve iktisadi alanda da kullanarak bu devleti yalnız kendi nüfuzlarına almak istemeyince, ABD ile İngiltere arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Bkz. Ülman, a.g.e., s. 38.

⁷⁴¹ Gürel, a.g.m., s. 534; Weisband, a.g.e., s. 139.

⁷⁴² Washington Konferansı, 12 – 25 Mayıs 1943'de yapılmış, Kuzey Afrika çıkarmasından sonra İtalya'nın devre dışı kalacağı hesaplanarak, bunun Türkiye üzerinde olumlu etki yapacağı düşünülererek, Türkiye'nin müttefikler yanında aktif yada pasif olarak savaşa katılması için zemin hazırlanması kabul edilmiştir. Koçak, *Millî Şef.* C. 2. s. 169. Bu konuda isteği dile getiren “Başkan Roosevelt'ten Stalin'e mesaj” için Bkz. *Gizli Pazarlıklar*, Belge no: s. 67/90, 4 Haziran 1943, s. 114

⁷⁴³ 24 Temmuz 1943'de Mussolini'nin devrilmesini Türkiye üzerinde baskıyı artırmak için fırsat bilen Churchill, “İtalya'nın çökmesiyle Türkiye üzerinde baskıyı artırmamızın ve onu ittifaka fiilen katkıda bulunmaya sevk etmenin tam zamanı gelmişti.”demektedir. Deringil, a.g.e., s. 199.

⁷⁴⁴ Gürel, a.g.m., s. 534, Ekinci, a.g.e., s. 174, Gürsel, a.g.e., s. 219.

⁷⁴⁵ Weisband, a.g.e., s. 151.

⁷⁴⁶ Hale, a.g.e., s. 95, Deringil, a.g.e., s. 199, Weisband, a.g.e., s. 151.

3.5.3.3. Moskova Konferansında Türkiye Konusu (19 Ekim 1943)

1943 yılı sonbaharından başlayarak müttefiklerin Türkiye konusunda tam bir görüş birliğine varamadıkları görülmüyordu. 19 Ekim’de müttefik Dışişleri Bakanları Moskova’da bir araya geldiklerinde,⁷⁴⁷ Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, Türkiye’den savaşa girmesinin istenmesi, bir telkin olarak değil emir biçiminde olmasını istemiştir.⁷⁴⁸ Sovyetlere göre Türkiye’ye yapılan yardımların amacına ulaşması için Türkiye’nin artık savaşa katılması gerekiyordu. Ayrıca Molotof’a göre Türkiye savaşa girmeyi kabul etmezse yapılan askerî yardımlar kesilmeliydi.⁷⁴⁹ İngiltere ve ABD bu önerileri kabul etmediler ve Türkiye’nin müttefiklere hava üsleri vermesinin daha faydalı olacağını savundular. Konferansın sonunda iki tarafında görüşlerini kapsayan bir uzlaşmaya varıldı. Buna göre önce Türkiye’den hava üslerinin kullanılması istenecek, yılın sonuna doğru da Türkiye’nin savaşa katılması konusunda girişimlerde bulunulacaktı.⁷⁵⁰

Bu sırada Sovyet basını, Türkiye’nin izlediği tarafsız politikanın Almanya’nın işine yaradığını öne sürerek Türkiye’nin politikasını eleştiriyordu. Sovyet basınında öne sürülen bu görüşlere ise Türk basını cevap veriyordu. Asım Us, Vakıf’ta 25 Eylül 1943’teki makalesinde; 1941 yazında Alman saldırıları karşısında gerileyen Rusya’nın Türkiye’nin tarafsızlığından memnun olduğunu, şimdi durum tersine dönünce Türkiye’nin siyasetini eleştirmesine bir anlam veremediğini yazmıştır. Necmettin Sadak, 30 Ekim 1943’te Akşam Gazetesindeki makalesinde ise; “Harp ve İşçi Sınıfı” adlı Sovyet dergisinde yayınlanan ve tarafsız tutumundan dolayı Türkiye’yi eleştiren makaleye cevap vermiştir. Sadak, adı geçen dergide yer alan, “Alman orduları Sovyetleri mağlup etseydi. Türkiye’nin tarafsızlık siyaseti ne olacaktı?” sorusuna şöyle

⁷⁴⁷ Gürel, a.g.m., s. 534.

⁷⁴⁸ Armaoğlu, 20. yüzyıl..., s. 413; Sander, a.g.e., s. 191; Avcıoğlu, Millî Kurtuluş..., C. IV, s. 1554, Aydemir, a.g.e., s. 263; Weisband, a.g.e., s. 160; Gürsel, a.g.e., s. 219; Burçak, Moskova Görüşmeleri, s. 146.

⁷⁴⁹ Ruslara göre Türkiye savaşa girdiği takdirde Almanya, doğu cephesinden 15 tümen asker çekmek zorunda kalacaktı. Koçak, Millî Şef Dönemi, C.II, s. 175; Sander, a.g.e., s. 19; Hale, a.g.e., s. 94. Sovyetlere göre, Türkiye savaştan sonra barış masasına oturacaksa, savaşa girmeli, Ruslar gibi ıstırap çekmeliydi. Burçak, Moskova görüşmeleri, s. 146; Sander, a.g.e., s. 191.

⁷⁵⁰ Sander, a.g.e., s. 191, Hale, a.g.e., s. 94, Koçak, Millî Şef Dönemi, C.II, s. 176; Aydemir, a.g.e, s. 263; Weisband, a.g.e., s. 164; Uçarol, a.g.e., 647, Gürsel, a.g.e., s. 200; Avcıoğlu, Millî Kurtuluş..., C.IV, s. 1554; Burçak, Moskova Görüşmeleri, s. 146. ayrıca Moskova görüşmeleri hakkında geniş bilgi için Bkz. F. Cemal Erkin, Türk – Sovyet ilişkileri..., s. 210 – 215, Deringil, a.g.e. s. 204 – 209. Weisband, a.g.e., s. 155 – 164.

cevap vermiştir: “Hiç duraksamadan cevap verelim ki Türkiye’nin siyaseti hep bu olacaktı..”⁷⁵¹

Rus basının bu eleştirileri ve Türk basının karşı tepkisi devam ederken, Kasım 1943’te İnönü, F. R. Atay, Asım Us, Necmettin Sadak ve CHP Genel Sekreteri M. Şevket Esenal ile bir toplantı yaparak, Sovyetler aleyhine yazı yazılmaması istemiştir.⁷⁵²

İnönü’nün bu talimatından sonra, Türk basınında yer alan makalelerde iki ülke arasında dostluk tema olarak kullanılmıştır. Örneğin Türk basınında Sovyetlere karşı en muhalif yazar olan H. Cahit Yalçın dahi Tanin’de “Anglosaksonlarla Ruslar Arasında Türkiye” adlı 28 Kasım 1943 tarihli makalesinde “Türkiye’nin hiçbir zaman Rusya’ya karşı düşmanca bir tavır almayı...” aklından geçirmediğini ifade ederek, Ruslarla gerginleşen ilişkileri yumuşatma çabalarına dahil olmuştur.⁷⁵³

3.5.3.4. Kahire Konferansı (5 -6 Kasım 1943)

Moskova Konferansından sonra müttefiklerin daveti üzerine, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire’ye giderek 5 – 6 Kasım 1943’te İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile görüştü. Eden, Moskova’da alınan kararlar hakkında Menemencioğlu’na bilgi vermiş,⁷⁵⁴ Menemencioğlu ise Türkiye’nin topraklarında hava üssü vermektense doğrudan harbe girmeyi tercih edeceğini anlatmıştır. İngilizler ise Türkiye’nin savaşa müttefik istekleriyle katıldığında silah ve malzeme isteyeceğini bildiklerinden, Türkiye’nin yalnız üs vermesinde ısrar ettiler.⁷⁵⁵ Menemencioğlu ise bu isteğin Türkiye’nin savaşa “yandan girmesi” anlamına geleceğini, Almanların müttefiklerine üs verilmesine tepki göstererek Türkiye’nin büyük kentlerini

⁷⁵¹Güvenir, a.g.e., s. 107.

⁷⁵² İnönü bu toplantıda basına şu talimatı vermiştir: “... Gazete neşriyatımızda dikkat edeceğimiz noktalardan biri... Sovyetler aleyhinde yazı yazılmaması, bilakis iki memleket arasında şüphelerin izalesine çalışılmasıdır. Kominizm, emperyalizm vasıtası olmadıkça İngiltere ve Amerika ile kolay anlaşır...” a.g.e., Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, C.IV, s. 1555.

⁷⁵³ A.g.e.

⁷⁵⁴ Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 147. “Eden, miğfer yanlısı olarak bildiği, Menemencioğlu’ndan hiç hoşlanmamaktadır. Bu itibarla görüşmelere soğuk bir hava hakim olmuştur.” Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, s. 1555.

⁷⁵⁵ Esmer, a.g.e., s. 349; Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, s. 1554; Uçarol, a.g.e., s. 648; Weisband, a.g.e., s. 169.

bombalayacağını belirterek İngiliz önerilerini red etti.⁷⁵⁶ Bunun üzerine Eden, İngiltere'nin isteklerini yerine getirmemesi halinde Türkiye'yi Sovyetlere karşı desteklememekle tehdit etti. Böylece görüşmeler sonuç getirmeyerek, tatsız olarak sona erdi.⁷⁵⁷

Aynı günlerde Türk basınında müttefiklerin baskılarına karşı tepki görülmekte idi. Tan gazetesinden Zekeriya Sertel 6 Ekim 1943 tarihli yazısında, Reuter Haber Ajansı'nın müttefiklere hava üssü verileceğine dair raporuna tepki göstermiş ve böyle bir talepte bulunmak, Türkiye'yi tarafsız siyasetini terke ikna için gayet kuvvetli sebepler göstermek lazım geldiğinden bahisle “halbuki bizi böyle bir harekete sürükleyecek mantıki bir sebep bulmak güçtür..” demiştir. Aynı tarihte Nadir Nadi ise Cumhuriyetteki makalesinde, yabancı gazetecilere çatarak “Harbi kısaltmak Balkanlarda çıkarma yapmak, hava üsleri edinmek gibi istekler hem yersiz hem lüzumsuzdur” demiştir.⁷⁵⁸

3.5.3.5. Tahran Konferansında ve II. Kahire Konferansında Türkiye

Meselesi

Üç büyükler arasında yapılan Tahran Konferansı'nda da Türkiye'nin savaşa katılması el alındı ve Sovyetler bu konudaki tutumunu daha da sertleştirerek “gerekirse enselerinden yakalanarak” Türkleri savaşa sokmak gerektiğini söyledi.⁷⁵⁹ Fakat Stalin fazla da ısrar etmedi. Çünkü Churchill'in ısrarına rağmen, Stalin ve Roosevelt Balkan cephesinin açılması konusunda isteksizdiler.⁷⁶⁰

⁷⁵⁶ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, C. IV, s. 1554, Avcıoğlu'nun, Asım Us' dan aktardığına göre, Menemencioğlu, Eden'e anlaşmalar gereğince gerekli olan silahların verilmediğini söz ederek Türkiye'nin savaşa İngiliz ordusu ile işbirliği yaparak gireceğini belirtip İngiliz ordusunun nerede olduğunu sorduğunda Eden'den “Bu bir askeri sır cevabını alınca Menemencioğlu'na şu cevabı verir. “O halde Türkiye'nin savaşa girmesi de sır olur” Bkz. *A.g.e.*, s. 1555.

⁷⁵⁷ Hale, *a.g.e.*, s. 94, Deringil, *a.g.e.*, s. 210, Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, C. IV, s. 1555, Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 21.yy. Yayınları, Ankara 2001, s. 654. Kahire görüşmesi, Barutçu'nun aktardığına göre 16 Kasım 1943'de CHP parti grubunda görüşülmüş, görüşme dokuz saat sürmüş, 35 hatip konuyla ilgili söz almış ve sonuçta İngiltere'nin önerisi ittifakla red edilmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s. 654 – 655. Ayrıca Bkz. Goloğlu, *a.g.e.*, s. 213 – 215; Burçak, *Moskova görüşmeleri*, s. 149.

⁷⁵⁸ Deringil, *a.g.e.*, s. 214, Deringil'e göre, basının savaş yıllarındaki “icazetli” işlevi göz önüne alındığında bu satırlar hükümetin “gayri resmi” olarak esas tavrını yansıtmaktadır. *A.g.e.*

⁷⁵⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s. 413; Gürsel *a.g.e.* s. 220

⁷⁶⁰ Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş...*, C.IV s. 1556. Ayrıca Tahran Konferansı tutanakları için Bkz. Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 1456 – 1460.

Tahran konferansında Türkiye ile ilgili varılan karara göre; Türkiye'nin harbe girmesi, müttefiklere havaalanlarını kullandırması zaruridir, Alman saldırısına karşı Türkiye'ye 20 uçak filosu ve uçaksavar vermek yeterlidir, Türkiye'nin büyük devletlerle beraber barış masasına oturması için savaşa katılması son fırsattır, 15 şubat 1944 Türkiye'nin harbe giriş tarihi olarak belirtilmiştir.⁷⁶¹ Üç devlet alınan kararları bildirmek üzere İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler.

İnönü Churchill'in davetini kabul etmiş ancak şunu bildirmişti: "Kahire'ye gidilecektir. Fakat Tahran Konferansı kararlarını tebellüğ etmek için değil, eşit taraflar arasında yapılan serbest münakaşa ile müzakere etmek için" gidilecektir.⁷⁶²

Kahire Konferansı 4 – 6 Aralık 1943'de yapıldı. Roosevelt, Churchill ve İnönü arasında yapılan müzakerelerde Churchill Türkiye'nin savaşa katılmasında çok ısrar etti. Müttefik baskısı öyle ağırdı neticede İnönü Türkiye'nin prensip olarak harbe girmesini kabul etti.⁷⁶³ Ancak İnönü, Roosevelt'e, İngilizlerin vaatlerinin yüzde onunu bile yerine getirmediklerini, ordumuzun eksiklerinin çok olduğunu söyledi. İnönü ayrıca Balkanlar'da yeni bir cephe açılacaksa, bu hareket planını önceden bilmeleri gerektiğini ileri sürmüştü.⁷⁶⁴

Sonuçta konferans bir sonuca varılmadan kapandı. Türk yetkilileri sadece hava üslerinin hazırlığı konusunda askerî yetkililerin görüşmesini taahhüt ettiler ve bu üslerin müttefiklerce kullanımı konusunda 15 Şubat 1944'e kadar karar verme haklarını saklı tuttular.⁷⁶⁵

⁷⁶¹ Gürsel, a.g.e., s. 151.

⁷⁶² Aydemir, a.g.e., s. 264; Erkin, *Türk – Sovyet...*, s. 217; Burçak, *Moskova Görüşmeleri*, s. 151. Serbest müzakere teminatı verince İnönü ve Menemencioğlu Başkan Roosevelt'in uçağıyla Kahire'ye gitmiştir. A.g.e., aynı yer.

⁷⁶³ Gürsel, a.g.e., s. 221.

⁷⁶⁴ Erkilet, *Harp içinde...*, s. 409, İnönü'ye hareket planlarının gizli tutulduğu cevabı vermeleri üzerine, İsmet Paşa, Türkiye'nin Balkanlar'da ancak seçme İngiliz birlikleriyle beraber hareket edeceğini, müstemleke askerleriyle işbirliği yapmayacaklarını, Türkiye'den asker geçirilmesine izin vermeyeceklerini bildirdi. A.g.e., s. 410; Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 462. Konferansta geçen konuşmaların Menemencioğlu'ndan nakli için Bkz. Gürün, a.g.e., C.3, s. 431 – 440.

⁷⁶⁵ Hale, a.g.e., s. 96; Erkin, *Moskova Görüşmeleri...*, s. 218; Koçak, *Millî Şef Dönemi C. II*, s. 193.

Türk heyeti 7 Aralık 1943'de Türkiye'ye geri döndü.⁷⁶⁶ Kahire konuşmaları hakkında 7 Ocak 1943 günü gazetelerde resmî tebliğ neşredildi. Bu tebliğde ayrıntılar değil sadece tarafların dostluğundan söz ediliyordu.⁷⁶⁷

Tahran'da kararlaştırıldığı gibi Ankara'da Türk ve İngiliz askerî heyetleri arasında ortak planlar için görüşmeler yapıldı. Fakat görüşmeler Şubat başında kesildi. Çünkü Türkiye'ye göre İngiltere söz verdiğiinden daha az yardımda bulunmak istiyor, İngiltere'ye göre Türkler çok fazla şey istiyordu.⁷⁶⁸ Onlara göre bu silah ve malzeme verilecek olursa bunu sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek bu arada Türkiye savaş harici kalacaktı. Askeri görüşmelerin kesilmesi Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile diplomatik münasebetlerini gerginleştirdi.⁷⁶⁹ 4 Şubat 1944'de İngiltere, 7 Şubat 1944'de ABD Türkiye ile ilişkilerini dondurmuş ve yapılan yardımları kesmişlerdi. "Bundan sonra araya giren güven bunalımı Türkiye ile müttefikler arasındaki ilişkilerin gelişimini önleyecekti"⁷⁷⁰

Bu güven bunalımının yaşandığı dönemde İngiliz ve Türk basınında karşılıklı suçlamalar oldu. İngiliz basınında bu konuda sesini en çok yükselten Times Gazetesi idi. Adı geçen gazete 9 Şubat 1944'de yayınlanan "Kahire Konferansı'ndan Beri Süregelen Kuşkular" başlıklı makalesinde, İngiliz askerî misyonunun Türk isteklerini, "Türklerin sindirme gücüne oranla abartmalı ve uygunsuz bulunduğunu" ifade ediyordu. 26 Şubat'taki bir başka makalede ise Türkiye'nin müttefiklere yardım konusunda çekingenliğini Sovyetlerden korkmasına bağlamıştı.⁷⁷¹

⁷⁶⁶ İnönü halkın coşkun tezahüratlarıyla karşılandı. Trenden indikten sonra merasim salonuna girerek karşılamaya gelenlere "Hepinizi neşeli gördüm, bende neşeliyim, huzur-ı kalb içinde bayramı geçirdik, iki bayramı birden yaptınız, değişen bir şey yoktur, seyahatimiz kararlarımız üzerindedir.."diyordu.Bkz. Barutçu, a.g.e., s. 659.

⁷⁶⁷ A.g.e., s. 660, Ulus, 8 Aralık 1943. Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu'nun CHP Parti Meclisi'ndeki açıklamaları için Bkz. Barutçu, a.g.e., s. 661 – 662.

⁷⁶⁸ Gürel, a.g.m., s. 535. Bu sırada Türkiye, İngiltere'nin 15 Şubat önerisini, 12 Aralıkta yazılı olarak cevaplayarak reddetti. Koçak, *Millî Şef Dönemi C.II*, s. 196.

⁷⁶⁹ Armaoğlu, *20. Yüzyıl*. s. 413; Gürel, a.g.m., s. 535.

⁷⁷⁰ Gürel, a.g.m.; Weisband, a.g.e., s. 213.

⁷⁷¹ Weisband, a.g.e., s. 214, Times, Türkiye'nin Sovyetlerden çekinmesi konusunda "Türklerin Sovyet Rusya'dan kuşkulananıp çekinmeleri, mantıkla bağdaşmayan eski bir alışkanlıktan doğmaktadır..." demektedir. Bkz. a.g.e.

İngiliz basınında yer alan ve savaşa girmemesi nedeni ile Türkiye'yi eleştiren yayınlara karşı Türk basını savunmaya geçmiştir.⁷⁷² Savunmaya yönelik yazılardan birinde Vatan Gazetesinden Ahmet Emin Yalman 14 Şubat'ta yazdığı "iki İngiltere" başlıklı makalesinde "İyi İngiltere'nin hürriyetin en emin iltica yeri", kötü İngiltere'yi ise "Başkalarını esir haline indirerek, efendi kalmak, buyurmak... için çırpınan bir ülke" olarak nitelemiştir.⁷⁷³ Akşam'dan Necmettin Sadak ise Times'in tutumuna karşı çıkmış, batının yaptığı silah yardımının azlığından, savaş stratejisinde koordinasyon gereğinden söz ederek, doğan güven bunalımından İngilizlerin sorumlu olduğunu yazmıştır. Ulus'tan F. Rıfki Atay'da müttefikler arasındaki gerginliklerden söz ederek, Türkiye'nin körü körüne savaşa girmeyeceğini yazıyordu.⁷⁷⁴

Müttefikler, Türkiye'nin savaşa girmesi için son bir baskı aracı olarak, 2 Mart 1944'de Türkiye'ye savaş malzemesi sevkiyatını durdurdular.⁷⁷⁵ Bu karara tepki gösteren, "Türk basınının en fazla İngiliz yanlısı başyazarı" olarak bilinen Hüseyin Cahit Yalçın 5 Mart 1944'de yazdığı makalesinde Türkiye'nin "bir tazyik belki de fazla bir şey" karşısında olduğunu belirtmiştir. Yalçın savaşa katılmama konusunda ki Türk resmî tezini de "... Bize kafi derecede silah verilmediğini bu gün kendimizi mazur göstermek için icat etmiyoruz. Müttefiklerimizde silah imalatı ilerledikçe biz müracaatlarımızı artırdık ve İngiltere'den vaat ettiği silahları istemekten geri kalmadık..." şeklinde açıklıyordu.⁷⁷⁶

Türk basınının İngiliz basınına karşı bu olumsuz tutumu ve İngiliz basınıyla sürdürülen polemik 1944'ün Şubat ve Mart aylarında sürmüş, müttefiklerin baskısı üzerine Almanya ile ilişkilerin dondurulması üzerine basında bu tür yayınlara son verilmiştir.

⁷⁷² İngiliz basınında yer alan suçlamalara karşı Türk basınında yer alan savunma yazıları başmakaleler yoluyla yapılmıştır. Bu konuda en hararetli makaleler yazan başyazarlar, Ahmet Emin Yalman ile Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadak'tır. Bkz. Güvenir, a.g.e., s. 191.

⁷⁷³ A.g.e.

⁷⁷⁴ Necmettin Sadak, "İngiltere İle Türkiye Arasında Görüş Ayrılığı Var mıdır?" Akşam, 11 Şubat 1944, F. Rıfki Atay, "Müttefikimiz İngiltere de", Ulus, 18 Şubat 1944. Akt. Weisband, a.g.e., s. 215.

⁷⁷⁵ Akşam, Ulus, 3 Mart 1944.

⁷⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, "Türkiye Silahsız Bırakılıyor Ve Türkiye Kabahatli Görülüyor" Tanin, 5 Mart 1944. Akt. Güvenir, a.g.e., s. 192.

Bu arada Türkiye Almanya'ya karşı krom satışını, ABD ve İngiltere'nin teşebbüsü üzerine 21 Nisan 1944'te durdurdu.⁷⁷⁷ Konuyla ilgili olarak Nadir Nadi " 22 Nisan 1944 tarihli makalesinde diğer yazarlar gibi hükümetin kararını doğru buluyor ve "İngiltere ile ABD birlikte yaptıkları müracaat karşısında biz herhangi bir tarafsız devlet gibi hareket edemezdik. İngiltere ile aramızdaki ittifak muahedesi göz önünde tutmak ve hadiseyi bu muahedenin çerçevesi içinde mütalaa etmek zorunda bulunuyorduk..." diyordu.⁷⁷⁸ Böylece Türk hükümeti, savaşı Almanya'nın kaybedeceğinin anlaşılması ve artan müttefik baskıları karşısında müttefiklere meylediyor, doğal olarak o gününün "talimatlı" basını da hükümeti takip ediyordu. Artık gelişmelerde Türkiye'de müttefikler lehine işleyecekti.

5 Haziran 1944'de Karadeniz'e bazı Alman gemilerinin geçmesi Türkiye ile müttefikler arasında yeni bir krize sebep oldu. Alman deniz ataşesi Amiral Van der Marvitz bu gemilerin savaş gemileri olmadığına teminat vermiş ve gemilerin geçmesine müsaade edilmişti. Daha sonra da Alman Büyükelçisi Vonpappen'le gemilerin savaş gemileri olmadığına dair şahsi güvence verince, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu gemilerin geçişine müsaade etti. Ancak gemiler Türk memurlar tarafından arandığında, gemilerde silah, radar teçhizatı, sivil giyinmiş gemicilerin üniformaları bulundu. Gemilerin ticaret gemisi olarak kamuflaj edilmiş savaş gemileri olduğu anlaşıldığından

⁷⁷⁷ Türk - Alman ticaret anlaşmasının süresi 30 Nisan 1944'de dolacağı için ABD ile İngiltere 11 Nisan 1944'de Türkiye'ye bir nota vererek Almanya'ya krom satışını durdurmadığı halde Türkiye'ye ekonomik ambargo koyacaklarını belirttiler. Bkz. Koçak, **Millî Şef Dönemi C.II**, s. 240, **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1944. TBMM 20 Nisan 1944 günü yapılan toplantısında celsenin açılmasını müteakip Parti Müstakil Grubu Reis Vekili Ali Rana Tarhan'ın sorusunu cevaplayan Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, hükümetin kararının "krom karşılığı alabileceği zaruri ihtiyaç maddelerinden de doğabilecek sıkıntılara rağmen, 21 Nisan tarihinden itibaren Türkiye'den krom çıkarılmasını men etmek olmuştur" dedi. Bkz. F. Rıfki Atay, "Krom Meselesindeki Kararımız", **Ulus**, 21 Nisan 1944. Ayrıca Bkz. TBMM **ZC. Devre 7 İ:1, C:9, 45 İnikat**, 20 Nisan 1944.

⁷⁷⁸ Nadir Nadi, "Krom İçin Aldığımız Karardan Sonra" **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944, "Krom meselesi hakkında basında çıkan bazı yazılar için Bkz., 21 Nisan 1944, Necmettin Sadak "Türkiye'nin Fedakarlığı", **Akşam** 22 Nisan 1944, İngiliz basınının Almanya'ya bütün ihracatımızı kesmemizi isteyen yayınları üzerine de Nadir Nadi, "İşte Bu Olamaz!", **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1944.

geçiş izni verilmedi.⁷⁷⁹ Fakat bu olayda kusurlu görülen Menemencioğlu görevinden istifa etti.⁷⁸⁰

Türk hükümeti gelişmeler üzerine 15 Haziran 1944 tarihli toplantısında; “Hariciye vekilimizin son günlerde takip ettiği politikayı Vekiller Heyeti tasvip etmemiştir” açıklaması yapıldı. Böylece Türk dış politikası Numan Menemencioğlu’nun sırtından hızlı bir dönüşüm yaparak durumu kurtarma politikası izliyordu. İlginç olan nokta ise, Türk hükümetinin politikasını onaylamadığı Menemencioğlu’nun çok kısa bir süre sonra, 1944 Kasım’ında Paris Büyükelçiliğine atanmış olmasıdır.⁷⁸¹

Bu arada müttefik baskıları sonucu daha önce Almanya’ya krom satışı durduran Türkiye bu kez de 2 Ağustos 1944’te de Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesti. Gazetelerin manşetlerden Türk kamuoyuna bildirdiklerine göre, hükümetin kararı “TBMM’de 411 reyin ittifakı ile kabul olunmuştur. Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren (2 Ağustos) kesildi” şeklinde duyurulmuştur.⁷⁸²

Almanya ile bütün münasebetler kesilince doğacak iktisadi ve malî zorluklar karşısında, Başbakan Saraçoğlu’nun TBMM’de verdiği nutka göre, müttefiklerden gerekli malî yardım istenmişti.⁷⁸³ Ayrıca muhtemel Alman taarruzlarına karşı büyük kentlerde “karartma uygulaması” başladı.⁷⁸⁴

Almanya ile olan ilişkilerin kesilmesinden sonra yine İngiltere ve ABD’nin talepleri üzerine Türkiye 30 Ocak 1945’te Japonya ile olan siyasi ve iktisadi ilişkilerini

⁷⁷⁹ Esmer, a.g.e., s. 350, Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 248 – 249. Türkiye Boğazlardan geçen Alman gemilerinin donanmasıyla ilgili müttefik taleplerini 1942 yılı sonu, 1943’ün başı, 1943 Mayıs ayında red etmiş bu durum 1944 Ocak ve Şubat aylarına kadar sürmüştür. Koçak, a.g.e. Boğazlardan geçirilmeyen “Kassel” adlı gemide silahlar çıkmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1944.

⁷⁸⁰ Menemencioğlu’nun istifasına takip ettiği politikanın hükümetçe tasvip edilmemesi sebep oldu”, **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1944. Menemencioğlu’nun istifası üzerine boşalan Dışişleri Bakanlığına Başbakan Şükrü Saraçoğlu vekalet etmiş, 13 Eylül 1944’de bu göreve Hasan Saka getirilmiştir. Koçak, a.g.e., s. 251.

⁷⁸¹ Koçak, **Millî Şef Dönemi** C.2, s. 251; Erkin, **Dışişlerinde 34 yıl...**, s. 137.

⁷⁸² **Ulus**, 3 Ağustos 1944, F. Rıfıkı Atay konuyla ilgili makalesinde, “İngilizler aramızdaki ittifak gereği Almanya ile siyasi ve iktisadi münasebetlerimizi kesmemiz isteğinde bulundular. Hükümet meseleyi inceden inceye tetkik etti ve müttefiklerimizin bu isteklerinde haklı olduklarını görerek bildiğimiz teklifini millet meclisine sundu” diyordu. Bkz. Atay “BMM’nin Dünkü Kararı”, **Ulus**, 3 Ağustos 1944, Saraçoğlu’nun konuşmasının tam metni için Bkz. **Ayın Tarihi**, No 129, Ağustos 1944, s. 60 – 65.

⁷⁸³ Kemal Turan, “Kararımızdan Sonra” **Ulus**, 8 Ağustos 1944 ;Erkin, **Türk – Sovyet...**, s. 244.

⁷⁸⁴ **Ulus**, 8 Ağustos 1944; **Vatan** 10 Ağustos 1944.

kesti.⁷⁸⁵ Türkiye'nin bu kararı başta gazeteci – mebuslar olmak üzere, tüm baş yazarlar tarafından desteklenerek Türk kamuoyuna sunulmuştur. Örneğin Ulus'un Başyazarı F. Rıfki Atay, Türkiye'nin bu politikasını “Yalnız politikasını gereğinden değil, aynı zamanda ahlak borçlarından” olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁶

3.5.3.6. Yalta Konferansında Türkiye Meselesi

4-11 Şubat 1945 tarihlerinde Kırım'ın Yalta Liman'ında toplanan konferansta Stalin, Roosevelt ve Churchill arasında yapıldı.⁷⁸⁷ Konferansta Türkiye, Boğazlar ve BM'den dolayı söz konusu olmuştur.⁷⁸⁸

SSCB Başkanı Stalin, konferansın 10 Şubat 1945 günü yapılan 7. oturumunda Boğazların ve Montrö sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesini önerdi.⁷⁸⁹ Stalin'e göre, Montrö Sözleşmesi eskimiş olup, revizyona tabi tutulmalıydı. Japonlar bile Boğazlarda Rusya'dan daha büyük role sahipti. Montrö İngiliz-Rus münasebetlerinin iyi olmadığı zamanda yapılmıştı. Bu nedenle Rusya'nın menfaatleri dikkate alınarak Boğazların statüsü değiştirilmeliydi. Artık, Boğazlar vasıtasıyla, “Türkiye'nin Rusya'nın gırtlığına sarılmasına” Rusya'nın tahammül edemeyeceğini ileri sürdü.⁷⁹⁰

Roosevelt ile Churchill'in konuya olumlu yaklaşımları sonucu, Sovyetlerin Boğazlarda yapılabilecek olanların Dışişleri Bakanları toplantısında ele alması kabul edildi.⁷⁹¹

⁷⁸⁵ TBMM ZC. Devre 7, cilt 15, İ: 2, 19 inikat, 3.1.1945, **İkdam – Gece Postası**, 3 Ocak 1945.

⁷⁸⁶ F. Rıfki Atay, “Japonya İle Münasebetlerimizi Kestik” **Ulus** 4 Ocak 1945, Akt, güvenir, a.g.e., s. 201.

⁷⁸⁷ Konferansın toplanış amacı ve ele alınan konular ve kararlar için Bkz. Bölüm 3.4.2.5. ve 170,171, 172, 174, No'lu dipnotlar.

⁷⁸⁸ Armaoğlu, 2000, a.g.e., s. 414; Gürün, a.g.e., C.3, s. 643.

⁷⁸⁹ Cırım, a.g.m

⁷⁹⁰ Gürsel, a.g.e. s. 222, Armaoğlu, **20 Yüzyıl...**, s. 414. Stalin, özellikle Türkiye'nin yalnız savaş zamanında değil, savaş tehlikesi anında da Boğazları kapatma hakkına sahip olmasından şikayetçi oluyor ve Boğazlardan serbest geçiş istiyordu. Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 472.

⁷⁹¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 472; Truman a.g.e., s. 167.

Yalta Konferansı hakkında Türkiye'ye endişe verici haberler gelmesi üzerine Başbakan Saraçoğlu Meclis koridorlarında mebusları o günlerde teskin etmiştir.⁷⁹²

Öte yandan Yalta konferansında alınan bir diğer kararda 25 Nisan'da San Francisco'da toplanacak BM konferansına sadece 1 Mart 1945'e kadar Almanya ve Japonya'yla savaş durumunda olan devletlerin üye olarak katılabileceklerinin açıklanmasıydı.⁷⁹³ Bunun üzerine Türkiye 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya resmen savaş ilan etti.⁷⁹⁴ Zaten bu sırada Almanya'nın yenilgisi büyük ölçüde kesinleştiği için bu kararın bir diğeri yoktu, sadece BM'ye üye olmak için alınmış bir karardı. Nitekim Sovyetler bunu yeterli görmeyerek Türkiye'den yeni isteklerde bulunacaklardı.

Yalta Konferansı'nın arkasından Sovyetler, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota vererek, 1925 tarihli "Dostluk ve Saldırmazlık Paktını" feshettiler.⁷⁹⁵ Türkiye'ye verilen nota da, "İkinci Dünya savaşı sırasında meydana gelen köklü değişiklikler" nedeniyle paktın yeni şartlara uymadığı, bu nedenle ciddi değişikliklere ihtiyaç olduğu belirtilmekteydi: Türkiye için bu olayın önemi, feshedilen anlaşmanın bir "saldırmazlık" anlaşması olmasıydı ve Sovyetlerin saldırmazlıktan artık serbest kalmalarıydı.⁷⁹⁶

⁷⁹² Barutçu'nun anılarında naklettiğine göre Saraçoğlu, "Akdeniz hakimiyeti ve emniyeti bakımından Yunanistan üzerinde fevkalade hassaslık gösteren İngiltere, sahilleri geniş olan Türkiye'yi feda edemez" sözleriyle mebusları teskin etmiştir. Barutçu, a.g.e., s. 709.

⁷⁹³ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 472, Gürsel, a.g.e., s. 223, Uçarol, a.g.e., s. 624; Koçak, Millî Şef., C.2, s. 272. Bu karardan sonra İngiltere, Türkiye'ye BM'ye katılabilmesi için en geç 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmiştir. Bkz. Deringil, a.g.e., s. 250; Weisband, a.g.e., s. 291.

⁷⁹⁴ Bu konuda mecliste yapılan müzakere için Bkz. TBMM, TD, Devre 7, İ:2, C: 15, 23 Şubat 1945. Savaş kararı müzakerelere katılan 401 mebusun ittifakıyla alınmıştı. Başbakan Saraçoğlu, Mecliste yaptığı konuşmada "İnsanlığı Kurtaracak Olan Safa Katılmak İstiyoruz" demiştir. Yeni Sabah, 24 Şubat 1945. Konu ile basında yer alan makaleler için Bkz. Nadir Nadi, "Tarihi karar" Cumhuriyet, 24 Şubat 1945. Ethem İzzet Beni'ce, "Hayırlı oldu ve Hayırlı olacak", Son Telgraf, 24 Şubat 1945, H. Cahit Yalçın, "Türkiye'nin Son Kararı", Tanin, 24 Şubat 1945, F. Rıfki Atay, "Dünkü Tarihi Karar" Ulus, 25 Şubat 1945, Asım Us, "Harp İlanı Kararımızın Manası" Vakit, 24 Şubat 1945.

⁷⁹⁵ Cahit İstikbal, "Boğazlarda Tarihsel Perspektif ve Rusya'nın Kağıdı", <http://www.Turkishpilots.org.tr/document.doc> 27. 05.2003htm.(29 Mart 2005)

⁷⁹⁶ Armaoğlu, 20 yüzyıl..., s. 415.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof'un 19 Mart 1945'te özellikle Sanfransisco toplantısı arifesinde Moskova elçisi Selim Sarper'e verdiği nota ve bu nota çerçevesinde Sovyet basınında yer alan Türkiye aleyhindeki yazılara, Türk hükümetinin Türk basınına verdiği talimat yüzünden cevap verilmedi.⁷⁹⁷ Dönemin gazetecilerinden de Metin Toker, konuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

Molotof'un deklarasyonu, Anadolu Ajansı resmen yayınladı. Fakat bunun dışında ne hükümetçe bir açıklama yapıldı, nede gazetelerde bir tefsir çıktı. Yazı işleri müdürlerine bu konuda nasıl davranılacağı tebliğ olundu. O tarihlerde, Türkiye'ye nispi bir basın hürriyeti başlamış olmakla beraber bilhassa dış politika sahası halâ bir kayıtlamanın altındaydı. Gazetelerimiz kendiliklerinden hiçbir şey yazamayacaklardı. Dış basında görülecek makale ve haberlerden yayınlanması uygun bulunanlar, Anadolu Ajansı vasıtasıyla verilecekti.

Bundan dolayıdır ki 1945 ilkbaharının Türk gazetelerini karıştıranlar, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından alınan vaziyet karşısındaki tutumu hakkında kesin bir fikir sahibi olamazlar.⁷⁹⁸

Türkiye Sovyet notasını hemen müttefikleriyle görüştü. Ve onların Montrö'nün değiştirilmesini kabul ettiğini ancak İnönü'nün merak ettiği, Türkiye'yi Sovyetler karşısında yalnız bırakmaya niyetli olmadıklarını gördü.⁷⁹⁹ Türkiye 4 Nisan'da Sovyet deklarasyonuna cevap vererek,⁸⁰⁰ Sovyetlerin ne gibi önerileri olduğunu sorarak günün şartlarına uygun yeni bir pakt önerdi. Buna 7 Haziran'da cevap gelmiş, Molotov, Sarper'i çağırarak, Türkiye'den, Kars ve Ardahan'ı, Boğazlardan üs verilmesini, Montrö'nün yenilenmesini istedi. Bunlar Rusların 1940'taki miğfere katılma karşılığı Almanlardan istediklerinin aynısıydı.⁸⁰¹

Sarper ile Molotof arasında geçen görüşmeler "karşılıklı konuşma" tarzında geçti. Taraflar bu görüşmeyle ilgili birbirlerine hiçbir nota, deklarasyon, memorandum vermediler. Bu görüşmelerdeki isteklerden bir tanesi, "Boğazlarda üs ve Boğazların

⁷⁹⁷ Güvenir, a.g.e., s. 203.

⁷⁹⁸ Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, İkinci Baskı, Akış Yayınları, Ankara 1971, s. 910.

⁷⁹⁹ A.g.e., s. 11.

⁸⁰⁰ Toker'in verdiği bilgiye göre, 4 Nisan günü Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Sovyetlerin Ankara Büyük elçisi Vinogradof'u makamına çağırarak, "... Cumhuriyet hükümeti, Sovyet hükümetinin vadesi biten bu anlaşmayı her iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi iyileştirmeler ihtiva edecek başka bir anlaşmayla değiştirmek telkinini müsait karşılar.." cevabını vermiştir. Bkz. A.g.e., s.12, Gürün, a.g.e., C3, s. 649.

⁸⁰¹ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 473; Toker, a.g.e., s. 25; Gürün, a.g.e., C3, s.651; Aydemir a.g.e., s. 283.

ortak savunulmasına” dair olanı Rusların 1946 yazında verecekleri notanın maddelerinden biri teşkil edecektir.⁸⁰²

Türkiye, Sovyetlerin bu ilk taleplerini, İnönü'nün “Türkiye'nin topraklarını kimseye devretme yükümlülüğümüz yoktur. “Onurumuzla yaşar, onurumuzla ölürüz.” İfadesiyle sertçe red ederek ancak 1945 ortalarında Türkiye ağır bir Sovyet baskısı altında kalacaktır. Molotof'un Sovyet isteklerini 18 Haziran'da bir kez daha iletmesiyle,⁸⁰³ Türkiye ile SSCB arasında 1925 Anlaşması'nın yerini alacak bir anlaşma yapma ihtimali kalmamıştır.⁸⁰⁴

Bu sırada Türkiye Sanfransisko Konferansına katılmış, 26 Haziran'da son bulan konferansta 50 ülke ile beraber BM anayasasını imzalamıştır. Konferans ABD Başkanı Truman'ın nutku ile sona ermiş ve Truman “Hiçbir millet bir başka milletin zararına hareket edemeyecektir, dünyaya hakim olmaya kimsenin hakkı yoktur” demişti.⁸⁰⁵

3.5.3.7. Postdam Konferansı'nda Türkiye

Daha üç büyükler arasında yapılacak Postdam Konferansı toplanmadan önce de savaş sonunda bir anlamda yalnızlaşan, savaşa girmediği için müttefiklerin kırınglığına yol açan Türkiye'nin durumundan yararlanmak isteyen Sovyetler, Türkiye üzerindeki taleplerini sürdürüyorlardı. Türk basının şiddetle tepki gösterdikleri Sovyet istekleri aynı idi. Bunlar, Boğazlardan üs ve Türkiye ile ortak savunma, Kars ve Ardahan'ın Türkiye tarafından Rusya'ya iadesi. Buna karşılık olarak Halep'in Türkiye

⁸⁰² Toker, *1945 Kâbusu*, s. 25. Görüşmenin bu özelliğinden dolayı Yalçın Küçük, Rusların toprak talebi olmadığını, bu konuda tek bir belge olmadığını, “Bu Masalın” arkasında Türkiye'nin savaştan sonra ABD tarafına yönelmesinin haklılığı için uydurulduğunu ifade etmek istemektedir. Bkz. Yalçın Küçük, *Türkiye Üzerine Tezler*, Üçüncü baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980, s. 375. Halbuki Gürün'e göre Büyükelçi Sarper'in çektiği telgraflarda Rus toprak istekleri vardır. Bkz. Gürün, *a.g.e.*, s. 651. Ayrıca Aydemir'de, Molotof'un Moskova radyosundaki toprak talebine dair isteklerini “Bugünde Hatırlarım” demektedir. *A.g.e.*, s. 287.

⁸⁰³ Bu olaylar basına, “Ruslar dostluk muahedelerini yenilemek için bizden Kars'la, Ardahan'ı ve Boğazlardan imtiyaz istediler” şeklinde basına yansımıştı. Bkz. *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945. Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Erkin, *Türk – Sovyet...*, s. 258 – 264; Gürün, *a.g.e.*, s. 648 – 656.

⁸⁰⁴ Oran ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 474.

⁸⁰⁵ *Yeni Sabah*, 27 Haziran 1945. Konuyla ilgili Nadir Nadi “...Böylelikle milletler arası tarihinde ikinci bir kolektif yaşama denemesine yol açılmış oluyor, demektir. Bu denemenin birincisine kıyasla daha başarılı yürümesini dileriz” diyordu. Bkz. Nadir Nadi, “Sanfransisko Konferansı Bitirirken”, *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1945, BM hakkında TBMM'de 15 Ağustos 1945'de yapılan eleştiriler için Bkz. Weisband, *a.g.e.*, s. 297; *Vakit*, 16 Ağustos 1945.

verilmesiydi.⁸⁰⁶ Bu itibarla Asım Us'un da dediği gibi "Yakında toplanacak olan üçler konferansının konuşacağı meselelerden biri ve en ehemmiyetlisi şüphesiz Boğazlar meselesi olacaktır."⁸⁰⁷

Postdam Konferansı bu şartlar içinde hem Avrupa'da ki gelişmeleri hem de devam etmekte olan Uzakdoğu'da ki savaşı görüşmek için 7 Temmuz – 2 Ağustos 1945'te toplandı. Stalin, Boğazların Rusya ile Türkiye arasında bir mesele olduğu konusunda,⁸⁰⁸ bir müttefik birliği sağlamak istediye de, Churchill bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Stalin "Eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir yer vermeniz mümkün değilse, o zaman Dedeağaç'ta bir üs alamaz mıyız?" diye sorarak Boğazların kontrolü konusunda niyetlerini ortaya koymuştur.⁸⁰⁹

Sonuçta Postdam Konferansı'nda, Montreux Sözleşmesi konusu konferans protokolünün 16 maddesinde yer almıştır. Buna göre üç devlet Montreux sözleşmesinin günün şartlarına uymadığından değişmesini kabul etmişler ve müteakip adım olarak üç devletten her biriyle Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşülmesinde mutabık kalmıştır.⁸¹⁰

Boğazlar ve Türkiye üzerinde Sovyet istekleri Postdam sonra da devam etti. Nitekim 21 Aralık 1945'de İngiltere'nin yeni Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Stalin'le görüşmesinden sonra Londra'ya bildirdiği rapora göre Stalin açıkça 1921 (Moskova) Anlaşması öncesi sınırları istediğini ifade etmiştir.⁸¹¹ Sovyetlerin tehditlerine karşı ABD Türkiye verdiği önemin göstergesi olarak; İkinci Dünya Savaşını bitiren anlaşmanın

⁸⁰⁶ **Vakit**, 29 Haziran 1945, **İkdam-Gece postası**, 28 ve 30 Haziran 1945, **Cumhuriyet**, 1 Temmuz 1945.

⁸⁰⁷ Asım Us, "Boğazlar Meselesinin Bugünkü Şekli" **Vakit**, 1 Temmuz 1945, Asım Us'un bir başka makalesi için Bkz. "Boğazlar meselesinde Türkiye, İngiltere ve Rusya" **Vakit**, 2 Temmuz 1945.

⁸⁰⁸ Truman, **a.g.e.**, s. 180.

⁸⁰⁹ Oran ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 474. Ayrıca Postdam'da Türkiye ile ilgili konuşmalar için Bkz. Gürün, **a.g.e.**, s. 657 – 659.

⁸¹⁰ Gürün, **a.g.e.**, s. 658. Postdam Konferansının Kararları, Stalin, Truman ve İngiltere'nin yeni Başbakanı C.R. Attlee arasında imzalanmıştır. Boğazlar konusu Stalin'in teklifiyle 1 Ağustos 1945 günlü oturumunda konferansın nihai bildirisinde yer almamıştır. Bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri**, TTK, Basımevi, Ankara 1991, s. 140.

⁸¹¹ Deringil, **a.g.e.**, s. 256, ayrıca 1945 Aralık ayında bazı gürcü profesörlerin Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar doğu Anadolu topraklarının Gürcistan Sovyet Cumhuriyetine iadesini istemeleri Türk – Sovyet ilişkilerini iyice gerginleştirmiştir. Bkz. Armaoğlu, **Belgelerle...**, s. 152; **Akşam**, 25 ve 26 Aralık 1945.

imzalandığı ünlü Missusuri zırhlısını 5 Nisan 1946'da İstanbul'a getirip Dolmabahçe önlerinde demirletmiştir.⁸¹²

Sovyetlerin Boğazlarla ilgili, 8 Ağustos ve 24 Eylül 1946'daki notaları ise ABD ve İngiltere'nin desteğiyle reddedildikten sonra gündemden düşecektir.⁸¹³

Türkiye savaş sürecinde kaçındığı Sovyet tehditlerine karşı yalnız kalmak tehlikesine savaştan sonra maruz kalmış bunu için Türkiye bu tehdidi atlatmak için batılı güçlerden özellikle ABD'den destek alma yoluna gitmiştir. Bu durumda Türk dış politikası da ABD'nin etkin olmasının yolunu açmıştır.

⁸¹² İstikbal, a.g.m., ABD'nin Türkiye'ye bir başka jesti de Türkiye'nin Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'ndan doğan bütün borçlarının 7 Mayıs 1946 tarihli bir anlaşmayla silinmesidir. Bu anlaşma için Bkz. Armaoğlu, **Belgelerle..**, s. 143.

⁸¹³ Oran ve diğerleri, a.g.e., s. 475. ABD bu notalara Türkiye'nin koruyucu olarak 19 Ağustos 1946 ve 9 Ekim 1946 notaları ile cevap verdi. Bkz. Armaoğlu, **Belgelerle..**, s. 148 – 150. Ayrıca ABD'nin orta doğuda nüfuz kurmak için Türkiye'ye yardım yapmayı gerekli görmüş ve Başkan Truman 12 Mart 1947'de kendi adıyla anılan mesajı ABD kongresinde okumuştur. Bu mesaj daha sonra "Truman Doktrini" olarak anılacaktır. Bkz. A.g.e., s. 152.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE İÇ GELİŞMELER VE KAMUOYU

4.1. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE EKONOMİK

GELİŞMELER

4.1.1. Millî Savunma Durumu

1939 Eylül'ünde Avrupa'da başlayan savaş, Türkiye'yi sadece dış politika alanında siyasî zorluklarla değil aynı zaman da içerde ekonomik zorluklarla da karşı karşıya getirmiştir.⁸¹⁴

Türkiye, İkinci Dünya Savaşına fiilen girmemekle birlikte, 1940 – 1945 yılları arasında ülke aslında “savaş ekonomisi” şartları içinde bulunmuştur. Bunun başta gelen sebebi savaşın başlaması ile birlikte Türkiye yarı seferberlik havasına girmiş; nüfusun en dinamik yaş grupları içine giren kısmı silah altına alınmış⁸¹⁵ ve bütçenin gittikçe artan oranlarını savunma giderlerine ayrılmış olmasıdır.⁸¹⁶ Tablo 4.1 ve 4.2. Bu dönemde savunmaya ayrılan payı göstermektedir.

⁸¹⁴ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.II, s.367

⁸¹⁵ Savaştan önce Türkiye'nin asker sayısı yüz yirmi bin iken, savaşın başlamasıyla Türkiye'de bir milyon kişinin silah altına alınmasıyla bu sayı yaklaşık olarak 1 milyon iki yüz bin civarına çıkmıştır.. Baskın Oran, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ – Sol Akımlar*, A. Ü. SBF Dergisi, V. 24, No:3, Eylül 1969, s. 240.

⁸¹⁶ Korkut Boratav, “*Türkiye’de Devletçilik*”, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 217. Türkiye'nin bu dönemde, klasik ekonominin alışılmış yollarının dışına çıkarak “Savaş Ekonomisi” izlediği yolunda birçok araştırmacı hem fikirdir. Bkz. A. Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002, s. 25, Deringil, *a.g.e.*, s. 19. Ayrıca Aydemir, “Sanayi Tetkik Heyeti Reisliği” zamanında İsmail Hüsrev Tekin’le beraber 4 Eylül 1939’da “Müdafaa Ekonomisi” adlı bir rapor hazırladığından söz etmektedir. Bkz. *A.g.e.*, s.211. Savaş ekonomisi konusunda geniş bilgi için Bkz. Ö. Faruk Çolak, *Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

Tablo 4.1. 1938 – 1946 Dönemi GSMH, Savunma Harcamaları ve Askeri

Yük

Yıllar	GSMH Milyon TL	Genel Bütçe Toplamı Milyon TL	Savunma Harcamaları Milyon TL	3/2	Askeri Yük (Kişi başına düşen askeri harcama)
1938	1895.7	311.1	94.3	30.31	5.57
1939	2054.3	398.6	172.7	43.32	9.94
1940	1927.0	545.5	290.5	53.24	16.39
1941	1753.2	581.8	322.6	55.44	17.97
1942	1831.1	913.7	497.3	54.42	27.41
1943	1662.2	1.033	542.5	54.42	29.68
1944	1571.7	1.084	554.2	52.52	29.90
1945	1375.8	606.5	247.9	51.12	13.19
1945	1775.9	1.032	365.2	40.88	19.14

Kaynak : Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.279

Tablo 4.2. Kamu Harcamalarının Yüzde Dağılımı

Yıllar	Genel İdare	Sağlık	Eğitim	Alt Yapı	Güvenlik	Sosyal Güvenlik
1938	39.2	4.5	8.6	11.8	30.1	5.8
1939	35.5	3.4	7.0	9.9	39.3	4.7
1940	29.6	2.6	6.0	8.7	49.2	3.9
1941	28.9	2.1	6.4	7.1	51.7	3.8
1942	30.6	3.6	5.5	4.9	52.0	3.4
1943	31.1	1.7	6.3	8.7	48.8	3.4
1944	28.5	2.4	7.6	9.3	47.0	5.2
1945	37.4	3.2	8.3	9.0	38.0	4.1
1946	30.6	3.1	9.8	14.0	30.9	5.6

Kaynak : Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.279

Tablo 4.1'de görüldüğü gibi savunma harcamaları ve askerî yük savaş yıllarında giderek artmaktadır. Ayrıca Tablo 4.2'de görüldüğü üzere savaş sürecinde

diğer kalemlerden kesinti yapılarak güvenlik harcamalarına artış sağlandığı görülmektedir.⁸¹⁷

4.1.2. Savaş Yıllarında Türkiye’de Tarım

Savaş sürecinde genç nüfusun askere alınması Türkiye’de tarım sektörünü oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu yıllarda Türkiye nüfusunun %70’i tarımla uğraşıyordu. 1940 sayımına göre 17.820.950 olan toplam nüfusun 13.475.000’i kırsal kesimde yaşıyorlardı. Buna göre Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısında ziraî mesele en başta gelen yer işgal ediyordu.⁸¹⁸ Anadolu tarımı İkinci Dünya Savaşı yıllarında çok büyük darbe yemiş üretim düzeyleri çok önemli gerilemeler göstermiştir. Bunda daha önce ifade edildiği üzere yetişkin nüfusun bir milyon kadarının askere alınması, öküzlerin ordu adına müsaderesi, çiftçinin ürünü değerinin altında devlete satmaya zorunlu tutulması,⁸¹⁹ savaş koşullarının ağırlığı etkili olmuştur.⁸²⁰

Bu durumda üretim azalmış, toplam talep hızla artarken toplam arz yetersiz kalınca fiyatların artması denetimden çıkmıştır. 1929 ekonomik bunalımının tersine bu kez tarım ürünlerinin fiyatları sürekli artmıştır.⁸²¹ Fiyatların yükselmesinde yukarıda sayılan sebeplerin yanında bir takım “savaş zenginleri”nin türemesi, bunların stokçuluk yaparak karaborsa piyasasının doğmasına yol açmaları etkili olmuştur. Dönemin basını muhtekirlere ait haberlere yer vermiştir. Bunlara sonraki kısımlarda değineceğiz.

⁸¹⁷ Bu dönemde ordunun durumundaki yetersizliği teçhizat olarak da giderme çabaları için Bkz. Deringil, *a.g.e.*, s. 30,37; Aydemir, *a.g.e.*, s. 130-134.

⁸¹⁸ Aydemir, *a.g.e.*, s. 60, Deringil, *a.g.e.*, s.19. Savaş döneminde tarım sektöründe çalışan erkek sayısının kadın sayısına göre azaldığı buna paralel olarak da üretimde azalış görülmesinde etkili olduğu ileri sürülmektedir. 1935’de tarımda çalışan erkek sayısı 2 milyon 844 bin iken kadın sayısı 2 milyon 734 bin. 1940’da tarım sektöründe çalışan erkek sayısı 3 milyon 356 bin, kadın 3 milyon 49 bindir. 1945’de ise, 3 milyon 302 bin erkeğe karşılık, 4 milyon 58 bin kadın tarımda çalışmıştır. Çolak, *a.g.t.*, s. 201. Ayrıca savaşın başında Türkiye’nin ekonomik durumunun çözümlenmesi için Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 457-467.

⁸¹⁹ Örneğin Saraçoğlu Hükümeti döneminde, 15 Temmuz 1942’de “%25 kararı” diye bilinen bir karar alınarak; üretim miktarı 50 tona kadar olan üreticilerden, her cins hububatın %25inin, 50 – 100 ton arasından %35inin ve 100 tondan fazlasının %50 ‘sinin bedeli peşin olarak ödenerek devletçe satın alınacaktır... deniliyordu. Bkz. Boratav, *a.g.e.*, s. 223; R.G. 17 Temmuz 1942, sayı: 5160.

⁸²⁰ Deringil, *a.g.e.*, s. 20.

⁸²¹ Yalçın ve diğerleri, *a.g.e.*, II, s. 329. Bu dönemde, Millî Korunma Kanunu gereğince bazı ürünlere değeri ödemek şartıyla el konuluyordu. Fakat ürünün bedelinin belirlenmesi için görevlendirilen komisyonlar bu işi uzatıyor ve belirlenen miktar uzun sürede taksitle yapılıyordu. Fiyatlar ise son derece düşük tutuluyordu. Bu durum köylüyü oldukça bunalmış, üretiminin azalmasında etkili olmuştur. Bkz. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.II, s. 389. Tarım ürünlerine el konulması uygulaması, 2.2. 1941’de 107 sayılı koordinasyon kurulu kararı ile başlanmıştır. Çolak, *a.g.t.*, s. 243.

Savaş dönemini (1939- 1945) bir bütün olarak ele alırsak üretim yetersizliği ve tüketim fazlalığına bağlı fiyat artışı (enflasyon) sadece buğdayda değil, gıda maddelerinde de görülmüştür. Bu durumu tablo 4.3'de ve 4.4'de verilerle görmek mümkündür.

Tablo 4.3. 1938 – 1945 Yılları Arasında Tahıl Üretimi (bin ton olarak)

Yıllar	Buğday	Arpa	Toplam Tahıl Üretimi
1938	4.279	2.387	8.303
1939	4.191	2.275	8.161
1940	4.068	2.249	8.280
1941	3.483	1.758	6.828
1942	4.263	2.165	8.408
1943	3.510	1.665	6.986
1944	3.148	1.403	5.908
1945	2189	934	4.013

Kaynak: D.İ.E. Yıllıklarından Akt. , Kaynak : Ö. Faruk Çolak, **Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi**, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.241.

Tablo 4.3'de görüldüğü gibi toplam tahıl üretiminde İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru 1938 yılına oranla %50'lik bir azalma olmuştur. Buna karşılık tahıl fiyatları ise 1938 yılına oranla yaklaşık altı kat artmıştır. (Bkz. Tablo 4.4)

Tablo 4.4. Bazı Tarımsal Ürünler Ait Fiyat Endeksleri (1938 – 1945) (1963 = 100)

Yıllar	Tahıl	Baklagil	Sınai Bitki	Yağlı Tohum	Meyve	Genel Endeks
1938	6.22	4.87	6.20	4.84	7.15	6.18
1939	6.23	5.14	6.86	5.74	6.56	6.35
1940	6.03	4.79	7.11	4.58	6.56	6.24
1941	35.06	10.38	9.73	11.84	9.54	11.78
1942	12.95	20.46	24.44	28.04	21.07	30.71
1943	56.34	35.74	31.88	30.22	30.39	46.94
1944	34.57	28.51	29.16	26.86	29.42	32.42
1945	35.16	25.20	28.26	25.90	31.41	32.55

Kaynak : Kaynak : Ö. Faruk Çolak, **Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi**, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.238.

Tablo 4.5. Seçilmiş Ürünlerin Bazı İllerdeki Perakende Yıllık Ortalama Fiyatları (kg/krş)

Yıl	EKMEK			PİRİNÇ			KESME ŞEKER		
	Ankara	İstanbul	İzmir	Ankara	İstanbul	İzmir	Ankara	İstanbul	İzmir
1940	11.07	10.73	11.00	28.45	34.60	35.72	40.33	38.32	39.00
1941	12.24	13.25	12.62	38.30	46.75	44.86	49.50	47.50	49.24
1942	24.99	25.72	24.48	89.71	94.84	110.75	168.37	165.32	165.38
1943	40.90	39.58	39.44	148.79	170.12	166.81	344.67	343.85	339.37
1944	32.08	30.50	30.29	139.19	158.89	148.58	219.00	219.71	214.00
1945	33.05	29.91	32.72	135.45	150.54	145.68	207.67	209.33	205.21
Yıl	SİĞİR ETİ			ZEYTİN YAĞI			YERLİ PEYNİR		
	Ankara	İstanbul	İzmir	Ankara	İstanbul	İzmir	Ankara	İstanbul	İzmir
1940	38.00	46.32	40.20	62.35	28.42	27.61	36.87	91.38	49.85
1941	43.87	54.72	55.31	84.50	37.35	37.45	54.16	145.34	65.78
1942	84.02	133.73	110.28	145.73	67.40	71.63	102.29	218.05	108.92
1943	116.73	190.07	157.07	202.06	77.41	79.62	141.25	-	149.40
1944	148.75	202.33	130.00	249.85	100.89	88.25	149.81	-	152.37
1945	121.25	189.37	117.42	184.20	145.56	133.15	179.33	-	170.00

Kaynak : Ö. Faruk Çolak, Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi, (yayınlanmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.126.

4.1.3. Savaş Sürecinde Türkiye’de Ticaret

Türkiye’nin savaş döneminde çektiği ekonomik sıkıntıların ve yoklukların öncelikli nedeni ticaretinin Almanya’ya bağımlı olmasıdır.⁸²⁷ Savaşın yaklaşması Türk yöneticilerini ABD, İngiltere ve Fransa daha sıkı ekonomik ilişkiler kurmak için ekonomik dengeyi bozma riskini göze almaya zorlamıştır.

1930 – 1945 yılları boyunca “Türkiye’nin dış ticaret eğrisinin dış ilişkilerindeki iniş-çıkışları izlemesi bir rastlantı değildir.⁸²⁸ Türkiye’nin sadece Almanya ile değil diğer ülkelerle olan ihracat ve ithalattaki ilişkileri dış ilişkilerin durumuna göre şekillenmiştir. Bu durumu tablo 4.6’da görmek mümkündür.

⁸²⁷ Türk – Alman İlişkilerinin 1923-39 Dönemi için Bkz. Koçak, 1991, a.g.e., Gerçekten savaş öncesinde Almanya’nın dış ticaretimizde büyük payı vardı. Türkiye dış ticaretinin ihracatta %51’i ve ithalatta %50’si takas yani malların aynen el değişimiyle Almanya’ya bağlanmıştır. Bkz. Kafaoglu, a.g.e., s. 34; Weisband, a.g.e., s.83.

⁸²⁸ Weisband, a.g.e., s. 83

Tablo 4.6. Türkiye'nin İhracat ve İthalatı'nın Cari Değerlerinde Başlıca Ülkelerin Payları

Yıllar	Almanya		İtalya		İngiltere		Fransa		ABD	
	İhracat payı %	İthalatta payı %	İhracat payı %	İthalatta payı	İhracat payı %	İthalatta payı %	İhracat payı %	İthalatta payı %	İhracat payı %	İthalatta payı %
1930	14	21	21	14	9	11	12	10	12	4
1931	12	24	24	5	9	11	10	10	10	3
1932	15	25	16	13	10	12	8	8	12	3
1933	20	27	13	1	9	13	6	7	10	3
1934	40	36	11	9	6	10	3	7	10	4
1935	43	43	10	6	5	10	3	5	10	7
1936	52	48	4	2	5	7	3	3	11	10
1937	39	44	5	5	7	6	4	1	14	15
1938	44	48	10	5	3	11	3	1	12	10
1939	37	51	10	8	6	6	4	2	14	10
1940	9	12	16	16	10	14	6	3	14	11
1941	22	14	2	2	16	25	1	0	13	5
1942	25	28	3	3	15	23	0	0	17	5
1943	24	38	2	2	11	16	1	0	21	2
1944	23	30	0	0	22	18	0	0	24	5
1945	0	1	0	0	15	23	1	0	44	18
1946	0	0	3	6	18	19	4	1	20	31

Kaynak: DİE, Dış Ticaret Yıllıkları'ndan Akt. Yahya S. Tezel, Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s.168.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye dış ticaretini Almanya dışındaki ülkelere ⁸²⁹ yöneltmekte büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Bir kere Türkiye'nin ihrac ettiği ürünlerin fiyatı yüksekti. Diğer taraftan İngiltere'nin dış ticareti kendi imparatorluğuna dahil ülkelere yönelmişti. ABD ise uzaklığı ve bağlantıları dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın yerini alamazdı. Nitekim Almanya'nın

⁸²⁹ Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaretinde aşırı derecede ağırlığı vardı, dış ticaretimiz Almanya'nın kontrolüne girmişti. 1941 yılında ise Almanya'nın dış ticaretimizdeki payı siyasi nedenlerden dolayı daralarak savaş öncesindeki nispi payının ¼'üne inmiştir. Bkz. Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi, Üçüncü Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s.91

Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 1942'den sonra yeniden yükseldi⁸³⁰ ve 1944'ün sonuna kadar Türkiye'nin dış ticaretteki birinci partneri olarak kaldı. Türkiye ancak 1945'den sonra ABD, İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkelerine kaydırabildi.⁸³¹

Ekonomide bütün göstergelerin olumsuz gittiği bir dönemde ticarete olumlu sayısal veriler iki bakımdan olumlu bir görüntü oluşturuyordu. İlk bakışta gerek ihracat ve gerekse ithalat sayısal ifadeyle artmıştı. Fakat bu artış sadece görünüşteydi. Dış ticaret büyük kısmıyla takas, yani malın malla değişmesi yöntemiyle gerçekleşmişti. Takaslarda başka hiçbir etken olmasa da fiyatlar serbest dövizli ticarete göre artmış görünür. Nitekim değişime uğrayan mallara bir de ağırlık cinsinden bakılınca değişim gören malların hem ihracat hem de ithalatta büyük ölçüde azaldığı görülmektedir.⁸³² Gerçekten de savaş yıllarında Türkiye'nin bu durumunu aşağıdaki tablolarda açıkça görülmektedir.

Tablo 4.7. Türkiye'nin 1938 – 1946 Yıllarında Dış Ticareti

(Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1938	111,5	115,4	- 3,9
1939	98	90,9	7,1
1940	87,7	53	34,7
1941	97,7	57,5	40,2
1942	126,9	113,6	13,3
1943	197,8	156,1	41,7
1944	178,8	126,8	52
1945	168,4	97,1	71,3
1946	184,6	137,4	47,2
Ortalama	139,04	105,31	33,73

Kaynak: Bilge A. Köksal – A.Rasih İlkin, Türkiye İktisat Politikalarının Gelişimi, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1973, Tablo 18'den alınmıştır.

⁸³⁰ Bu dönemde Almanya ve İngiltere'ye karşı izlenen ticari politikalar ve bunların siyasi boyutları için Bkz. Weisband, a.g.e., s. 82 – 102 ve Deringil, a.g.e., s.23 – 29.

⁸³¹ Şahin, a.g.e., s.91

⁸³² Kafaoğlu, a.g.e., s. 35. Türkiye'nin savaş yıllarında ihraç mallarının başında gelen ürünler meyveler (örneğin 1942'de %22, 1944'de %23 ortalama %20), tütün (ortalama %30), sıvı yakıt (ortalama %9), kimyevi maddeler (ortalama (%4), kara nakliye araçları (%4) gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Çolak, a.g.t., s. 271.

Tablo 4.8. 1939 – 1945 Döneminde İhracat ve İthalat

Yıllar	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi Milyon Dolar
	Miktar (bin ton)	Milyon dolar	Miktar (bin ton)	Milyon dolar	
1939	1135	99.7	735	92.5	+ 7.1
1941	429	91.1	310	55.3	+ 35.7
1943	336	196.7	391	155.3	+ 41.4
1945	310	168.3	325	97	+ 71.3

Kaynak: Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Üçüncü Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s.93.

Not: TL'nin resmî değeri, 1939'da 1\$=1.28 TL, 1940'da 1\$= 1.38 TL ve sonraki yıllarda 1946'ya kadar 1\$01.29 TL.dir

Görüldüğü gibi dış ticareti yapılan malların değerleri artarken ülkeye giren mal miktarı 1939'dan başlayıp düşmüştür. 1944'de ithal edilen malların ağırlığı 1939'dakinin üçte birinden azdır. İhracat ve ithalattaki dolar bazında artı kalıntılar sonucu, harcamadığımız önemli bir döviz ve altın stoku birikmiştir.⁸³³

Türkiye'nin savaş yıllarında altın ve döviz stoklarındaki artışta önceki dönemlere oranla daha fazla dış kaynak kullanımının büyük katkısı olduğu da bilinen bir gerçektir. Türkiye 1938 – 1945 döneminde 127 milyon doları ekonomik kredi ve 187 milyon doları askerî kredi ve hibe olmak üzere toplam 314 milyon dolar kredi sağlamıştır.⁸³⁴ Türkiye'ye sağlanan kredilerin artışında savaşan devletlerin Türkiye'yi kendi yanlarına çekme gayretlerini etkili olmuştur.

⁸³³ Bu durumda Türkiye eskisi kadar mal ithal edememiştir. Bunda deniz ticaretinin yollarının kapanması etkili olmuştur. Ayrıca bu durum ülkede yaşanan hızlı enflasyonun nedenlerinden biri olmuştur. Kafaoğlu, a.g.e., s.35. Biriktirilen altın ve döviz miktarı konusunda ise farklı rakamlar verilmekle birlikte ortalama olarak 300 milyon dolar civarındadır. Bkz. Şahin, a.g.e., s.94

⁸³⁴ Türkiye 1939 – 1940 yıllarında yapılan anlaşmalarla İngiltere'den 240 milyon \$, 1940'da Fransa'dan 1.5 milyon sterlin, 1941'de ABD'den 45 milyon \$, 1942'de Almanya'dan 35 milyon \$ (daha önce Ocak 1939'da Almanya'dan 150 milyon Reichmark kredi sağladı. Şahin, a.g.e., s.94, Türkiye'nin bu dönemdeki dış ticaret ilişkilerinde en önemli kozu krom madeni olmuştur. Çeliğin hammaddesi olduğundan savaş sanayisi için çok önemli bir madde olan kromun 1939'da Türkiye Dünya krom üretiminin %16.4'ünü yani 190bin tonunu sağlamıştır. Türkiye önce Almanya'ya sattığı bu maddeyi sonra müttefiklere de satmış, 1942'de önce İngiltere sonra ABD'de Almanya'ya krom satışını önlemeye çalışmışlarsa da Türkiye "ip cambazlığı" ile taraflara krom satmaya devam etmiş ve müttefik baskıları üzerine 1944'de Almanya'ya krom satışına son vermiştir. Krom sorunu hakkında geniş bilgi için Bkz. Weisband, s. 97 – 102.

Bu dönemde Türkiye'nin dış borçlanması sadece kredi borçlanmasından ibaret değildi. Türkiye yabancı sermayenin elinde bulunan millileştirilmemiş demir yolları, haberleşme tesisleri ve liman alt yapılarını satın alma yoluna gidilerek karşılığında yabancı şirketlere 517 milyon TL borçlanıldı ve borçlar dış borç senedi verilerek taksitle bağlandı. 1938 yılında Türkiye'nin toplam konsolide dış borçları 236 milyon dolarken bu rakam 1945 yılı sonunda 439 milyon dolara ulaşmıştır.⁸³⁵

4.1.4. Üretim

Savaş yıllarında seferberlik hali ekonominin üretken sektöründe etkisini hemen göstermiştir. Bu etki sadece tarımda değil tüm ekonomik sektörler de etkisini göstererek üretimi düşürmüştür. Buna ek ithalatta meydana gelen tıkanıklar toplam arzın daralmasına yol açmıştır.

Toplam arz daralırken, savaşın neden olduğu ortamda toplam talep yükseldi. Halk bulabildiği temel tüketim mallarında istifçiliğe başvurdu. Savaş ortamının bulanık havasını fırsat bilen tüccar stokçuluğa ve spekülasyonlara kaydı. Hükümetin aldığı polisiye önlemler ise karaborsayı artırmaktan başka işe yaramadı.⁸³⁶ Yurt içinde toplam talebin artmasında hükümetinde katkısı oldu. Hükümet savaşan ülkelere tarımsal ürünler ihracatını artırmak ve dış ticaret fazlası elde etmek için ihracatını teşvik etti. Ayrıca ordunun ihtiyaçları ve acil durumlar için stok bulundurma politikası hükümetin mal talebini artırmasına yol açtı. Diğer yandan bazı sanayi dallarında ithalatın tıkanması ve uluslar arası fiyatlarla bağların kopması sayesinde olağanüstü dış koruma şartlarında

⁸³⁵ Şahin, a.g.e., s. 94

⁸³⁶ 1939 – 1945 döneminde Türk basınında sık sık karaborsacı tüccarlarla ilgili haberlere rastlanmaktadır. Örneğin, "Binlerce ihtikar yapan kasaplar hakkında müddeiumumilik haklarında şiddetli takibata girişti", **Vakit**, 27 Kasım 1941, "Et ihtikarcılığı yapan kasap adliyeye verildi" **Vakit**, 21 Aralık 1941 "Ekmekte suni yokluk fırıncıların unları börekçilere satmasından ve halkın fazla ihtiyatlı olmasından ileri gelmiştir.", **Vatan**, 6 Haziran 1941, "Sadece hastalara francala verilecek" **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1941, Necmettin Sadak "Büyük kazançların doğurduğu pahalılık karşısında az maaşlıların vaziyeti", **Akşam**, 16 Ekim 1941, **Vakit**, gazetesi o günlerde ihtikarcılara ne ceza verirsiniz?" şeklinde bir kampanya açarak okuyucuların görüşlerini neşrediyordu. **Vakit**, 21 Kasım 1941 "Fevkalade zamanlarda mal sahibi olanlara ağır ceza hükümleri konulacak" **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1942, "Bazı toptancı tacirler mahkemeye veriliyor" **Akşam**, 12 Kasım 1942, Zekeriya Sertel, "Pahalılığa Karşı Fiyatların Alabildiğince Yükselmesinin Önüne Geçmek Lazımdır" **Tan**, 8 Nisan 1942. Hükümet nihayet artan hayat pahalılığı ve karaborsacılıkla ilgili "İhtikarla Mücadele Kararnamesi" neşretmek zorunda kalmıştır. Bkz. **R.G.** sayı:5655, 15.3.1944, **Vakit**, 15 Mart 1944. 30 maddelik bu kararnameye göre azami satış fiyatları ve kâr hadleri belirlenmiştir.

aşırı kazançlara sahne olmuştur.⁸³⁷ Tablo 4.9 savaş yıllarındaki GSMH ve sektörel hasıllardaki gelişmeleri göstermektedir.

Tablo 4.9. GSMH ve Sektörel Hasıllar (1938 faktör fiyatları ile)

	1938 - 39	1942 - 43	1944 - 45	Dönem başı ve sonu itibariyle değişme (%)
Tarım	788	735.5	559.5	- 29
Sanayi	343.5	311.5	267	- 229.3
Diğer Sektörler	843.5	699.5	657.5	- 22.1
GSMH	1975	1746.5	1484	- 24.9
Kişi başına GSMH	114.5	95.5	79.4	- 30.7

Kaynak : Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Üçüncü Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s.87.

Tabloda görüldüğü gibi bütün sektörlerde savaş yıllarında GSMH gittikçe azalmıştır. Son olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomideki tabloyu gözler önüne seren gelişmeler endeksi tablosunu ve bazı maddelerdeki fiyat artışını gösteren tabloyu veriyoruz.

Tablo 4.10. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ekonomide Gelişmeler Endeksi

	1938 - 39	1944 - 45
Reel millî gelir	100	75
Kişi başına gelir	100	69
Sınai üretim	100	78
Sınai mallar fiyatları	100	357
Buğday üretimi	100	63
Buğday fiyatları	100	563
Toptan eşya fiyatları	100	448
Emisyon hacmi	100	438
Para arzı	100	333
Banka mevduatları	100	207

Kaynak : Hüseyin Şahin,, *Türkiye Ekonomisi*, Üçüncü Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995, s.90.

⁸³⁷ Şahin, a.g.e., s.87.

Tabloda görüldüğü gibi millî gelir ve kişi başına düşen gelir ve üretim düşerken fiyatlar dört – beş kat artmıştır. Tablo 4.11 bu durumu daha açık olarak ortaya koymaktadır.⁸³⁸

Tablo 4.11. Fiyat Artışları (Ortalama Fiyatlara göre)

Maddenin Adı	Yıllar		Artış Oranı
	1938	1943	
Ekmek (Kilo)	10,05 Kuruş	38,67 Kuruş	(% 284,7
Et (Kilo)	42,52 Kuruş	198,54 Kuruş	% 366,9
Taze sebze (Kilo)	7,51 Kuruş	29,96 Kuruş	% 298,9
Zeytinyağı (Kilo)	51,85 Kuruş	231,29 Kuruş	% 336
Şeker (Kilo)	28 Kuruş	338 Kuruş	% 1.107
Peynir (Kilo)	48,78 Kuruş	155,42 Kuruş	% 218,6
Süt (Kilo)	14,79 Kuruş	51,25 Kuruş	% 236,5
Kömür (Kilo)	5,33 Kuruş	12,21 Kuruş	% 129,1
Odun (Kilo)	370,08 Kuruş	1.316.66 Kuruş	% 255,7
Yumurta (tane)	1,71 Kuruş	7,94 Kuruş	% 364,3
Tuğla	1,5 Lira	6 Lira	% 300
Kereste	4 Lira	20 Lira	% 400
Kireç	35 Kuruş	399 Kuruş	% 1.040
Kiremit (yerli)	4 Kuruş	300 Kuruş	% 1.400
Kiremit (Avrupa)	90 Kuruş	225 Kuruş	% 150
Çimento (yerli)	50 Kuruş	1.250 Kuruş	% 150
Çimento (Avrupa)	90 Kuruş	225 Kuruş	% 150
Demir	7 Kuruş	70 Kuruş	% 900)

Kaynak : Cemil Koçak, **Türkiye’de Millî Şef Dönemi**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.435.

⁸³⁸ Tablo yoruma mahal bırakmayacak kadar açıktır. Fiyatlar 1943 yılında ortalama olarak % 300 ila % 400 arasında arttığı görülmektedir.

4.2. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE BAŞLICA

EKONOMİK DÜZENLEMELER

4.2.1. Millî Korunma Kanunu

Savaşın ilk döneminde hızla yükselen fiyatlar karaborsacılık, kıtlık ortamı kamuoyunu olduğu kadar dönemin iktidarını da rahatsız etti. Bu durum, karaborsa ve ihtikârla savaşı ön plana alan ve eldeki tüm kaynakların en iyi kullanımını amaçlayan bir yasal çerçeveyi gerekli kılmıştı.⁸³⁹

İkinci Dünya Savaşının kaçınılmaz olduğu görülünce, Dr. Refik Saydam Hükümeti daha savaşın başlamasından önce millî ekonomideki dengelerin nasıl korunacağına dair hazırlıklara başlamıştı. Sanayi Tetkik heyetince “Millî İktisadi Koruma Kanunu” adıyla bir tasarı hazırlandı. Bu kanunun gerekçesinde “savaşın etkilerini önlemek ve ekonomik yönden gerekli” koruyucu ve savunucu önlemleri almak olduğu açıklanmıştı. Ayrıca hükümete her türlü önlemi almak için de genel bir yetki verilmesi söz konusu olmuştu.⁸⁴⁰

Hükümet hazırlanan tasarıyı temel alarak bir yasa hazırlanmasını CHP Meclis Grubuna önerdi. CHP Meclis Grubunun seçtiği bir komisyon tarafından Millî Korunma Kanunu (M.K.K) hazırlanarak TBMM’de 18 Ocak 1940’da görüşülerek 3780 sayılı yasa ile kabul edildi.⁸⁴¹

Kanunla hükümete verilen yetkiler şunlardı:

Madde 1 – Fevkalade hallerde devletin bünyesini iktisat ve millî müdafaa bakımından takviye maksadıyla icra vekilleri “heyetince bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde vazife ve salahiyetler verilmiştir. Fevkalade haller şunlardır:

⁸³⁹ Tevfik Çavdar, “Cumhuriyet, Dönemi İktisadî Düşüncesi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.4, İletişim Yay. İstanbul 1983, s. 1080

⁸⁴⁰ Turan Ş., 1999, a.g.e., s. 154. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu komisyonda Ş. Süreyya Aydemirde bulunmuştur. Bkz. Aydemir, İkinci Adam, s. 73. Ayrıca Aydemir’e göre savaş şartlarında izlenecek iki alternatif politika sunulmuştur. Bunlardan biri ticareti devlet denetimine almak ve sıkı polisiye önlemlerle fiyat sınırlaması yapmaktı. İkinci politika piyasa şartlarını kontrolden mümkün olduğu kadar kaçınmaktı. Bkz. Aydemir, Suyu Arayan..., s.514.

⁸⁴¹ Koçak, Millî Şef Dönemi, C.2, s.373. M.K.K görüşmeleri için Bkz. TBMM ZC,7. Devre, 6, İ:1, C.8 27. inikat 18.1.1940. Ayrıca Meclise sunulan tasarının gerekçesi için Bkz. Goloğlu, a.g.e., s.62. MKK için Bkz. R. G. Sayı 4417, 26.1.1944, Düstur 3. tertip cilt 21, s.274. Ayrıca kanunun değişikliğiyle beraber tam metni için Bkz. www.idealhukuk.com/kanun/m62html22 k (01.04.2005)

A – Umumî veya kısmi seferberlik

B – Devletin bir harbe girmesi ihtimali

C – Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harb hali

Görüldüğü gibi M.K.K hükümete olağanüstü koşullar karşısında millî ekonomiyi ve savunmayı ilgilendiren konularda geniş yetkiler veriyordu.⁸⁴² Hükümet bu geniş yetkilerle üretim ve tüketimi düzenlemeye ve denetleme çalışmıştır. Bu kanunla getirilen düzenlemeler şunlardı:⁸⁴³

Hükümet sanayi tesislerinde hangi malların ne kadar üreteceğini belirleyebilecektir. Hükümet gerek gördüğü kuruluşlara bir tazminat ödeyerek el koyabilecektir. Tarımda ne ekileceğini devlet tayin edecek ve 500 hektarın üzerindeki araziye bir tazminat ödeyerek devlet işletebilecektir. Özel kesimin yatırımları izin alma şartına bağlanmış ve hükümetin denetimine tabi tutulmuştur. İç ve dış ticarete fiyat kontrolü sistemi getirilmiştir.⁸⁴⁴

M.K.K, alınacak bu önlemlere uymayanlar için çeşitli para ve hapis cezaları da içeriyordu.⁸⁴⁵ Ayrıca bu kanuna dayanılarak R. Saydam Hükümeti döneminde çeşitli kuruluşlar oluşturulmuş ve kararlar alınmıştır. Bunların sayısı 359'dur. Bunlar Fiyat Murakabe Komisyonları, Narh Uygulamaları, İaşe Müsteşarlığı, İaşe Müdürlükleri, Halk Dağıtma Birlikleri, Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi, Toprak Mahsulleri Ofisi, Ücretli İş Yükümlülüğüne İlişkin Kararlar, Fazla Mesaiye İlişkin Kararlar, Üretim Araçlarına Değeri Ödemek Suretiyle El Konulması, Özel Girişime Devlet Desteğine Dair Kararlar, Karne Uygulaması Kararıdır. Saraçoğlu Hükümeti döneminde ise 235 karar alınmıştır.⁸⁴⁶

M.K.K gereğince kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) kararları köylüleri çileden çıkarmıştır. Ofis, köylünün elindeki ürünü piyasa değerinin çok altında

⁸⁴² Yalçın ve diğerleri, a.g.e., II, s. 329.

⁸⁴³ Şahin, a.g.e., s.84. Ayrıca hükümet dışalım ve cinslerini belirleyebileceği gibi kimi yasaklar koyabilecekti.(md 20). Bazı maddelerin tüketim miktarlarını sınırlandırabilecekti.(md 21) 100 kuruşu aşkın alışverişlerde dileyen müşteriye fatura verilmesi zorunlu olacaktı.(md 31). Kira bedelleri 1939 fiyatları aşmayacaktı (md 30). Hükümet her türlü özel taşıtların kullanımını düzenleyebilecekti. (md 36) 8 hektardan fazla arazisi olanlar bunun yarısına hububat ekme yükümlülüğü konabilecekti. (md 40) Bkz. Turan,Ş.,1999, a.g.e., s. 156. Ayrıca tüm 72 maddenin orijinali için Bkz. www. İdeal-hukuk.com/kanunlar/m62htm.

⁸⁴⁴ A.g.s.; Goloğlu, a.g.e., s. 63; Koçak, Millî Şef Dönemi,C.2, s.373. M.K.K 16.9.1960 tarih ve 5/322 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla uygulamadan kaldırılmıştır. A.g.s.

⁸⁴⁵ Turan, Ş., 1999,a.g.e., s.156, Yetkin, a.g.e., s.186. MKK' da cezalar "Beşinci fasıl"da, 53 ile 66 maddelerde düzenlenmiştir. Örneğin MKK'nın 53. maddesinin C fıkrasının 5.bendine göre "Hükümetçe temin edilen krediyi başka bir işte kullananlar hakkında 1000 liradan az olmamak üzere ağır para cezasıyla birlikte üç seneden beş seneye kadar hapis cezası hüküm olunur" demektedir.

⁸⁴⁶ Bu kararlarla ilgili bilgi için Bkz. Koçak, Millî Şef Dönemi C.2, s. 383- 422. Ayrıca Bkz. Yetkin, a.g.e., s. 187-200.

satın almış, köylüye sadece kendi ailesine yetecek kadar buğday bırakılmıştır. Öyle ki birçok hallerde köylüler önceden tespit edilmiş miktarı tedarik edebilmek için hükümet memurlarının baskısı ile eşyalarını, öküzlerini satmak zorunda kalmıştır.⁸⁴⁷ Köylüler bazen de önlemler karşısında ürünlerini saklamak ve kaçırmak zorunda kalmış, bazı zengin toprak sahipleri ise ürünlerini karaborsacılara satarak büyük kazanç sağlamıştır. Bu tür yolsuzluklara TMO'nun bazı memurları da sus payını alarak aracı olduğuna dair haberler kamuoyuna yansımıştır.⁸⁴⁸

Fakat asıl büyük kitleleri etkileyen ve öfkeliendiren önlemler özellikle gelirlerin vergilendirmesi alanında olmuştur. Savaş döneminde Türkiye'de kazançların vergilendirilmesi büyük eşitsizliklere yol açmıştı. Maaşlılar ve ücretliler kazanç vergilerini tam olarak öderken, tüccar kazançlarını gizleyerek daha az vergi ödemiştir.⁸⁴⁹ Bu durumu aşağıdaki tabloda görmekteyiz.

Tablo 4.12. 1939 – 1945 Türkiye'de Değişik Kesimlerin Ödediği Vergiler

Emisyon	439 milyon lira
Dolaylı Vergiler	2 100 milyon lira
Toplam	2 539 milyon lira
Varlık Vergisi	320 milyon lira
Çiftçinin Ödediği	1 830 milyon lira
Ücretlinin Ödediği	400 milyon lira
KİT'lerin ödediği	120 milyon lira
Sanayici ve Tüccarın Ödediği	50 milyon lira

Kaynak : A. Başer Kafaoğlu, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002., s.79.

Tabloda görüldüğü gibi asıl vergi yükünü çiftçilerle ücretliler ödemektedir. Demek ki bugün olduğu gibi o zaman da devlet ekonomiyi kayıt altına alamadığı için tüccarlar vergi kaçırmaya yönelmiştir.

Sonuçta, MKK ile alınan önlemler, Saraçoğlu Hükümeti zamanında biraz gevşetilmişse de karaborsanın, yoklukların, pahalılığın önüne geçilemedi. Bu nedenle MKK' ya rağmen halkın yakınmaları devam etti. MKK böylece istenilen sonucu

⁸⁴⁷ Karpat, a.g.e., s.102.

⁸⁴⁸ Weisband, a.g.e., s. 81 Yazar kanıt olarak Cumhuriyet Gazetesi 2 ve 6 Mart 1943 ve Tasviri Efkâr Gazetesi, 4 Mart 1943'ü örnek göstermektedir. Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı vergi politikası ve alınan vergilerin çeşitleri için Bkz. Çolak, a.g.t., s. 281- 293; Kafaoğlu, a.g.e.,s.39-47.

⁸⁴⁹ Akşin ve diğerleri, C.4, a.g.e., s. 170; Şahin a.g.e., s. 84; Çavdar, a.g.m., s. 1080.

sağlayamadı. Çünkü bu kanun, “zabıta tedbirleri ile ekonomiyi düzenlemek gibi sakat bir zihniyete” dayanmıştı.⁸⁵⁰

Ekonomide MKK’ ya rağmen olumsuz şartların sürmesi yani savaş zenginlerinin ve büyük toprak sahiplerinin sınırsız kazançlarından kaynaklanan safahat hükümetin yeni önlemler almasına neden oldu. Bu önlemlerden ikisinin yankısı büyük olmuştur. Bu iki önlem Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasasıydı.⁸⁵¹

4.2.2. Varlık Vergisi (11 Kasım 1942 – 15 Mart 1944)

4.2.2.1. Gerekçe ve Yol açan Süreç

Savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak vurgunculukla, karaborsacılıkla büyük servet sahibi olan, kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin⁸⁵² mevcut servet birikimlerinden hiç olmazsa bir kısmını geri almak gerekiyordu. Böylelikle savaşın oluşturduğu ekonomik sıkıntıların toplumda dengeli ve adil paylaşılması sağlanmış olacaktı. Ayrıca devletin olağanüstü artan harcamalarını bütçe açık vermeden ve enflasyona neden olmadan yeni gelir kaynakları ile karşılamak gerekiyordu.

Son bir amaç olarak da piyasadaki mal yokluğunu belirli ölçüde ortadan kaldırmak gerekiyordu. Çıkarılacak bir vergi ile servet sahipleri vergiyi ödeyebilmek için ihtikâr amaçlı tuttıkları malları piyasaya süreceklerdi ve fiyatların birden düşmesi sağlanacaktı.

Bu amaçların tümünü yerine getirmek için Saraçoğlu Hükümeti Varlık Vergisi Kanunu çıkartacaktı.⁸⁵³

⁸⁵⁰ Goloğlu, a.g.e., s. 63;

⁸⁵¹ Çavdar, a.g.m., s.1081.

⁸⁵² Harp zenginleri daha çok ülkenin ticaret merkezi İstanbul’da bulunmaktadır. Kentlerde yaşayanlar, özellikle maaşlı bürokratlar arasında tüccarlara karşı gözle görülür kırgınlıklar vardı.Bkz. Cırım,a.g.m.

⁸⁵³ Koçak, Millî Şef Dönemi C.2, s. 476.Varlık Vergisinin çıkarılış amacı hakkında geniş bilgi için Bkz. Faik Ökte,Varlık Vergisi Faciası, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951, s.10 vd.; Karpat, a.g.e., 109-110, Aydemir, İkinci Adam, C.II, s. 228-236.

Bu verginin çıkarılmasından önce kamuoyu çıkarılacak vergi düzenlemesine hazırlanmaya çalışılmıştır. Basın daha 1942 yılı başlarında⁸⁵⁴ basında kazançları artanlardan vergi alınacağına dair haberler çıkmaya başlamıştı. Basındaki haberler daha sonra da devam etti.

Zekeriya Sertel, “Devlet Yeni Gelir Kaynaklarını Nerede Aramalıdır?” başlıklı makalesinde şöyle diyordu: “Devletin yeni gelir kaynakların ararken takip edeceği prensip... hayat seviyesi alçalan mahdut gelirlili halkı ve memur sınıfı taziyik eden ve hayatı pahalılaştırarak yollardan kaçınmak, bilakis anormal vaziyetin doğurduğu fazla servetleri yakalamak olmalıdır” diyordu.⁸⁵⁵

Bu arada Başbakan Saraçoğlu Varlık Vergisi konusunda basının tam desteğini sağlamak amacı ile kanun meclisten çıkmadan önce ülkenin önde gelen gazetelerinin başyazarları ile bir toplantı yaparak, kanunun çıkarılış amaçlarını anlattı ve gazetecilerden, bu verginin ülkenin yararına olduğunu makalelerle kamuoyuna anlatmaları ve kamuoyu oluşturmalarını istedi.⁸⁵⁶ Bundan sonra başmuharrirler sık sık varlık vergisinin gerekliliğini belirten yazılarla Türk kamuoyunu bu vergiye hazırladılar.

Aynı dönemdeki bütçe görüşmelerinde Maliye Bakanı Fuat Ağralı beş ay önce “servet üzerinden vergi almak hatırımızdan geçmemektedir” sözünü tekip edercesine savaş içinde fazla kazananların daha çok vergi alınacağını açıkladı.⁸⁵⁷

Türk kamuoyu Varlık Vergisine hazırlamaya yönelik çalışmalar 1942 yılı yaz aylarında yoğunlaşarak devam etti. Bu dönemde yaz ayları boyunca İstanbul gazetelerinde gayrimüslimleri genellikle hırsızlık, karaborsacılık, soygunculuk,

⁸⁵⁴ **Tan**, Gazetesinde 14.1.1942’de “Kazançları artan müesseselerden bir vergi alınacak” haberi yayınlanmıştır. Koçak, a.g.e., s.476. İlginçtir ki Maliye Bakanı Fuat Ağralı henüz bu tip haberlerin zamanının erken olduğundan olsa gerek, aynı günlerde yaptığı açıklamada “Servet üzerinden vergi almak akılmızdan geçmemektedir” diyordu. **Cumhuriyet**, 1.Şubat 1942.Akt..Rıdvan Akar, **Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi Ve Çalışma Kampları**, Belge Yayınları, İstanbul 1999, s.55

⁸⁵⁵ **Tan**, 15 Nisan 1942, Akar, a.g.e., s. 55. Sertel bir başka makalesinde ise devletin harp zenginlerinin türemesine meydan vermemesi gerektiğini belirtiyor ve “Bugün göze batan servet birikimlerinin önüne geçilmesi lazımdır” diyordu. Bkz. Sertel “Harp Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz”, **Tan**, 17 Mayıs 1942 Akt.Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 437 ;Akar, a.g.e., s. 57

⁸⁵⁶ Güvenir, a.g.e., s.101, Başbakanın isteği o günkü şartlar içinde bir emirdir. Nitekim gazetelerde baş yazarlar sık sık yeni bir verginin gerekliliğine dair makalelerini artırmışlardır. Örneğin A. Emin Yalman, “Harp Kazançlarında Alınacak Vergiler” **Vatan**, 29.05.1942, Zekeriya Sertel, “Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor” **Tan**, 10 Haziran 1942, Z. Sertel, “Geçen Büyük Harpte Çıkarılan Fevkalade Kazançlar Kanunu” **Tan**, 11 Haziran 1942.Bkz.Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 478 – 479; Akar, a.g.e., s.55 – 61.

⁸⁵⁷ Akar, a.g.e., s.56, Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 478.

vurgunculuk ve ihtikarla ilişkilendiren haberler ön plana çıkarıldı.⁸⁵⁸ Bu dönemde çıkarılan mizah dergilerinde azınlık karşıtı karikatürlerde ağırlıklı olarak Yahudi tipleri kullanılıyor, bu karikatürler “sadece Yahudileri değil onların şahsında bütün Gayrimüslimleri hicvediyordu”.⁸⁵⁹

Nihayet 1942 yılı Eylül ayında Maliye Bakanlığında gelen bir yazıda İstanbul Defteri Faik Ökte'den, savaş ve ihtikâr dolayısıyla elde edilen fevkalade kazançları kanunların vergilendirmemekte olduğu, bu nedenle ekalliyetlerin büyük servetler, iktisap ettikleri belirtiliyor ve piyasada acele tetkikat yapılarak, kimlerin bu şekilde fevkalade kazanç temin ettiğinin tespiti, ekalliyetlerin ayrı bir cetvelde gösterilmesi istenmiştir.⁸⁶⁰ Ökte' de İstanbul Vergi Dairelerinden gelen bilgilere göre fevkalade kazanç temin eden vergi mükelleflerini dini ve etnik kökenlere göre listelere ayırdı.⁸⁶¹

Görüldüğü gibi varlık vergisini çıkartmadan önce propaganda ile kamuoyu hazırlanmış sonra teknik hazırlıklar yapılmıştır. Bu propaganda aşamasına son katkıyı da kanun çıkmadan on gün önce Cumhurbaşkanı İnönü yapmıştır. İnönü, 1 Kasım 1942'de TBMM'nin “6. dönem 4. yasama yılı açış konuşması”nda “şuursuz bir ticaret havası” haklı sebepleri çok aşan pahalılık belası”ndan söz ederek konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı bir ticaret eşyası yapmaya yeltenen gözü doymuş vurguncu tüccar ve bütün sıkıntıları politik ihtirasları için fırsat sayan ve de hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüzü geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermenin yolu elbette vardır. Ticaretin ve ekonomik çalışmaların serbestliğini bahane ederek milleti soymak hakkını hiç kimseye hiçbir topluluğa tanımamalıyız.⁸⁶²

⁸⁵⁸ Bu haber başlıklarına birkaç Örnek: “Bir Yahudi mütait hazinayı binlerce lira zarara soktu” *Tasvir-i Efkâr*, 1 Eylül 1942. “İstifçi ile Yahudi yakalandı” *Tasvir-i Efkâr*, 9 Eylül 1942 Akt. Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, Altıncı baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002. s. 143. Ayrıca Bkz. Rifat Bali, **Cumhuriyet, Yıllarında Türkiye Yahudileri**, Bir Türkleştirme Serüveni (1923 – 1945), İletişim Yay. Beşinci baskı, İstanbul 2001.

⁸⁵⁹ Aktar, **a.g.e.**, s.143.

⁸⁶⁰ Aktar, **a.g.e.**, s.144.

⁸⁶¹ Ökte, **a.g.e.**, s. 44-48. Bu listeye göre Ökte vergi mükelleflerini şöyle ayırmıştır. “Cetveller M ve G diye ikiye ayrıldı. M. Müslüman grubu, G Gayri Müslim Ekalliyetleri temsil ediyordu,dönmeler için D, ecnebiler için E harfi kullanılacaktır. **A.g.e.**, s.48; Akt. Aktar, **a.g.e.**, s.144.

⁸⁶² Goloğlu, **a.g.e.**, s.165; Turan, Ş., 1999, **a.g.e.**, s.158; İnönü'nün **Konuşmaları**, s.33.

İnönü sözlerinin sonunda pahalılık sebeplerinin ve alınacak tedbirlerin ayrıntılı olarak Başbakan Saraçoğlu tarafından açıklanacağını bildiriyordu.⁸⁶³

Nihayet Varlık Vergisi Kanunu tasarısı esas itibarıyla Başbakan Saraçoğlu tarafından hazırlanmış, hazırlık çalışmalarında Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Maliye Vekaleti Müsteşarı Esat Tekeli ve Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan' da katılmıştı. Hazırlanan tasarı önce CHP Meclis grubunda tartışılarak TBMM Genel Kuruluna getirilecekti.⁸⁶⁴

4.2.2.2. Varlık Vergisi Kanunu

Varlık Vergisi Kanunu (VVK) tasarısı 9 Kasım 1942 ve 6/4067 sayılı ile Başbakanlık tarafından TBMM'ne sunuldu. Yasa tasarısının gerekçesinde olağanüstü kazançlardan alınmak ve bir detaya mahsus olmak üzere fevkalade bir mükellefiyet tesis olunmaktadır.”denilerek şöyle devam ediliyordu: “Vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek, yüksek kazançlar elde ettikleri halde, kazançları ve kudretleriyle mütenasip bir derecede, iştirak ettirmek maksadını gütmektir.”⁸⁶⁵

Tasarı 11.11.1942'de görüşüldü. Görüşmeler sırasında, memleketin ekonomik durumu ve alınacak tedbirler hakkında TBMM'de açıklamalarda bulunan Başbakan Saraçoğlu sözlerini şöyle sürdürüyordu:

Bu kanun ile amaçladığımız hedef, tedavüldeki parayı azaltmak ve memleket ihtiyaçlarımıza karşılık hazırlamaktır. Türk parasının kıymetlenmesi, vurguncular üzerinde toplanan halk düşmanlığının silinmesi, vergileri ödemek için zorunlu olarak satışa çıkarılacak malların fiyatlarında bir ölçülü durum yaratması gibi ikinci derece yararların çıkması da olmayacak şeyler sayılmaz.⁸⁶⁶

⁸⁶³ Goloğlu, a.g.e., s. 165. İnönü bu konuda son sözü şu olmuştur: “Tarihte büyük meseleleri halletmiş bir milletin evlatlarıyız. Kendimize, milletimize güvenimiz her vaziyette en isabetli tedbirleri bulacağımıza güvenimiz her zamankinden fazla ve kuvvetlidir.” Bkz. **İnönü'nün Konuşmaları**, s.34.

⁸⁶⁴ Ökte, a.g.e., s. 50-53. CHP Meclis Grubundaki tartışmalar için Bkz. Barutçu, **Siyasi Anılar**, s. 263-264. CHP grup toplantılarının tutanakları yayımlanmamıştır. Gizli olarak yapılan parti meclis grubunda ek alınan konular ve yapılan konuşmalar hakkında basına dışarıya bilgi sızdırılmazdı. Basım ya açıklama yapılmaz yada oldukça kısa önem arz etmeyecek derecede açıklama olurdu. Akar, s.64. Tasarının CHP grubunda görüşülmesi sırasında Başbakan Saraçoğlu, bu konuyla amaçlananı daha açık dile getirmiş ve bu kanunla “piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldıracak Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz” demiştir. Bkz. Barutçu, a.g.e., s. 263.

⁸⁶⁵ **TBMM Z.C.**, devre 6, İ4, 3.inikat (11.11.1942), Akt, Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s.481.

⁸⁶⁶ Goloğlu, a.g.e., s. 175; Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 482. **Akşam**, 11 Kasım 1942.

Tasarı üzerine söz alan İstanbul mebusu Ali Rana Tarhan, varlık vergisi teklifini malî, ekonomik ve sosyal bakımdan yerinde bularak tasarıyı destekledi. Manisa Mebusu Refik İnce'de yaptığı konuşmada tasarının hukuka aykırı olmadığını, tıpkı İstiklâl Mahkemeleri kanunu gibi, Başkomutanlık kanunu gibi dar zamanlarda bu tip düzenlemeler yapılabileceğini bildirdi.⁸⁶⁷

Sonuçta 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, 350 milletvekilinin oy birliğiyle 11.11.1942 günü kabul edildi.⁸⁶⁸

Kanuna göre vergi alınacak başlıca üç kesim öngörülmüştü.⁸⁶⁹ Bunlar tüccarlar, emlak ve akar sahipleri ile büyük çiftçiler alınacak vergiler oluşturulacak komisyonlarca⁸⁷⁰ 1941 kayıtlarına göre belirlenecekti. Komisyonlar vergi miktarını on beş gün içinde belirleyeceklerdi. Komisyonların kararı kesindi. Yükümlülükleri belirlenenler, belirtilen miktarı on beş gün içinde ödemeyenler ise bu kez zorunlu çalışmaya gönderileceklerdi. Çalışma karşılığında ödenen ücretin yarısı vergi borcuna kesilecekti. 55 yaşın üzerinde erkekler ve kadınlar çalıştırılmayabilecekti⁸⁷¹

Kanunun TBMM'de kabulünden sonra Türk basını V.V.K'nunu desteklemeyi sürdürdü. Necmettin Sadak, "Varlık Vergisi bir taraftan milyonlarca liranın geri çekilmesi sureti ile pahalılığın önünü alacak en etkili çare olduğu gibi kazandıkları paralarla bu pahalılığa yardım etmiş olanların devlete ödeyecekleri en

⁸⁶⁷ Goloğlu, a.g.e., s. 175. Görüşmeler sırasında Rasih Kaplan tasarının lehinde konuşmuş, Karabekir ise "varlık" deyiminde aşırılık bulunmadığını oysa bu verginin aşırı kazançlardan alınacağını, bu nedenle, "Aşırı Kazançlar Vergisi Kanunu" demenin daha uygun olacağını belirtmiştir. Fakat bu görüş kabul edilmedi. Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 176; Yetkin, a.g.e., s. 208.

⁸⁶⁸ Kanun metni için Bkz. **Düştur**, 3.tertip, C24, s.9-13, R. G. No:5255, Kanun no:4305, 12.12.1942 ve **Sicil-i Kavanin**, C.23, s.901-909. 17 maddelik VK.K.'nın kısım başlıkları şöyledir: 1 verginin mevzuu (5madde), 2.verginin miktarı(6.madde), 3. verginin tarhı (7,8,9,10. maddeler), 4. verginin tebliği (11,12,13. maddeler), 5. teminat (14.madde), 6. Müruruzaman, (15.madde), 7.meriyet maddeleri (16 ve 17. maddeler.)

⁸⁶⁹ Kanunda bunlar 1 madde beş bölümde belirtmiştir. Yine VVK'ya göre kamu kuruluşlarında görevli personel maaş ve ticaretlerine ilişkin olarak vergiden muaf tutulacaktı. Bkz. Koçak, **Millî Şef Dönemi C.II**, s. 483. Ayrıca Bkz. Ferudun Ergin, **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, Cumhuriyet, Matbaası, İst. 1943, s. 165

⁸⁷⁰ Komisyonlar il ve ilçelerde en büyük mülki amirin başkanlığında, mal müdürü ile ticaret odaları ve belediyelerce seçilecek ikişer üyeden oluşacaktır. Ticaret odası olmayan yerlerde ticaret ve tarımda olmayan belediye meclisi üyeleri seçilecekti. Turan, Ş, 1999, a.g.e., s. 160, Koçak, **Millî Şef Dönemi C.II**, s.484.

⁸⁷¹ Turan, Ş, 1999, a.g.e., s. 160; Yetkin, a.g.e., s.204; Ergin a.g.e., s.168. Ayrıca Bkz. Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk söylentileri" <http://www.politics.ankara.edu.tr>, 02.02.2005. bu yazı SBF dergisi Cilt 58 sayı:2 yıl 2003 de yayınlanmıştır.

adaletli borcu teşkil ediyor” diyordu.⁸⁷² Ulus’ta F. Rıfki Atay ise, Varlık Vergisini haklı ve meşru buluyor vurgunculara çatıyordu.⁸⁷³ Zaten dönemin koşulları içinde daha öncede ifade ettiğimiz gibi basının talimatlara uymamak gibi bir şansıda yoktu.

Başbakanın VVK hakkında lehte yayın yapılması dışında, sıkı yönetim komutanlığı da VVK uygulaması aleyhinde yayın yapılmaması için basına talimat vermiş, hatta buna uymadığı için Yeni Sabah Gazetesi 5.12.1942’de kapatılmıştır.⁸⁷⁴

Verginin Meclisten çıkarılışının ertesinde hemen hemen tüm gazeteler aldıkları talimat üzerine kanunu destekleyici yönde yayınlar yaparken Vatan Gazetesi sessiz kalarak bir nevi protestoda bulunmuştur. Gazetenin başyazarı ve sahibi A. Emin Yalman’ın “Musevi kökenli olması, azınlıklara karşı hayli sert uygulanan bu vergiye olumsuz yaklaşımında önemli bir etken olmuş olabilir. Yalman zaten daha sonra yazdığı anılarında bu vergiyi bir “gaflet” olarak değerlendirmektedir.⁸⁷⁵

4.2.2.3. Varlık Vergisinin Uygulanması

Varlık vergisinin çok tartışılmasının asıl nedeni yasadan ziyade uygulaması ile ilgilidir. Özellikle uygulamada yasa uyarınca kurulan komisyonların kararları, Gayrimüslimlerden daha çok vergi alınması, borcunu ödemeyenlerin çalışma kamplarına gönderilmesi gibi uygulamalarla bu kanun eleştirilmiştir.

Yasaya göre kurulan komisyonlara gelen cetveller aceleyle hazırlanmıştı, komisyon üyelerinin bir kısmı CHP üyesiydi. G grubuna mensup olanlardan

⁸⁷² Necmettin Sadak, “Hükümetin aldığı tedbirler memlekete iyilik getirecektir.” *Akşam*, 12 Kasım 1942

⁸⁷³ F. Rıfki Atay, “Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır” *Ulus*, 12 Kasım 1942. Basında çıkan diğer yazılar için birkaç örnek: Hüseyin Cahit Yalçın, “Varlık Vergisi” *Yeni Sabah*, 17 Kasım 1942, Zekeriya Sertel, “Varlık Vergisinin ilk Neticeleri” *Tan*, 18 Aralık 1942, E.İzzet Benice “Varlık Vergisi” *Son Telgraf*, 13 Kasım 1942, Refi Ş. Suvla “Varlık Vergisi”, *Akşam*, 13 Ocak 1942, Yunus Nadi “Varlık Vergisi bir ceza değil, bir vazifedir” *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1942, Bkz. Akar, a.g.e., s.74, Güvenir, a.g.e., s.101.

⁸⁷⁴ Güvenir, a.g.e., s.101. Yalman ilk günlerde sessiz kalmışsa da sonradan varlık vergisini övmüştür. Bkz. A.Emin Yalman “Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık” *Vatan*, 9 Şubat 1943, “Türk, Türk’e Faydalı olandır” *Vatan*, 8 Şubat 1943, Yalman, VV’ yi “Çok yerinde ve tamamıyla zaruri bir inkılâp adıdır.” Şeklinde değerlendirmektedir. Bkz. “Ya hep Ya hiç” *Vatan*, 10 Şubat 1943.

⁸⁷⁵ Yalman şüphesiz harp zamanında haksız kazanç ele geçirenlerin üzerine yürümek hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak gerektiğini ancak bu işin dürüst elye alınmadığını böyle bir kanunun meclisten geçmemesi gerektiğini belirterek şöyle devam eder: “VVK hiçbir ölçü tanımıyordu. Belli ki Nazi usüllerini taklit yoluyla azınlıkları ezmek, siyasi düşmanlara meydan okumak ve siyasi dostları korumak maksadıyla meydana getirilmişti.” Bkz. A. Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (1922-44) C.3, Rey Yayınları, İstanbul 1970, s.375.

komisyonca belirlenen verginin vergi Ankara'dan gelen talimat ile beş-on misli artırılacaktı. Yine Ankara'dan gelen talimat üzerine D grubuna mensup olanlar (dönmeler), M (Müslüman) grubunun iki misli vergi ödeyecekti.⁸⁷⁶

Kişiler ve kuruluşlar, savaş yıllarında elde ettikleri kazanç ve servet miktarları üzerinden komisyonların tamamen keyfi, takdiri ve tahmini olarak belirledikleri matrah üzerinden vergilendirildiler.⁸⁷⁷ Komisyon başkanı olan mülki amirler, kendi bölgelerinde en yüksek vergi tahsilatı yaparak Ankara'nın gözüne girmek için çalışıyorlardı.⁸⁷⁸

Komisyonların kimin ne kadar vereceğini belirledikten sonra vergi miktarının belli olduğu listeler vergi dairelerinin ilan tahtalarına asıldı.⁸⁷⁹ (18 Aralık 1942). Vergilerin ilanı ile asıl hedefin gayrimüslim azınlık olduğu anlaşıldı. Bundan sonra, vergi oranlarının haksız olduğu şeklinde itirazlar ve tepkiler yükselmeye başladı. İtirazlar zaten kanunun on birinci maddesine göre kabul edilmemiştir.⁸⁸⁰

Varlık vergisi ile ilgili listeler açıklandığında ağırlık merkezinin İstanbul olduğu görülüyordu. Zira gayrimüslim azınlığın en yoğun yaşadığı kent burasıydı. Aşağıdaki tabloda o zaman 900bin nüfusu olan İstanbul'da kimlerin Varlık Vergisi ödeyeceğini göstermektedir.⁸⁸¹

⁸⁷⁶ Ökte, a.g.e. s. 59-85. "Ökte, dönemin İstanbul defterdarıydı. Bu vergiyle ilgili başka hiçbir veri ve belge bulunmadığı için VVK ile yegane kaynak onun yıllar sonra yazdığı "Varlık Vergisi Faciası" adlı kitaptır." Akar, a.g.e., s.80.

⁸⁷⁷ Koçak, *Millî Şef Dönemi C.II*, s. 488, Akar, a.g.e., s.77.

⁸⁷⁸ Akar, a.g.e., s. 79. komisyonlar vergilendirme işlemi sırasında kayırma, torpil, rica, hasımlıkla ilgili isteklerle çok sık karşılaşılıyor ve bunlardan etkileniyordu. A.g.e., s. 83.

⁸⁷⁹ Aktar, a.g.e., s. 149.

⁸⁸⁰ Akar, a.g.e., s. 84. verginin ilanından hemen sonra tarh edilen vergiye itiraz için 3000 dilekçe TBMM'ye, 4000 dilekçe Maliye Bakanlığına, 19.500 dilekçede İstanbul defterdarlığına verilmiştir. Vergi oranlarına itiraz edenlerin avukatlarına da yıldırma politikaları izlenmekteydi. Bkz. A.g.e., s. 85.

⁸⁸¹ Varlık Vergisinin değişik illerde uygulanması ve Anadolu'da illere göre tarh edilen ve ödenen varlık vergisi miktarları için Bkz. Akar, 88-92.

Tablo 4.13. Varlık Vergisi Mükelleflerinin İstanbul'da Kökenlerine Göre Dağılımı

Mükelleflerin Kökeni	Mükellefler	%	Tahakkuk	%
Müslümanlar M	4.195	%7	25.600.409	%7
Gayrimüslimler G	54.377	%87	289.656.246.	%83
Diğer G-M-E	4.003	%6	34.226.764	%10
TOPLAM	62.575	%100	849.483.419	%100

Kaynak : Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi Ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul 1999., s.87.

Tabloda görüldüğü gibi İstanbul'da toplam VV mükellefinin %87'sini gayrimüslimler oluşturmakta olup %83'ü tahakkuk ettirilmiştir.

VVK'nın 12. maddesine göre borçlular 15 gün içinde borçları ödeyeceklerdi. Bu süre 4 Ocak 1943 günü doldu.⁸⁸² Fakat aynı maddeye göre bu süre içinde borcunu ödemeyenler ilk hafta için %1, ikinci hafta için %2 gecikme zammı ödeyeceklerdi. Bu sürede kurban bayramı tatili nedeniyle biraz uzatılmış ve 20 Ocak 1943 akşamı dolmuştur. Bu süre içinde borcunu ödemeyenlerin, önce malları haciz edildi ve daha sonra bu mallar ve ev eşyalarının satışı ile verginin tahsiline başlandı.⁸⁸³

Vergisini bir ay içinde ödeyemeyen mükelleflerin vergilerini çalışarak ödemelerini amacıyla çalışma yerlerine sevke başlama uygulaması doğrultusunda, tümü 32 kişilik İstanbullu Gayrimüslimlerden oluşan ilk kafiye 27 Ocak 1943'de Aşkale'ye gönderildi.⁸⁸⁴ Gazeteler "Varlık Vergisini ödemeyenlerin ilk kafiyesi dün Ankara'dan

⁸⁸² Mükellefler 15 gün içinde nakden vergi borcunu ödemek zorunda olunca gerekli parayı bulmak için gayrimenkullarını satışa çıkarmışlardır. Bu nedenle dönemin gazetelerinde sık sık gayri menkul satışıyla ilgili ilanlar basında yer almıştır. Akar, s.84.Zaten bu uygulama gazetelerde önceden ilan edilmişti. Örneğin, 2 Ocak 1943 Cumartesi gününün *Akşam*, Gazetesinin konuyla ilgili haberine göre "Salı gününden itibaren Tahsil-i Emval Kanununa tevfikan tahsilata başlanacak, yani borçluların malları haczedilerek müzayede ile satışa çıkarılacaktır" deniliyordu. 3 ocak 1943 tarihli *Akşam*, Gazetesi ise Varlık Vergisi ödemeleri ile piyasadaki fiyatların ilerleyen haftalarda düşeceğini duyuruyordu.

⁸⁸³ Aktar, *a.g.e.*, s.149. Varlık Vergisi ile gayrimenkul satanların istatistiksel analizi için Bkz. Akar, *a.g.e.*, s.144; Aktar, *a.g.e.*, s.200-206.

⁸⁸⁴ Aktar, *a.g.e.*, s.149. Varlık Vergisini (VV)yi ödemeyenlerle ilgili haberlere o günlerde basında sıkça rastlanıyordu. V.V.yi ödemeyenlerin "Ayın 17'sinden itibaren çalışmak üzere Şarka sevk edilecekler" şeklinde ve "mahcuz eşya ve malların satılmasına ayın 15'inde başlanacağı" şeklinde haberler, İstanbul'da ödenen V.V. ile ilgili haberler basında görülmüyordu. *İkdam*, 6 Ocak 1943.

geçti” haberiyle olayı Türk kamuoyuna duyuruyorlardı.⁸⁸⁵ Basın sık VV borcunu ödemeyenlerin listesini yayınlayarak onları deşifre ediyordu. Bu kişiler önce şehirdeki toplanma yerine getiriliyor sonrada Aşkale’ye gönderiliyordu.⁸⁸⁶ Gerçektende Başbakan Saraçoğlu’nun 16 Ocak 1943 tarihinde Times gazetesine verdiği beyanatta dediği gibi “Bu memleket tarafından gösterilen misafirperverlikten faydalanarak zengin oldukları halde ona karşı bu nazik anda vazifelerini yapmaktan kaçacak kimseler hakkında bu kanun bütün şiddetiyle tatbik edilecektir.”⁸⁸⁷

Varlık vergisi “bütün şiddetiyle tatbik ediliyordu” ama zaman zamanda yolsuzluklar yapıyordu.

VVK’ya göre vergiye itiraz ve temyiz haklarını getirmemesi nedeniyle itiraz ve istekler bireysel ve siyasî yakınlık kullanılarak yapıyordu. Vergiyi erteleme, bekletme, indirmede hem siyasî hem de bürokratik yakınlıklar kullanılıyordu. Adana, İzmir, ve İstanbul’dan vergiyi ödmeden önce Ankara ile ilişkiye geçildiği görüldü. VV’nın tahakkuk sürecinde en çok karşılaşılan keyfilik biçimi kollama ve adam kayırma şeklinde oldu. Örneğin, Vali Lütfi Kırdar’ın terzisi olan İzzet Ünver’in vergisi azaltılmıştı. Ankara ve İstanbul’da garajı olan bir milyonerin vergisinin Maliye Bakanı Fuat Ağralı’nın bir emriyle terkin ediliyordu.⁸⁸⁸

V.V. uygulamasında vergi sisteminin eksikliği ve vergi idaresinin yetersizliği idari ve siyasî olarak sorunlara yol açtı. VV, vergi tekniği nedeniyle eleştirilmiştir. İdarece takdir yönteminin sübjektif değerlendirmeler nedeniyle hem gruplar arasında hem de aynı gruba mensup olanlar arasında farklı uygulamalar yapıldı. Sübjektiflik ayrımcılığa yol açtı. Bu durum verginin tarhında ve tahsilinde keyfiliklere

⁸⁸⁵ Mükellefler polis nezaretinde saat 15.20’de Ankara gar’ından Erzurum Aşkale’ye çalışmak için götürülmüşlerdi. Bkz. *Ulus*, 29 Ocak 1943.

⁸⁸⁶ *Akşam*, 23 Ocak 1943. tüm ülke çapında 2057 kişi kamplara alınmıştır. İstanbul dışında İzmir’de 88 ve Bursa’da sadece 100 mükellef kampa alınmıştır. Bunlardan 1229’u Aşkale ve Sivrihisar’a yollanmıştır. Aşkale’ye gitmek için bekleme süresi içinde 640 kişi vergisini ödeyerek serbest kalmıştır. Aktar, *a.g.e.*, s.149.

⁸⁸⁷ *Akşam*, “Başvekilin Mühim Beyanatı” 21 Ocak 1943, *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1943.

⁸⁸⁸ Coşar, *a.g.m.*, s.8. Yolsuzluklarla ilgili örnekler için ayrıca Bkz. Akar, *a.g.e.*, s.106-108. Verginin teknik yönden eleştirisi için Bkz. Ökte, *a.g.e.*, s.75, Yalman, *a.g.e.*, s.376. VV ile ilgili yolsuzluklarla ilgili iddialar 27 Kasım 1950 Yılında TBMM’ye taşınmış, konuyla ilgili soru önergesi verilmişse de bir sonuç çıkmamıştır. Bkz. Coşar, *a.g.m.*, s. 10.

neden oldu.⁸⁸⁹ Öyle ki aynı VVK. ya bağlı uygulamalar illerde farklılık gösteriyordu. Örneğin Adana'da 1057 mükellefe 8.024.462 lira vergi konulmuş tahsilat %80 olarak gerçekleşmiş, bu ilden kimse çalışma kampına gönderilmemişken, İzmir'de 4597 mükellefe toplam 26.755.250 lira vergi konmuş tahsilat %90 olarak gerçekleşmiş 93 kişi çalışma kampına sevk edilmiştir. Bu şekilde kentler arasında farklı uygulamalar olduğu gibi yakınlıklar kullanılarak ek sürelerde alınmıştır.⁸⁹⁰ Böylece bir yandan ek süre alanlar, ödemesi geciktirilenler, diğer yandan çalışma kamplarına gönderilenler arasında ayrımcılık yapılmıştır.

Varlık vergisi sözünü ettiğimiz bu aksaklıklar yüzünden bekleneni veremeyince kaldırılması yoluna gidilecektir.

4.2.2.4 Varlık Vergisinin Tasfiyesi

Varlık Vergisi borcunu ödemeyenlerin mallarının haczedilerek satılması ile VV tahsilatı 1943 yılında yaz ayları boyunca devam etti. Bu sırada Aşkale'de çalışan 900 kişi 8 Ağustos'ta Eskişehir – Sivrihisar'a nakledildi. İktidar Varlık Vergisinden umulanı bulamamıştır. Ayrıca vergiye ilk defa 9 – 13 Eylül 1943 tarihlerinde New York Times Gazetesi'nde yazılan yazılarda tepkiler dile getirildi. Bu yazılar Ankara yönetimi üzerinde etkisini göstermiş, dört gün sonra 17 Eylül'de toplanan TBMM 4501 sayılı kanunla⁸⁹¹ geriye kalan vergi borçlarının silinmesi hakkında hükümete yetki verilmiş⁸⁹², 2.12.1943 günlü kanunla da borçluların ailelerinin yanında çalışarak borçlarını ödemelerine müsaade edilmiştir.⁸⁹³

⁸⁸⁹ Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a göre "Kanunun büyük zaafî servet ve kazançlar için bir ölçü kabul etmemiş olması ve mükelleften alınacak vergiyi, daha ziyade takdire ve kanaate bırakmış olmasıdır. Komisyonların mükelleflere ve onların servet ve kazancına karşı kullandığı bu takdir ve ölçü, kanunun tatbiki esnasında, her tarafta ayrı olmuş ve haddizatında makul ve makbul bir şey olmayan, takdir ile vergi tarhi keyfiyetine mahalli çeşitli sebepleri de katılması yüzünden alınan neticede çok mahzurlu çıkmıştı...., Uran, a.g.e., s.386.

⁸⁹⁰ Örneğin vergi mükelleflerinden Parseh Gevrakyan Vali Lütfi Kırdar'a rica ederek dört ay ek süre aldığını söylemiştir. Bkz. Coşar, a.g.m. s.8

⁸⁹¹ Aktar, a.g.e., s. 151 – 152. Yalman "Nazi usulleriyle oluşturulan istibdat hareketi müttefik memleketler dahil her tarafta itibarımızı yıkmıştı" diyerek dış tepkiyi dile getirmektedir. Bkz. Yalman, a.g.e., s. 376.

⁸⁹² Yasa gerekçesine göre "Vergi borçlarını ödemek hususunda büyük müşkülata maruz kaldıkları anlaşılan bir kısım mükellefler hakkında bazı kolaylıklar yapılmasını temin için " borçların silinmesi yoluna gidilmiştir. Akar, a.g.e., s.156.

⁸⁹³ Goloğlu, a.g.e., s. 177. Aktar, a.g.e., s. 153, İkdâm – Gece postası, Tan, 7 Aralık 1943.

Varlık vergisinin tasfiye süreci ile ilgili ilk girişim, 28 Aralık 1943'de Manisa Milletvekili Celal Bayar'ın, bu verginin kaldırılmasını isteyen önergesiyle oldu.⁸⁹⁴ Nihayet VV'nin hukuken tasfiyesinde son merhale ise 15 Mart 1944 günlü ve 4305 sayılı kanunla bu verginin tamamen kaldırılmasıyla olmuştur.⁸⁹⁵ Böylece VV 16 aylık bir uygulamadan sonra kaldırılmıştır.

Varlık Vergisinin kaldırılmasıyla ilgili kanunun gerekçesinde, toplam 114.368 yükümlüye toplam 465.384.820 TL VV tarh edildiğini, tarhiyatın 28.211.403 TL'sinin maddi hatalar ve mükerrerlik dolayısıyla, 12.266.996.TL'nin seyyar yükümlüler ve hizmet erbabına terkin olunduğunu geri kalan 424.906.421TL'den 1944 Şubat ayındaki 314.920.940TL VV tahsil edildiği bu rakamın toplam VV miktarının %74.11'i olduğu belirtiliyordu. Tahsil edilemeyen VV miktarının 109.985.481TL olmuştur.⁸⁹⁶ Bu malî rakamları aşağıdaki tabloda da yaklaşık olarak görmek mümkündür.

Tablo 4.14. Varlık Vergisine Ait Toplam Sonuçlar

Mükellef adedi	114.3	
Matrah	465.3	Milyon TL
Mükerrer vergi	18.6	Milyon TL
Yanlışlık	9.4	Milyon TL
Seyyar yükümlüden terkin	12.2	Milyon TL
Tahsilat	314.9	Milyon TL
Geriye kalan	108.7	Milyon TL

Kaynak: Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi Ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, İstanbul 1999, s.159.

⁸⁹⁴ Akar, a.g.e., s. 156.

⁸⁹⁵ TBMM'de kanunun kaldırılması için yapılan oylamaya 453 mebusun 310'u VV'nin tasfiyesi yönünde oy kullanmış 135 mebus oylamaya katılmamıştır. Bir mebus ise ret oyu kullanmıştır. TBMM Z.C, Devre 7 İ: 1, C:8, 29 İnikat (15.3.1944)den Akt. Akar, a.g.e., s. 157. Yasa değişikliği sırasında Maliye Bakanı Fuat Ağralı "tahsilsiz kalan bakayadan bir kısmının tahsiline imkan olmadığı, diğer bir kısmının da mükellefi ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşılmıştır" denmiştir. Bkz. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.II, s. 518. VV'nin kaldırılmasıyla ilgili kanunun metni için ayrıca Bkz. R. G. Sayı 5655, 17 Mart 1944, *Ayın Tarihi* Mart 1944, No:124.

⁸⁹⁶ İstanbul'da ise tarh edilen VV'si toplamı 137.275.642.TL iken bu rakamın ancak 221.307.642TL'si yani yaklaşık %70'i tahsil edilebilmiştir. Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.II, s.517. Ayrıca Bkz. *Ulus*, 16 Mart 1944. Toplam verginin %53'ünü G grubu, %36.5'ini Müslümanlar, %10.5'ini yerleşik yabancılar ödemiştir. Akar, a.g.e., s. 160.

Tabloda da görüldüğü gibi uygulamada toplanması düşünülen rakamlara varılamadı, 465 milyon yerine 314 milyon lira toplanmıştı.

VV'nin tasfiyesinde de kabulünde olduğu gibi yine basının ortak desteğinin sağlandığı görüldü.

VV'nin kaldırılması basın tarafından manşet haberlerle "Varlık Vergisi bakayaları af edildi" şeklinde kamuoyuna duyuruldu.⁸⁹⁷ Ahmet Emin Yalman, VV'nin keyfi olduğunu, eşitliği bozduğunu, itiraz mekanizmasının olmadığını, verginin çıkarılması sırasında "akıl ve hak ölçüleri bakımından hiçbir münakaşa cereyan edemediği"ni belirtiyordu.⁸⁹⁸

Ulus'tan Esat Tekeli ise "Büyük Millet Meclisi, dün tasvip ettiği bir kanunla varlık vergisinin tasfiyesini kabul etti" diyerek 1942 Kasım ayından beri 15 aylık tatbik devresini geçiren bu fevkalade verginin bilançosunu ortaya koymuştu.⁸⁹⁹

Sonuç olarak VVK bekleneni veremedi. Karaborsacılık, pahalılık, ihtikâr bitmedi. Hatta bu yolsuzlukları önlemek için TBMM'de bir çok mebustan istiklal mahkemelerinin kurulmasını bile isteyenler oldu. Vakit'ten H. Süha Gezgin bu isteği destekliyor ve "Bu soyluluğun etrafa saldıdığı iğrenç kökleri bundan başka hiçbir kuvvet atamaz... Evet, evet İstiklâl mahkemeleri kurulmalıdır. Kurtuluşun başka çaresi görülüyor" diyordu.⁹⁰⁰ Sonuçta basına yansıyan habere göre "İstiklâl Mahkemelerine lüzum görülmediği" belirtiliyordu.⁹⁰¹ Karaborsacılık, pahalılık ile ilgili müzakereler CHP grubunda yapılmış ve ilk defa hükümet ittifakla güven oyu alamamıştı. Gazetelere göre, "Hükümet 57 reye karşı 251 reyle itimat beyan edilmişti."⁹⁰² Savaşı demokrasi cephesinin kazandığının anlaşılmaya başladığı günlerde CHP içindeki bu gelişmeyi normal olarak kabul etmek gerekir.

⁸⁹⁷ Vakit, Ulus,, Cumhuriyet, 16 Mart 1944.

⁸⁹⁸ A. Emin Yalman "Varlık Vergisinin Tasfiyesi" *Vatan*, 14 Mart 1944, Akt. Koçak, s.519.

⁸⁹⁹ Esat Tekeli "Varlık Vergisinin Tasfiyesi" *Ulus*, 16 Mart 1944, aynı günlerde gazetelerde "ihtikarla mücadele kararname" neşrediyordu. *Vakit, Ulus*, 16 Mart 1944.

⁹⁰⁰ H. Suha Gezgin "İstiklâl Mahkemelerine Doğru" *Vakit*, 22 Mart 1944.

⁹⁰¹ *Akşam, Vakit*, 22 Mart 1944.

⁹⁰² *Vakit, Akşam, Ulus*, 22 Mart 1944. Konuyla ilgili Asım Us hükümete verilen 57 ret oyunun devletin umumi siyasetinden değil, ihtikar ve suiistimallere mücadele konusunda hükümetin daha tesirli olması istendiğindenir şeklinde bir yorum getirmektedir. Bkz. Asım us, "Hükümete Verilen İtimat Kararının Mahiyeti" *Vakit*, 27 Mart 1944.

4.2.2.5 Varlık Vergisinin Değerlendirmesi

Varlık vergisi (VV) 1944 yılı Mart ayında kaldırılmış, ama tartışmaları günümüze kadar kesilmemiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Seyhan (Adana) Milletvekili Hilmi Uran'a göre, VV davasının "politik safhası sürüp gitmiş ve Halk Partisi aleyhine daima bir silah olarak" kullanılmıştır. Uran, VV'nin Bakanlar kurulunda görüşülürken hükümette olmadığını, kanunun çok adaletsiz uygulandığını belirterek, bu konuda kabahatin sadece Başbakan ile Maliye bakanının olmadığını çünkü verginin BMM'den çıkan bir kanunla tahsil edildiğini belirterek şöyle diyor "VVK'nın tatbik şeklide o vakit hepimizin gözü önünde cereyan etmiş olduğu için eser tamamıyla Halk Partisi'nindir ve eğer varsa, günahı da hepimizindir."⁹⁰³

VV'nin günümüze yansıyan tartışma konusu daha çok bu verginin etnik bir vergi olduğu ileri sürülerek⁹⁰⁴ konunun bu yönü ön plana çıkarılmaktadır. Halbuki Nevin Coşar'a göre konuya retraspektif açıdan, dönemin şartlarına göre çok yönlü olarak bakılmadığı⁹⁰⁵ Sümer Kürşat ise VV'yi savunarak Müslümanlar dışındakilere yüksek oranda vergi tarh edilmesindeki gerekçeyi Türklerin Osmanlı'dan beri savaştığı, can ve mallarını kaybettikleri Anadolu'da yaşayan gayri Müslimlerin ise askerlik yapmadıkları için kayıp vermedikleri gibi ticaretle savaş koşullarının fırsatçılığını birleştirip haksız kazanç sağladıklarını ileri sürmektedir.⁹⁰⁶ Bu görüşte yadsınmaz bir gerçektir. Nitekim dönemin Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir'le İstanbul Musevilerinin ruhani başkanı İstanbul Milletvekili tarihçi profesör Avram Galanti arasında olan ilginç bir diyalog olmuştur. Aydemir, Yahudi profesörün VV'den yakınması karşısında, Türklerin asırlardır savaştığını, azınlıkları koruduğunu, azınlıkların ise ticarete uğraşarak zenginleştiğini, bir takım yollarla vergi kaçırdıklarından söz ederek "isterseniz bizim dökülen kanlarımız ve sonu gelmez askerlik hizmetlerimizle sizin bir avuç vergi fazlanızı yada servetinizi teraziye koyalım. Eğer biz haksız çıkarsak vergileriniz silinsin ne dersiniz" değinde Aydemir'e göre dürüst bir bilgin olan Galanti şu cevabı veriyor: "Asla! Böyle bir hesaplaşmaya

⁹⁰³ Uran, a.g.e., s.387.

⁹⁰⁴ Bu konuyla ilgili çalışmamızda eserlerinden istifade ettiğimiz Akar ve Attar bu görüştedir.

⁹⁰⁵ Coşar, a.g.m. s.10.

⁹⁰⁶ Sümer Kürşad, "Medyadaki Varlık Vergisi Şarlatanlığı" <http://www.turan.tc/varlikvergisi.htm>, 01.04.2005

gidemeyiz!... Aldığımız vergi helal olsun. bu vergi senin dediğin işler teraziye dökülünce bizim ödememiz lazım gelenin bir zerresi bile değildir...”⁹⁰⁷

VV’ sini haksız ve adaletsiz bulanlardan dönemin İstanbul defteri Faik Ökte ise bu vergiyle devletin vakar ve haysiyetine darbe vurulduğunu belirterek bu nedenle başta Başbakan olmak üzere kendisinde dahil devrin yöneticilerinin toptan yüce divan’a sevk edilmeleri gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁸

Bazı araştırmacılar VV uygulamasıyla geçmişte kapitülasyonlarla zenginleştirilen gayrimüslimlerin bir başka yanı sıra (VV) ile telafi yönüne gidildiğini “dolayısıyla bir devrin yöneticilerinin görevlerini yapmaması/ yapamamalarının ceremesini gelecek nesillerin” ödetilmesinin yanlışlığı dile getirmiştir.⁹⁰⁹

Kanaatimize VV dönemin savaş ekonomisi içinde gerekliydi. Ancak uygulama da suiistimal ve kayırmalar yapılmadan herkesin kazancına göre sağlıklı tespitlerle yapılmalıydı. Dolayısıyla hata yasada değil uygulamalardadır.

4.3. TOPRAK MAHSULLERİ VERGİSİ VE TOPRAK REFORMU

KANUNU

4.3.1. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu

Türkiye’de II.Dünya Savaşı yıllarında yurt içi ekonomik bunalım bütün şiddetiyle devam ediyordu. Hükümet her zamanki gibi ekonomik bunalımı giderme çaresini vergi kanunlarında arıyordu. Bu nedenle 19.4.1944.günü TBMM’de yeni⁹¹⁰ Toprak Mahsulleri Vergisi (TMV) tasarısı görüşülmeye başlandı. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak toplumun bu vergiye tepkisini dile getirirken verginin %8’den %10’a çıkarılmasını eleştiriyor ve “sen neyi ucuzlattın ki bu vergiyi artırıyorsun? Sapan

⁹⁰⁷ Aydemir, 1999, a.g.e., s. 235- 236.

⁹⁰⁸ Ercan, Yavuz “Yüce Divanlık Rezaletler” <http://yenisafak.com/diziler/varlık3.html>, 13.04.2005

⁹⁰⁹ M.Akif Aydın, “Varlık Vergisine Giden Süreç” <http://yenisafak.com/arsiv/2001/aramak/281.makifaydin.html>, 0104.2005.

⁹¹⁰ Daha önce TMVK Tasarısı 15 Mayıs 1943’de TBMM’ye sunulmuştu. Tasarının gerekçesinde misli derecinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür” denilmiştir. Vergi oranı %8-%12 arasında aynı olarak alınacaktı. Tasarı 4.6.1943 gün ve 4429 sayılı kanunla yasalaşmıştı. Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 519- 520. Adı geçen kanunun meriyete girmesi İcra Vekilleri Heyetince 8.9.1943’de kabul olunmuştur. Bkz. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Karar Sayısı:2/20491, Dosya No:030.18.01.02, Yer No:102.62.17.

demirini mi verdiğin küreği mi ucuzlattın?... ben bu vergi artırmanın tamamen yanlış olduğu kanısındayım”,diyordu.⁹¹¹

Tasarı uzun görüşmelerden sonra 26 Nisan 1944’de⁹¹² 4553 sayılı yasa ile kanunlaştı. Yasaya göre; ayrıca eklenen cetvellerle sayılan çeşitli toprak ürünlerinin gayri safi üretim değerlerinin veya miktarları verginin matrahıdır. Hububat ve bazı bakliyat ürünleri ayrı olarak verilecektir;sinai bitkiler için vergi nakden ödenecektir. Aşarda olduğu gibi vergi oranı %10 olacaktı. Mükellefin beyanı matrahın tespitinde hareket noktası olmakla birlikte, vergi uygulamasında maliye memurlarının takdirleri VV’ de olduğu gibi asıl etken olmuştur.⁹¹³

Uygulamada görülen usulsüzlük ve bekleneni vermemesi nedeniyle 23 Ocak 1946’da TMVK uygulamadan kaldırılmıştır. Böylece üç yıl içinde 319 milyon yerine TMV’ den sağlanan net gelir 194.600.000lira olmuştur.⁹¹⁴

Aslında TMV’ de tahsilat sürecinde köylüye yapılan muamele VV’si tahsilatından ve uygulamalarından daha kötü olmuştur. Beşir Kafaoğlu “Varlık Vergisi Gerçeği” kitabında bunları açıklamaktadır. Kafaoğlu’na göre; kimse T.M.V.’nin tahakkuk ve tahsil edildiği üzerinde durmamıştır. VV’ ye itiraz olmadığından yakınılırdı. Halbuki TMV’ de ürün daha tarlada yeşilken yapılan tahmine itiraz yoktur. Çiftçi tahmini olarak yazılanı ödemek zorundadır. VV mükelleflerinin bir kısmı kaçmıştır. Çiftçide böyle bir şey imkansızdır. Yazara göre köylünün uğradığı zulüm karşısında suskun kalıp, VV’si için kitap yazanlar durup durup Aşkale’deki çalışma kamplarını dile getirmeleri tam bir yalancı zulüm edebiyatıdır. Yazar şöyle sesleniyor “Ey varlık vergisine zulüm diyenler, o zulümse TMV’ ye ne sıfat vereceğiz”.⁹¹⁵

⁹¹¹ Goloğlu, a.g.e., s.239. Görüşmelerin tamamı için Bkz. **TBMM ZC**, Devre 7, İ.; cilt:9, 44, inikat, 19.4.1994, Akt.Koçak, **Millî Şef Dönemi** s. 521.Tasarının gerekçesinde eski yasanın bazı boşlukları ve uygulamadaki eksiklikleri olduğu açıklanıyordu. Koçak, a.g.e.

⁹¹² **Ulus**, 27 Nisan 1944.

⁹¹³ Boratav, a.g.e., s. 267. Kanuna göre VV’ de olduğu gibi il ve ilçelerde “Tahmin Komisyonları kurulacaktı. (md 22) bu komisyonlar ürünün cinsine göre yükümlülüğü belirleyecek Vukuh Heyetleri (bilir kişi)ni kuracak ve göreve sevk edecek. (md.13). Koçak, **Millî Şef Dönemi**,C.II, s. 521; Turan, Ş, 1999, a.g.e., s. 164.

⁹¹⁴ Turan, Ş, 1999, a.g.e. s. 164

⁹¹⁵ Kafaoğlu ayrıca TMV dışında 6 liralık yol vergisi ödeyemediği için yollarda taş kırma işlerinde çalıştırılan on binlerce köylüye yazarların ilgi göstermediğini, VV yükümlülerine ise bu ilgiyi fazlasıyla gösterdiklerinden yakınmaktadır. Bu çifte standarda Kafaoğlu, “çok ama çok yazık... özel maksat yoksa bunun izahı yapılamaz” şeklinde tepki göstermektedir. Bkz. Kafaoğlu, a.g.e., ss. 80-82.

4.3.2. Toprak Reformu Kanunu

Toprak reformu dar anlamıyla, büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtımı için devletin aldığı önlemi ifade etmektedir.⁹¹⁶

Cumhuriyet tarihinde göçmenlere zaman zaman toprak dağıtılmış, zaman zamanda isyanlardan dolayı Batı Anadolu'ya göç ettirilenlerin topraklarına el konularak gidecekleri yerlerde toprak verilmişti.⁹¹⁷

Daha sonra da toprakların kamulaştırılmasını zorlaştıran 1924 Anayasası'nın 74. maddesi 5 Şubat 1937'de değiştirilerek çiftçiyi toprak sahibi yapmak için kamulaştırma kolaylaştırıldı.⁹¹⁸

Atatürk, 1936 ve 1937 yıllarında TBMM'yi açış konuşmalarında toprak kanunlarının bir an önce çıkartılarak ülkede topraksız köylü bırakılmamasını ve dağıtılan topraklarında her çiftçi ailesine yetecek ölçüde olması gerektiğini belirtmesinden sonra Türkiye'de gerekli hazırlıklar yapılarak büyük bir toprak reformuna başlanacaktı. Fakat, Atatürk'ün ölümü, sonrada II. Dünya savaşının araya girmesi üzerine bu iş gecikmiştir.⁹¹⁹

Nihayet Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun hazırladığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı 14 Mayıs 1945'de TBMM'de görüşülmeye başlandı.⁹²⁰

⁹¹⁶ Zeki Çelikel, "Cumhuriyet, Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları" www.balikesir.edu.tr/toprakreformu.php, 12.04.2005. Çelik'in bu makalesinde toprak reformunun kısa tarihçesi ve çeşitli ülkelerdeki uygulamasından Türk tarihindeki uygulamalarına kadar ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bkz. **A.g.m.** s.2-7.

⁹¹⁷ Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait isyanından sonra 1927 yılında 17 Haziranda çıkarılan 1097 sayılı yasa ile ayaklanmaya katılan 1.500 aile Batı Anadolu'ya göç ettirilmiş onların topraklarına el konulmuştur. Arkasından 1929 Haziran'ında 1505 sayılı yasa ile doğuda muhtaç çiftçiyi toprak dağıtım yasa ile 20.000 dönüm arazi kamulaştırılmış bunun 11.000 dönümü topraksız köylüye dağıtılmıştır. Dersim(Tunceli) olaylarının başlangıcında da bu yola başvurulmuş 11 Haziran 1934'de Dersim iskan kanununa göre 88bin aileye toplam 2.900.000. dönüm toprak dağıtılmıştır. Bkz. Turan, Ş, 1999, **a.g.e.**, s. 169.

⁹¹⁸ Turan, **a.g.e.** 1924 Anayasasının 74. maddesi şöyledir: "Umumi menfaatler için lüzumu usulüne göre anlaşılmadıkça ve mahsus kanunları mucibince değer pahası peşin verilmedikçe hiçbir kimsenin mali istimal ve mülkü alınamaz" Kuzu, **a.g.e.**, s.301.

⁹¹⁹ Çevik, **a.g.m.** Karakuş, **a.g.e.**, s.761. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, On üçüncü basım, Talan Yayınevi, İstanbul 1979, s.489.

⁹²⁰ **TBMM TD**, Devre 7, İ:2, cilt:15, inikat 14,16,17,18, 14.5.1945., Akt. Koçak, **a.g.e.**,

Tasarı 8 bölüm ve 66 maddeden oluşmaktaydı. Tasarının amacı; arazisi olmayan çiftçilere yeterli toprak sağlamak, yeterli arazi olduğu halde üretim araçları eksik olan çiftçilere bunları temin etmek, ülke topraklarının sürekli işlenmesini sağlamak, araziyi boş bırakmamaktı.⁹²¹ Nitekim Tarım Bakanı Hatipoğlu tasarı görüşmeye başlanırken “Arkadaşlar, bu kanunun ihtiva ettiği dava, topraksız köylünün topraklandırması bakımından ve ziraat ve sanayi aletleri ile yetinmeyenlere yeter derecede toprak sahibi olacak bir hale gelmesi bakımından onları mülk sahibi etmek” dedi. Basın TBMM ‘deki kanunu’ tasarısı görüşmelerini manşetlerden verdikleri haberlere Türk kamuoyuna yansıtmışlardı.

Toprak kanunu tasarısı mecliste görüşülürken bazı milletvekilleri tasarıyı şiddetle tenkit ettiler. Bunlardan Aydın Milletvekili Hasbi Mentеш “hafif sebeplerle mülkiyet rejimini sahnedar etmenin tehlikeli olduğunu”, Seyhan Milletvekili Damar Arıkoğlu, “bazı maddelerin memleket menfaatine uygun olmadığını”, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak ise “Elinizi vicdanınıza koyun, Türk milletinin selametini nerede görürseniz oraya rey verin, Allah muiniz olsun” demiştir.⁹²²

Tenkitlet içinde en uzun ve dikkat çekici olanı Aydın Menderes’in⁹²³ tenkidi olmuştur. Menderes, hükümetin elli dönüm üzerindeki arazileri kamulaştırarak çiftçinin elindeki toprakları parçalamak istediğini, Türkiye’de zannedildiği gibi bir toprak sıkıntısının bulunmadığını, altı milyon topraksız köylü iddiasının Türkiye’yi küçük düşürdüğünü anlattı. Menderes, Türkiye’yi ellişer yüzer dönümlük topraklara ayırmanın memleket gerçekleriyle bağdaşmadığını ancak mevcut üretim düzenin zarar görmemesini gerektiğini savundu.⁹²⁴ Menderes, ayrıca tasarıda yer alan çiftçi ocakları kurmanın modern ekonominin gerektirdiği iş bölümü kavramıyla anlatılamayacağını

⁹²¹ Çevik, a.g.m; Turan, Ş, 1999, a.g.e., s. 171; Şahin a.g.e., s. 86.

⁹²² *Yeni Sabah*, 15 Mayıs 1945. Sazak Eskişehir’de geniş toprakları vardı. Tasarının aleyhinde uzun bir konuşma yapmıştı. Toprak sahibi olduğu için muhalefet yapmadığını ekonomik işlerin şakaya gelmeyeceğini varlık düşmanlığı yapıldığını bunu memleket için zararlı olduğunu belirtmiştir. Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 325.

⁹²³ Aydın Menderes, Kızılçullu Amerikan Kolejini bitirdikten sonra I. Dünya savaşı ve yurdun işgale uğraması üzerine tahsilini bırakıp, Çakırbeyli köyündeki çiftliğine gitmiş, burada milli müfrezeler kurarak milli mücadeleye katılmıştı. Sonra çiftliğinde özel işleriyle uğraşmış, 1930’da Serbest Cumhuriyet, partisine girerek Aydın il başkanı olmuş, belediye seçimlerinde CHP’yi rahat yenerek Aydın belediyesini serbest partiye kazandırmıştı. Serbest partinin kapanmasından sonrada Aydın’a gelen Celal Bayar’ın teklifi üzerine CHP’ye katılmış, bu sırada Aydın’a gelen Atatürk, Menderesle görüşmesinden sonra onun mebusluğa getirilmesini emretti. Menderes, CHP Aydın mebusu olarak Ankara’da bulunduğu sırada hukuk fakültesini bitirdi. Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 326-327.

⁹²⁴ Faruk Mercan, “Menderes Efsanesi”, *Zaman*, 14 Mayıs 1998.

belirterek sözlerini şöyle sürdürdü.: “Bunlar Nasyonel sosyalist rejimin (iskan toprak kanunu) olan Erhhof Kanununda hemen hemen aynı alınmış düşünce ve hükümlerdir.⁹²⁵

Menderes, konuşmasının uzun sürdüğü için görüşlerinin dağıldığını belirterek, görüşlerini beş noktada özetlemiş ve tasarının geri çekilmesini istemiştir.⁹²⁶ Ancak sert eleştirilere ve uzun tartışmalara rağmen tasarı 345 oyla yani ittifakla 11 Haziran 1945’de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu olarak kabul edildi.⁹²⁷ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 1973’e kadar 28 yıl yürürlükte kaldı.⁹²⁸

Kanunun pek çok maddesi uygulanamamış kağıt üzerinde kalmıştır. Hatta 1945 Ağustos’unda kanunu getiren Tarım Bakanı Ş. Reşit Hatipoğlu, ayrılmış yerine 4753 sayılı kanunun baş muhalifi ve kendisi de büyük toprak sahibi olan Cavit Oral getirilmiştir. Oral’ın hazırladığı tadil kanunu ve nihayet 27 Mart 1950’de “4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı geçici maddeler eklenmesine dair” olan 5618 sayılı kanun çıkarıldı ve “bu toprak reformu hikayesi” böylece bitti.⁹²⁹

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşülmesine başlamasından birkaç gün sonra TBMM’de 1945 yılı bütçe kanunu tasarısı da TBMM’ye sunulmuş ve bu tasarı üzerinde de sert tartışmalar yapılmıştır. Nitekim gazetelerin manşetlerinden kamuoyuna duyurdukları haberlerde, “Bütçe müzakerelerine dün başlandı. Bazı milletvekilleri hükümeti şiddetle tenkit ettiler” deniliyordu.⁹³⁰

Tenkitçilerden Manisa Milletvekili Y. Hikmet Bayur, hükümeti o zaman kadar alışılmamış bir tarz ve üslupla eleştiriyordu. Bayur “vurgunculuk açıktan açığa yapılmaktadır. Hükümet vurgunculuğu önleyemiyor, idare edemiyorlarsa çekilsinler...” diyordu. Tenkitçiler, Feridun Fikri Düşünsel, Mahzar Müfit Kansu, Berç Türker, Emin

⁹²⁵ Menderes’in konuşmasının tamamı için Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 327-337.

⁹²⁶ **Yeni Sabah**, 17 Mayıs 1945.

⁹²⁷ Koçak, **Millî Şef Dönemi**, C.II, s. 554. 8 bölümden oluşan 4753 sayılı kanun 66 maddesi için Bkz. Çevik, a.g.m.

⁹²⁸ Bu süre içerisinde 22 milyon dönüm toprak ailelere dağıtılmış, bu topraklardan sadece 154bin dönümü kamulaştırmayla sağlanmıştır. Bunun 54bin dönümü özel kişilerden kamulaştırılmıştır. Şahin, a.g.e., s.86.

⁹²⁹ Aydemir, **İkinci Adam**, s. 350. Aydemir’e göre CHP yaklaşan 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanmak büyük toprak ağalarının desteğini sağlamak için böyle davrandı fakat seçim sonuçları küçük hesapları bozmuş CHP iktidarı demokrat partiye kaptırmıştır. A.g.e., s. 351. Ayrıca Bkz. Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.174.

⁹³⁰ **Vakit, Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1945.

Sazak, Adnan Menderes gibi muhaliflerdi.⁹³¹ Söz alan adı geçen mebuslar hükümete şiddetle hücum ettiler, ihtikâr ve hırsızlık üzerinde durdular.

Tenkitlere cevap veren Saraçoğlu ise “Hükümetin çekilmesi ne kendi, nede bunu isteyen iki arkadaşın elindedir. Ben meclise dayanıyorum. Meclis hükümete bir rey bile fazla verse yine iktidarda kalacak ve çalışmalarına devam edeceğim “ demiştir.⁹³²

Bütçe görüşmeleri sırasındaki tartışmalar şikayetler basına yansımaya devam ediyordu. Gazeteler “Mecliste dün de hayat pahalılığından şikayet edildi.” Şeklinde manşet atıyorlardı.⁹³³

Bütçe görüşmeleri bir hafta kadar sürdükten sonra oylamaya geçildi. Oylamaya sonucuna göre 5 redde karşı 370 oyla 1945 yılı bütçe kanunu kabul edildi.⁹³⁴ Daha sonra Başbakan Saraçoğlu'nun hükümete güven oyu istemesi⁹³⁵ üzerine güven oylamasına geçildi. Sonuçta “Saraçoğlu Hükümeti 7'ye karşı 359 oyla güven kazandı.⁹³⁶ Ret (kırmızı oy)verenler, C. Bayar, A. Menderes, F. Köprülü, R. Koraltan, E. Sazak, H. Bayur ve Recep Peker'di.

Bütün bu gelişmeler gösteriyor ki Türkiye artık dünya çapındaki demokratik düzene doğru gitmekteydi. Gazeteler hükümeti eleştirebiliyor, yeni partilerin kurulabileceği kulislerde konuşuluyor, TBMM'deki muhalefet gittikçe geliyordu. Bu gelişme uzun bir aradan sonra Türkiye'nin çok partili düzene geçmesinde devrin tek parti iktidarının ve İnönü'nün demokratik hayatı benimsemesinden değil, dış konjonktürün bunu zorunlu kılmasındandı. Bu konuya son kısımda değinilecektir.

⁹³¹ **Vakit**, 22 Mayıs 1945.

⁹³² **Yeni Sabah**, 22 Mayıs 1945. Mecliste konuşulanlar için ayrıca Bkz. Goloğlu, a.g.e, s. 344-364.

⁹³³ **Vakit**, 26 Mayıs 1945, **Yeni Sabah**, 29 Mayıs 1945.

⁹³⁴ **Vakit**, 30 Mayıs 1945. Bütçe için Bkz. Ertuğrul Baydar, **II.Dünya Savaşı içinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı tetkik kurulu Yay. Ankara 1978. Bütçeye ret oyu veren mebuslar şunlardı: Celal Bayar (İzmir), A. Menderes (Aydın), R. Koraltan (İçel), F. Köprülü (Kars), E. Sazak (Eskişehir), Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 352.

⁹³⁵ Ashında bütçe oylaması geleneksel olarak güven oyu anlamına gelir fakat, Hikmet Bayur'un “Bütçeye hep beraber oy vermek zorundayız, bütçeye oy vermezsek devlet işi durur. Bu zorunlulukla bütçeye oy veriyoruz.” Şeklindeki tenkitine başbakan içerlemişti. Bu nedenle güven oylaması istemiştir. Bkz. Goloğlu, a.g.e., s. 353.

⁹³⁶ **Vakit**, 30 Mayıs 1945.

4.4. II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE BASIN

4.4.1. II. Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Basın Mevzuatı

Cumhuriyet dönemindeki basının ilk anayasal dayanağı 1924 anayasa'sının basınla ilgili düzenlemeleridir. Sözü edilen 1924 Anayasasının 70. ve 77. maddesi basınla ilgilidir. 70. madde "...Neşir hürriyeti Türklerin tabii hukukundandır" derken, 77. madde ise "Matbuat, kanun dairesinde serbesttir ve neşredilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir" demektedir.⁹³⁷

1924 Anayasası'nın çizdiği bu genel çerçeve içinde, II. Dünya Savaşı sırasında yürürlükte kalan "1931 tarihli Matbuat Kanunu" Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası olarak hazırlanmıştır.⁹³⁸

25 Temmuz'da TBMM'de görüşülen Matbuat Kanunu 8 Ağustos 1931'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Kanun, çıkarıldığı dönemdeki tek partinin otoriter rejim anlayışına bağlı olarak, basını sıkı denetim altında tutmayı amaçlamıştır.

1931 tarihli Matbuat Kanunu iktidara, basın özgürlüğünü temelinden sarsan yayın organlarını toplama ve kapatma yetkisini vermiştir.⁹³⁹ Yetmiş maddelik Basın Kanunu'nun basın özgürlüğünü en çok kısıtlayan hükmü 50. maddesiydi. Yıllarca gazete ve dergilerin yazarlarının başında Demoklasin kılıcı gibi sallanacak ve dönemin iktidarı 2. Dünya Savaşı süresince çok sık kullanacaktı. Sözü edilen 50. madde şöyleydi: "Memleketin umumî siyasetine dokunacak yayınlarından dolayı gazete ve dergiler, İcra Vekilleri Heyetince (Bakanlar Kurulu) geçici olarak kapatılabilirler... Bu

⁹³⁷ Kuzu, a.g.e., s. 302.

⁹³⁸ Güvenir, a.g.e., s.39. Türk basın tarihi ve basınla ilgili düzenlemeler için Bkz. Basın ve Yayınla ilgili Kanun, Kararname, Nizamname, Talimatname ve Tamimler, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1944; Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, Matbuat umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1932 ve *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet B.Y.U.M. Yayınları. Ankara 1943, Hıfzı Topu, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973; Topuz, Z. *Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003; Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, Doğu Matbaacılık, Ankara 1970. Ali Gevgili, "Türkiye Basını", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

⁹³⁹ Güvenir, a.g.e., s.40. 1931 yasası, hilafet, saltanat, komünizm, anarşizm yanlısı yayınlara ilk kez açık yasaklamalar getirmiştir. Gevgili, a.g.e., s.215.

suretle kapatılan bir gazetenin sorumluları tatil müddetince bir başka adla gazete çıkaramaz.”⁹⁴⁰

Görüldüğü gibi hükümde ne tür yayınların memleketin genel siyasetine aykırı olacağı belirtilmediği gibi ceza şartı “memleketin genel siyaseti” gibi çok esnek bir kavrama bağlanılarak iktidara keyfi davranışın yolu açılmıştır. Savaş süresince iktidar bunu çok kullanacaktır.

1931 tarihli Matbuat Kanununun 51. maddesi ise, yabancı ülkelerde çıkan gazete ve dergilerin Türkiye’ye sokulması ve dağıtılmasının Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabileceğini, dağıtılan matbuatın toplatılabileceğini belirtiyordu.⁹⁴¹ Bu düzenlemede de ne çeşit yayınlarda bulunulduğunda yasaklama ve toplama işlemi yapılacağı belirtilmeyerek keyfiliğin önü açılıyordu. 1938’de Matbuat Kanunu’nda yapılan değişiklikler ise basın üzerindeki baskıları iyice artırmıştır.⁹⁴²

İktidarın tüm savaş boyunca, yukarıda sözü edilen 50 ve 51. maddelere dayanarak basını denetleme ve yönlendirmede aracı olarak kullandığı en önemli kurum Matbuat Umum Müdürlüğü olmuştur. Basını susturma görevine bazen de “Örfi İdare Komutanlıkları” katılmıştır.

Savaşın başlaması üzerine İcra Vekilleri Heyeti 20 Mayıs 1940’da İstanbul, Kırklareli, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale ve İzmit gibi savaş sahasına nispeten yakın olan yerlerde idarenin daha etkili ve serbest hareket etmesini sağlamak için örfi idare

⁹⁴⁰ Alpay Kabacalı, *Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü*, Gazeteler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990, s.128.

⁹⁴¹ Kabacalı, a.g.e., s.128.

⁹⁴² 1931 tarihli Matbuat Kanunu’na eklenen maddelerle; iktidardan matbuat çıkarmak için izin (ruhsatname) alma zorunluluğu, siyasi nitelikte yayın yapmak için teminat yatırma zorunluluğu, kötü şöhretlilere matbuat yasağı, Orta ve Yüksek öğretimde disiplini bozacak mahiyetteki yayınların izin alınmadan yayınının yasaklanması, matbuat organlarında çalışan kişilerin idareye bildirilmesi, basın yoluyla işlenen suçlarda zaman aşımıyla ilgili değişikliklerdir. 1940 yılında ise “1931 Matbuat Kanununa iki madde eklenerek, güvenlik bakımından alınan önlemlerden söz edilen yazıların yasaklanmasıdır. Böylece ülkedeki zaten kısıtlı fikir hürriyetini iktidar bu düzenlemelerle kökünden ortadan kaldırmıştır. Bu değişiklikler ve düzenlemeler için Bkz. Güvenir, a.g.e., s.42-48; Kabacalı, a.g.e., s.133-134; Topuz, *100 Soruda ...*, s.160-161; *Ulus*, 25 Nisan 1940.

(sıkıyönetim) ilan edilmiş, sıkıyönetim 25 Mayıs 1940'da Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁴³

Örfi İdare Kanunu'nun 3. maddesi, Sıkıyönetim Komutanlarına matbuaların yayını engelleme, matbaalarını kapatma ve basına sansür koyma yetkisi verilmiştir.

Örfi İdarenin vazife ve yetkileri Madde 3: Örfi İdare altına yerlerde askerî idare aşağıda yazılı fevkalade tedbirleri ittihaz ve tatbika şlahiyettir...

Gazete, kitap ve sair matbuaların taş ve neşrini veya hariçten ithalini menetmek ve matbaaları kapatmak ve matbuat ve telgraf ve mektup üzerine sansür koymak.

Böylece "Matbuat Kanunu"ndaki mevcut geniş kısıtlamalara bir de "Örfi İdare Kanunu"ndaki kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kanunlara dayanılarak basın organları sık sık kapatılacaktır.⁹⁴⁴ Basın organlarının kapatılma şekli ve örneklerine sonraki kısımlarda değinilecektir.

II. Dünya Savaşı ve sonrasında uzun yıllar Türkiye'de basının başında bir başka baskı silahı da 1926'da kabul edilen Ceza Kanunu'nun basınla ilgili maddeleridir. Bu maddelerin en ünlüsü 142. maddedir. Bu maddeye göre; devletin hukuki ve siyasî nizamını devirmek için propaganda yapmak 5 yıldan 15 yıla kadar ağır hapis cezasına, millî duyguları yok etmek ve zayıflatmak için propaganda yapanlar 3 yıla kadar hapis cezasıyla, bu fiiller basın yoluyla işlendiği takdirde verilecek ceza yarı nispetinde artırılır, denilmektedir.

Ceza Kanunu'nun 161. maddesi siyasal bozgunculukla ilgili olup, kamunun telaşına sebep olacak şekilde asılsız, abartılmış veya özel maksada dayalı haber yapanlar 2 yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılmasını öngörüyordu. Aynı kanunun 163. maddesi ise, laikliğe aykırı olarak devlet nizamını kısmen de olsa dini esaslara

⁹⁴³ Güvenir, a.g.e., s.49; Uran, a.g.e., s.360. "Örfi İdare Kanunu. Kanun No:3832, Kabul tarihi 25.5.1940, Neşri tarihi 25.5.1940, R.G. 4513" Güvenir, a.g.e., aynı yer. Sıkı yönetim savaş boyunca her altı ayda bir yenilenmiş, savaşın sonunda Hasan Saka'nın başbakanlığı zamanında kaldırılmıştır. Uran, a.g.e., s.361.

⁹⁴⁴ Güvenir, a.g.e., s.49. Sıkıyönetim ilan edilen iller arasında İstanbul'un da olması basın için özellikle önemlidir. Çünkü Ulus dışında devrin önde gelen gazeteleri İstanbul'da yayınlanmaktadır. Dolayısıyla İstanbul'da Sıkıyönetim olması Türkiye'nin önde gelen gazetelerinin doğrudan sıkıyönetimden etkilenmesi anlamına gelmektedir.

uydurmak için her ne suretle olursa olsun propaganda yapma veya telkinde bulunma 5 yıl hapis cezasıyla, cürüm yayına yapılırsa üçte birden yarıya kadar artırılabilirdi.⁹⁴⁵

Görüldüğü gibi sözü edilen maddelerde ifadeler son derece elastiki ve yoruma açıktır. Yasayı uygulayanın ya da devrin adalet anlayışına göre, hukukun siyasallaştırılmasına göre kullanılmaya uygundur. Bu nedenle de zaten bu hükümler kaldırılıncaya kadar çok sayıda yazarın ve insanımızın hapse girmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında siyasal iktidarın basın üzerindeki denetimini ve güdümünü sağlayan yasal düzenlemeler yukarıda sözü edilen kanunlar dışında iki kurumla sağlanmıştır.

Bu iki kurumdan biri Türk Basın Birliği'dir. bu kurum 14 Temmuz 1938'de yürürlüğe giren Basın Birliği Kanunu ile oluşturulmuştur. Birliğin esas amacı mensuplarının sosyal haklarını korumaktır.⁹⁴⁶ Ancak basında "inzibat ve intizamı" sürdürmek, basını ulusal amaçlar uğrunda "uyanık ve toplu halde bulundurmak, hükümet ile basın arasında işbirliğini düzenlemek ve bu amaçla "birlik azalarına direktif vermek" birliğin Merkez Yürütme Kurulu'nun görevleri arasındadır. "Savaş yılları boyunca Basın Birliği Merkez Yürütme Kurulu'nda gazeteci-mebuslar daima çoğunlukta olmuşlardır." Yani iktidar Basın Birliği'nin en yetkili organını, gazeteci mebusları çoğunlukta bulundurarak elinde tutmuştur.⁹⁴⁷ Ancak iktidar Basın Birliği'nin yetkilerini kullanmaya pek ihtiyaç duymamış, diğer yasalar ve Matbuat Umum Müdürlüğü basın üzerinde sıkı denetim kurmaya yeterli olmuştur.⁹⁴⁸

İktidarın tüm savaş süresince basını denetleme ve yönlendirme faaliyetlerinde araç olarak en çok kullandığı kurum ise Matbuat Umum Müdürlüğü

⁹⁴⁵ Topuz, H., 2003, a.g.e., s.161. TCK'deki 142 ve 163 1991'de Terörle Mücadele Yasası'yla 161. madde ise 1961'de kaldırılmıştır.

⁹⁴⁶ Basın Birliği Kanunu hakkında bir değerlendirme için Bkz. F.Rıfkı Atay, *Ulus*, 28 Haziran 1938.

⁹⁴⁷ Basın Birliğinin 19 temmuz 1938'de toplanan ilk kongresinde Birlik Başkanlığına F.Rıfkı Atay, İstanbul muntakası yöneticiliğine Hakkı Tarık Us getirilmiştir. İkisi de iktidar partisinin mebuslarıydı. Kabacalı, a.g.e., s.134.

⁹⁴⁸ Güvenir, a.g.e., s.50-57. Basın Birliği'nin en etkili organı ise Yüksek Haysiyet Divanı'dır. Bu kuruluş, basın mensuplarını "üç aya kadar meslek icrasından men ve birlikten çıkarma kararı" verme yetkisi vardır. Üç aylık cezaya itiraz hakkı yoktur. Birlikten çıkarmaya İçişleri Bakanlığına itiraz edilebilir. Bakanlığın kararı ise kesin olarak uygulanır. Kanunun 2. maddesine göre Birlik üyesi olmayan kişiler "gazetecilik mesleğini icra edemeyeceğine" göre bu yetki ağır bir yaptırımdır. Divan, sadece gazeteleri uyarı, uyarılara uymazlarsa, yetkilerini kullanacaklarına dair gözdağı vermiştir. Örneğin Tasfiri Efkâr ve Son Telgraf gazeteleri 13 Haziran 1943'te uyarılmıştır. Bkz. Güvenir, a.g.e., s.53-59.

olmuştur. Dışişleri Bakanlığına bağlıyken 1931'de kaldırılan Matbuat Müdürlüğü 22 Mayıs 1933'de İçişleri Bakanlığına bağlı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü adı ile yeniden kurulmuştur.⁹⁴⁹

Matbuat Umum Müdürlüğü 22 Mayıs 1940'da yeni bir Teşkilat Kanunu ile Başbakanlığa bağlanmıştır. Bu kanunun 4. maddesine göre M.U.M.'nin en önemli görevi "Matbuat Kanunu'nun tatbikine nezaret etmektir".⁹⁵⁰ İşte bu hükme dayanılarak gazetelere cezalar verilmiştir.

4.4.2. Dönemin Başlıca Gazeteleri

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de kamuoyunu oluşturan en önemli yayın organı gazetelerdi. Televizyonun olmadığı, iletişimin gelişmediği bu dönemde kitleleri bilgilendiren radyo ile gazetelerdi. Gazetelere servis yapan tek yerli haber ajansı ise 1920'de Atatürk'ün kurdurduğu Anadolu Ajansı (A.A) idi.⁹⁵¹

Bu dönemde en önde gelen gazete CHP'nin resmî yayın organı Ulus'tu.⁹⁵² Ulusun başyazarı Falih Rıfkı Atay hem CHP mebusu olarak hem İnönü'ye yakınlığı hem de Basın Birliği Başkanı olarak gazeteleri yönlendirirdi. Ulusun dış politika yazarı A. Şükrü Esmer'in de gazetede ağırlığı vardı.⁹⁵³

Dönemin gazetelerinden Cumhuriyet Gazetesi ise 8 Mayıs 1924'te Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Yunus Nadi tarafından kurulmuştur.⁹⁵⁴ Bu gazete savaş yıllarında genellikle Alman yanlısı olarak bilinmektedir. Almanlardan ticari

⁹⁴⁹ Kabacalı, a.g.e., s.131; Oral, a.g.e., s.48-51; Güvenir, a.g.e., s.59.

⁹⁵⁰ Güvenir, a.g.e., s.61. M.U.M. Kanununun yürürlüğe girmesiyle 2 Haziran 1940'ta "Başvekalet Matbuat Umum Müdürlüğüne sabık Bükreş elçiliği müsteşarı ve matbuat bürosu umumi kâtibi Selim Sarper" tayin edilmiştir. *Ulus*, 2 Haziran 1940. Sarper, 2 Ekim 1944'te Moskova Büyükelçiliğine kadar bu görevi sürdürmüş, Sarper'den sonra bu göreve Nedim Veysel ilkin getirilmiştir. Kurumun adı 16 Temmuz 1943'te "Basın Yayın Umum Müdürlüğü" olarak değiştirilmiştir. A.g.e., aynı yer.

⁹⁵¹ Firuzan Hüsrev Tökin, *Basın Ansiklopedisi*, İstanbul 1963, s.13-14.

⁹⁵² Ankara'da çıkarılan Hakimiyeti Milliye Gazetesi 1934'de "Ulus" adını almış ve iktidardaki tek partinin yayın organı olmuştur. A.g.e., s.14. Dönemin başlıca gazeteleri ve dergileri için Bkz. Oral, a.g.e., s.145-164, Topuz, H., 1993, a.g.e., s.155-160.

⁹⁵³ Deringil, a.g.e., s.9; Weisband, a.g.e., s.63.

⁹⁵⁴ Topuz, H., 1973, a.g.e., s.156.

yardım aldıkları dedikodularıyla gelişen olaylardan sonra 12 Ağustos 1940'tan 9 Kasım 1940'a kadar kapatılmıştır.⁹⁵⁵

Tasfir-i Efkâr Gazetesi'nin sahibi ve yöneticisi Ziyat Ebuziyya olup 1943'te miğfer yanlısı yayınlar yapıyordu. Tasfir'in genel yayın müdürlüğünü yapan Ali İhsan Sabis belirli biçimde Almanları destekliyordu. Peyami Safa'da bu gazeteye makaleler yazmaktaydı. Tasvir-i Efkâr savaş döneminde kapatılmış ancak 1945'te "Tasvir" adıyla tekrar yayınlanmıştır.⁹⁵⁶

İstanbul'da yayınlanan köklü gazetelerden biri de İkdâm gazetesiydi. Kökü 1864'e dayanan bu gazetenin sahibi ve başyazarı Ahmet Cevdet idi. Meşrutiyet döneminde en çok okunan İkdâm'ın tirajı o zaman için çok yüksek sayılabilecek 40 bin rakamına ulaşmıştı. 1928'de kapanan İkdâm 1939'da Ethem İzzet Benice yönetiminde yeniden yayınlanmıştır. 1943'te Gece Postası adını almış ve aralıklı olarak 1964'e kadar yayınlanmıştır.⁹⁵⁷

Savaş sırasında ideolojik durumunu koruyan tek gazete, komünizmi savunan Zekeriya ve Sabiha Sertel'lerin gazetesi Tan'dı. Tan 4 Aralık 1945'te komünist karşıtı bir öğrenci gösterisi sırasında tahrip edilmiş, Serteller ise Sovyetler Birliğine gitmiştir.⁹⁵⁸

Necmettin Sadak tarafından yönetilen Akşam ise ılımlı tavrıyla bilinirken Türkiye'nin önde gelen gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın ve müttefik davasına bağlılığıyla biliniyor, Yeni Sabah ve Tanin gazetelerini çıkarıyordu.⁹⁵⁹

Vatan Gazetesinin kurucusu ve başyazarı ise Ahmet Emin Yalman'dır. İkinci Dünya Savaşı süresince demokrat cepheyi savunmuş bunun sonucunda

⁹⁵⁵ Weisband, a.g.e., s.s.64. Alman istihbaratı adına Türkiye'de çalışan ve haber ajansı Transkontinental Press'in sahibi olan Fritz Fiala, "Cumhuriyet gazetesinin Alman yer altı örgütüne beslendiğini ileri sürmekte ve Cumhuriyetle Tasvir-i Efkâr Gazetelerinin Mihveri destekleme karşılığında Almanya'dan çok düşük fiyatlarla gazete kağıdı aldıklarını ileri sürmektedir. Nadir Nadi ise bu iddiaları red etmektedir. Bkz. Weisband, a.g.e., s.66.

⁹⁵⁶ Weisband, a.g.e., s.67; Oral, a.g.e., s.146.

⁹⁵⁷ Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi, C.II, Görsel Yayınları, İstanbul 1981, s.412.

⁹⁵⁸ Weisband, 8 Eylül 1969'da Weisband A.Emin Yalman'la yaptığı bir görüşmede, Yalman, Zekeriya Sertel için fanatik eşi'nin etkisinde kalmış "zayıf bir adam" olduğunu söylemiştir. A.g.e., s.67.

⁹⁵⁹ Deringil, a.g.e., s.9.

Türkiye’de savaş sonunda çok partili hayat başladığında Demokrat Partiyi desteklemiş, partinin kurucular kadrosuna gazetesinde geniş yer ayırmıştır.⁹⁶⁰

Vakit gazetesinin sahibi ve başyazarı ise Asım Us’tu. Vakit genellikle orta yolda yayın yapan bir gazeteydi. Son Posta Gazetesi⁹⁶¹ ise CHP’ye karşı eleştirileri nedeniyle savaştan önce ve sonra sık sık kapatılmıştır. Son Telgraf Gazetesini ise bir zamanlar Ulus’ta dış politika yazarlığı yapan Ethem İzzet Benice çıkartmıştır.

Bunların dışında birkaç tane yabancı dille yayın yapan gazeteler de vardı ve bunların çoğunluğu Fransızca ve İngilizce olarak yayın yapan Mihver yanlısı gazetelerdi. Bunlar içinde en önemli üçü “Türkisch Post” “İstanbul” ve “Beyoğlu” gazeteleriydi. Almanların yardımı ile yayınlanan Turkish Post gazetesinin yönetmeni Ali İhsan Sabis’ti. 18 Şubat 1944’te Bakanlar Kurulu tarafından Turkish Post kapatılmıştır. İstanbul Gazetesi savaşın seyrine göre yayın yaparken, Beyoğlu Gazetesi İtalyan çıkarlarına hizmet etmiş, daha çok ekonomik haberler vermiş, Fransızca yayımlanmıştır.⁹⁶²

4.4.3. Dünya Savaşı Sırasında İktidar-Basın İlişkileri

4.4.3.1. İktidarın Basını Yönlendirme Yöntemleri

4.4.3.1.1. Gazeteci Mebusların Kullanılması

Siyasal iktidar tüm savaş süresince, daha önce anlattığımız basın üzerinde büyük yetki ve yaptırımlara sahip olmanın yanında gazeteci mebuslar ve basına verdiği talimatlarla basını güdümüne almıştır. İktidarın amacı bu yolla mevcut otoriter tek parti yönetimini meşrulaştırmak, politika ve uygulamalarını basına tasdik ettirerek kamuoyu oluşturmaktır.⁹⁶³ Basında bu görevi bir çok gazetede başyazarlık ya da yazarlık yapan

⁹⁶⁰ Oral, a.g.e., s.144.

⁹⁶¹ Son Posta Gazetesini 1930’da H.Lütfi Dördüncü, Ekrem Uşaklıgil, Zekeriya Sertel ve S.Ragıp Emeç kurmuştur. Weisband, a.g.e., s.71.

⁹⁶² A.g.e. Bu üç gazetenin dışında Türkiye’de yabancı dille yayın yapan komünist yanlısı “La Turquie” Gazetesi vardı. Baykurt ailesinin sahip olduğu bu gazete Marksist felsefeyi savunmuş, “Sovyetler Birliğine siyasal bağlılıkla yönetilmiştir” 1945 öğrenci olayları sırasında Tan ile beraber bu gazetenin yönetim yeri tahrip edilmiştir. A.g.e., s.72.

⁹⁶³ Frederik Frey, 1920-1957 yılları arasında Türk siyasal seçkinlerini incelediği bir çalışmasında gazeteci-mebusları “resmi ideolojinin propagandacıları” olarak nitelendirmektedir. Bkz. Frederik W. Frey, *The Turkish Political Elite*, Massachusates, (MIT Press) 1965, s.127-133. Akt. Güvenir, a.g.e., s.66.

gazetecileri mebuslar üstlenmişlerdir. Aşağıdaki tabloda 2. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'deki gazeteci mebusları göstermektedir.

Tablo 4.15 1939-1945 Gazeteci Mebuslar

Mebusun Adı	Sahip olduğu-Çalıştığı gazete ve işi	Mebus Seçildiği yıllar
Falih Rıfkı Atay	Ulus Gazetesi Başyazarı	1939-1943
Asım Us	Vakit Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	1939-1943
A.Şükrü Esmet	Ulus Gazetesi Dış Politika Yazarı	1939-1943
Hüseyin Cahit Yalçın	Yeni Sabah ve Haber Gazeteleri ile Yedigün Dergisi Başyazarı 1943 ortasından sona Tanin Gazetesi Sahibi ve Başyazarı	1939-1943
Sadri Ertem	Vakit Gazetesi Yazarı	1939-1943
Cavit Oral	Adana'da yayınlanan Bugün Gazetesi sahibi ve başyazarı	1939-1943
Yunus Nadi	Cumhuriyet Gazetesi sahip ve başyazarı	1939
Abidin Daver	İkdam Gazetesi Başyazarı Cumhuriyet yazarı	1939
Ethem İzzet Benice	Son Telgraf Gazetesi Sahibi ve başyazarı	1941
Ferit Celal Güven	Yeni Adana ve Türk Sözü Gazeteleri başyazarı	1939-1943
Ömer Asım Aksoy	Gazi Sancak ve Halk Dili Gazeteleri Yazarı	1939-1943
Fazıl Ahmet Aykaç		1939-1943
İ.Alaattin Gövsa	Akşam Gazetesi Yazarı	1939-1943
Ahmet Hilmi Kalaç	Hikmet Dergisi Yazarı	1939-1943
Nafi Atıf Kansu	Ülkü Dergisi Genel Koordinatörü	1939-1943
Hayrettin Karan	İzmir'de yayınlanan Türk Dili Gazetesi Sahibi	1939
H.Suphi Tanrıöver	Türk Yurdu Dergisi Yazarı	1943
A.İhsan Tokgöz	Servet-i Fünun Dergisi sahip ve yazarı	1943
Ahmet Ulus	Ulus Gazetesi yazarı	1943
Hamdi Ülkümen		1939
Emin Kılıçoğlu	Siirt Gazetesi Sahibi	1944
Şefik Özdemir	Konya'daki Babalık Gazetesi Sahibi	1939-1943
Cemal Aliş	Bartın'da Yayınlanan Bartın Gazetesi sahibi	1939
Necip Ali Küçükkağa	Hakikat ve Cumhuriyet Gazetesi yazarı	1939

Kaynak: Murat Güvenir, **İkinci Dünya Savaşında Türk Basını**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991, s.66.

Tabloda gösterilen gazeteci mebusların çoğu önceki dönemlerde, hatta ilk TBMM'den beri mebusluk yaptıkları gibi bir kısmı da 1945'ten sonra da mebusluk yaptıkları bilinmelidir.

Tabloda görüldüğü gibi birçok gazetenin sahibi ve başyazarı iki işi birden yürüten gazeteci mebuslardır. 1939 yılından itibaren "sahibi partili" olan yayın

organlarına rejimi ve iktidarı meşru gösterme görevi, CHP'nin 1939 tarihli Nizamnamesine eklenen bir madde ile resmen verilmiştir. Şöyle ki:

Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti azalarının neşriyatı parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yaparlar. Partililer sermayesiyle alakalı ve idaresinde müessir buldukları gazete, mecmua ve matbaalarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler.⁹⁶⁴

İktidar kamuoyu oluşturmada gazeteci mebusları büyük önem vermiştir. Nitekim iktidarın izlediği dış politikaya denk düşmeyen yazılar yazan üç gazeteci 1943 seçimlerinde aday gösterilmemiştir.⁹⁶⁵

Bu üç gazeteci Cumhuriyet'ten Yunus Nadi, Son Telgraf'tan E. İzzet Benice ve Cumhuriyet ve İkdam Gazetesi yazarı Abidin Daver'dir.

Gazeteci mebuslar savaş boyunca iktidarı ve rejim meşrulaştırma yönünde yayınlar yapmışlar ve bu çerçevede Türk basınının özgür olduğunu, rejimin demokrat olduğunu savunmuşlardır. Örneğin 1942 Nisanı'nda İkdam Gazetesi başyazarı ve İstanbul mebusu Abidin Daver, Başbakan R. Saydam'ın gazetecilerle yaptığı bir toplantıdan sonra "Hükümetin Gazetecilerle Hasbihali" başlıklı makalesinde; "Türkiye'de matbuat hürriyeti vardır; İsmet İnönü devrinde bu hürriyetin büyük hürmet görmektedir... Örfi İdare mıntıkasında olan İstanbul'da bile matbuat hürriyetine en geniş tasamüh gösteriliyor..." demektedir. Daver'in verdiği bilgi doğru değildir. Zira "basına tasamüh (hoşgörü) gösteriliyor" dediği iktidar kısa bir süre önce Vatan Gazetesi'ni 45 gün süre ile kapatmıştır.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Güvenir, a.g.e.

⁹⁶⁵ Tek parti devrinde kimlerin mebusluğa aday olacağı CHP'nin yetkisinde olmuştur. Partinin aday gösterdiği kişi mutlaka mebus seçilmiştir. Dönemin mebuslarından Suat Hayri Ürgüplü'nün anlattığına göre, kendisi bir gece yarısı CHP Genel Sekreterince aranmış, derhal partiye kaydolması emredilmiş. Kayseri'den aday gösterilmiş, "Seçim propagandası için Kayseri'ye bile gitmeden, kendisine seçildiği bildirilmiştir" Güvenir, a.g.e., s.68.

⁹⁶⁶ Vatan'ın kapatılma nedeni A.Emin Yalman'ın yönetimi eleştirdiği "Berraklığa doğru adlı yazı dizisidir. Daver'e göre Yalman "ileri gittiği" için Vatan kapatılmıştır. Kütahya mebusu ve Vakit Gazetesi Yazarı Sadri Erdem ise 19 Temmuz 1943'te yazdığı bir yazıda, "Türkiye'de harbin en şiddetli zamanlarında dahi" iktidarın basına baskı yapmadığını yazmıştır. Bkz. Güvenir, a.g.e., s.72. İktidarın savaş süresince savaşın gidişatına göre farklı yayınlara müsaade etmiştir. Bu basın özgürlüğünden değil, bu tür yayınların iktidarın izlediği denge politikasına uygun olmasındandır. A.g.e., s.73.

Gazeteci mebusların basının hür olduğu yönündeki beyanlarının ne kadar gerçek dışı olduğunu bir sonraki bölümde çok açık biçimde göreceğiz. Gazeteci mebusların basının hür olduğu savunma konusunda iktidarla işbirliği içinde olmuşlardır. Bunun en önemli göstergesi aynı dönemde sorumlu mevkide bulunan yönetici ve bürokratların aynı konuyu işlemeleridir. Örneğin Başbakan Dr. Refik Saydam 2 Haziran 1940'da yaptığı bir radyo konuşmasında "Herkesin her türlü haber ve yorumu öğrenmekte özgür olduğunu söylemiştir. Saydam, ancak öğrenilen haberlere karşı aklı selim ile değerlendirmelerini istemiştir.⁹⁶⁷

Başbakanın bu görüşü gazeteci mebuslarca desteklenmiştir. Ulus'ta F. Rıfki Atay, Başbakan'ın gerçekleri dile getirdiğini belirtirken,⁹⁶⁸ Akşam'dan Necmettin Sadak "Türkiye'de azami hürriyet var" fakat haberlere inanmak vatandaşa bırakılmıştır" şeklinde yazmıştır.⁹⁶⁹

Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper de 6 Şubat 1943'de Türkiye'nin "Matbuat hürriyetinin kalesi" olduğunu söylemiştir. Ancak bundan kısa bir süre önce 8 Aralık 1942'de Vatan Gazetesi üç ay süreyle, kışkırtıcı yayın yaptığı için kapatılması, Sarper'in doğru söylemediğinin göstergesidir.

Gazeteci mebuslar, 1944 yılı sonundan itibaren savaşı müttefiklerin kazanmasıyla oluşan dış konjonktüre bağlı olarak içerdeki demokrasi ve yeni parti arayışları karşısında, Türkiye'nin parti mücadelesinden çok çektiğini belirterek halâ tek parti rejimini savunmaları gerçekten enteresandır.⁹⁷⁰ Aslında bir kısım basının bu tutumu bile ne kadar baskı altında olduklarının göstergesidir. Örneğin Asım Us, ikinci parti tartışmalarının gündeme geldiği 1945 yılı Haziranında şöyle diyor:

"Şimdi etrafımızda parti mücadelesinin lüzumundan bahseden insanlar türemiştir. Demokrasi adına parti mücadelesini tavsiye edenler, şayet gaflet içinde fikri muvazenesini

⁹⁶⁷ Güvenir, a.g.e., s.76.

⁹⁶⁸ F.Rıfki Atay, "Başvekilimizin Yerinde Bir Daveti" adlı makalesinde; Başvekilimiz, "Türk emniyet havasını bulandırmak isteyenlere karşı vatandaşlarını hassas bulunmağa davet etti" demektedir. **Ulus**, 4 Haziran 1940.

⁹⁶⁹ Benzer görüşler için Bkz. Abidin Daver "Başvekilin Hitabesi, İkdam, 4 Haziran 1940, Muhittin Birgen, Başvekilin Türk Milletine Hitabesi", Son Posta 4 Haziran 1940. (Güvenir, s.76).

⁹⁷⁰ Necmettin Sadak, Hüseyin Cahit Yalçın gibi "Tek Parti Rejimi"nin önde gelen yazarları ikinci parti isteyen Tan ve Tasvir Gazetelerine karşı mevcut rejimi savunmuşlardır. Güvenir, a.g.e., s.74.

şarırmış olanlar değilse, mutlaka Türk milletinin birliğine düşman olanlar yahut bu düşmanlara hizmet edenlerdir...”⁹⁷¹

Görüldüğü gibi Us, muhalefete o kadar tahammülsüzdür ki, muhalefeti Türk birliğine düşman olmakla eşdeğerde görmektedir.

4.4.3.1.2. İktidarın Basına Yönelik Talimatları

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de mevcut iktidar hem savaş koşullarına dayanak olarak hem de otoriter tek parti rejiminin uygulanış biçimi olarak basına yönelik talimatlarıyla istediği gibi kamuoyu oluşturmaya çalıştı.

Basına verilen talimat konuları iç politika ile ilgili olarak, askerî mahiyette yayın yapılmaması, millî şefle ilgili haberlerin sadece Anadolu Ajansından gönderildiği yayınlanması, hükümetin aldığı her türlü önlemin desteklenmesi Varlık Vergisi’nin desteklenmesi gibi talimatlar.

Dış politika ile ilgili iktidarın talimatları ise; tüm dış haberlerin sadece Matbuat Umum Müdürlüğü ve Anadolu Ajansından gönderildiği gibi yayınlanması savaşan ülkeler aleyhine yayın yapılmaması, Türk sularına giriş-çıkış yapan gemiler aleyhine yayın yapılmaması gibi konulardır.⁹⁷²

Basına verilen talimatların ve uyarılara örneklemelerde bulunmak konuyu daha iyi aydınlatacaktır. Son Posta Gazetesi’nin 12.12.1941’de askerlik süresinin uzatılacağına dair haberi üzerine Matbuat Umum Müdürlüğüne hemen uyarılmıştır. 15.12.1941’de yapılan uyarıda “Gazetenizin 12. Birinci kanun 1941 tarihli nüshasının

⁹⁷¹ A.g.e. Adı geçen makale için Bkz. Asım Us “Millî Birlik Düşmanları” **Vakit**, 25 Haziran 1945. Aynı Us, Celal Bayar’ın Matbuat Kanununun meşhur 50. maddesini Anayasaya aykırı bulması ve tadili için TBMM’ye önerge vermesini de “Hürriyet Adına Müfrit İstekler” olarak değerlendirmektedir. Bkz. Asım Us, “Hürriyet Adına Müfrit İstekler”, **Vakit**, 20 Haziran 1945.

⁹⁷² Güvenir, bu konularda Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Arşivlerindeki devrin gazetelerinin dosyalarını tarayarak geniş bir çalışma yapmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz konular için Bkz. Güvenir, a.g.e., s.81-129. Basına verilen talimatlar bazen yazılı olarak, genellikle telgrafla, bazen de gazetecilerin Ankara’ya “İçtimaya çağırılması” ile olmuştur. A.g.e., s.85.

birinci sahifesindeki askerlik müddetinin uzatılacağına dair haberin talimatlara aykırı⁹⁷³ olduğunu hatırlatır, tekerrüründen tevakki edilmesini rica ederim (İmza Sarper).⁹⁷⁴

Yine bir başka talimat ve uyarı örneği Millî Şef İnönü ile ilgilidir. Savaş döneminde Millî Şef'in seyahatleri dahil her türlü haberin basında, Anadolu Ajansından gönderildiği yapılmasına dair basına talimat verilmiştir.⁹⁷⁵ Örneğin, 29.8.1941'de basına gönderilen talimat şöyledir:

Reisicumhurumuz Millî Şef İsmet İnönü'nün umumiyetle yapacakları seyahatler için, Anadolu Ajansının vereceği haberlerden başka hiçbir suretle neşriyat yapılmamasının gazetelerin selahiyattar mümessillerine tebliğini rica ederim.⁹⁷⁶

Savaş boyunca gazetelere zam haberi, ekonomik önlemler aleyhine haber vb. konularda da talimatlar verilerek haber yapmaları yasaklanmış, yapanlar uyarılmıştır. Ancak, savaşın sonlarına doğru bu tip haberlere, basında denetimin zayıflamasına bağlı olarak rastlanmaktadır.

4.4.3.2. Gazeteci Mebusların Basına Yapılan Baskılara Dair Hatıraları

İktidarın savaş boyunca basına yaptıkları baskıları dönemin gazeteci mebusları sonradan yazdıkları hatıratlarında açıklamışlardır. Bu baskılar dönemin başında R. Saydam'ın Başbakanlığı zamanında başlamıştır. Bu baskıları örneklendirerek konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

R.Saydam'ın Başbakanlığı döneminde Nadir Nadi başından geçen çarpıcı olayı şöyle anlatıyor:

Hükümetçe önemli sayılan olaylar karşısında gazetelerin genel tutumu, Basın Yayın Umum Müdürlüğünden gelen direktiflere göre ayarlanıyordu. Arada bir Başbakanın da basın toplantıları tertipleyerek gazete sahiplerini ya da temsilcilerini emir vericesine uyardığı oluyordu... Böyle toplantıların birinde Refik Saydam dış politika ile ilgili bir konuya dair ertesi günü ne yazmamız gerektiğini uzun boylu anlattıktan sonra gözüne kestirmiş olarak bana barak biraz alaylı sormuştu:

⁹⁷³ Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, Başbakanlığa bir yazı göndererek gazetelerde neşredilen yazılar arasında askeri mahiyette yayın bulunmamasını istemişti. Bu husus basına talimat verilerek bildirilmiştir. A.g.e., s.876.

⁹⁷⁴ BYEGM Arşivi, Son Posta Gazetesi Dosyası, No:A/313. Akt.Güvenir, s.86. Gazeteler uyarılara uymazlarsa kapatılıyorlardı.

⁹⁷⁵ Örneğin Bkz. T.C. Başvekalet Matbuat Müdürlüğü'nün Akşam Gazetesi'ne Gönderdiği, 3893-7733 Sayı ve 3.11.1942 tarihli telgraf, BYEG Arşivi, Akşam Gazetesi Dosyası Dosya No:A/6 .Akt.Güvenir, s.87.

⁹⁷⁶ Güvenir, a.g.e., s.87.

-Anladın mı?

Yarım ağızla 'Anladım!' demem üzerine sanki beni imtihana çekiyormuş gibi:

-Peki, öyleyse anlat bakalım yarın ne yazacaksın? Diye sormuştu. Meslektaşlar kalabalığı arasında, acemi bir ere emir tekrar ettirmeye benzeyen bu ikinci soruya fena içerlemiş, Başbakan'a ters bir cevap vermişim. Yaşlı başlı yazarların bu alışılmamış ters davranış karşısında nasıl şaşırıldıklarını, acıyan gözlerle bana baktıklarını ve ortalıkta esmeye başlayan soğuk havayı Saydam'ın şakaya vurarak nasıl dağıttığını halâ hatırlarım.⁹⁷⁷

Vatan Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman, Refik Saydam'dan sonra Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu döneminde de basın üzerinde baskıların sürdüğünü belirterek Başbakanlığın O'na ağır geldiğini eski hoş sohbet tavrını sürdürmediğini söyleyip şöyle devam ediyor:

İlk güler yüzlü balayı günlerinden sonra gazetelere karşı çok sert davranışlara başlamıştı. Bunun en çok zararını gören bir gazeteci sıfatıyla bir gün kendisine dedim ki:

"-Tenkitten hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? Bugünkü sistemde 'Tenkitten hürsünüz' diyorsunuz, biz de vazife mesuliyetimizin icabı olarak bu hürriyeti memleketin hayrına olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütürseniz, bizim hiçbir mesuliyetimiz kalmaz, mesuliyet size geçer. Siz de rahat edersiniz biz de..." Başvekilin cevabı şu oldu:

"-Ben sansür koymam, anayasanın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin..."⁹⁷⁸

Görüldüğü gibi dönemin basına yönelik uygulamaları sansürden daha beterdi ve bu durumda aylarca gazetelerin kapatılması kararları karşısında gazeteciler sansür ister hale gelmişlerdi.

O dönemde yirmi beş kez kapatılarak "rekor kıran" Tasvir Gazetesinin yöneticisi Ziyad Ebuzziya, gazetelerin kapatıldığı haberini diğer gazetelerin bildirmesi dahi yasak olduğunu belirterek "kapatılan gazetenin tekrar yayına başladığında bunu okuyucularına bildiremezdi" diyor ve devamlı "Bir defasında Antep'te gaz yokluğu

⁹⁷⁷ Nadi, 'Perde Aralığından', s.40-41. Zekeriya Sertel'de o yıllarda "Polis devleti" kurulduğunu, sivil polislerin gazeteleri takip ettiğini anlattıktan sonra şöyle diyor: "İnönü Cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğünü artırdı, tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Millet o demektir, parti demek o demektir bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi... Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu. Ama Bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen her gün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi..." Bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım** (1905-1950), Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1968, s.241.

⁹⁷⁸ A.Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s.305. Yalman eserin, bir başka bölümünde de Varlık Vergisine karşı yazılarından dolayı gazetenin süresiz kapandığında Saraçoğlu ile görüştüğünde Saraçoğlu'nun "Biz azınlık gazetesi diye gazetenin üzerine yaz, tatil kararını kaldırayım" dediğini yazmaktadır. Bkz. A.g.e., s.382.

haberini yayınlamaktan on gün kapatıldık. O dönemde gazetecilik her bakımdan çok zor günler yaşadı” diyor.⁹⁷⁹

Altan Öymen, “Meteoroloji haberlerinin bile yasaklandığı günlerde,⁹⁸⁰ gazeteler kar yağışını gösteren resimleri dahi basamıyor, gazetelerin yazı işleri müdürleri tebligatları unutmamak için “Yasak Defteri” tutuyordu.” demiştir.⁹⁸¹

Dönemin gazetecilerinden Abbas Parmaksızoğlu da, bu dönemde, türlü azarlanmalara, tehditlere, cezalara uğratıldıklarını, makalelerden, fıkralardan başka ilanların bile anlamları karıştırıldığını, gazetelerde resim, çizgi, yazı ne varsa didiklendiğini, bir ara gazetelerde bütün haberlerin tek sütuna verilmesi, haber ne kadar önemli olursa olsun başlıkların yirmi dört puntoyu aşmaması kararı da uygulanmış, olduğunu gazetelerin sayfa sayısının⁹⁸² düşürüldüğünü anlatmaktadır.⁹⁸³ Böylece basın üzerindeki baskıların sadece haberlerin içeriğine yönelik değil, şekline bile karışmaya kadar vardığı görülmektedir.

Dönemin gazetecilerinden Tan Gazetesi Ankara muhabiri Emin Karakuş ise benzin sarfiyatını azaltmak için hükümetin bir kararname hazırladığını yazmasından dolayı, Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper’in kendisini telefonla arayıp, karar Resmî Gazetede yayınlanmadan yazamayacağını söylediğini ve ertesi günü gazetenin bir hafta süreyle kapandığını duyduklarını nakletmektedir.

⁹⁷⁹ Kabacalı, a.g.e., s.137.

⁹⁸⁰ Meteoroloji haberlerinin yasaklanmasının nedeni, düşmanın muhtemel hava taarruzlarına karşı bir önlem olarak alınarak hava durumunu öğrenemeyip plan yapamaması düşünülmüş olabilir. Meteorolojik tahminlerle ilgili yasak Başvekaletten 4 Kasım 1940 tarihinde 3060/5722 sayılı yazı ile çıkmıştır. İlgili yazıda “Geçmiş halihazır ve gelecek zamanlara ait meteorolojik tahminlerin ve hadiselerin neşredilmemesinin bütün gazetelere tebliğini saygılarımla rica ederim” denilerek valilikler uyarılmıştır. Bkz. Kabacalı, a.g.e., s.140.

⁹⁸¹ Altan Öymen, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye”, *Milliyet*, 10 Eylül 1967. Öymen, gazetelerin hükümet politikasına ayak uydurmak için sadece milletvekili olan başyazarlarının uyarılmasının yetmediğini, “gazetelere asıl hem de sıkıcı biçimde yön veren Matbuat Umum Müdürlüğü’nün tebliğ mekanizması” olduğunu belirtmektedir. A.g.d., *Milliyet*, 9 Eylül 1967.

⁹⁸² “Günlük Gazete Sayfalarının Tahdidi Hakkındaki Kanun” a göre gazetelerin sayfa sayısı altıdan fazla çıkması yasaklanmış bu yasaktan CHP’nin gazetesi Ulus “resmi tebligat ve ilanların çok yer tuttuğu için” hariç tutulmuştur. Bkz. R.G., 7 Aralık 1940, Sayı:4680 Kararname No:2/14790. Güvenir, gazetelerin sayfa düzeni ile ilgili talimatın, 20.7.1940 tarihinde Başbakan R.Saydam tarafından basına bildirilmiştir demektir. Buna göre,büyük manşetler yalnız iç haberler için kullanılacak,dış haberler tek sütuna dizilecek ve başlıkları 24 puntoyu geçmeyecektir. Güvenir, a.g.e., s.93.

⁹⁸³ Kabacalı, a.g.e., s.137.

Karakuş, Hükümetin isteğine aykırı basit bir haberden dolayı sıkıyönetim komutanlığı gazeteleri kapattığını, gazetecilerin çok zor günler yaşadığını belirterek bir defasında Cumhuriyet'te çıkan "yarın hava açık olacak" haberi yüzünden gazetenin sahiplerinden Doğan Nadi'yi Sıkıyönetim Komutanı makamına çağırıp, "ağır bir uyarıda bulunduğunu" belirtmektedir.⁹⁸⁴

Bütün bu örneklerden açıkça görüldüğü üzere iktidarca basın sıkı bir biçimde baskı altına alınmış ve sansürden beter uygulamalarla basın bezdirilerek sansür isteyecek duruma düşürülmüştür. İktidar aynı zamanda basını siyasî amaçları doğrultusunda kullanması, savaş sırasında serbest bir kamuoyunun oluşmasını önlemiştir.

4.4.3.3. Basına Verilen Kapatma Cezalarına Örnekler

Savaş döneminde Türkiye'de iktidarın basına yönelik kullandığı en önemli silah kapatma ve toplama kararlarıdır.

Daha önce değindiğimiz gibi⁹⁸⁵ Matbuat Kanunu 50. maddesi "memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlarından dolayı" gazete ve dergiler İcra Vekilleri Heyeti kararı ile, Örfî İdare Kanunu'nun ise 3. maddesine göre⁹⁸⁶ ise Örfî İdare Komutanlıkları kararı ile kapatılabilmektedir.

"İktidar tüm savaş boyunca söz konusu iki kanunun verdiği bu hukukî yaptırımı sık sık kullanmıştır." Bu kullanım siyasî nedenlerle olmuş, iktidar iç ve dış politika ile ilgili icraatları açısından hoşuna gitmeyen türde yayın yapan gazete ve mecmuaları, prosedürün tüm basamaklarını kullanmadan da kapatmıştır. Yani iktidar önce talimat verecek, sonra uyaracak ve sonra da matbuatı kapatacak kuralı her zaman işletilmemiştir.⁹⁸⁷

İktidar bu kapatma kararları ile basına gözdağı vererek icraatlarının eleştirilmesini önlediği gibi sürekli basın tarafından kendisinin desteklenmesini

⁹⁸⁴ Emin Karakuş, *İşte Ankara*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s.24-27. Nadir Nadi de İstanbul, Sıkıyönetim Komutanı A.Rıza Artunkol'un basit bir haber yüzünden kendilerini çağırıp, azarlayarak kapatmakla tehdit ettiğini anlatmaktadır. Bkz. Nadi, a.g.e., s.108.

⁹⁸⁵ Bkz. 126 ve 127 No'lu dipnotlar.

⁹⁸⁶ Bkz. 130 No'lu dipnot.

⁹⁸⁷ Güvenir, a.g.e., s.119.

sağlamıştır. Bununla da tek parti olan CHP kamuoyu oluşturarak iktidarı sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle basın sürekli tehdit edilmiştir.

İktidarın savaş döneminde yayın organlarının kapatılacağına dair tehditleri, Matbuat Umum Müdürlüğünün yayın organlarına gönderdiği çeşitli uyarılarda açıkça belirtilmiştir.⁹⁸⁸

Yayın organlarının kapatılmasına iktidar savaş boyu çok sık başvurmuş⁹⁸⁹ ve bu uygulamadan Akşam, Vakit, Yeni Sabah gibi gazete sahipleri ya da başyazarları Milletvekili olan gazeteler dahi nasiplerini almışlardır. Örneğin CHP'den maddi yardım gören Yücel Dergisi, Halkevleri Müfettişi, şair Behçet Kemal Çağlar'ın, derginin 1940 Ağustosunda yayınlanan sayısındaki şiirlerinde "parti icraatı aleyhine" hususlar bulunması gerekçesiyle, 1940 Eylül ayında kapatılmıştır. Görüldüğü gibi iktidar CHP ile organik bağları bulunan bir dergide bile "parti icraatı aleyhinde" en küçük bir husus bulduğunda kapatma kararına başvuruyordu.⁹⁹⁰

Almanya'nın Fransa'yı yenmesinden sora Cumhuriyet Gazetesi yazarı Nadir Nadi, Türk basınının Almanya'ya cephe almasına karşı 30 Temmuz 1940'taki yazısında Almanya'yı savunmuş ve Dünya realiteyi olduğu gibi görmeye mecburdur" demişti.⁹⁹¹ Bu yazı nedeniyle H. Cahit Yalçın'la fikir polemiğine girmiş, Yalçın, Nadi'nin görüşlerini "Felaket Doğuracak Fikirler" adlı Yeni Sabah Gazetesinde 1 Ağustos 1940'ta yayınlanan makalesinde eleştirmiştir. Yalçın, barış zamanında çeşitli fikirlerin tartışabileceğini savaş zamanında hükümetin dış politikasına ters düşen değerlendirmeler yapılamayacağını, Türkiye'nin müttefik safını seçtiğini, Nadi'nin bu

⁹⁸⁸ Örneğin Matbuat Umum Müdürü Sarper'in Vatan Gazetesine gönderdiği 4635/3948 nolu ve 10.12.1940 tarihli telgrafta şöyle denmektedir: "...Gazetenizin 7 ilk kanun 1940 tarihli nüshasının üçüncü sayfasında üç yıldız adlı makalede İtalyanlara "Leş Kargası" sıfatı verilmektedir... Bu hareketiniz talimatlara sarahaten aykırıdır. Tekerrürü halinde Matbuat Kanunu'nun ellinci maddesi ahkâmını tatbik mecburiyetinde kalacağımızı bildirir, saygılarımı sunarım." BYEGM Arşivi Vatan Gazetesi Dosyası, Dosya No:A/382.Akt.Güvenir, a.g.e., s.120.

⁹⁸⁹ Nadir Nadi, "...Bir telefon emriyle gazeteleri kapatmak, kapanan gazeteleri aylarca açtırmamak umur-u âdiyeden (sıradan) sayılır olmuştu..." demektedir. Bkz. Nadi, a.g.e., s.183.

⁹⁹⁰ Güvenir, a.g.e., s.124.

⁹⁹¹ Nadi, a.g.e., s.91-92. Nadi, bu yazı yüzünden basında kıyamet koptuğunu, Başbakan R. Saydam'ın babası Yunus Nadi'yi telefonla arayarak, yazının çok kötü olduğunu söylediğini "hemen hemen bütün gazetelerin tek cephe halinde Cumhuriyete karşı hücumu geçtiklerini" anlatmaktadır. Bkz. A.g.e., s.93.

politika tercihine açıkça karşı çıktığını belirtip “millî siyaseti hatalı ve Almanları haklı gösterecek surette neşritiyatta bulunmasına tahammül edemeyiz” demektedir.⁹⁹²

Bu polemikte dikkat çeken; kendisi de basın mensubu olan bir yazarın bir başka yazarın susturulmasını istemesi dönemin basın özgürlüğü anlayışı göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Fakat Nadi’ye göre Cumhuriyet bu polemikten dolayı hedef olmuş değildir. Cumhuriyet’in ticarî maksatlar uğruna şahsi çıkar sağladığı için Almanya’yı desteklediği dedikoduları çıkmış, konuyu görüşmek ve durumu açıklamak isteyen babası Yunus Nadi, 7 Ağustos 1940 sabahı, Ankara Garı’nda İnönü’yü karşılamaya gitmiştir. İnönü bu görüşmede Yunus Nadi’ye sert bir sesle “Ticari maksatlar uğruna siyasî yazılar yazılmasına müsaade edemem!” demiş ve Yunus Nadi’nin öyle bir şey olmadığını belirtmesi üzerine Millî Şef sınırlı bir şekilde sesini daha yükselterek “katiyen müsaade edemem” diyerek Nadi’nin elini sıkmadan ayrılmıştır. Nadir Nadi bu olaya çok içerlediğini, tam “Paşa İspat et” gibilerden sert bir yazı yazmak üzereyken, telefonla arayan Matbuat Müdürü Sarper’in Ankara’da geçen olayla ilgili hiçbir gazetede haber çıkmayacağını, eğer bu konuda yazı yazarsa derhal Cumhuriyet’i kapatacağını söylediğini belirtiyor. Nadi yine de duramamış ve 8 Ağustos 1940’ta Cumhuriyette “Atatürk Gençliğinin Kudreti” diye bir yazı yazarak,⁹⁹³ dolaylı olarak özel çıkarlar için yazı yazmayacağını söylemiştir. Fakat İnönü cevabın kendisine verildiği anlamış ve ilgililere “-Bu adamlar benimle uğraşmak istiyorlar. Kapatın şu gazeteyi!” demiştir.⁹⁹⁴

⁹⁹² Güvenir, a.g.e., s.127. Nadir Nadi bu yazıya 3 Ağustos 1940’ta verdiği cevapta “Hüseyin Cahit Yalçın’a” diye bir makale yazmış, makalesinde önce “Üstadım, dediği Yalçın’a övgüler düşmüş, sonra yanlış anlaşıldığını belirterek esas meseleye geçerek “... Ben Almanya galip gelmiştir demedim. Avrupa’da bir Alman realitesinden bahsettim. Bu realiteyi inkâr etmek memleket menfaatlerine taban tabana zıttır...” demektedir. Bkz. Nadi, a.g.e., s.96.

⁹⁹³ Nadi, adı geçen yazıyı “pek masum” olarak değerlendiriyor. Gerçektende ,a.g.e., ss.99-101’de yer alan yazı da İnönü’yü hedef olan bir husus yok. Nadi bu yazısında “ülkücü gençliğin temiz niyetlerini belirtirken kendinden hiç söz açmaksızın ben de onlardanım, özel çıkarlar uğruna yazı yazmam” demeye getirdiğini belirtiyor. Bkz. Nadi, a.g.e., s.101.

⁹⁹⁴ A.g.e.

Cumhuriyet, İnönü'nün talimatı üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 10.8.1940 tarihli kararı ile kapatılmış, yeniden yayına 8.11.1940'ta izin verilmiştir.⁹⁹⁵

Bir başka kapatma kararı örneği olarak Tan ve Tasvir Gazetelerine aittir. Adı geçen gazeteler Matbuat Kanunu'nun 50. maddesine göre, "Umumi Siyasete mugayyir neşritiyatta bulduklarından" muvakkaten kapatılmalarına İcra Vekilleri Heyetince 7.12.1940 tarihinde karar verilmiştir.⁹⁹⁶

Kapatma kararları mütemadiyen sürmüştür. Kapatma kararından nasibini alan Tan Gazetesinin 12.8.1944 tarihindeki kapatılma gerekçesi şöyledir:

Kiraren vaki tavsiyelere ve ihtarlara rağmen yurt içinde tehlikeli nifak tohumları eken ve vatandaşları birbiri aleyhine tahrik eder mahiyette yazılar yazan haberler neşretmekte ısrarla ve sistemli bir surette devam eden "Tan" gazetesinin muvakkaten kapatılması; 1881 sayılı Matbuat Kanununun 50. maddesine tevfikân, İcra Vekilleri Heyetince 12.8.1944 tarihinde kabul olunmuştur.⁹⁹⁷

12 Mart 1941'de ise, on gazete birden kapatılmıştır. Gazetelerin kapatılmalarına neden olan olay 11 Mart günü İngiltere'nin Sofya Büyükelçisinin kaldığı İstanbul'daki Perapalas Otel'deki patlama sonucu altı kişinin ölmesi ve yirmi kişinin yaralanması ile ilgilidir. Olayla ilgili Sıkıyönetim Komutanlığı uyarısına uyulmaması⁹⁹⁸ sonucu olayı haber yapan gazeteler, Sıkıyönetim Komutanlığınca "Zabita tahkikatını güçleştiriri mahiyette yayında bulunmaktan" kapatılmışlardır. Kapatılan gazetelerden; Yeni Sabah, Vatan, Hakikat üçer gün, Vakit, Tan, Son Posta, Tasvir, Akşam, Demokrat Politika ikişer gün kapatılmıştır.⁹⁹⁹

⁹⁹⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Karar sayısı 2/14639, Yer No:93.103.19 Dosya Kodu:199.15.01.03. Kararname aynen şöyledir: "10.8.1940 tarih ve 2/14169 sayılı kararname ile kapatılmış olan İstanbul'da münteşir Cumhuriyet gazetesinin 9.11.1940 tarihinden itibaren açılmasına izin verilmesi; Matbuat Umum Müdürlüğü'nün 8.11.1940 tarih ve 3224/3890 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 8.11.1940 tarihinde kabul olunmuştur."

⁹⁹⁶ B.C.A., Karar sayısı: 2/14815, Yer No:93.112.15, Dosya Kodu: 03.9.01.03.

⁹⁹⁷ B.C.A., Karar sayısı: 3/1371, Yer No: 106.18.15, Dosya Kodu: 080.19.01.023,

⁹⁹⁸ Sıkıyönetim olayın büyütülüp heyecan uyandırılmadan, olayla ilgili ölü ve yaralıların resimlerine yer verilmeden haber yapılmasını istemiştir. Kapatma cezasından CHP gazetesi Ulus gazetesi ile olayı iç sayfalarında haber yapan Cumhuriyet hariç tutulmuştur. Kabacalı, a.g.e., s.145.

⁹⁹⁹ A.g.e.

Savaş süresince kapatılan Gazete ve dergilere ait tablo¹⁰⁰⁰ aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 4.16 Basında Kapatma Kararları (1939-1945)

Kapatılma Tarihi	Kapatılan Yayın Organı	Kapalı Kalma Süresi	Kapatan Makam
10.08.1940	Cumhuriyet	90 gün	İcra Vekilleri Heyeti
09.09.1940	Yücel (Aylık dergi)	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
10.09.1940	Tan	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
10.09.1940	Haber	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
10.09.1940	Tasvir-i Efkâr	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
11.09.1940	Beyoğlu (Fransızca)	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
21.09.1940	Journal D'Orient	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
26.09.1940	Kültür (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
Eylül 1940	Kopuz (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
05.11.1940	Bugün	15 gün	İcra Vekilleri Heyeti
07.12.1940	Tan	10 gün	İcra Vekilleri Heyeti
07.12.1940	Tasvir-i Efkâr	10 gün	İcra Vekilleri Heyeti
13.01.1941	Bozkurt	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
08.03.1941	Yeni Sabah	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
12.03.1941	Yeni Sabah	3 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Vatan	3 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Hakikat	3 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Halk	3 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Vakit	2 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Tan	2 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Tasvir-i Efkâr	2 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Akşam	2 gün	Örfi İdare
12.03.1941	Demokrat Politika	2 gün	Örfi İdare
Nisan 1941	Ege (Mersin'de yayınlanan gazete)	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
20.05.1941	Demokrat Politika	15 gün	İcra Vekilleri Heyeti
18.06.1941	Tasvir-i Efkâr	15 gün	İcra Vekilleri Heyeti
26.06.1941	Şaka (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
08.07.1941	İkdam	7 gün	İcra Vekilleri Heyeti
12.07.1941	Cumhuriyet	2 gün	Örfi İdare
12.07.1941	Son posta	2 gün	Örfi İdare
12.07.1941	Son telgraf	2 gün	Örfi İdare
12.07.1941	Tasvir-i Efkâr	2 gün	Örfi İdare

¹⁰⁰⁰ Bu tabloyu Güvenir, BYEGM Arşivlerindeki dosyalardan, Ayın Tarihinden ve çeşitli dipnotlarda zikredilen, döneme ilişkin bilgilerin yer aldığı kaynaklardan yararlanarak hazırladığını ifade etmektedir. Bkz. A.g.e., s.120.

12.07.1941	Haber	2 gün	Örfi İdare
12.07.1941	Vatan	2 gün	Örfi İdare
17.07.1941	Akbaba	15 gün	Örfi İdare
Temmuz 1941	Bozkurt (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
Ağustos 1941	Akbaba	15 gün	Örfi İdare
28.08.1941	Vatan	2 gün	Örfi İdare
28.08.1941	En Son Havadis	1 gün	Örfi İdare
04.09.1941	Cumhuriyet	6 gün	Örfi İdare
05.09.1941	Son Telgraf	1 gün	Örfi İdare
05.09.1941	Tasvir-i Efkâr	1 gün	Örfi İdare
06.09.1941	Yeni Sabah	2 gün	İcra Vekilleri Heyeti
23.09.1941	Vakit	10 gün	İcra Vekilleri Heyeti
01.11.1941	Tan	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
15.11.1941	Yeni Edebiyat (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
27.11.1941	Akbaba	15 gün	Örfi İdare
05.12.1941	Vatan	45 gün	İcra Vekilleri Heyeti
07.12.1941	Cumhuriyet	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
07.12.1941	Son Posta	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
28.01.1942	Son Posta	15 gün	Örfi İdare
Ocak 1942	Vakit	15gün	Örfi İdare
Ocak 1942	Son Telgraf	3 gün	Örfi İdare
Ocak 1942	Haber	3 gün	Örfi İdare
Mart 1942	Bozkurt	Süresiz	Örfi İdare
Mart 1942	Çınaraltı (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
Mart 1942	Yeni Yol (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
29.04.1942	Haber	Süresiz	Örfi İdare
08.05.1942	Akbaba	15 gün	Örfi İdare
01.07.1942	Son Posta	3 gün	Örfi İdare
28.10.1942	Yeni Sabah	15 gün	Örfi İdare
03.12.1942	Akbaba	15 gün	Örfi İdare
06.12.1942	Yeni Sabah	1 gün	Örfi İdare
09.12.1942	Son Telgraf	7 gün	Örfi İdare
09.12.1942	Vatan	60 gün	Örfi İdare
12.03.1943	Tasvir-i Efkâr	2 gün	Örfi İdare
23.03.1943	Yeni Sabah	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
09.04.1943	Yeni Sabah	1 gün	Örfi İdare
08.05.1943	Journal D'Orient (Fransızca)	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
20.05.1943	Gökbörü (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
10.03.1944	Tan	30 gün	Örfi İdare
01.04.1944	Orhun (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
08.05.1944	Vatan	3 gün	İcra Vekilleri Heyeti

08.05.1944	Son Posta	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
08.05.1944	Son Telgraf	1 gün	İcra Vekilleri Heyeti
10.05.1944	Büyük Doğu (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
16.05.1944	Yurt ve Dünya (Aylık dergi)	Süresiz	İcra Vekilleri Heyeti
16.05.1944	Adımlar	Süresiz	Örfi İdare
16.05.1944	Kopuz (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
16.05.1944	Verim (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
27.05.1944	Çınaraltı (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
23.06.1944	Barış dünyası (Aylık dergi)	Süresiz	Örfi İdare
13.08.1944	Tan	Süresiz	Örfi İdare
27.08.1944	Vatan	Süresiz	Örfi İdare
30.09.1944	Vatan	Süresiz	Örfi İdare
30.09.1944	Tasvir-i Efkâr	Süresiz	Örfi İdare

Kaynak: Murat Güvenir, **İkinci Dünya Savaşında Türk Basını**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991, ss.120-123

Tabloda görüldüğü gibi kapatma kararları İkinci Dünya Savaşı sürecinde gazete ve mecmualara karşı sıkça uygulanmıştır. Kapatma sürelerinin süresiz olması ise basın için kötü olmuştur. Bu uygulamada keyfilik vardır. Çünkü süresiz kapatılan bir basın organının tekrar affa uğraması tamamen iktidarın subjektif kararına bağlıdır.

İktidarın Bakanlar Kurulu kararıyla basın organlarını sindirmesi sadece kapatma biçiminde değil bazen de Matbuat Kanununun 51. maddesine göre "toplattırma" biçiminde de olmuştur.¹⁰⁰¹

Bütün bu kapatma ve toplatma faaliyetleriyle, 2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki iktidar basını güdümüne almış ve serbest bir kamuoyu oluşmasını engellemiş, daha açık bir biçimde kamuoyu oluşmamış oluşturulmuştur. Bu nedenle bu döneme ait değerlendirmelerde dönemin basını objektif bir veri değildir.

¹⁰⁰¹ Örneğin 12.07.1943 tarihli İcra Vekilleri Heyeti'nin 2/20360 sayılı kararına göre "Yürüyüş mecmuası'nın neşredilmesinin men edilmesi, Haziran-Temmuz 1943 tarihli son nüshasının toplattırılması, Matbuat Kanunu'nun 50. ve 51. maddelerine tevfikân" kabul edilmiştir. Bkz. B.C.A., Belge No:2/20360, Dosya Kodu:03.018.01.02, Yer No:102.56.6. Yine "Memleketin siyasetine dokunur zararlı yazıları taşıdığı anlaşıldığından" Atsız'ın yazdığı "900.Yıldönümü" broşürü Matbuat Kanununun 51.maddesine göre İcra Vekilleri Heyetince 13 İkinci Kanun 1941'de toplattırılmıştır. Bkz. B.C.A., Karar tarihi:13.01.1941, Dosya Kodu:030.18.01.02, Karar sayısı: 2/15008, Gömlek No:86380, Yer No.93.123,3.Toplattırmaya bir başka örnek: R.Oğuz Türkan tarafından neşredilen "Solcular ve Kızıklar" adlı broşür aynı gerekçeyle Matbuat Kanununun 51.maddesi gereği toplattırılmasına İcra Vekilleri Heyeti 11 Eylül 1943'te 2/20577 ile karar vermiştir.Bkz.BCA, Dosya No: 2/20577, Yer No: 103.67.2, Gömlek No:2/20641 Dosya Kodu:030.018.01

4.5. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRK KAMUOYUNDA

İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

4.5.1. Tartışmaların Tarafları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Türkçülük ile ilgili olarak yapılan tartışmaların taraftarları, İktidar, Pantürkist grup, Sosyalist grup, Anadolu grup, olmak üzere dört gruptur.

Bu gruplardan dönemin iktidarları, fikir tartışmalarına çoğunlukla doğrudan katılmadılar. Fakat savaşın son aşamasında, Nisan ve Mayıs 1944'ten itibaren siyasî ve ideolojik olarak olaylara ağırlığını koymuş ve diğer grupların tartışmasını sert önlemler olarak durdurmuştur. İktidar bu önlemlerin dışında, Ulus Gazetesi ve Ülkü Dergisini kullanarak tartışmalara katılmıştır.

Tartışmaların tarafı olan Pantürkist Grup, Türk dünyasının birleşmesini savunan gruptu. Bu grubun başını çeken Hüseyin Nihal Atsız¹⁰⁰² ile Reha Oğuz Türkkan'dı. Bu dönemde oldukça faal olan Turancı grubun içerisinde bir bütünlük yoktu.¹⁰⁰³

O dönemde Türkçülere, sol kesim ve bu konuda onlarla beraber olan hükümet çevrelerine göre "İrkçı-Turancı" denilmesi modaydı. "Bu sıfat büyük bir suçlamayı da beraberinde getirir gibiydi. Birinin "İrkçı-Turancı" diye anılması uğursuzluk, hatta felaket haberi addedilirdi."¹⁰⁰⁴ Bu kesime "İrkçı-Turancı" sıfatı, dönemin "tek sesli korusu" güdümlü basını ile Sovyetlerin Almanları yenmesinden sonra Sovyetlere yaklaşmak isteyen devrin iktidarının Türkçüleri hedef göstermesi üzerine dava açan İstanbul Sıkıyönetim Savcısı Kazım Alöç'ün iddianamesinde

¹⁰⁰² Hüseyin Nihal Atsız'ın hayatı ile edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalarıyla ilgili bir değerlendirme için Bkz. Ömer Faruk Akün "Hüseyin Nihal Atsız", *İslam Ansiklopedisi*, C.IV, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1991, s.87-91.

¹⁰⁰³ Süleyman Tüzün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939-1945)*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998, s.119-120.

¹⁰⁰⁴ Altan Deliorman, *Tanıdığım Atsız*, Boğaziçi Basım-Yayın, İstanbul 1979, s.13.

kullandığı cümleden çıkmıştır.¹⁰⁰⁵ Gerçi bu düşünce mensuplarından Nihal Atsız “ırkçılığı” -sonra örnekleriyle vereceğimiz yazılarında görüleceği gibi- kabul ederken, Orhan Seyfi Orhon grubu ise Turancılığı, Türk dünyasının birleşmesini savunmuş, ırkçılığı red etmiştir.

“Dış Türklerle yakınlığı savunan bu grubun tam karşısında” yer alan grup ise Türkiye sınırları dışındaki Türklerle ilgilenmenin “emperyalistlik” ırkçılık anlamına geldiğini, Irkçı ve Turancı olan görüşlerin Cumhuriyet dönemi ile tasfiye edildiğini, bu görüşün yasal ve bilimsel temelleri olmadığı görüşünü savunuyorlardı. Bu görüşün öncülüğünü İstanbul’da Tan Gazetesi sahip ve yazarları Sabiha ve Zekeriya Sertel’ler ile Ankara’da Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde görev yapan öğretim üyeleri yapıyorlardı.¹⁰⁰⁶

Türkçülük tartışmalarının dördüncü grubu ise “Anadolucular” grubu idi. Bu grup dış Türklerle ilgilenilmesi gerektiğini savunan Türkçü grup ile, bu ilginin yanlısı olacağını savunan solcular arasında bir çizgideydi. “Millet Dergisi” etrafında toplanan bu grup Türk dünyası ile siyasî değil kültürel manada birliği savunmuşlar, siyasî birliği savunmanın Türkiye’yi zora düşüreceğini savunmuşlardır. Bu grubun önde gelen temsilcileri Remzi Oğuz Arık, Hüseyin Avni Göktürk, Samet Ağaoğlu’ydu.¹⁰⁰⁷ Millet Dergisinden başka Çığır’da zaman zaman bu grubun çizgisinde yayınlar yapmıştır.

Anadolucular, Anadolu’nun Osmanlı zamanında ihmal edildiğini savunuyor ve Anadolu’nun son iki asırda bütün imparatorluktan kopup gelen, Boşnak, Tatar,

¹⁰⁰⁵ Bu tabirler için Bkz. “Turancılar Hakkında Resmî Tebliğ”, *Vatan*, 8 Eylül 1944. “İrkçılık-Turancılık Davası diye anılan bu dava resmen 18 Mayıs 1944 tarihli bir hükümet tebliği” ile başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Günay Göksu Özdoğan, *Turandan Bozkurt’a Tek Parti Döneminde Türkçülük*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.89.

¹⁰⁰⁶ Bu gruba ait kişilerini kısa hayat hikayeleri için Bkz. Tüzün, a.g.t., s.119-121. Süleyman Tüzün, “Dış Türklerle ilgili yazılan tartışmalarda, dış Türklere uzak duran sol grup, iktidarın resmi çizgisi ile paralel bir bakış açısına sahipken”, dış Türklere yakın olunmasını savunan Pantürkist grup iktidara ters düşerek “asıl muhalif” konuma yerleştiğini ileri sürmektedir. A.g.t., s.121.

¹⁰⁰⁷ Samet Ağaoğlu, Cumhuriyet döneminin önde gelen Türkçülerinden Azerbaycan Türklerinden Ahmet Ağaoğlu’nun oğludur. Ağaoğlu, Azerbaycan’dan Avrupa’ya giden ilk Türk’tür. Daha Cumhuriyet kurulmadan önce “Türk Yurdu” dergisinde yazılar yazmıştır. Samet Ağaoğlu ise Karabağ doğumlu politikacı ve yazardır. 1950-1960 yıllarında D.P. milletvekilliği yapmıştır. Bkz. Tüzün, a.g.t., s.121.

Çerkez, Gürcü, Arnavut'un anayurdu olduğunu savunuyorlardı. Onlara göre "Türkiye'de ırklar, kavimler üstü bir Türk milleti vardı."¹⁰⁰⁸

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de adı geçen gruplar arasında genellikle ırk, Türkçülük, millet, hümanizm gibi konular tartışılmıştır. Tartışma aracı ise o yıllarda bolca çıkarılan mecmualardır.

4.5.2. Tarafların Yayın Organları

4.5.2.1. Başlıca Turancı Dergiler

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de yayımlanan Türkçü dergilerin başlıcaları şunlardı:¹⁰⁰⁹

Ergenekon: 10 Kasım 1938 yılında yayınlanmaya başlamış ancak üç sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.

Kopuz: İlk sayısı 1939 Nisan'ında çıktı. Rıza Nur, Fethi Tevetoğlu, Necdet Sancar, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun, bu dergide yazmışlardır.

Bozkurt: Türkçü düşüncenin önde gelenlerinden Reha Oğuz Türkkan tarafından 1939 yılının Mayıs ayında yayınlanmaya başladı. Derginin yazı kadrosunda Reha Oğuz Türkkan, Hüseyin Namık Orkun, Nihal Atsız ve kardeşi Necdet Sancar ve Abdülkadir İnan'dan oluşuyordu. Derginin kapağının hemen altında "Her Irkın Üstünde Türk Irkı" yazıyordu. Aşırı görülen yazılar nedeniyle 9. sayısında bir süre için kapatılan Bozkurt, 5 Mart 1942'de haftalık olarak tekrar yayınlanmaya başlamıştır.¹⁰¹⁰

Bozkurt'un önde gelen yazarlarından R.O. Türkkan, Nihal Atsız'la girdiği Türkçü kesimin liderliği mücadelesinden dolayı Bozkurt'tan 11 Haziran 1942 tarihli

¹⁰⁰⁸ Hamdi Başar, "Anadolu Yalnız Bir Türk Yurdu Değil Aynı Zamanda Bir Anavatandır", *Barış Dünyası*, Yıl 1, Sayı 2, 11 Şubat 1944, s.3-4.

¹⁰⁰⁹ Turan, Ş., 1999, a.g.e., s.178-179. Ayrıca geniş bilgi için Bkz. Özdoğan, a.g.e., s.202-215; Tüzün, a.g.t., s.247-293. Reha Oğuz Türkkan, Ergenekon'un kapatılma nedenini, faşizm aleyhine yazdığı yazıların hükümet tarafından Alman dostluğuna aykırı görülmesine bağlanmaktadır. Bkz. Tüzün, s.248.

¹⁰¹⁰ Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.1, s.665; Turan, Ş., 1999, s.178. Bozkurt, Ergenekon'un devamıdır. Nitekim Bozkurt'un Aralık 1941 tarihli 12. sayısında "1938'de neşrettikleri Ergenekon dergisi 10.12.1938'de kapatılınca Bozkurtçular, Mayıs 1939'da Bozkurt dergisini neşre başladılar... denilmektedir. Bkz. Bozkurt, Aralık 1941, No:12, s.2, Akt. Güvenir, a.g.e., s.171.

sayıdan sonra uzaklaştırılmıştır. Türkkan ile Atsız bu liderlik mücadelesi sırasında birbirlerini “Gerçek Türkçü ve yüzde yüz Türk kanına sahip olmamakla suçlamışlardır.”¹⁰¹¹

Gökbörü: R. Oğuz Türkkan Bozkurt’tan uzaklaştırılınca, 5 Kasım 1942’de Gökbörü dergisini çıkartmaya başlamıştır. Başyazarını Türkkan’ın yazdığı derginin yazarları arasında Prof. Abdülkadir İnan ve Zeki Velidi Togan bulunmaktadır.¹⁰¹²

R.O.Türkkan ile Atsız arasındaki kimin safkan Türk olduğu yolundaki polemikler sürmüştü; Atsız “Hesap Böyle Verilir” adlı bir broşür yayınlamış, Türkkan’da buna “Kuyruk Acısı” adlı broşürle cevap vermiştir. Tartışmaların ve suçlamaların artması üzerine dergi 20 Mayıs 1943’te kapatılmıştır.¹⁰¹³

Millet’i, Remzi Oğuz Arık 1 Mayıs’ta aylık olarak yayımlanmaktadır. Derginin sahibi Prof. Dr. Hüseyin Avni Öztürk, Genel Yayın Yönetmeni ise R.Oğuz Arık’tır.¹⁰¹⁴

Tanrıdağ: 6 Mayıs 1942’de haftalık olarak yayına başladı. Sahibi ve Yönetmeni Dr. Rıza Nur’un 4 Eylül 1942’de ölmesiyle kapandı. Yazar kadrosunda Rıza Nur, H.Namık Orkun, Ahmet Rasim Aras, Sıtkı Tuncer, Mustafa Akansel, Prof. S.Aygün, Dr. Fethi Tevetoğlu, Şaif Bilgehan, Nihal Atsız, Necdet Sancar’dan oluşuyordu.

¹⁰¹¹ Güvenir, a.g.e., s.171; Karpat, a.g.e., s.220. Bozkurt’un Mart 1942 tarihli sayısında Reha Oğuz Türkkan, tarafından kaleme alındığı sanılan yazıda özellikle Atsız’a hücum ediliyordu. Yazının sahibine göre “diğerleri idealist değildi, dışarıdan maddi bir destek görüyorlardı, ticari kaygıyla işe yaklaşıyordu” Bkz. “Bozkurtçular ve Başkaları”, Bozkurt, Y.13, C.2, Sayı.1, 5 Mart 1942, s.35. Akt. Tüzün, a.g.t., s.302.

¹⁰¹² Ekinci, a.g.e., s.216. Adı Türkçe’de Bozkurt anlamına gelen Gökbörü’nün kapağında da “Her Irkın Üzerinde Türk Irkı” ibaresi bulunmakta olup, “dergide yurt içindeki ve dışındaki komünistlere çatan yazılar” bulunmaktadır. Örneğin, Ö. Bozkurt “Solcu Sapıklara Bozkurt Cevabı”, Gökbörü, 1 Ocak 1943, No:5, s.12, Güvenir, a.g.e., s.172.

¹⁰¹³ Turan, Ş., 1999, a.g.e., s.179. R.Oğuz Türkkan’ın siyasi görüşleri için Bkz. R.Oğuz Türkkan, **Türkçülüğe Giriş**, Arkadaş basımevi, İstanbul 1940, R.O.Türkkan, **İleri Türkçülük ve Partiler**, Sinan matbaası, İstanbul 1946, **Milliyetçilik Yolunda**, Müftüoğlu Yayınevi, Ankara 1944, **Kuyruk Acısı**, Bozkurtçu Yayını, İstanbul 1943, **Solcular ve Kızılar**, Bozkurtçu Yay., İstanbul 1943, **Tabutluktan Gurbete**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1975.

¹⁰¹⁴ Koçak, **Millî Şef Dönemi C.I**, s.669. Başyazarlığını R.O.Arık’ın yaptığı Millet Dergisinin adının altında “İlim, Fikir, Sanat Mecmuası” yazısı vardır. Örnek, **Millet**, Yıl:1, Sayı.12, Nisan 1943.

Tarıdağ'ın işlediği konular arasında, Türkoloji çalışmaları, dış Türklerin kültürü, Türk ırkının tarihi gibi konular bulunmaktadır.¹⁰¹⁵

Çınaraltı: Derginin sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni Orhan Seyfi Orhun'du. Yazı kadrosunda Nihal Atsız, Ahmet Caferoğlu, H.Emir Erkiilet, H.Namık Orkun, Zeki Velidi Togan, O.Seyfi Orhon ve Peyami Safa bulunmaktadır. Çınaraltı yayın hayatına 9 Ağustos 1941'de başlamış, 28 Mart 1942'de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatılmıştır. Ancak 23 Mayıs 1942'de Çınaraltı yeniden yayınlanmaya başlamıştır.¹⁰¹⁶

Çınaraltı diğer Türkçü dergilere göre yayın çizgisi daha ılımlıdır. Çınaraltı Pantürkizm'e dünyadaki tüm Türklerin kültür birliğinin sağlanması açısından yaklaşmıştır. Ancak dergideki yazılarda, Türk ırkının üstünlüğünü vurgulayan yazılara özellikle Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından sonra rastlanmaktadır.¹⁰¹⁷

Orhun: İlk defa 1933 yılının sonlarında yayınlanan Orhun Hüseyin Nihal Atsız yönetiminde çıkarılmıştır. İlk defa Temmuz 1934'de kapatılan Orhun, 1 Ekim 1943'ten sonra yine Atsız'ın yönetiminde yayınlanmaya başlamış, 1 Nisan 1944'te kapatılmıştır.¹⁰¹⁸

Turancı düşüncenin en atak temsilcilerinden olan Atsız, 1934'de Orhun'da yayınlanan bir yazısında "Türk milletinin dışarıdaki düşmanları tüm dünyadır. Bunu tarih bize ebedi bir öğüt halinde hikaye eder..." derken "İçerideki düşmanları" ise "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk..." olarak nitelendirmektedir.¹⁰¹⁹

Türk Yurdu: Türk ocaklarının yayın organı olup 1912'den beri ve halen de günümüzde de çıkan Türkçü dergilerin başta gelenidir.¹⁰²⁰ Türk Ocaklarının 1931'de kapatılması ile dergi yayımlanmaz olmuş fakat 1 Eylül 1942'de yeniden yayınlanmasına

¹⁰¹⁵ Güvenir, a.g.e., s.173. Tarıdağ, "İlmi, Edebi, Türkçü, Haftalık Türkçü Dergi", olarak çıkıyordu. Koçak, Millî Şef Dönemi, C.I, s.669.

¹⁰¹⁶ Koçak, Millî Şef Dönemi, C.I, s.670.

¹⁰¹⁷ Güvenir, a.g.e., s.173. Bu derginin çizgisi daha çok "Türk-İslam sentezine uygundur. Örneğin, derginin başyazarı "Hakiki Türkçü olmanın bir neticesi de samimi dindar ve Müslüman olmaktır hem Türkçü hem de dinsiz olmak büyük tezat teşkil eder, demektedir. Bkz. Orhan Seyfi Orhon, "Türkçülük ve Din" Çınaraltı, Sayı:39, 20 Haziran 1942.

¹⁰¹⁸ Ekinci, a.g.e., s.216.

¹⁰¹⁹ Atsız, "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk", Orhun, 21 Mart 1934, Akt. Güvenir, a.g.e., s.174.

¹⁰²⁰ Bkz. Orkun, Sayı:50, Nisan 2002, s.33.

başlanmıştır. Sorumluluğunu H.Ferit Cansever'in üstlendiği bu derginin yazı kadrosunda Zeki Velidi Togan ve F.Tevetoğlu'da bulunuyordu.

Yukarıdaki adı geçen dergilerden başka Barış Dünyası,¹⁰²¹ Türk Sazı, Tanrıdağ, Türk Amacı, Çağlayan ve Genç Türk Dergileri¹⁰²² gibi Türkçü dergiler de mevcuttu.

Pantürkist nitelikli yazıların rastlandığı gazeteler ise Cumhuriyet ve Tasfir-i Efkâr'dı. Örneğin Ziyad Ebu Ziya 30 Aralık 1941'de "Türkçülüğün Yeni Programı" adlı makalesinde "Türklük davasının düşmanları titreteceği günün uzak olmadığını biliyorum. Bu imanda yetişmiş iki buçuk milletle bir değil iki kıtayı dolduran bütün Türk kardeşlerimizle beraberiz" diyordu.¹⁰²³

Almanya'nın Rusya'ya savaş açmasıyla çoğalan Türkçü neşriyat bazen üzeri kapalı bazen açık olarak Türkiye'nin savaşa girmesi için hükümete çağrı yapmıştır.¹⁰²⁴ Örneğin Bozkurt Temmuz 1941 tarihli sayısında "Türklük Bekliyor" başlıklı yazıda "Savaş, milletlerin kurtuluş günleri için atılma anının geldiğini müjdeleyen bir borudur" dedikten sonra "büyük ülkü günü için" kanlarımızı dökeceğimiz "eşsiz fırsat günü"nü geldiği belirtiliyor ve İnönü'ye seslenerek "Ey tarihin bu büyük gün için seçtiğin İnönü! Türklüğün mukaddes istiklali için kanımızı dökmeğe hazırız! Bütün Türklük senin işaretini bekliyor" diyordu.¹⁰²⁵ Hükümetin bu talepler karşısındaki tutumu, Almanya'nın üstün olduğu dönemde hep hoşgörülle karşılamak olmuştur.

¹⁰²¹ Barış Dünyasının sahibi ve Neşriyat Müdürü A.Hamdi Başar'dı. Dergi kapağındaki yazıda "Milliyetçi ve İnsancı Mecmua" olarak kendini takdim ediyordu. Dergi ilk sayısına başlarken, "Barışçı olduklarını, dar ve şoven milliyetçiliğe düşman olduklarını, doğmatizme ve buna dayanan ideolojilere karşı olduklarını..." ilan ediyorlardı. Bkz. **Barış Dünyası**, Sene 1, 4 Şubat 1944.

¹⁰²² Çağlayan ilk sayısına 26 Nisan 1942'de başlamıştır. "15 Günlük Türkçü Dergi" olarak çıkan Çağlayan'ın sahibi Zekeriya Çamlı, Neşriyat Müdürü Nimet Üyken'di. Dergi daha çok "edebiyat ve sanat yoluyla" etkili olmayı amaçlamıştır. Bkz. **Çağlayan**, Yıl:1, Sayı:1, 26 Nisan 1942. Genç Türk Dergisi de fikir ve sanat ağırlıklıydı. Sahibi İ.R. Paşmakçioğlu, İdari Müdürü Necati Çeliker'di. Bkz. **Genç Türk**, Cilt:1, Sayı:3, 1 Mayıs 1942.

¹⁰²³ Güvenir, a.g.e., s.176.

¹⁰²⁴ Güvenir, a.g.e.

¹⁰²⁵ **Bozkurt**, Yıl:3, Sayı:11, Temmuz 1941.

Türkçü ve Turancı çevreler üzerinde “Alman tahrikinin” etkili olduğu şeklinde kimi yazarlar görüş birliği içindedir.¹⁰²⁶ Bunlara göre Almanya’nın amacı; Turancıları güçlendirip, bunları Sovyetler Birliğinde yaşayan Türklerin yanında Ruslara karşı savaşa sokmak, hem de Türkiye’yi Sovyetlere karşı savaşa sokmak konusunda karar aldırılmaktı. Türkçülerin amacı ise Sovyet egemenliğinde yaşayan Türklere bağımsızlık kazandırmaktır. Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Von Papen bu hususta Turancı çevrelerin önde gelenleri ve Sovyetlerin zulmünden Türkiye’ye sığınmış olanlarla görüşmüştür.¹⁰²⁷

Türkçü ve Turancıların Almanya ile ilişki içerisinde olduklarını ileri sürenlerin bu görüşlerini dayandırdıkları tek kaynak Alman gizli belgeleridir.¹⁰²⁸ Bu kaynağın ne kadar sağlam olduğu tartışmaya açıktır. Gizli Belgeler de Türk Hükümeti’nin Almanlarla Türkiye’ye bağlı bir “Turan Devleti” kurmak için gizlice görüştüğü belirtilmektedir.¹⁰²⁹ Yine bu belgelerin birinde Almanya, malî durumlarının yetersizliği nedeniyle Türkiye’deki dostlarına verilmek üzere Papen’e beş milyon Reichmark gönderilmiştir.¹⁰³⁰

Alman Gizli Belgeleri dışında, gerek Türkçü kesimin öncüleri ile, gerekse hükümet çevreleriyle yapılan görüşmeler hakkında tek bir belge gösterilememektedir.¹⁰³¹ Fakat Almanya’nın Rusya içlerine doğru ilerlediği bir zamanda hem Almanya’nın menfaatleri hem de Türkçülerin idealleri açısından gayri resmî olarak görüşmeler olmuş ve bazı generaller ön ayak olmuş olabilir.¹⁰³² Kanaatimizce böyle bir

¹⁰²⁶ Örneğin Aydemir, *İkinci Adam*, s.249; Koçak, *Millî Şef Dönemi*, C.I, s.673; Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.179; Mumcu, *Cadı Kazanı*, s.17-49.

¹⁰²⁷ Ekinci, a.g.e., s.217. Papen bu konuda Başbakan Saraçoğlu ile de görüşmüş, 27 Ağustos 1942’de yapılan görüşmede doğrusya Papen’in hatıratına göre Saraçoğlu daha önce de ifade ettiğimiz gibi “Rusya’nın yıkılmasını bir Türk olarak hararetle istediğini, fakat Başbakan olarak ise Türkiye’nin mutlaka tarafsız kalması gerektiğini” söylemiştir. Aydemir, *İkinci Adam*, s.250; *Gizli Pazarlıklar*, s.218, Belge A 524-42, Ankara 27 Ağustos 1942 (Papen’den Dışişleri Bakanlığına).

¹⁰²⁸ Bu belgelerin Sovyetlerce ele geçirildiği ve Sovyetlerin bu belgeleri Türk Boğazları üzerinde isteklerde buldukları sırada ortaya atıldıkları göz önüne tutulursa güvenilirliği şüphelidir. Ekinci, a.g.e., s.217.

¹⁰²⁹ *Gizli Pazarlıklar*, 23 Ocak 1942, 17. Belge, s.195, “Papen’den Dışişleri Bakanlığına, Belge No:71-4, 16 Şubat 1942. Türkiye’nin liderliğinde Federal bir Türk Devleti kurmak hakkında, 23. Belge, 1 Haziran 1942.

¹⁰³⁰ Ribentrop’tan Papen’e, *Gizli Pazarlıklar*, 34. Belge, Sayı:1526, 5 Aralık 1942, s.241.

¹⁰³¹ Ekinci, a.g.e., s.218; Weisband, a.g.e., s.226.

¹⁰³² Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa’nın Türkiye’deki Turancı faaliyetleriyle ilgili olarak Bkz. Mumcu, a.g.e., s.16-37. Ayrıca Türk Generallerinden Hüsnü Emir Erkilet, Ali İhsan Sabis’de Nuri Paşa ile birlikte çalışmışlar. A.g.e., s.28.

durumda gayet tabiidir. Yani bizdeki Türkçüler oradaki soydaşlarımıza karşı ilgisiz mi kalsaydı? Elbette bu fırsat ortamında ilgisiz kalamazdı. Ancak maceraperest de davranıp ülkeyi zora sokamazlardı.

4.5.2.2. Sol Yayınlar

Tan: Türkiye’de 1939-1945 döneminde, İstanbul çevresini temsil eden sol fikirler Sertel’lerin çıkardığı Tan Gazetesi etrafında toplanmaktadır. Tan Gazetesi dış politika konusunda savaşın başından beri Sovyetler Birliğine sempati beslemekte bunu verdiği haberlerle ve başyazılarıyla belirtmektedir. Nitekim başyazarı ve sahibi Zekeriya Sertel sonradan yazdığı hatıralarında bunu açıkça ifade etmektedir: “...Tan savaş boyunca Sovyetler birliğine karşı yapılmış olan kötü propagandayı silmeye, “büyük komşumuz” Sovyetlere karşı sevgi yaratmaya çalışıyordu...”¹⁰³³

Oran, “Gazeteye arasıra Ankara çevresinden de yazılar yazılmakta, bunlar da “sosyalizm ile ilgili pek bir şey bulunmamaktadır” demektedir¹⁰³⁴ ve “o çünkü solcuların Sovyetlerle ilişkileri olduğu konusunda hiçbir kaynak ve kayıt yoktur” demektedir.¹⁰³⁵ Oran, böylece Türkçüler için “faşist”, tabirini de kullanırken¹⁰³⁶ Tan’ı savunmaktadır.¹⁰³⁷

Taha Akyol ise Sertel’lerin çelişkilerine¹⁰³⁸ yer verdiği eserinde Oran’ın iddiasına da cevap vermektedir. Türkiye Komünist Partisi liderliği yapmış olan Şefik Hüsnü Değmer’in polis aramasında ele geçirilen Moskova’ya yazılan raporunu Akyol Tan ile Sovyetlerin ilişkisine dair kesin ve kâfi delil olarak nitelendirmektedir. Bu

¹⁰³³ Baskın Oran, *Sağ-Sol Akımlar*, s.260.

¹⁰³⁴ *A.g.e.*, s.261.

¹⁰³⁵ Taha Akyol, *Sovyet-Rus Stratejisi ve Türkiye*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976, s.241.

¹⁰³⁶ Örneğin Oran, “En yetkili yöneticiler, Türklük ve milliyetçilik hakkındaki demeçleriyle, bilinçli veya bilinçsiz Türk faşistlerini cesaretlendirmişlerdir” demektedir. Bkz. *a.g.e.*, s.252.

¹⁰³⁷ Oran, Tan’a yönelik komünistlik suçlamalarına karşı 1945 sonlarında Z. Sertel’in açıklamasına yer vermiş, Sertel’in bu açıklamasındaki, Tan’ın Sovyetlerin sözcüsü olmadığını, komünistlik yapmadıklarına dair açıklamalarını Oran “içten” bulmuştur. *A.g.e.*, s.262.

¹⁰³⁸ Örneğin, Sabiha Sertel anılarında, Hitlerin zalim ordularının Polonya halkına yaptığı zulümlerden bahsederken, Nazilerin Sovyetlerle yaptıkları gizli anlaşmaya göre yapma fırsatı bulduğunu ve Sertel’in “Hitlerin toplama kamplarıyla fırınlarını bildiği kadar” Stalin’in sonradan Katın ormanlarında 30 bin Polonya’lı subayı kurşuna dizdirip gömdürdüğünü de bilmekte olduğunu, Polonya komünistlerini ve Yahudileri Hitler’e teslim ettiğini de bildiğini dile getirmektedir. Nazi Sovyet ittifakı döneminde savaşa “emperyalist harp” deyip İngiltere ve ABD’yi emperyalist cepheye koydukları, Almanya, Sovyetlere saldırınca ise Tan’ın Sovyet politikasına uygun olarak Savaşı “faşizme karşı demokrasi harbi” gözüyle gördüklerini örnekendirilmektedir. Bkz. Akyol, *a.g.e.*, s.233-237.

raporda şöyle demektedir: “1942 senesinde faaliyetlerimiz, daha ziyade legal neşriyat üzerinde toplanmıştı. Tan Gazetesinde umumi siyaset ve cihandaki harp safhaları hakkında günü gününe görüşlerimizi takip eden yazılar çıkmasını temine uğraştık. Bazen bunları bizzat kaleme alarak neşrettik...”¹⁰³⁹

Gerek bu belge gerekse Sertel’lerin Sovyetleri övgüyle anlatan yazıları gerçeği ortaya koymakta olup bu hususta daha fazla durmaya gerek yoktur.

Yurt ve Dünya: Sol ideoloji açısından 1939-1945 arasında solun Ankara’da gelişen kolu daha önemli görülmektedir. Çoğunluğunu, ABD’de sosyoloji okumuş ve Türkiye’ye dönüşlerinde Dil Tarih Coğrafya fakültesinde öğretim üyeliğine atanan kişiler, “Yurt ve Dünya” adlı dergiyi önce aylık sonra onbeş günde bir yayınlamışlardır.¹⁰⁴⁰

11 Ocak 1941’de yayına başlayan derginin 21. sayısına kadar sahibi ve sorumlu müdür Dil-Tarih’te sosyoloji Doçenti Dr. Behice Boran’dı. Boran’ın Kasım 1942’de dergiden ayrılması ile sahipliğine yine aynı fakülteden Halkbilim Doçenti Pertev Boratav, sorumlu müdürlüğüne öğretmen Adnan Cemgil getirilmiştir. Yayın kadrosunda adı geçen fakülteden Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Orhan Bunan, Saffet Korkut ve Nusret Hızır, Halil Vedat Fırat, Cemil Meriç, Melih Cevdet Anday ve Orhan Kemal bulunuyordu.¹⁰⁴¹

Yurt ve Dünya dergisinde adına uygun olarak yurttan ve dünyadan güncel sorunlara yer verilmiş, köy sosyolojisi, psikolojisi, folklor gibi konularda yazılara yer verilmiş “arada Lenin’den aktarmalara” da yer verilmiştir. Boratav’ın nitelemesiyle bu dergi “biraz Atatürkçü, biraz sosyalist” bir dergi niteliğindedir.¹⁰⁴²

¹⁰³⁹ Akyol, a.g.e., s.242. Akyol, ayrıca Zekeriya Sertel’in “Sovyet demokrasisinin insanın insan tarafından sömürülmediği bir demokrasi çeşidi” olduğu şeklindeki propagandasını da delil olarak kullanmaktadır. A.g.e., s.241. Halbuki Sertel’lerin övdüğü Sovyet demokrasisinin (!) insanları nasıl sömürdüğü, komünizmin yıkılmasıyla açıkça görülmüştür. Dr. Şefik Hüsnü Değmer’in TKP’ nin faaliyetlerini anlatan raporu hakkında geniş bilgi için Bkz. Aclan Sayılğan, *Solun 94 Yılı*, (1871-1965) Mars matbaası, Ankara 1968, s.228-251 ve TKP’ nin faaliyetleri için Bkz. Sayılğan, *Dünyayı Saran Tehlike*, Ufuk Yayınları, No:5, İstanbul, 1973.

¹⁰⁴⁰ Oran, *Sağ-Sol Akımlar*, s.262.

¹⁰⁴¹ Turan, Ş. 1999, a.g.e., s.181.

¹⁰⁴² A.g.e., s.182. Yurt ve Dünya’ya M.E.B.’de abone olmuş, fakat Sabahattin Ali-Nihal Atsız davası sırasında M.E.Bakanı H.Ali Yücel isteği üzerine aboneliği durmuştur. Dergi 16 Mayıs 1944’te Basın Kanunu’nun 50. maddesine tevfiân kapatılmıştır. A.g.e., aynı yer.

Adımlar: Behice Boran Yurt ve Dünya'dan ayrılınca Adımlar'ı çıkartmıştır. 1943 Mayısında yayına başlayan bu dergi, 12 sayı çıktıktan sonra 16 Mayıs 1944'te kapatılmıştır.

Görüşler: 21 Kasım 1945'de yayınlanmaya başlayan bu dergide dönemin ünlü solcu yazarları yanında CHP'den ayrılan Bayar, Menderes ve Köprülünün de yazı vermeleri için anlaşılmıştı. Fakat sağ görüşlü olarak bilinen siyasetçiler "oyun" olarak nitelendirdikleri girişime destek vermekten çekildiler.¹⁰⁴³

Bütün bu sol ve sağ dergilerden başka Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı Büyük Doğu Dergisi ise dini içerikli yayınlar yapıyordu.¹⁰⁴⁴ Örneğin "Nefs Muhasebesi" adıyla devrin ünlü şahsiyetlerine bir anket düzenleyerek toplumun resmini çekmişti.¹⁰⁴⁵

Görüldüğü gibi 1939-1945 döneminde siyasî yelpazenin sağında ve solunda çok sayıda dergi yayınlanmıştır. Dönemin iktidarı dış konjonktüre göre bunların yayınlarına müsaade etmiş bazen de iktidarı sıkıntıya düşüreceğini hissettiğinde kapatmıştır. Örneğin Turancı yayınlara daha önce müsaade edilirken, Sovyetlerin Almanya'ya üstün gelmesi üzerine, bu yayınlar üzerine büyük bir baskı kurulacak hatta Turancı düşünce mensuplarına karşı bir "cadı avı" başlatılacaktır.

4.5.3. İdeolojik Fikirlere Örnekler

Bu dönemde en çok tartışılan konu ırkçılık meselesi üzerinde olmuştur. Turancı kesimden bu konuda en önde gelen Atsız'dır. Atsız Türkçülerin içinde en aşırısı olup görüşleri ırkçılık çizgisindedir. 1944'teki Turancıların tutuklanması davasında soruşturma sonucu yayınlanan Son Tahkikat Kararında Atsız'ın fikirleri çeşitli yazılarından alıntılar yapılarak kendi ifadesiyle şöyle özetlenmiştir.

İrkçilik Türk ırkının Türkiye'ye hakim olmasıdır. Türk, üç batın Türk soyundan geldiğini ispat edene derler. Çerkez, Arnavut, Boşnak vesair ırkla karışmış olanlar Türk değildir.

¹⁰⁴³ Görüşler 4 Aralık 1945'teki üniversite öğrencilerinin çoğunluğu oluşturduğu grubun Tan matbaasını tahrip etmesi sırasında Görüşler' de tahrip olmuş ve yayına son vermiştir. A.g.e., s.183.

¹⁰⁴⁴ Necip Fazıl'ın komşusundan borç olarak, "kutsal davası uğruna" hanımın kürkünü satılığa çıkararak çıkartıldığı Büyük Doğu'nun ilginç çıkarılış hikayesi için Bkz. Büyük Doğu, Sayı:13, 10. Birinci kanun 1943.

¹⁰⁴⁵ B.Doğunun anketi 17 Eylül, 24 Eylül, Ekim 1943'te uygulanmış 8 Ekim 1943'te sonuç ve değerlendirilmesi yayınlanmıştır. Bkz. Büyük Doğu, C.1, Sayı:4, 8 İlk teşrin 1943.

Türk olmayanlar derhal Türkiye'den atılmalı ve ırkıyla alakalı memleketlerine gönderilmelidir... Devlet dairelerinde ve ordu subaylarında bir tek karışık ırktan kalmamalı, hepsi ayrılmalıdır.¹⁰⁴⁶

Atsız oğluna yazdığı vasiyetnamenin üçüncü sayfasında da şöyle demektedir:

Millet demek kan demektir. Onun için Türk ırkıdan gelmeyen insanları Türk tanıma, Türk kanından gelmeyen insanlar bu toprakta doğmuş Türkçe'den başka dil bilmeyen kimseler dahi olsalar dahi yine onlara inanma. Türkiye'ye en büyük kötülük Türk kanı taşımayan Türkleşmiş insanlardan gelmiştir. Onları yabancılardan daha kötü bil. Hele bunlar büyük mevkilere geçerse felakettir. Memleketin başına geçerse kendini ölüme atarak onu öldürmekten çekinme.¹⁰⁴⁷

Yukarıdaki ifadeler savcının iddianamesinden alınmıştır. Dikkatli kullanılması gerekmektedir. Fakat Atsız'ın dergilerde de benzer yaklaşımları olduğu için buraya aldık.¹⁰⁴⁸

Atsız, Turancı dergilerde çıkan yazılarında ırkçılığı savunmaktadır. Atsız'a göre "kan ve uruk davasının yanlış olduğunu ileri sürenler" Türk olmayanlarla, tarihini iyi bilmeyenlerdir... Atsız, Osmanlının 14-15-16. asırlarda yükselişinin sebebini padişahların annelerin Türk olmasına bağlarken, 16. asırdan sonra ise padişahların Türk olmayan analardan doğduğu için ve devletin büyük makamlarına devşirmeler geldiği için Osmanlı yıkılmıştır.¹⁰⁴⁹

Atsız, ırkçılık yaptığı için sataşanlara verdiği "Cevaplar" da "Biz; kandaşlar, soydaşlar uruktaşlarız. Bizim zıddımız olan kansızlar, soysuzlar, uruksuzdular. Bozkurtların görülmesi kızıl köpekleri korkutur" demiştir.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁶ Oran, **Sağ-Sol Akımlar**, s.267, **Vatan**, "Turancılar Hakkında Resmi Tebliğ", 8 Eylül 1944

¹⁰⁴⁷ **Vatan**, 8 Eylül 1944.

¹⁰⁴⁸ Türkiye'de Şovenist gelişmelerle ilgili bir değerlendirme için Bkz. Abdullah Mortal, "İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm" I. Ulusal Tarih Kongresi (30 Nisan-2 Mayıs 1997). **Tarih ve Milliyetçilik Sempozyumu, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları**, Mersin 1997, s.213-223. Ayrıca Bkz. Neslihan Velioğlu, "Türkçülüğün Tarihi", <http://www.geocities.com/begunay/22htm>, 03.02.2005.

¹⁰⁴⁹ Atsız, "Kan ve Uruk Şartı", **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:6, Eylül 1940. Atsız bu yazısında Balkan Savaşlarında ihanet ederek Osmanlının yenilgisine yol açan Türk ordusundaki Türk olmayan komutanların ihanetlerine yönelik çarpıcı örnekler vermektedir.

¹⁰⁵⁰ Atsız, cevabi yazısında "Acaba benim samimi Türkçü ve ırkçı olmadığımı iddia etmekten daha gülünç ve bönce bir hareket olur mu?" diyerek kendisi ırkçılığı kabulleniyordu. Bkz. **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:7, Ekim 1940.

Atsız aynı yazısında üstün ırkı şöyle tanımlamıştı: “Üstün ırk kahraman, iyi savaşçı, teşkilatçı, doğru, çalışkan, kuvvetli, zeki, civanmert ırk demektir. Türkler bunun için daima üstün ırktır.”¹⁰⁵¹

İrk kavramı etrafında yapılan tartışmalara katılanlardan biri de Dr. Mustafa Hakkı Akansel'di. Akansel'e “Türk ırkı, dünyanın en cesur, en cenkçi ırkıdır. Harpten yılmaz, harp hak tarafından, Türk kahramanlığını göstermek için icat edilmiş dense yeridir” diyor ve “ırk ile irsiyet” arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışıyordu.¹⁰⁵²

Bozkurt dergisinin her sayının boş sayfasında orta sütunda “Türk ırkçılığını Almanlardan taklit sananlara cevap” başlığıyla, asırlarca evvel ırkçılığın Türklerde mevcut olduğunu ispat eden Türk büyüklerinin sözlerinden veya Türklerle ilgili Divan-ı Lügat'üt Türk'te yer alan sözlere yer veriliyordu. Örneğin Bozkurt 2 Mayıs 1940 tarihli sayısında Bilge Kağan'ın Orhun Yazıtlarında 8. YY.' da yer alan “Ey Türk, Oğuz Beyleri, Milleti iştin: Yukarıda gök çökmedikçe, aşağıda yer delinmedikçe senin ülkeni ve töreni kimse yıkamaz” sözüne yer vermiştir.¹⁰⁵³

Turancıların önde gelenlerinden Orhan Seyfi Orhun'da “İrk Meselesi konusunda dönmelerin ihanetlerinden bahsediyor, Osmanlı imparatorluğunun başına bu “yarım Türklerin” bela kesildiğini, bunların saltanat devrinde şeriat sonra da menfaat düşkününü olduklarını, kolayca her kalıba girdiklerini belirtip bunlara dikkat etmemiz gerektiğini belirtiyordu.”¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵¹ Aynı dergi, aynı sayı. Yine Atsız'a göre “Savaş kutsal bir işti ve gerçek insan için hayat savaş demektir” “Yüzde yüz Türk olduğun gün cihan senindir” diyen Atsız “Bizim için en kutlu hedef Turancılıktır. Turancılığı bütün Türkleri yalnız kültür alanında birleştirmek diye anlamak boş ve yanlıştır.”, **Ötüken**, 30 Nisan 1973, Akt. Mortal, a.g.m., s.221.

¹⁰⁵² M. Hakkı Akansel, “Türk İrki Hakkında Bir Tetkik”, **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:9, Bir kanun 1940. Aynı sayıda R.Oğuz Türkan'da “Kan değişmedikçe Fıtrat Değişmez” adlı makalesinde kanla fitrat arasındaki münasebeti inceliyordu. Bkz. a.g.d., s.208.

¹⁰⁵³ Örnek için Bkz. **Bozkurt**, Yıl:3 Sayı:10, Haziran 1941, Sayı:11, Temmuz 1941, Yıl:3 Sayı:12, Aralık 1941.

¹⁰⁵⁴ Orhan Seyfi Orhon, “Dikkat Etmeli” **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:7, Birinci teşrin 1940.

Türkçülük davasının Nihal Atsız'dan sonra gelen ikinci adamı denilebilecek Reha Oğuz Türkkân'da Türkçülük üzerine yazdığı bir makalede Türkçülüğün ilk vasıtası "urukçuluk" yani ırkçılık olarak tanımlıyordu.¹⁰⁵⁵

Orhan Seyfi Orhon ise, Çınaraltı Dergisinde ırkçılık yapanları kastederek "Müfrit Türkçüler emperyalistler, ırkçılar Pantürkistler'dir." Dedikten sonra bunların solcularla bir tutulamayacağını şöyle ifade etmiştir:

"Türkiye'nin hayatına dişlerini gıcırdatan bir hıyanetle müfrit Türkçülük bir tutulabilir miyiz? Evet bunlar ıslah edilmeye muhtaç olabilir. Fakat ne de olsa bu vatana, bu millete bağlıdır, bizim sapıtılmış çocuklarımızdır. Öbürleri gibi yabancı yumurcakları değil. İnanırları şeylere imkansız, saçma, gülünç diyebiliriz, fakat bir alçaklık diyemeyiz."¹⁰⁵⁶

Yine Orhan Seyfi Orhon, "Türkü laboratuvarlarda kan tahlillerinde aramamak, safkan Arap atı arar gibi şecerelere kadar gitmemek gerekir" diyerek Türkün, millî seciyede, kültürde vicdanda aranması gerektiğini belirterek şöyle devam ediyordu: "Öz dili Türkçe olan, kendini Türk hissedeni, başka milletlerin menfaatlerini içinde sezmeyen Türktür. Bunun aksi Türk milletini azaltmak tefrikaya düşürmek olur."¹⁰⁵⁷ Orhon, böylece kültürel Türkçülüğü benimsiyor ırkçılığa karşı çıkıyordu.

O.Seyfi Orhon, ırkçılığı kesin bir ifade ile red ederken,¹⁰⁵⁸ bir başka yazısında da "Türkçülüğe yapılan iftiraların başında ırkçılık geldiğini "asıl ırkçılığı Türkçülükten gocunanların yaptığını, Türkçülüğü kendini Türk olarak kabul edenlerde aradıklarını, soyca Türk olmanın önemli olmadığını" belirtmiştir.¹⁰⁵⁹

İrkçılık fikrine Turancı kesimden özellikle Anadoluculardan sert eleştiriler gelmiştir. Bunlardan Remzi Oğuz Arık, Millet dergisindeki bir makalesinde şöyle yazmıştır:

Bir milletin kendisini diğer milletlerden aşağı görmesi nasıl tehlikeli ise onun öteki milletlerden üstün ve onları yetiştirmek veya idare etmek için yaratılmış olduğuna inanması da aynı derecede tehlikelidir... Bunun gibi üstünlük kompleksi diyebileceğimiz duyguların zebunu olan bu millet kendi millî kuvvet ve kıymetlerini mübalağalı bir şekilde görmeye

¹⁰⁵⁵ R.Oğuz Türkkân, "Türkçülük Deyince Ne Anlarız" **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:4, Temmuz 1940. Türkkân bu yazısında Uruk'u şöyle tarif etmektedir. "Uruk, (ırk) kelimesinin Türkçe karşılığıdır. Ancak sırf maddi yapıyı anlatmaz. Manevi, maddi vasıflarla temayüz eden ırktır." **A.g.m.**

¹⁰⁵⁶ Orhan Seyfi Orhon, "Anlayamıyorum!" **Çınaraltı**, Sayı:95, 17 Temmuz 1943, s.3.

¹⁰⁵⁷ Orhon, "Türkçülüğün Amentüsü", **Çınaraltı**, Sayı:47, 15 Ağustos 1942.

¹⁰⁵⁸ Orhon, "Hayır, İrkçi Değilim Olmadım ve Olmam da!..." **Çınaraltı**, Sayı:76, 6 Mart 1943. Orhon, İrkçilik suçlamalarına cevap verdiği bu yazısında haklı olarak, "Yazılarında Türk kavminin ırkı meziyetlerine dair yazı bulunmasın mı? Türkçülüğü düşmanlık edenlerin soysuzluğuna dikkat ettiğini söylüyorlar. Peki dikkat etmeyelim mi?" demektedir.

¹⁰⁵⁹ Orhon, İrkçılığa Dair", **Çınaraltı**, Sayı:116, 11, I. Kanun 1943.

başlar ve buna alışıkça tembelliği artar, kendi eksikliklerini görmemeğe ve başkalarının üstünlüklerini endişe etmeye başlar. Umumiyetle ırkçılık adı altında ifade edilen mavazi halet ile kaynaklarını hep bu hislerden alırlar.¹⁰⁶⁰

Görüldüğü gibi Arık, aşağılık kompleksi gibi üstünlük kompleksinde zararlı olduğunu, ırkçıların bu hastalığa yakalandıklarını ileri sürmektedir.

Çığır Dergisi, ırkçılık ve milliyetçilik üzerine çıkan bir yazıda: “Bugün Türkiye’de fikren üç esaslı Türk milliyetçiliği vardır. 1. Turancılık, 2. Türkçülük, 3. Anadoluculuk” dedikten sonra Anadoluculuğu bunların içinde en zayıf olanı olduğunu, Turan’ın Türk Yurdu Orta Asya’yı içine alsın da bugün Türkçülükle aynı anlama gelmeye başladığını, Türkçülüğün bütün Türkleri içine aldığını belirliyordu. Yazı “En dinç, diri, hayatdar fikir varsa ırkçı Türkçülüktür. Tarih, sosyoloji, ekonomi, politika hep bunu telkin etmektedir” diyordu.¹⁰⁶¹

Barış Dünyası Dergisi’nde A.Hamdi Başer ırkçılık ve milliyetçilik tartışmalarına katılarak aşırı Türkçülere tepki gösteriyordu. O’na göre “Türk milliyetçiliği inkılabımızla beraber milli hudut içinde kendi şuurunu bulmaya çalışırken bir kısım ifraten Türkçüler, “yanlış bir istikamet tutarak” bir Türk olmayan azlıklar meselesi çıkarma yoluna” gitmişlerdi. Başer’a göre bunlar, herkesin soyunu araştırmaya koyularak kaynaşmış olan milleti yeniden ayırmaya, “mevcut çatlaklara bir mühim yeni çatlak ekleme” yanlışlığına düşmüşlerdi.¹⁰⁶²

¹⁰⁶⁰ Remzi Oğuz Arık, “Yirmi yıl Geçti”, *Millet*, Yıl:2, Sayı:19, 1 Son teşrin 1943, s.196. Remzi Oğuz Arık’a göre Türk milliyetçilik anlayışı kuvay-ı milliye hareketiyle başlamıştır. Bu konuda bir değerlendirme için Bkz. H.Rıdvan Çoğur, “Bir Remzi Oğuz Vardı” *Orkun*, Sayı:50, Nisan 2002, s.31. Arık bir makalesinde bunu şöyle ifade etmiştir: “Halis Türk Milliyetçiliğinin Doğuşunu” “Millî Mücadele” ile başlatanlar aldanmıyorlar”, Arık, “Bizim Milliyetçiliğimiz” *Millet*, Yıl:2, Sayı:13, Mayıs 1943, s.29. Aynı yazı için Bkz. *Çığır*, Sene:11, Sayı:126, Haziran 1943, s.129.

¹⁰⁶¹ Çığır, Sayı:113, C:12, Nisan 1942.

¹⁰⁶² Ahmet Hamdi Başer, “Milletimizi Parçalayan Tezatlar”, *Barış Dünyası*, Yıl:1, Sayı:12, 28 Nisan 1944. Başer bir başka makalesinde de; yüzeysel, slogançı, insanları komünist, Çerkez, insanıyetçi diye dışlayanları nifakçı olarak nitelendirip onları milliyetçi olmamakla itham ediyordu. Bkz. A.H.Başer, “Yanlış Türkçülük-Gerçek Türkçülük”, *Barış Dünyası*, Yıl:1, Sayı: 11, 19 Nisan 1944, s.3

Başar, her mukaddes fikir gibi Türkçülük fikrini de şahsi ihtiraslar ve çıkarlar için kullananlar bulunabileceğini belirterek istismarcılara sorular sorup cevaplar istiyordu.¹⁰⁶³

Dini nitelikli bir dergi olan Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu'su ise şahısların içyüzlerini muhasebe ediyor ve "Çınaraltı Mecmuası ve O. Seyfi Orhon'a çatıyordu. Çınaraltı'nın tek bir fikir teması üzerinde çalıştığını bunun "ırkçılık, Türkçülük" olduğunu, bu düşüncenin sadece Sovyetlere yönelik olmasının Almanların işine geldiğini, Almanlarca desteklendiğini belirterek Almanları destekleyen yayınlardan örnekler veriyordu.¹⁰⁶⁴

İrkçilik düşüncesine sol kesimden de tepkiler gelmiştir. Bunlardan biri olan Pınar, "İrk üstünlüğüne dayanan bir düşünce kasırgasının Avrupa sosyal hayatında yarattığı vaziyet gözler önündedir..." diyor ve yazının devamında "ilerici" diye nitelendirdiği diğer sol dergilerden Adımlar ile Yurt ve Dünya dergilerini övüyordu.¹⁰⁶⁵

Yurt ve Dünya Dergisinde Muzaffer Şerif Başoğlu, millet olarak kendimizi aşağı görmeyiz dedikten sonra "... Fakat bununla, ortada dolaşan, haris ve sergüzeştçi maksatlarla ileri sürülmüş olan yabancı malı ırkçılık propagandasını birbirine karıştırmamalıdır" diyerek ırkçılık fikrine karşı çıkıyordu.¹⁰⁶⁶

Mediha Berkes'te ırk problemini inceleyen yazının başında "ırk üstünlüğü iddiaları zaman zaman fikir hayatımızda ileri sürülen köksüz düşüncelerdir" diyordu.¹⁰⁶⁷

Niyazi Berkes ise ırkçılık için, bizim kültürümüze tamamıyla yabancı olan, fikirlerini yabancı memleketlerden alan, yabancı kaynaklardan sokulmuş bir mefhumdur

¹⁰⁶³ Başar, "Sizi Millet Karşısında İmtihana Çağırıyoruz", **Barış Dünyası**, Yıl:1, Sayı:12, 21 Nisan 1944, s.3. Başar, bir başka yazısında Osmanlıların Anadolu'yu ihmal ettiklerini, "bir ihtiyat deposu bir nevi müstemleke gibi kullandıklarını" belirterek Türkçülüğe ihanet ettiklerini fakat Atatürk'ün Osmanlıların bu konudaki yanlışlarını fark ettiğini belirtiyordu. Bkz. Başar "Türkçülük Emperyalizme Bayrak Olamaz" **Barış Dünyası**, Sayı:3, 18 Şubat 1944, s.3.

¹⁰⁶⁴ **Büyük Doğu**, "Şahısların İçyüzleri Muhasebeleri", Sayı:8, 1943

¹⁰⁶⁵ **Pınar**, "Bin dokuz yüz kırk üç", Yıl:2, C:1, Sayı:4, Son kanun 1944, s.63.

¹⁰⁶⁶ Muzaffer S. Başoğlu, "Psikoloji Karşısında İrkçılık", **Yurt ve Dünya**, Sayı:37 Son kanun 1944.

¹⁰⁶⁷ Mediha Berkes, "İrk ve Medeniyet", **Yurt ve Dünya**, C:4, Sayı:36, İlkkanun 1943. Yurt ve Dünya "Kitap Köşesinde" okuyucularına sosyalizmle ilgili kitapları, Darwin'in kitaplarını, dine cephe alan kitapları, Örneğin E. Heackel'in "Kainatın Muammaları, kitabını, tavsiye ediyordu. Bkz. Yurt ve Dünya Sonkanun 1944, Sayı:37.

diyordu. Ona göre “fikir tarihimizde hiçbir ciddi fikir adamımız ırkçı olmamıştır” diyerek ırkçıların Gökalp’i alet ettiklerini belirtiyordu.¹⁰⁶⁸

Mediha Berkes üstün ırk düşüncelerinin sağlam bilgiye dayanmayan peşin kanaatler (prejüje)’den kaynaklandığını ileri sürüyordu.¹⁰⁶⁹

Yürüyüş Mecmuasından Lami Tokuzlu ise ırkların eşit olmadığını ancak dinlerin ırkların eşitliği düşüncesinin objektif istatistiklere dayanmadığını, ilmi olmadığını söylemektedir.¹⁰⁷⁰ Fakat yazar, dinlerin ırkların eşitliğine ilişkin görüşünün biyolojik değil, kültürel, inanç değer açısından olduğunu kaçırmaktadır.

Netice itibarıyla 1939-1945 döneminde Türkiye’de çok sayıda mecmua çıkmış ve sol-sağ gruplar arasında sosyal konular tartışılmıştır. Genelde ele alınan konular, ırk, ırkçılık, Türkçülük, faşizm, emperyalizm, hümanizm, millet, milliyetçilik kavramları üzerine olmuştur. Biz bu çalışmamızda ırkçılık ve Türkçülük üzerine olan tartışmaları örneklendirdik. Bu konuların tamamı üzerinde durmak ayrı bir araştırma konusu olup esasen bizimde konuyu derinleştirmemiz özden uzaklaşma olacağından bu kadar yeterli gördük.

Bu tartışmalarda sol yazarların bütün Türkçüleri “ırkçı” görmek yanlışlığına düştüklerini gördük. Halbuki Türkçülerin içinde Nihat Atsız gibi ırkçılığı açıkça benimseyenler olduğu gibi, O. Seyfi Orhon gibi biyolojik ırkçılığı red eden, siyasi ırkçılığı benimseyen, Türk birliğini kültürel manada savunan olmuştur. Sonra başka ırkları hakir görmedikten sonra Türklerin birleşmesini savunmanın neden ırkçılık olduğunu da anlamadık. Türk dünyasının fikir, ideal ve kültürde birleşmesine karşı çıkmanın kimin işine yaradığını iyi değerlendirmek gerekmektedir.

¹⁰⁶⁸ Niyazi Berkes, “İrk ve İrkçılık” *Yurt ve Dünya*, Sayı:24, 30 İlkkanun 1942, s.435-439. Berkes’in bir başka yazısı için Bkz. “İrk Psikolojisi”, *Yurt ve Dünya*, Sayı:29, C:4, Mayıs 1943, s.176-177.

¹⁰⁶⁹ Mediha Berkes, “Milletler Birbirlerini Nasıl Görüyorlar”, *Yurt ve Dünya*, C:3, Sayı:13, Sonkanun 1942, s.2-7. Berkes, bu değerlendirmesinde din prejüjelerinden bahsederken; “bir dinde temiz olanın, diğer dinde haram sayıldığını” örneklendirirken değerlendirme yanlısına düşerek İslamiyet’in inanç ilkelerini de “yanlış kanaatler, kategorisine sokmaktadır. Örneğin prejüjeleri örneklendirirken “Müslümanların nazarında domuz ve şarap kirli sayıldığı gibi Hıristiyanlar nazarında Müslümanların birden fazla kadınla evlenmeleri küfürdü, demektir. Bu değerlendirmede birçok mantık çarpıtması olduğunu açıkça görülmekte, Berkes’in kendisi “prejüje” düşmektedir. Sol grupların 1939-1945 yıllarında ırk üzerine yayınlar devam etmiştir. Bkz. M. Şaif Başoğlu, *İrk Psikolojisi*, Üniversite Kitabevi, İstanbul 1943, Adnan Cemgil, *İrk Meseleleri*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1945; F. Cuoper Cole, *Medeniyete Giden Uzun Yol*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1943.

¹⁰⁷⁰ Lami Tokuzlu, “İnsan İrkları Meselesi” *Yürüyüş*, yıl:1, Sayı:4, 5 İkteşrin 1941, s.10-11.

Türkçülerin içinde Remzi Oğuz Arık gibi Anadolu Türkçülüğünü benimseyenler de olmuştur. O halde bunların hepsine ırkçı, yayılmacı demek doğru değildir. Sonra Türk milliyetçiliğine karı çıkanlara bir hatırlatmayla konuyu kapatmak istiyorum. Atatürk ırkçı değildi. Fakat en büyük Türk milliyetçisidir. Zira Millî Mücadelede sürekli millilik motifini kullanması Türk Dili ve tarihine yönelik çalışmalar yaptırması, bastırıldığı paralara Türklüğün sembolü olmuş Bozkurt resmini koydurması bunun delilidir. Bundan da öte Atatürk, kültürel ve siyaset alanında Türk dünyasının birliğini savunmuş, Cumhuriyetin onuncu yılı dolayısıyla verdiği bir beyanatta, Sovyetlerin dağılacağını öngörüyle sezmiş ve oradaki soydaşlarımızla bağ kurmamızı istemiştir.¹⁰⁷¹

4.5.4. İdeolojik Akımların Şiddetlenmesi

4.5.4.1. Broşürler Savaşı

Milliyetçilikten ırkçılığa ve Turancılığa, ılımlı solculuktan sosyalistliğe varıncaya kadar farklı görüşleri savunan gazete ve dergilerin yayınlandığı bir dönemde 1943 baharında İstanbul'da yayınlanan bir broşür, Turancı ve Sosyalist kesimler arasında büyük bir tartışmaya yol açtı. Bu broşür İstanbul Belediyesi memurlarından Faris Erkmen tarafından çıkartılan¹⁰⁷² “En büyük Tehlike! Millî Türk Davasına Aykırı Bir Cereyanın İçyüzü” adlı küçük bir kitapçığı.¹⁰⁷³ Bu kitapçıkta Turancı kesim çok sert olarak eleştirilerek suçlanıyordu. Erkmen'e göre Türkçülerin davalarında samimi olmadıkları bencil ve çıkarıcı olduklarını, Türk gençliği arasında propaganda yaparak gelişmeler engel olduklarını öne sürüyordu. Bu nedenle de Turancı akımın hükümetin siyasetine ters düştüğü gibi Cumhuriyeti yıkmak gayeleri olduğuna dair ithamlarda bulunuyordu.¹⁰⁷⁴

¹⁰⁷¹ Atatürk, 1933'de yapılan konuşmasında, “Sovyetler Birliği bugün dostumuzdur, müttefikimizdir. Fakat yarın tıpkı diğer devletler gibi parçalanabilir. Bizim orda dili bir dini bir soydaşlarımız vardır. Hazır olmak lazımdır. Hazır olmak demek oturup beklemek değildir. Tarihin ayırdığı bu kardeşlerimizle bağ kurmak gereklidir. Bu bağı sağlamada tarih bir köprüdür, din bir köprüdür, dil bir köprüdür... diyerek Türkiye'yi yönetenlere yol göstermiştir. Bkz. R. Turan ve diğerleri, a.g.e., arka kapakta.

¹⁰⁷² Dönemin Türkiye Komünist Partisi üyelerinden Vartan İhmalyan'ın *Bir Yaşam Öyküsü* (Cem Yayınevi İstanbul 1989) adlı kitabın 64. sayfasında, kitabın Erkmen tarafından değil, aslında Reşat Fuat Bar tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Bkz. Özdoğan, a.g.e., s.99.

¹⁰⁷³ Bkz. Faris Erkmen, *En Büyük Tehlike*, Akün Matbaası, İstanbul 1943.

¹⁰⁷⁴ Turan, Ş., 1999, a.g.e., s.183.

Erkmen'in ayrıca Panturancı akımın öncüleri olarak hedef aldığı ve onları ırkçılık yapmak, Almanya'ya hizmet etmek, Türkiye'yi maceraya sürüklemekle suçladığı kişiler şunlardır: Z.V. Togan, Ayaz İshaki, M. Fevzi Togay, Resulzade ve Ahmet Caferoğlu gibi Tatar ve Azerbaycan kökenli Türkler ile Emekli Generallerden H.H.Erkilet ve Ali İhsan Sabis ile Nihal Atsız, Peyami Safa, Yusuf Ziya Ortaç ve Orhan Seyfi Orhan'dı.¹⁰⁷⁵

Erkmen'in iddia ve suçlamaları TBMM'de 5 Temmuz 1943'de yapılan görüşmelere de yansımıştı. Sinop Mebusu Cevdet Kerim İncedayı söz alarak şöyle diyordu:

Son günlerde bir risale okudum (En Büyük Tehlike) adını taşıyan bu risale, baştan sona kadar Türkiye'de ecnebi menfaatler lehine ihdas edilen bir cereyandan bahsetmektedir. Güya Türk milliyetperverliği kisvesi altında bu memlekette ırkçılık yapıldığı ve Türkiye'nin sınırlarımız dışında bulunan Türklere karşı emperyalist cereyanlara sevk edildiği iddia olunuyor.

Ben memleketimizde ne böyle bir cereyan ve ne de bu şekilde bir milliyet mefhumu biliyorum. Velevki bir takım telkinat ile olsa bile bu kabil cereyanların herhangi ciddi temeli ve inkişafı olduğuna kani değilim...

İncedayı, konuşmasının sonunda Türkiye'de böyle bir tehlike olmadığına göre "En Büyük Tehlike" namında çıkan risale sahibinin maksadının ne olduğu konusunda ilgili bakanların izahat vermesini¹⁰⁷⁶ istiyordu.

İncedayı'nın sorusu üzerine söz alan Hariciye Vekili Numan Menemencioğlu, "Türkçülüğümüz bu vatanın sınırları içerisine girmiş olan Türklere ait ve onlara münhasırdır" diyor ve konuşmasının sonunda, adı geçen kitabın "mevzubahis ettiği gibi, Türkiye'de ciddiye alınabilecek devletin belirlediği vasıflar haricinde bir milliyetçilik veya ırkçılık ne mevcuttur ne de bu yolda bir tezahüre şahit olmaktadır" diyerek kitabın iddialarını yalanlıyordu.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷⁵ A.g.e.

¹⁰⁷⁶ Ulus, 6 Temmuz 1943. İncedayı, konuşmasının devamında, asırlarca ihmale uğrayan Anadolu ve Türk Milletini yüceltmek için feragatle çalışmalarının gayeleri olduğunu, bunun Türküm diyen her insanın birinci ve mukaddes vazifesi olduğunu, "Türk ırkçılığının da buna amir" olduğunu söylemiştir. Bkz. a.g.g.

¹⁰⁷⁷ Dışişleri Bakanı N. Menemencioğlu, Türkiye dışındaki Türklere ise yalnız refah ve saadet diliyor ve "Biz Türküz ve Türkçüyüz" diyerek Türkçülüklerin emperyalist olmadığını Türkçülüklerinin amaçların Türkü İktisat, Kültür ve Ülkü bakımından en yüksek seviyeye çıkarmak olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ulus, Cumhuriyet, 6 Temmuz 1943.

Menemencioğlu'nun 5 Temmuz 1943'te TBMM'deki konuşması basın tarafından Türk kamuoyuna yansıtılarak desteklenmiştir. Örneğin F.Rıfkı Atay "Türküz bir, Türkçüyüz iki, Türkiyeciyiz üç , ne ırkçıyız ne de sınır dışı bir dava peşindeyiz" diyerek hükümetin resmî görüşünü tekrar ediyordu.¹⁰⁷⁸

Akşam Gazetesi'nden Necmettin Sadak ise Türkiye'nin rejiminin milliyetçi olduğunu "Türkiye'nin dış politikasında ne irka dayanan emperyalist emeller, ne de dünya devrimi gibi yıkıcı ülküler vardır." Dedikten sonra Türkiye'ye yönelik yabancı propagandalara dikkat çekerek "En Büyük Tehlike" adlı risalenin Dışişleri Bakanının da belirttiği gibi yabancı bir devlet namına yazıldığını belirtiyordu.¹⁰⁷⁹

Gerek İktidarın Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun gerekse Sadak'ın belirttiği gibi bu kitabın Türkçülüğü ve Türk birliğini kötölemek için Sovyet Rusya hesabına yazıldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Turancı kesimde Erkmen'in iddia ve suçlamalarını red ederek karşı taarruza geçti. Turancı kesimin öncülerinden R.Oğuz Türkkkan, "Kızıl Faaliyet" adlı bir kitapçık yayınladı. O'na göre Erkmen'i kışkırtıcı bir broşür yazmaya teşvik eden "sinsi kızıl tehlike"nin temsilcileri olan yazar ve gazetecilerdi. Türkkkan'a göre bunlar "kızıl komplo"ya katılıp "komünist propaganda" yapmakla suçlanıyordu.¹⁰⁸⁰

Atsız, suçlamalara verdiği 1 Ağustos 1943'te yazdığı "En Sinsi Tehlike" adlı kitabında Türkçülüğün dışarıdan gelmediğini Türk tarihinden örneklerle açıklıyor ve Almancı olmadıklarını, "ırkçı Türkçülere Alman ajanı demenin namussuzca bir iftiradan başka bir şey olmadığını" belirtiyordu. Atsız ayrıca faşistlik suçlamaları kabul etmiyor ve yalnız Türkçü olduğunu belirtiyor "yabancı kaynaklı hiçbir fikri

¹⁰⁷⁸ F.Rıfkı Atay, "Türküz, Türkçü ve Türkiyeciyiz", *Ulus*, 6 Temmuz 1943. Atay, makalesinde dışarıdan gelen telkinlere kapalı olduklarını, Türk milletinin sağduyusunun bu tür ithal telkinlerin memlekette sürükleyici bir cereyan olmasını önlediğini belirtmiştir. **A.g.g.**

¹⁰⁷⁹ N. Sadak'a göre, "Mecliste adı geçen risaledir ki yabancı bir memleket hesabına "En büyük tehlike"nin Türkçülük daha doğrusu Pantürkist cereyan olduğunu ileri sürmektedir. Yabancı bir devlet hesabına diyoruz, çünkü kendini bilen bir Türk o ibareleri yazamazdı". Sadak, "Yabancı bir gazetenin Türkiye'de çıkan uyduruk bir risaleyi iktibas etmesi"nin ancak koyu bir menfaat gayreti ile olduğunu belirtiyordu. Bkz. Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Siyasetini Yanlış Göstermeye Çalışanlar", **Akşam**, 7 Temmuz 1943.

¹⁰⁸⁰ Özdoğan, **a.g.e.**, ss.98-99, Özdoğan, Turancılara cevap olarak yayınlanan kitapların listesini şöyle belirtiyor: R.Oğuz Türkkkan, **Kızıl Faaliyet**, Bozkurtçu Yayını, İstanbul 1943, Nihal Atsız, **En Sinsi Tehlike**, Aylıkurt Yayınları, İstanbul 1943, O.Seyfi Orhon, **Maskeler Aşağı: En Büyük Tehlikenin İcyüzü**, Çınaraltı Yayını, İstanbul, 1943, Ferhan Oğuzkan-Zeynel İlhan, **Asıl Tehlike**, Numune Matbaası, İstanbul 1943, Bkz.Özdoğan, **a.g.e.**, s.99.

benimsemeye tenezzül etmeyecek kadar millî şuur ve gurura malik bir Türküm...”diyordu.¹⁰⁸¹

4.5.4.2. S.Ali-N.Atsiz Davası

Sabahattin Ali-Nihal Atsız davası aslında, 2. Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de canlanan sol ve sağ akımın mücadelesi olup, dönemin iktidarı izlediği dengeli dış politika çerçevesinde bu politik mücadelenin basında da sürmesine izin vermesi temeline dayanmaktadır.¹⁰⁸²

Sabahattin Ali sosyalist solun, Nihal Atsız ise Turancı akımın öncülerindendi. Öğretmen ve Romancı S.Ali, 1939 yılında “İçimizdeki Şeytan” adlı bir roman yazmıştı. Adı geçen roman 1939 Nisan ile Haziran aylarında Ulus Gazetesinde de yayınlanmıştı.¹⁰⁸³

S.Ali “İçimizdeki Şeytan” adlı romanında üniversite ve sanat çevrelerinde dönemin yaygın olan siyasal akımlarını işlemiş ve dönemin önde gelen Turancılarından Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Mükrimin Halil Yinanç, Peyami Safa gibi kişileri Türkiye’de Alman faşizmi savunucuları olarak göstermiştir.¹⁰⁸⁴

Nihal Atsız, S.Ali’nin adı geçen romanına karşılık olarak yazdığı “İçimizdeki Şeytanlar” adlı kitapçıkta verdiği bilgiye göre, S.Ali’nin romanında iyi görülen, toplumda iyi bilinen insanların hep içlerinde şeytan vardır. Romanda Prof. Hikmet diye gösterilen; fena fikirli, yabancı devlet hesabına çalışan, vatan haini, ırz düşmanı kişi Mükrimin Halil Yinanç’ tır. Çünkü “romandaki Prof. Hikmet ile Mükrimin

¹⁰⁸¹ H.Nihal Atsız, *En Sinsi Tehlike*, s.45-53.

¹⁰⁸² Güvenir, *a.g.e.*, s.108.

¹⁰⁸³ Sabahattin Ali’nin hayatı için Bkz. Asım Bezirci, *Sabahattin Ali, Yaşamı, Sanatı, Eserleri*, Evrensel Basın Yayın, İstanbul, 1977, Kemal Sülker, *Sabahattin Ali Dosyası*, Ant Yayınları, İstanbul 1968. S. Ali, 1935’te Neşriyat Dairesi’nde “ikinci sınıf kalebaşılık” yaparken aynı zamanda Ankara’da bir Ortaokulda Almanca öğretmenliği yapmaya başlamış, 3 Aralık 1938’de Musiki Muallim Mektebi Türkçe öğretmenliğine atanmıştır. Bezirci, *a.g.e.*, s.48-49. Bu eserde S.Ali yüceltilmesine karşılık N.Atsiz, onun kişiliği hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Atsız, Ali’yi 1926-1927 yıllarında Türk Ocaklarında tanınmasından başlayarak, Atatürk dahil devrin büyüklerini hicvettiği şiirinden dolayı 14 ay hapse mahkum olması ve muallimlikten çıkarılmasına, hapisten çıkınca “buz gibi komünist” olmasına kadar ilginç bilgiler vermektedir. Bkz. Nihal Atsız, *İçimizdeki Şeytanlar*, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940, s.7. Atsız’a göre S.Ali, “çok ağır sözlere bile kızmayan, herkesle laubali olan, daima mübalağaya meyyal tabiatlı, hiç sıkılmayan” bir tipti. “Bermutat irade zaafi dolayısıyla her konuştuğunun tesirinde kaldığı için”, Nazım Hikmet’le arkadaşlığı başladığında “solcu oluvermiştir” Bkz., *A.g.e.*, ss.4-7.

¹⁰⁸⁴ Güvenir, *a.g.e.*, s.109.

Halil'in ortak yönleri çoktur; ikisi de Maraş'lıdır, ikisi de tarihçidir, ikisi de Taberi' den, Selçuklulardan bahseder, ikisi de Beyazıt meydanındaki kahvelerde oturur.” Atsız'a göre S.Ali'nin konuşup selam verdiği bu insanı böyle suçlamasının iki nedeni vardır: Mükrimin'in Anadolu milliyetperverlerden olması, “bütün hakiki milliyetperverler gibi” aileye değer vermesi ve ikinci neden olarak da komünizme düşman olmasıdır.¹⁰⁸⁵

1940'lı yıllarda yaşanan bu kavgalardan sonra nihayet N.Atsız Orhun Dergisi'nin 1 Mart 1944 günlü sayısında “Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup” adlı bir yazı yazdı.¹⁰⁸⁶

Atsız, mektubun giriş paragrafında “Sayın Başvekil, Hem Türkçü hem de başvekil olduğunuz için size bu açık mektubu yazıyorum” diyor ve Saraçoğlu'nun 5 Ağustos 1942 günü TBMM'de verdiği nutukta sarf ettiği şu sözleri hatırlatıyordu: “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal (en az o kadar) bir vicdan ve kültür meselesidir.”¹⁰⁸⁷

Atsız, “Türk tarihinde, Türk milliyetçiliği¹⁰⁸⁸ resmî bir ağızdan bu kadar kesin sözlerle hiçbir zaman açığa vurulmamıştı” dedikten sonra Türkçülüğün sadece nazariyatta kaldığı, iş haline gelmediğini belirtmekte, buna karşılık “bu milletin ve bu ülkenin düşmanı olan solcu fikirlerin bazen sinsisi, bazen açık yürümekte, propaganda

¹⁰⁸⁵ Atsız, İçimizdeki Şeytanlar, s.13. Atsız'ın verdiği bilgiye göre; S.Ali'nin romanında geçen Muharrir İsmet, Peyami Safa'yı, adı söylenmeyen “Tatar suratlı herif” Zeki Velidi'yi sembolize etmektedir. A.g.e., aynı yer. Atsız, “Of'lu bir Rum dönmesi” dediği S.Ali'nin nasıl döneklik yaparak Marksist olduğunu, onu kimlerin koruduğunu belirtip çok kızmış olacak ki, eserinin sonunda, onun “Türk gençliğini roman veya hikaye ile zehirlemesini önlemek için” şehirden uzak bir yerde kılıç veya süngü ile düelloya davet etmiştir. Bkz. a.g.e., s.16. Yine Atsız'a göre S.Ali'ye hapisten çıktığında iş için Maarif Vekaletine başvurduğunda, öğretmenlik vermenin şartı olarak Maarif Vekili Hikmet Bey, ondan eski fikirlerinden döndüğünü ispatlamasını istemiş ve O'da bunun üzerine dönmüştür. A.g.e., s.8

¹⁰⁸⁶ N.Atsız “Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup”, Orhun, Sayı:15, 1 Mart 1944.

¹⁰⁸⁷ İsmail Aka ve diğerleri, 6 Mayıs 1944, 50.Yıl Türkçülük Armağanı, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir 1994, s.60.

¹⁰⁸⁸ Türk Milliyetçiliğiyle ilgili olarak Bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri. MEB Yayınları, İstanbul 1970, İ. Hakkı Baltacıoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Üç Devri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965, Yusuf Sarımary, Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, Ötügen Yayınları, İstanbul 1994, Yücel Halacoğlu, Türkiye Dışında Türk Milliyetçiliği, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1995.

yapmakta devam ettiğini” ileri sürerek, memleketin ve Saraçoğlu’nun milliyetçiliğiyle bağdaşmayacak olaylara örnek veriyordu.¹⁰⁸⁹

Atsız bu mektubunun son bölümünde anlattığı olayların münferit vakalar olarak sayılmamasını, Solculuk ve komünistliğin gördüğü müsamaha ve kayıtsızlıktan faydalanarak sinsi sinsi ilerlediğini belirtiyordu. Atsız’a göre bu vatan, millet mukaddesat düşmanları liselere, üniversitelere sızıyor, çıkardıkları dergilerde, ahlaka, vatan ve şeref duygusuna, millet gerçeğine saldırıyor, taassupla mücadele diyerek mukaddesatla eğleniliyordu.¹⁰⁹⁰ Atsız, bunların “Türk milletini zehirlemesine niçin müsaade ediyorsunuz?” diyordu.¹⁰⁹¹

Atsız, bu açık mektubundan bir ay sonra yine *Orhun Dergisinde*, “Başvekil Saraçoğluna İkinci Açık Mektup” yayınladı.¹⁰⁹²

Bu yazıda Atsız, Anayasamıza göre komünizmin Türkiye’de yasak olduğunu devletimizin milliyetçi bir devlet olduğunu belirtiyor ve “Türkiye’ye komünizmi sokmak isteyenlerin soysuz ve namert oldukları gibi kanun nazarında hain” olduklarını, hiçbir ülkenin kendi millî yapısına düşman saydığı fikirleri kendi ülkesinde yaşatmayacağını belirterek demokrasinin anayurdu İngiltere’de bile savaş başladığında faşist partisinin kapatılıp, üyelerinin hapse atılmasını örnek gösteriyordu. Fakat Türkiye’de bu yurt düşmanlarına müsamaha gösteriliyordu.

Atsız, komünistlerin açıkça kendisini belli etmediklerini, “Halk Partisinin çok elastiki olan altı okundan halkçılığı alıp kendilerini halkçı yurtsever gibi” ortaya attıklarını, fakat ırk ve aile düşmanlığı, din ve savaş aleyhtarlığı, faşistliğe hücum

¹⁰⁸⁹ Aka ve diğerleri, *a.g.e.*, s.7. Atsız’ın verdiği örneklerden biri, İ. Hakkı Baltacıoğlu’nun Eminönü Halkevinde verdiği konferansta, milliyetçilik üzerine konuşmasını protesto eden sol görüşlü öğrencilerin protestosu ve Baltacıoğlu CHP mensubu da olmasına rağmen bu öğrencilere bir işlem yapılmaması. Bir başka örnek İstiklal Marşında aynı gruba mensup öğrencilerin ayağa kalkmaması, bir tarih öğretmenin bir kız ortaokulunda talebesine “Türk değil misiniz? Allah belanızı versin. Alman veya İngiliz olmadığımı pişmanım” demesini vb. olayları örnek göstermektedir. *A.g.e.*, s.8-9.

¹⁰⁹⁰ *A.g.e.*, s.10.

¹⁰⁹¹ Goloğlu, *a.g.e.*, s.246. Atsız, mektubunda suçlamalarda bulunduğu kimselerin ve mühim mevkiiler işgal ettiği halde komünistlik yapanların kimler olduğunun listesini Başbakan’a verebileceğini belirtiyordu. Bkz. Aka ve diğerleri, *a.g.e.*, s.10.

¹⁰⁹² N.Atsız, “Başvekil Saraçoğlu’na İkinci Açık Mektup” *Orhun*, Sayı:16, 1 Nisan 1944.

perdesi altında milliyeti baltalama, azınlıklara aşırı sevgi, her şeyi iktisadi gözle görmeleri gibi özelliklerinden dolayı anlaşılabilirlerdi.¹⁰⁹³

Atsız mektubunda devamla Maarif Vekaletinin vatan düşmanlarına karşı kayıtsız kaldığını, bu kuruma bağlı birimlerde komünistlerin örgütlendiğini açıklıyordu. Örneğin Maarif Vekaletine bağlı Dil Kurumu üyelerinden ve Ankara'daki Devlet Konservatuvarı öğretmenlerinden Sabahattin Ali'yi deşifre ediyordu. Atsız'a göre, herkesin komünistliğini bildiği S.Ali 1931 yılında Konya'da 14 ay hapse mahkum edilmişti. Sebebi başta Atatürk olmak üzere bütün devlet erkanını ve rejimi alaya alan bir manzum hezayanname yazmasıydı. Bu manzumenin iki mısrasında S.Ali şöyle demişti. "İsmet girmedi mi halâ hapse, Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?" diyen S.Ali "Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in şahsi sempatisi sayesinde batırmak istediği Türk milletinin parasıyla rahatça yaşamaktadır."

Atsız daha sonra üniversite ve diğer kurumlara sızan komünist olarak nitelendirdiği diğer kişileri açıklıyor¹⁰⁹⁴ ve mektubun sonunda bu solcuların artık eski fikirlerinden caydıkları söylenebileceği, fakat "sözü namus saymak" geleneğimizi "burjuva budalalığı" diye gören komünistlerin verdiği söze inanmanın gaflet olduğunu belirterek mektubunu bitirirken S.Ali başta olmak üzere bütün önemli görevlerde bulunanların MEB tarafından uzaklaştırılması gerektiğini belirtiyor ve hatta "şimdiye kadar her nasılsa bir gaflet eseri olarak bunları vazifede tutmaktan doğan utancı silmek için bizzat Millî Eğitim Bakanının da o makamdan çekilmesi çok vatanseverce bir jest olurdu"¹⁰⁹⁵ diyerek Millî Eğitim Bakanı H. Ali Yücel'in de istifasını istemişti.

¹⁰⁹³ Atsız'a göre, "Komünistler" en büyük düşmanları olan milliyetçilere ırkçılık noktasından saldırmaktadırlar" Bkz. Aka ve diğerleri, a.g.e., s.12.

¹⁰⁹⁴ Bunlardan biri Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Folklor Doçenti Pertev Naili Boratav'dır. Atsız'a göre, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya'ya Asur ve Sümer dillerini öğrenmek için altı yıllığına gönderilen Boratav, komünistlik yapması sonucu müfettiş raporuyla suçu sabit görülerek 2 yıl sonra Türkiye'ye çağırılmış, ilk önce MEB' de ambar memuru tayin edilmişken bazı mebusların oraya girmesiyle folklor doçentliğine getirilmiş ve dört yıl kazanmıştır. Bkz. , a.g.e., s.13. Diğerleri; İstanbul Üniversitesi Pedagoji Profesörü Sadrettin Celal'dir. Celal Komünist Enternasyonalin 1920'lerde Türkiye mümessili olup, 1921-1924 de İstanbul'da Komünist dergi Aydınlık'ı çıkarmıştır. Diğer bir kişi Dil Kurumu üyesi Ahmet Cevat (TKP Harici Büro Azası)'tır. A.g.e., s.13-15.

¹⁰⁹⁵ Bkz. İkinci Mektup, Aka ve diğerleri, a.g.e., s.18. Turancılık davasında yargılanan ve o günlerin işkencelerini bizzat yaşamış olan Alparslan Türkeş, Atsız'ı destekleyerek "Millî Eğitim Bakanlığı Türkiye'de komünistlerin sığınağı halini almıştı" demektedir. Bkz. Alparslan Türkeş, 1944 Milliyetçilik Olayı, Hamle Yayınları, İstanbul (tarihsiz),s.32.

İşte bu yazılarından dolayı Nihal Atsız, Boğaziçi Lisesindeki görevinden MEB tarafından alınmış, S.Ali’de Nihal Atsız hakkında yayım yoluyla hakaret davası açmış,¹⁰⁹⁶ Orhun Dergisi ise 6 Mayıs 1944’te Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır.¹⁰⁹⁷

Davanın ilk duruşması Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesinde 26.04.1943’te yapıldı. Davası S.Ali kendisine hakaret edildiği için cezalandırılmasını istedi. Atsız’ın avukatı olanların “vatan haini” sözünden çıktığını belirterek, S.Ali’nin vatan hainliğini ispat edeceklerini, Konya’daki mahkumiyet dosyasının getirilmesini istedi. Savcı da Ceza Kanununun “İspat hakkına” göre ispat isteğinin davacıdan sorulmasına katıldı. Hakim hakaret “vatan haini” sözünden ibaret olduğuna göre, bunun ispat edilmesini isteyip istemediğini S.Ali’den sorulmasına” karar vererek duruşmayı 3 Mayıs 1944 gününe erteledi.¹⁰⁹⁸

Hakaret davasının ikinci duruşmasının yapılacağı 3 Mayıs 1944 günü adliye salonunu dolduran milliyetçi gençler Atsız’a tezahüratta bulunarak “kahrolsun komünistler” şeklinde slogan atıyorlardı. Bu birleşimde Atsız’ın cezalandırılması istenerek, savunmasını hazırlaması için duruşma 9.5.1944 gününe ertelendi.¹⁰⁹⁹

Duruşma bittikten sonra milliyetçi gençlerin gösterileri doruğa ulaşmış kalabalık “Ulus meydanını doldurup, İnönü’yü korkutacak kadar” fazlaşmıştı.¹¹⁰⁰ Ulus’ta toplanan grup İstiklâl Marşı söyleyip nutuklar ve sloganlar attılar. Olaya polisin müdahale etmesi sonucu göstericiler dağıtıldı ve polisler yakalayabildikleri gençleri tutukladılar.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁶ Goloğlu, a.g.e., s.247. Atsız’ı savunanların iddiasına göre, S.Ali hakaret davasını Hasan Ali Yücel ile *Ulus Gazetesi* Başyazarı F.Rıfki Atay’ın teşvikiyle açmıştır. Özdoğan, a.g.e., s.100.

¹⁰⁹⁷ Turan, Ş. 1999, , a.g.e., s.186.

¹⁰⁹⁸ Goloğlu, a.g.e., s.248. Bu dava ve sonrasındaki ayrıntılı gelişmeler için Bkz. A.g.e., s.247-255. Duruşmanın ertesi günü S.Ali tartıştığı Dil Tarih öğrencilerinden Felsefe Bölümünden O.Yüksel Serdengeçti tarafından dövülmüş ve Serdengeçti yakalanarak üç gün hapse atılmıştır. Özdoğan, a.g.e., s.100.

¹⁰⁹⁹ Goloğlu, a.g.e., s.248.

¹¹⁰⁰ Özdoğan, a.g.e., s.101.

¹¹⁰¹ Yakalanan gençler arasında, O.Yüksel Serdengeçti, Ali Çankaya, Sait Bilgiç, S.Sadi Danişmentgazioğlu, Ahmet Ellez, Cevat Savar gibi milliyetçi gençlerde bulunmaktaydı. Goloğlu, a.g.e., s.248.

Böylece 3 Mayıs günü Türkçü kuşaklar için “millî dirilişi simgeleyen” tarihi bir gün olarak özel bir anlam kazandı. Sonraki yıllarda “Türkçülük günü” olarak, Türkçü kesim arasında kutlanması gelenekleşti.¹¹⁰²

Bu arada hakaret davası olarak bilinen dava ile ilgili olarak, haber ve yorum yapılmaması yönünde basına verilen talimat ve bazı gazetelerin kapatılmasına rağmen¹¹⁰³ “ayrıcalıklı bazı gazeteler” yorumlar yapmış mahkemeyi etkilemeyi amaçlamıştır. Bunlardan F.Rıfki Atay, 7 Mayıs 1944 günü Ulus’ta yazdığı makalesinde, 3 Mayıs 1944 gösterisini, Romanya’nın başına büyük felaketler açan “Gordistlere” benzeterek, göstericileri düzen bozuculukla suçlamıştı.¹¹⁰⁴ Atay, daha sonraki tarihlerde de Turancılıkla ilgili fikirlerini beyan ederek kamuoyu oluşturmaya devam etmiştir. Nitekim F.Rıfki Atay 9 Mayıs’taki yazısında “Bu Türkiye’yi dağıtıp, tahrip etmek için gökten bir bela ısmarlansa, ırkçılıktan beteri inemez. İkinci bir bela ısmarlansa, İslam ittihatçılığı ham hayalinin yerine Turancılık ütopyasını geçirmekten alası bulunamaz” diyerek Kuvay-ı Milliye birliğini bozmak isteyenlerin, Anadolu ve Rumeli fitnesi çıkarmaya çalıştıkları unutulması gerektiğini hatırlatıyordu.¹¹⁰⁵ Zaten hükümetin sesi niteliğinde olan Ulus Gazetesi ve onun başyazarlarından işaret aldıktan sonra, devrin yönetim anlayışı gereği diğer gazetecilerde aynı anlamda yazılar yazdılar.

Basını yönlendiren “ağabey F.Rıfki Atay”dan başka bu konuda yazanlardan Vakit Gazetesi Başyazarı Asım Us’da, Türkçülüğü ırkçılık olarak ele alarak “Kemalizm rejiminin dayandığı milliyetçiliği ırkçılıkla karıştıranlar... birliğe muhtaç olduğumuz bir zamanda Türklüklerinden şüphe edilemeyecek vatandaşlar arasında nifak tohumu ekmeye çalışanlar” olarak değerlendiriyor ve Türkçüleri yabancı propagandalara alet

¹¹⁰² Özdoğan, a.g.e., s.102. Ümit Özdağ, 3 Mayıs, “Türkçü hareketin, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş ideolojisinin ortadan kaldırılmasına direniş eylemi olarak başlayan bir süreçtir” olarak değerlendirmektedir. Bkz. Ümit Özdağ, “3 Mayıs”, www.YeniçağGazetesi.com.tr (3 Mayıs 2005).

¹¹⁰³ Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından basına gönderilen talimata göre Nihal Atsız ve S.Ali davası hakkında yorum yapılmaması mahkeme safhalarına ait haberlere son verilmesi istenmişti. Hatta bu talimata uymadığı için B.Y.U.M.’nin teklifi üzerine, 8 Mayıs günlü nüshalarında bu konuyla ilgili haberlerinden dolayı Vatan, Son Posta ve Son Telgraf gazeteleri kapatılmıştır. Bkz. Güvenir, a.g.e., s.109.

¹¹⁰⁴ F.Rıfki Atay, “Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız”, *Ulus*, 7 Mayıs 1944.

¹¹⁰⁵ F.Rıfki Atay, “İrkçilik ve Turancılık” *Ulus*, 9 Mayıs 1944. Davanın bu aşamasında basında çıkan yazılara örnekler F.R.Atay “Niçin Üstünde Duruyoruz”, *Ulus*, 8 Mayıs 1944. H.Cahit Yalçın, “Gençliğe Mal Edilmek İstenen Bir Hareket Hakkında”, *Tanin*, 9 Mayıs 1944; Nadir Nadi, “Geçtiğimiz İmtihanlarda Şaşırınlar”, *Cumhuriyet*, 10 Mayıs 1944; Zekeriya Sertel, “Beşinci kol”, *Tan*, 8 Mayıs 1944; Necmettin Sadak, “Onikiye Beş Kala”, *Akşam*, 9 Mayıs 1944. Konuyla ilgili tüm resmi beyanat ve makaleleri MEB’ nca derletirilen “İrkçilik-Turancılık” adlı kitapta bulunabilir. Bkz. *İrkçilik-Turancılık*, T.İ.T.E. Yayınları, Ankara 1944.

olmakla suçluyordu. Us, sol ifratçıların da aynı taktiği kullandığını, halkçılık, devletçilik, inkılapçılık ilkelerini kendi hesaplarına istismar ettiklerini, “bu prensipler adı altında açık bir nizam düşmanlığı yaptıklarını” belirtiyordu.¹¹⁰⁶

Basının Turancılar aleyhine kamuoyu oluşturmasından sonra 9 Mayıs’ta¹¹⁰⁷ yapılan son duruşmada S.Ali-N.Atsız davası karara bağlandı. Atsız, S.Ali’ye hakareten dört ay hapse ve 100 TL para cezasına çarptırılmış ancak ceza ertelenmiştir.¹¹⁰⁸

4.5.4.3. Turancılık Davası

S.Ali-Nihal Atsız davası böyle bitmişti. Fakat N.Atsız’ın 9 Mayıs’ta Ankara’dan İstanbul’a dönmek üzereyken tutuklanmasını başka tutuklamalar da izlemişti. N.Atsız-S.Ali davası dolayısıyla gelişen olayları yetkili makamlar “Anayasal devlet düzenine karşı suç işlemek, Irkçılık-Turancılık amacıyla gizli cemiyet kurarak hükümeti devirmek” şeklinde bir suçlamaya dönüştürdüler. H.Ali Yücel başkanlığında bir komisyon bu suçlamalardan dolayı gözaltına alınacakların listesini ve bunların yayınlarının durdurulmasını isteyen raporu İçişleri Bakanlığına sundu. Bu rapor İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına gönderilmiş ve listede adı bulunanlar, hızla tutuklanarak İstanbul’a gönderilmiştir.¹¹⁰⁹

Tutuklanandan biri olan ünlü Türkçü aydın Dr. Reha Oğuz Türkkan, hatıratında on bir sayfalık ilk ifadesinde, “tahrikin komünistleri himaye eden gizli ellerden geldiğini, Millî Eğitim Bakanı H.Ali Yücel’in solcuları himaye ettiğini”

¹¹⁰⁶ Asım Us, “Vatanseverlik Maskesi Altında Sağ ve Sol İfratçılık”, *Vakit*, 9 Mayıs 1944.

¹¹⁰⁷ Son duruşmadan önce ilginç bir gelişme oldu. Atsız’ın avukatlarından olup, daha önce “Ben eski ocaklı bir Türküm. Atsız’ın yazılarını kendi yazım, davasını kendi davam biliyorum” diyen Hamit Şevket İnce, “taraf ve ağız değiştirerek”, 8 Mayıs’ta *Ulus Gazetesinde* yayınlattığı mektubunda; Atsız’ın İnkılaplara düşman olduğunun anlaşıldığından davadan çekildiğini bildiriyordu, Bkz. Goloğlu, a.g.e., s.248-29.

¹¹⁰⁸ Kararda, Atsız’ın “Vatan haini” olarak nitelendirdiği, S.Ali’nin daha önce cezasını çektiği, cezasını çeken bir hırsıza “hırsız” demek sövmek olduğuna göre Atsız’ın da S.Ali’ye sövdüğünden suçlu bulunduğu belirtiliyor ve milli hislere aykırı hareketleri bildiği kişilerin devlet hizmetinde bulunmalarını zararlı görüyorsa bunu yetkili mercilere ihbar etmek yerine dergisinde yayınlayarak suç işlemiştir, deniliyordu. Bkz. *Akşam*, *Gece Postası*, 10 Mayıs 1944. Ayrıca karar hakkında geniş bilgi için Bkz. İhsan Darendelioglu, *Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga*, Oymak Yayınları, İstanbul 1946, s.44-46.

¹¹⁰⁹ Özdoğan, a.g.e., s.105; Goloğlu, a.g.e., s.249. Goloğlu tutuklananların tam listesini vermektedir. 47 kişilik bu listede devrin ünlü Türkçü aydınları bulunmaktadır. Bkz. A.g.e., aynı yer.

belirtiyor ve şöyle diyordu: “Memleketin kana bulanmasını, silah patlamasını, anarşik hadiselerin patlak vermesini hangi milliyetçi vicdan göze alabilir”¹¹¹⁰

Türkkan ayrıca ifadesinde, “korkmayın bu gençler ne ırkçılık ne de Turancılık prensibinden hareket ediyorlar, sadece komünistlerin faaliyetlerine karşı gösterilen müsamahakar davranışa dayanamıyor heyecanlarını zaptedemiyorlar” diyordu.¹¹¹¹

Bu arada hükümet tutuklamaların resmî gerekçesini 18 Mayıs 1944 günü yayınladığı bir tebliğde açıkladı. Tebliğde, “Anayasada belirtilen ilkelere aykırı olarak ırkçılık-Turancılık amaçları güdenlerin çalışmalarını artırdıkları, masum gençlerin milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını sömürdükleri” gibi suçlamalarda bulunuluyor ve bunlar hakkında T.C.K.’a göre kovuşturma yapmak üzere işe el konulduğu belirtiliyordu.¹¹¹²

Aslında hükümetin bütün bu çabaların arkasında, dış konjonktürün etkisi vardır. Zira savaş geliştikçe Nazi Almanya’sının yenileceği anlaşıldı.¹¹¹³ Sovyetler kazananlarla beraber olacağından, Hükümet, Turancıları ezer, “komünistleri himaye ederse, yarın siyasete dönüp de”, Sovyetler hakim duruma gelirse “onlar da bizi korurlar” düşüncesiyle Turancı kesimin üzerine gitmiştir.¹¹¹⁴ Nitekim Cemil Koçak, Turancı akım, dış konjonktürün etkisiyle yani “Berlin’in savaşı kaybedeceği kesin olarak anlaşılmasından sonra Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesi amacıyla Moskova’ya atılmış küçük bir güldür” şeklinde değerlendirmektedir.¹¹¹⁵

¹¹¹⁰ Reha Oğuz Türkkan, *Tabutluktan Gurbete*, Gülen ofset, İstanbul 1988, s.21.

¹¹¹¹ Türkkan, a.g.e., s.22.

¹¹¹² Goloğlu, a.g.e., s.250; Özdoğan, a.g.e., s.106. Bir iddianame gibi olan bu bildiride, Turancıların gizli cemiyetleri, faaliyet programları teşkilat ve propaganda organları, “hatta haberleşmelerini gizli tutmaya yönelik şifreleri vardır” deniliyordu. Özdoğan, a.g.e., aynı yer. Ayrıca Bkz. Darendelioğlu, a.g.e., s.48. Bu tebliğin metni için Bkz. *Ayın Tarihi*, Sayı:126, Mayıs 1944,21.

¹¹¹³ Hugh Pulton, *Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal*, (Çev.Yavuz Alagan), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.171.

¹¹¹⁴ Türkkan, a.g.e., s.31. Türkkan’a göre böyle düşünen grubun elebaşları, Ankara Valisi N.Tandoğan, Millî Eğitim Bakanı H.Ali Yücel, Ulus Başyazarı F.Rıfkı Atay’dır. A.g.e., aynı yer.

¹¹¹⁵ Cemil Koçak, “1940’lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği”, *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Mersin 1997, s.209.

Biz tekrar olayların akış zincirine dönecek olursak hükümetin Turancılar hakkında 18 Mayıs resmî tebliğini, 19 Mayıs günü Cumhurbaşkanı İnönü'nün nutku izledi. 19 Mayıs günü herkes İnönü'den günün önemi ile ilgili bir beyanat beklerken, O, Turancıları vatan haini, devlet nizamını yıkmak isteyen kişiler olarak lanse ediyordu.¹¹¹⁶

İnönü, 20 Mayıs günü bütün gazetelerde çıkan Turancıları hedef gösteren ve suçlayan 19 Mayıs 1944 nutkunda; “Türk Milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız... Köy Enstitülerinde,¹¹¹⁷ her çeşit okullarımızda, müesseselerimizde ordularımızda müşterek vatan ülkülerini Türk çocuklarına öğretiyoruz...” diyordu. İnönü, Turancıların, Türk milletini bütün komşularıyla düşman yapmaya çalıştıklarını, devletin kanunlarını ve Anayasayı ayak altına aldıklarını, gizli ve fesat tertipler yürüttüklerini, Cumhuriyetin ve TBMM'nin aleyhine tertiplere giriştiklerini, yabancılara hizmet ettiklerini belirtiyordu ve bunlara karşı “elbette Cumhuriyetin bütün tedbirlerini kullanacağız” diyerek zehir zemberek bir açıklama yapmış, düğmeye basmıştı.¹¹¹⁸

Resmi görüşü en yetkili ağızdan millete ifade eden İnönü'nün söylevini beklenildiği gibi basın referans olarak kullanarak Turancıları kınayan suçlayan yazılar yazıyorlardı.¹¹¹⁹ Maarif Vekili H.Ali Yücel'de 1944-1945 öğretim yılı başlangıcında 19 Mayıs söylevinin öğrencilere tekrar duyurulması, ders konularına konulmasını istedi. Fakat kamuoyunu asıl yönlendiren ve Turancıların “daha mahkemeye çıkmadan neredeyse kesin suçlu sayılmasına yol açan etken” İnönü'nün 19 Mayıs nutkuydu.¹¹²⁰

¹¹¹⁶ Darendelioğlu, a.g.e., s.48. Ümit Özdağ, “İnönü'nün Ruslara yaranmak için Turancılığı resmen mahkum ettirmek gibi basit bir yolu seçtiğini ve 19 Mayıs 1944 nutku ile siyasal Türk Milliyetçiliğinin Türk devletinin resmi ideolojisi olmaktan çıkartılmaya başladığı” şeklinde değerlendirmektedir. Ümit Özdağ, “3 Mayıs”, *Yeniçağ Gazetesi*, 3 Mayıs 2004. İnönü'nün 19 Mayıs nutku için Bkz. *Ayın Tarihi*, Sa:126, Mayıs 1944, s.23.

¹¹¹⁷ Köy Enstitüleri, köye uygun öğretmen yetiştirmek, köylüye her yönden rehberlik etmek amacıyla, 22.4.1940 tarihinde TBMM'de kabul edilerek 3803 sayılı kanunlaşmıştır. Kanun TBMM'ye mucib sebepleri ile birlikte sunulan layihası için Bkz. *TBMM TD, Devre 6, Cilt:9 S.sayısı:98, 19.3.1940*. Köy Enstitüleri hakkında basında çıkan yazılar için Bkz. Mehmet Kepenek, *Basında Köy enstitüleri, Köy Ens. ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2001*. Köy Enstitüleri 1947'de kapatılmış, DP iktidarı zamanında adlarıyla birlikte” tasfiye edilmişlerdir. Oran, *Sağ-sol...*, s.246.

¹¹¹⁸ *Akşam, Tan, Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1940. ayrıca Bkz. *İrkçılık-Turancılık*, s.3-9.

¹¹¹⁹ Örnek. H.Cahit Yalçın “Millî Şefin Gençliğe Hitabı”, *Tanin*, 20 Mayıs 1944; Z.Sertel, “Cumhur Reisimizin Gençliğe Hitabı Hakkında” *Tan*, 21 Mayıs 1944, Feridun O. Menteşeoğlu, “İnönü'nün Gösterdiği İstikbal Yolu”, *Son Posta*, 20 Mayıs 1944; Nadir Nadi “Türk Milletinin Gür Sesi”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1944.

¹¹²⁰ Özdoğan, a.g.e., s.109.

Bundan sonra tutuklamalar hızlanmış ve sanıkların tutuklanmaya başlamasıyla (9 Mayıs 1944), davanın başlamasına kadar (Eylül 1944) geçen tutukluluk hali sırasında sanıklar için zor günler başlamıştı.

Tutuklananlardan biri olan Alparslan Türkeş, İsmet Paşa'nın 19 Mayıs nutkundan birkaç gün sonra görev yeri olan Erdek'te gözaltına alınarak İstanbul Merkez Komutanlığına götürülerek, 13 Haziran 1944 günü Askeri tutuk ve cezaevine kondu. Üsteğmen Türkeş'le beraber İstanbul Tophane Askeri Hapishanesinde bulunanlardan ünlü kişiler; Yzb. H.Ferit Cansever, Dr. Ütğm.Fethi Tevetoğlu ve sivil sanık Nihal Atsız, H.Namık Orkun, Atsız'ın kardeşi Necdet Sansar vardı.

Sansaryan Han'da bulunan Emniyet Müdürlüğü hücrelerinde ise Zeki Velidi Togan, O.Şaik Gökyay, R.Oğuz Türkkkan, O.Yücel Serdengeçti gibi ünlü simalar bulunuyordu.¹¹²¹

Sanıkların tutuklu kaldıkları hücreler bu olayları yaşayan Türkeş ve R.Oğuz Türkkkan'ın anlattığına göre son derece sağlıksız, dar, bit ve piredede dolu yerlerdi.¹¹²² Fakat, "Turancılık davasının" tutuklularına yapılan asıl muamele yıllarca unutulmayan "tabutluk"larda yapılan işkencelerdi.

Türkeş, hatıralarında Tabutluk hücrelerini; "40 cm genişliğinde 50 cm uzunluğunda 2,5 m yüksekliğinde beton duvar içerisine oyulmuş oyuklardır. İçine sokulan bir insan kapı kapanınca yere çömelemezdi." şeklinde anlatmaktadır. Türkeş devamla; tabutlukların içinde içine sokulanları prangaya vurma düzeni bulunduğunu, tabutluğun tepesinde üç tane beşer yüz mumluk ampül bulunduğunu, içeriye kapatılan kişinin belinden ve kollarından demir prangalarla duvara bağlanıp, iki-üç gün aç-susuz bırakıldığını, sanıkların tabi ihtiyaçları için dahi kapı açılmayarak büsbütün zor durumda bırakıldığını belirtmektedir. Türkeş, tabutlukları böyle tarif ettikten sonra işkencelerin sürdürdüğü Temmuz-Ağustos aylarındaki sıcaklarda tabutluklardaki bu

¹¹²¹ Semih Yalçın, "3 Mayıs Türkçüler Günü'nün Menşei Üzerine", <http://www.ülküocakları.org.tr>. (11.02.2005). Adı geçen hücrelerde bulunan tutukluların sayısı 25 kişi olup isimleri için Bkz. Goloğlu, a.g.e., s.253, Turan, Ş. 1999, a.g.e., s.189; Türkeş, 1944 Olayları, s.58.

¹¹²² Türkkkan, a.g.e., s.43-52; Türkeş, 1944 Olayları, s.42. Türkeş, sorgulamalar sırasında, yeminli ve gizli bir cemiyet kurdukları, mevcut iktidarı devirmek, Türk olmayanları öldürmek, nizam düşmanlığı yapmak gibi suçlamalar yapıldığını ve bunları kabul etmeleri için her türlü baskı yıldırdığını aktarmaktadır. Bkz. , a.g.e., s.43-45.

insanların tepelerinde 500 mumluk üç ampulle, sıcak içerisinde buna “insanların diri diri fırına sokulması denir” demektedir.¹¹²³

Tabutlukta işkenceye uğrayan R.Oğuz Türkkân'da yapılan işkenceleri ve yaşadıklarını daha ayrıntılı olarak nakletmektedir. Türkkân, tabutluklarda kutlanılan ampullerin başının bir karış üstünde üç tane gayet iri ampuller olduğunu, mavimtırak beyaz ışık verdiklerini, sonradan öğrendiğine göre o zamanki polis müdürünün bunları Nazi Almanya'sından öğrenip getirdiğini nakletmektedir. Türkkân, anılarında bu büyük ampullerin, “sıcak yaz gününde, havasız ve daracık tabutluk içinde oluşturduğu muazzam sıcaklıkla beraber asıl korkunç olanı insanın başında ve beyninde müthiş sancı oluşturmasıydı” demektedir.¹¹²⁴

Tabutluklarda işkenceye uğrayanlardan “Bu Vatan Kimin” adlı meşhur şiirin şairi Orhan Şaik Gökyay, mahkemedeki savunmasında şöyle demiştir: “Tabutluğa konduğum zaman tepemde yakılan 1500 mumluk ampullere baktığımda, 20yy. Türkiye'sinde değil, 14. asır evvelinde kızgın çöllere sokulan mazlum insanları gördüm.”¹¹²⁵

Türkeş, anılarında kendisine yapılan işkenceler hakkında “Acımasızca parmaklarımdan birini yakalayıp, tırnağımı çektiler... Yönetim bizi faşistlikle suçluyor ama tüm faşizan yöntemleri kendisi kullanıyordu.” değerlendirmesini yapmaktadır.¹¹²⁶

Türkeş anılarında devrin ünlü işkencecileri olarak Emniyet Genel Müdür yardımcısı Kamuran Çuhruk, İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Birinci Şube

¹¹²³ Türkeş, **1944 Olayları**, s.60. Türkeş anılarının devamında tabutluklarda işkence görenlere örnekler vermekte nasıl bir zulüm yapıldığı açıkça ortaya koymaktadır. İşkence yapılanlar arasında tarih profesörü Z. Velidi Togan başta olmak üzere, Atsız, R.O. Türkkân, O.Şaik Gökyay, C.Oğuz Öcal, O. Yüksel Serdengeçti gibi tanınmış simalar da vardı. Bkz. , a.g.e., s.64-66.

¹¹²⁴ Türkkân, a.g.e., s.53-57. Türkkân, bir ara bu dayanılmaz işkenceler karşısında, kendilerine dayatılan suçlamaları kabullenmek için itiraf etmeyi kabul ettiğini, fakat imzalaması için doldurulan kağıtlardaki isimlerin zarar görmemesi için imzalamayı reddettiği daha sonra cezaevi doktoruna “işkenceye dayanır” raporu yazdırdıklarını ve tekrar tabutluğa gönderildiğini, burada saatlerce inlediğini, bağırdığını, ağladığını ve sol gözünün görmez olduğunu anlatmaktadır. A.g.e., s.62-63.

¹¹²⁵ Türkeş, **1944 Olayları**, s.64. Türkeş'e göre yapılan başlıca işkence usulleri şöyleydi: Sanıkları günlerce aç ve susuz bırakmak, temizlik imkanlarından mahrum bırakma, dövme, başkalarının dövülmesini seyrettirmek, tabanca çekerek öldürme ile tehdit, boş kağıtlara “imza kontrolü yapacağız” diye imza attırmaya çalışma, emniyet müdürlüğünün bodrumlarındaki, içlerinden lağım geçen hücrelere kapatmak. Bkz. , a.g.e., s.66.

¹¹²⁶ Yalçın, a.g.m.

Müdür Suat Koçak, Sıkıyönetim Savcısı Kazım Alöç, Sıkıyönetim Komutanı Sabit Noyan ve Ankara'da ise Vali Nevzat Tandoğan'ın isimlerini vermektedir.¹¹²⁷

Devrin İçişleri Bakanı Adana Milletvekili Hilmi Uran, hatıralarında işkence iddialarını, Refik Şevket İnce'nin Başbakan Saraçoğlu'na başvurusu üzerine, Emniyet Genel Müdürü "Osman Sabri Adal'ı İstanbul'a göndererek işkence iddialarını bizzat tahkik ettirdiğini" ve soruşturma sonucu işkence yapıldığına dair kanıt bulamadıklarını söylemektedir.¹¹²⁸ Fakat işkenceye fiilen maruz kalanlar yukarıda da anlattığımız gibi bütün ayrıntıları ile işkenceleri anlatmaktadırlar. Ayrıca demokrasinin olmadığı, 1944 yıllarında Türkiye'de işkence olmadığını ileri sürmek çok anlamsız kalmaktadır. Devrin yönetiminin hatası, işkence yaparak insanlara suç işlediğini zorla kabullendirmek ucuzluğu yerine, emniyet yetkili birimlerinin varsa isnat edilen suçlar için delili toplamak olmalıydı.

İşkenceciler hakkında 1947'de Danıştay'a dava açılmış, Genel Kurmay Başkanlığı da, Sıkıyönetim Komutanlığı ve Sıkıyönetim Mahkemesi üyeleri hakkında soruşturma açmıştır. Bu kişiler hakkında Yargıtay'ca Yüce Divanda kovuşturmaya geçildiği sırada, 1950'de 14 Mayıs seçimleri yapılmış, iktidara gelen DP'nin umumî af çıkarması sonucu dava düşmüştür.¹¹²⁹

İşkence meselesini böylece özetledikten sonra Turancuların yargılanmasına dönelim. Turancılık Davası, 7 Eylül 1944 günü başladı. Duruşma açıldığında, Sıkıyönetim Komutanlığının hazırladığı "Son tahkikat kararı" Savcı Kazım Alöç tarafından okundu. Kararın başlangıcında yer alan "vatana ihaneti sabit olanlar" ifadesi sanıkları daha yargılamadan suçlu ilan ediyor, suçu sabit görüyordu. Esasen bu üslup,

¹¹²⁷ Türkeş, **1944 Olayları**, s.67.

¹¹²⁸ Uran, **a.g.e.**, s.396-397. Uran'ın bu açıklaması yetersiz olduğu gibi mantığa da uygun değildir. Devrin tek partili antidemokratik yönetimi kendisi bürokratlarını aklamak için herhalde farklı bir açıklama yapamazdı.

¹¹²⁹ Türkeş, **Milliyetçilik Olayları**, s.67; Turan, Ş, 1999, **a.g.e.**, s.189. Türkeş'e göre bu kişiler "adaletin pençesinden" yakalarını kurtarmışlar fakat Türkkkan'a göre "ilahi adaletten kurtulamamışlardır. Türkan, İnönü'nün "küsün, yenilmiş ve acı bir insan olarak" öldüğünü, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın bir casusluk olayına karıştığı için intihar ettiğini, H.Ali Yücel'in Kenan Öner'le mahkemelik olup, rezil edilerek koltuğundan olduğunu ve öldüğünü, F.Rıfki Atay'ın da benzeri akibete uğradığını, işkenceleri terviç eden Sıkıyönetim Komutanı S.Noyan'ın felç olduğunu, mahkemenin hakimi Albay Cevdet'in kanser olduğunu, Savcı Kazım Alöç'ün istifa etmek zorunda kaldığını, sonra Zirai Donatımda çalışırken yolsuzluk yaptığından işten el çektilerini, sonunda böbreğinin birini aldırarak zorunda kaldığını anlatmaktadır. Bkz. Türkkkan, **a.g.e.**, s.175-176.

İsmet Paşa'nın 19 Mayıs üslubunun taklidiydi.¹¹³⁰ Yani yapılan muhakeme, göstermelik yargısız infazdı.

Sıkıyönetim Komutanı Sabit Noyan imzalı Resmi tahkikat raporunda “İrkçılık, Turancılık gayeleriyle gizli cemiyet kurarak millete ve vatan karşı hıyanet hareketlerine teşebbüs ettiklerinden dolayı, tahkikatları tutuklu olarak yapılan şahıslar hakkında alınan son tahkikat umumi efkara aynıyla arz olunur” diyordu.¹¹³¹

Mahkeme sırasında Türkçüler kendilerine yapılan işkencelerden söz etmişler, savcı sanıkların ifadesini mahkeme zabıtlarına geçirtmemiş, itiraz yapanlar ya azarlanmış ya da dışarı atılmışlardır. İşkence iddiaları ile ilgili olarak Savcı Kazım Alöç “Onlar müstahak oldukları muameleyi görmüşlerdir. Elbette onlara her nevi zulüm yapılmış ve yapılacaktır”¹¹³² demiştir.

Turancılık davası mahkumlarından Alparslan Türkeş, anılarında mahkeme heyetinin genel kültür yönünden zayıf kimselerden kurulduğunu,¹¹³³ sanıkların ifadelerini değiştirerek suçlu oluşturmak düşüncesiyle tutanaklara geçirildiğini, “mahkeme heyeti değil adeta bir model komedi” olduğunu, avukatlara da sert davranıldığını, o günlerde basın ve radyonun sistemli şekilde milliyetçileri itham edip iftiralar attığını belirtmektedir.¹¹³⁴

Türkeş'e hakim “son tahkikat kararında hakkınızda iddia edilen suçlamalara ne diyeceksiniz?” dediğinde Türkeş cevap olarak, vatan hainliği suçlamasını şiddetle red ettiğini, milletini ve vatanını çok sevdiğini, kanunlara hürmet ettiğini, “Türk milliyetçisi olduğunu fakat ırkçı olmadığını” ancak Türk Milletinin üstünlüklerine inandığını, bunun kendisine ailesinde ve askerî okullarda öğretildiğini, “koyu bir

¹¹³⁰ Yalçın, a.g.m. Ayrıca “Resmî Tahkikat Raporu”nun tam metni için Bkz. **Vatan, Ulus**, 8 Eylül 1944.

¹¹³¹ **Vatan**, Turancılar Hakkında Resmî Tebliğ ve İddianamenin Tam Metni”, 8 Eylül 1940. İddialar daha önce değindiğimiz aynı iddialardı. Gizli Cemiyet, Hükümeti devirme gayesi, vatana ihanet vb.

¹¹³² Yalçın, a.g.m.; Türkeş, **Milliyetçilik Olayları**, s.71.

¹¹³³ Mahkeme heyetinde Başkan Tuğgeneral Y.Ziya Yazgan, Duruşma Hakimi Albay Cevdet Erkut, üye Albay Galip Kaan ve Savcı Kazım Alöç bulunuyordu. Sanıkları ise meşhur Avukat Prof. Kenan Öner savunmuştu. **A.g.e.**, s.68.

¹¹³⁴ **A.g.e.**, s.70-71.

milliyetçi olduğunu ama sanıldığı anlamda “genocide” taraftarı ırkçı olmadığını” ifade etmiştir.¹¹³⁵

Türkeş, duruşma hakimi Cevdet Erkut’un “Turancılık hakkında fikriniz nedir?” sorusuna şöyle cevap verdiğini yazmaktadır.

Benim fikrime göre Türkiye her şeyden önemlidir. Türkiye benim tasarılarımın başında gelir. Memleketimizin, ilim, irfan, sanayi ve iktisat alanlarında ve her sahada en ileri dereceye ulaştırmak için çalışmak lazımdır. Turan yalnız Asya’dakileri değil bütün Türklerin birliğidir. Ruh birliği, gelenek birliği kültür ve iman birliği...¹¹³⁶

1944 Turancılık davasının bir numaralı hedef sanığı Nihal Atsız’ın kendi el yazısı ile kaleme aldığı savunmasında davanın mahiyetini şöyle yazmıştır: “Bu dava, savcının iddia ettiği gibi yeni bir rejim ve yeni bir nizam kurmak davası değil, Türkçülük düşmanlarının yaygarasına aldanarak kuruntuya kapılanların hiç yoktan ortaya attıkları bir “açık kapıları zorlama” davasıdır...” Atsız devamla; ortalığı velveleye verenlerin, “boş ve hayali iddialarını zorla ispat etmek için masum insanlara gerçek yurtseverlere savurdıkları iftiraların davası” olduğunu yazmaktadır.¹¹³⁷

Atsız, Türk tarihinden ve yeni Türk devletinden Türkçülük siyaseti doğrultusunun da söz ve uygulamalardan örnekler vererek, ırkçılık ve Turancılıkla ilgili görüşlerini açıklamakta “vatan hainliği” suçlamasını şiddetle red etmektedir.¹¹³⁸

Turancılık davası, İstanbul 1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesinde, 7 Eylül 1944’ten 29 Mart 1945 tarihleri arasında devam etmiş ve 65 oturum sürmüştür.¹¹³⁹ 29 Mart 1945’te açıklanana karara göre sanıklardan 8-9 kişi beraat etmiş ve diğer 18 kişi en fazla on yıl olmak üzere çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.¹¹⁴⁰

Karara göre en fazla ceza alan, hükümeti devirmeye yönelik gizli cemiyet kurmaktan Prof. Z. Velidi Togan, TCK’nin 17. maddesinin 2. fıkrasına göre on sene

¹¹³⁵ A.g.e., s.73-75.

¹¹³⁶ Türkeş, **Milliyetçilik Olayları**, s.76-77.

¹¹³⁷ “1944 Türkçülük Davasında Kendi El Yazısı ile Atsız’ın Savunması”, **Orkun**, Sayı:56, Ekim 2002. Atsız davanın savcısı Kâzım Alöç’ün suçlu oluşturmak için kendisinin suç işleyerek evrakları tahrif ettiğine dair çarpıcı örnekler veriyor: “Ben bedava broşür verelim” diyorum, o bunu “gizli broşür” şekline sokuyor. Ben “Türk ilerinin dünkü ve bugünkü sınırları” diyorum, o bunu “yarınki sınırlar” diye tahrif ettiğini söylemektedir. **A.g.m.**, s.29. Atsız’ın savunmaları için Bkz. **Orkun**, Sayı:56, 57, 58, Ekim, Kasım, Aralık 2002.

¹¹³⁸ **Orkun**, Sayı:58, Aralık 2002, s.35-36.

¹¹³⁹ Yalçın, **a.g.m.**

¹¹⁴⁰ Türkeş, **Milliyetçilik Olayları**, s.78.

ağır hapisle cezalandırıldı. Nihal Atsız altı sene, R.Öğuz Türkkın beş sene beş ay, Cihad Savaşer ve Nurullah Barıman'a dörder sene, F.Tevetoğlu'na on bir ay yirmi gün, C. Şenol ve C.Öcal'a onbir ay ve Alparslan Türkeş'e dokuz ay on gün hapis cezası verilmiştir.¹¹⁴¹

Türkeş'e göre dava sonucu verilen kararda "adaletsizlik çok açık ve belli" olduğundan kararı temyiz etmek üzere Askeri Yargıtay'a başvurulmuş¹¹⁴² ve karar Askeri Yargıtay tarafından 29 Ekim 1945'te bozularak sanıkların beraatı ve yeniden yargılanmaları kararı verilmiştir.¹¹⁴³

Yeniden yapılan yargılamalara 26 Ağustos 1946'da başlanmış ve 31 Mart 1947'de sanıkların suçsuz olduğuna karar verilerek yapılan tüm suçlamaların mesnetsiz, delilsiz olduğuna karar verildi.¹¹⁴⁴

Böylece, S.Ali-Nihal Atsız davasıyla başlayan olaylar zinciri 1947'de son bulmuştu. Turancılık davasına kadar Türkçüleri destekleyen iktidarın tutum değişikliğinin nedeni 1944 yılında Rusya'nın baskıları ve Rusya'ya şirin görünme politikasının bir sonucudur. Devrin iktidarı Almanların yenilgisinin belirginleşmesi üzerine Alman karşıtı, Rus dostu olduğunu göstermeye çalışmış, ancak bunun için kurban olarak seçilen milliyetçilere ağır zulümler yapılarak mağdur edilmişlerdir. Fakat Turancıların mağduriyeti sonraki yıllarda, "mağdurun yanında olma" duygusundan dolayı daha çok taraftar kazanmalarını sağlamıştır.

4.5.4.4. Sol İdeolojiye Baskılar

Hükümet izlediği denge siyaseti gereği bu defa da sol yayınları hedef seçmişti. Çünkü sol yayınlar kurulacak olan Demokrat Parti'den destek görecekleri ve

¹¹⁴¹ Yeni Sabah, 30 Mart 1945; Turan Ş, 1999, a.g.e., s.189; Özdoğan, a.g.e., s.112.

¹¹⁴² Türkeş, Milliyetçilik Olayları, s.78; Alparslan Türkeş, 27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler, İkinci Baskı, Dokuz Işık Yayınları, İstanbul 1977, s.166.

¹¹⁴³ Turan, Ş, a.g.e., s.189.

¹¹⁴⁴ Tüm suçlamaları dayanaksız bulan Askeri Yargıtay Başkanı Ali Fuat Erden'e İsmet İnönü, kızmış ve karardan rahatsızlık duyarak Erden ile öteki iki yargıcın istifa etmesini istemiştir. Özdoğan, a.g.e., s.38. Türkeş'e göre askeri Yargıtay, Turancıları mahkum eden 1 Numaralı sıkıyönetim Mahkemesinin kararını hem esas hem de usul bakımından bozmuştur. Ve davanın 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafsızlıktan ayrıldığı için 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından görülmesine karar vermiştir. Ve 31 Mart 1947'de 2 No'lu Sıkıyönetim Mahkemesi beraat kararını vermiştir. Türkeş, Milliyetçilik Olayları, s.80.

savaşın sonunda demokrasiye geçileceği umuduyla hükümete eleştirilerini artırmışlardı. Onların bu tutumu kendilerine karşı iktidarın harekete geçmesine yol açacaktı.¹¹⁴⁵

Basında sol görüşleri savunan gazetelerin başında gelen Tan Gazetesi yazarlarından Zekeriya Sertel'in 1 Aralık 1945'te yönetimin üst kademesinden bazılarının yolsuzluk yaptığını yazmıştı. Daha sonra Sabiha Sertel'de basına özgürlük tanınması ve demokrasiye geçilmesi yönünde iktidarı eleştirmişti.¹¹⁴⁶ Ayrıca Tancılar 1 Aralık 1945'ten sonra haftalık Görüşler dergisini çıkartmışlardır. Dergide Demokrat Partinin görüşleri de yansıtılacaktı. Ancak dergi ilk çıktığında hem içerdiği yazılar eleştirilmiş hem de ilk harfi G'nin orak-çekiç biçiminde yapılması dikkat çekmişti.¹¹⁴⁷

Sertel'ler iktidarı eleştirmeye hem Görüşler'de hem de Tan'da devam ettiler. Sabiha Sertel 3 Aralık 1945'te Tan'daki köşesinde, CHP'nin mecliste bir çoğunluk partisi değil, ittifak partisi olduğunu, senelerce halkı, ihtikâr, suistimal, tahakküm altında yönettiğini yazmıştır. Buna karşı Tanin'den H.Cahit Yalçın, Tan ve Görüşlerdeki eleştirilere cevap vererek 3 Aralık Günü "Kalkın Ey Ehli Vatan" başlıklı makalesinde "düşman istilası şimdide komünist propagandası şeklinde içimize sızmaya başlamıştır" diyor ve bunları susturmak görevi hükümete düşmez, "Söz eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşların" diyerek Tan'ı hedef gösteriyor, halkı Tan'ı susturmaya çağırıyordu. Yalçın, 4 Aralık günü de Tan ve Görüşler'i hedef göstermiş, aşırı solcuların hedeflerine ulaşmak için Atatürk'ü kullandıklarını belirtmiş, komünistliği bir ülkeyi içten çökertmeye yönelik komünist propaganda, casusluk anlamında "beşinci kola" benzetmişti. Yalçın "beşinci kol"a karşı halkı savaşımaya çağırıyordu.¹¹⁴⁸

Bütün bu gelişmelerden sonra nihayet CHP İstanbul il örgütünün tertiplediği,¹¹⁴⁹ olay meydana geldi. 4 Aralık 1945 günü çoğunluğunu üniversite

¹¹⁴⁵ Turan, Ş. , a.g.e., s.190.

¹¹⁴⁶ Sertellerin eleştirilerine önceden cevap veren iktidar yanlısı gazetelerden **Vakit**'in Başyazarı Asım Us, "Türkiye'de hürriyet olmadığından şikayet eden sayın Sabiha Zekeriya Sertel Rusya'da Sovyet Hükümetini tenkit edecek bir "Tan" Gazetesi veya parti çıkabileceğini bize söyleyebilir mi?" diyordu. Bkz. Asım Us, "Evet CHP sol ve Sosyalist Bir Partidir" **Vakit**, 7 Ağustos 1945.

¹¹⁴⁷ Turan, Ş. , a.g.e., ss.192-193.

¹¹⁴⁸ Turan, Ş. , 1999, a.g.e., s.192. Cumhuriyet'te "Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. Yeni dünya ve Görüşler kızıl propaganda organıdır" diyorlardı. Goloğlu, **Millî Şef**, s.407.

¹¹⁴⁹ CHP, İstanbul İl Örgütü 3 Aralık akşamı yükseköğretim öğrencilerinin kaldığı yurtları dolaşarak ertesi gün Tan'a karşı yapılacak eyleme katılmaya çağırmıştır. Goloğlu, a.g.e., aynı yer.

öğrencilerinin oluşturduğu kalabalık bir grup İstanbul Üniversitesi meydanında toplanmışlar ve Tan matbaası önüne gelince “kahrolsun komünistler kahrolsun Serteller” diye slogan atmışlar ve polis kordonunu yarararak matbaaya girmişlerdir.¹¹⁵⁰ Zekeriya Sertel’in hatıralarında naklettiğine göre; “gençler ellerindeki önceden hazırladıkları baltalar ve balyozlarla matbaaya saldırmışlar, matbaanın kapısını kırıp içeri girmişler, balyozlarla makineleri kırmışlar camları indirmişlerdi. İçerideki eşyaları kırıp dökmüşler, içeride ne varsa yakıp yıkmışlardı. Bütün bunlar polisin gözü önünde olduğu halde, polis olup bitene seyirci kalmıştı.”¹¹⁵¹

Göstericiler daha sonra Beyoğlu’na gelerek diğer sol yayınlardan S.Ali ve Cami Baykurt’un çıkardığı “La Turgue” gazetesinin matbaasını kırıp döktüler. Sonra Yeni Dünya dergisinin basıldığı matbaalar ve arkasından Beyoğlu İstiklâl caddesindeki Berrak ve ABC kitapevleri tahrip edilmiştir.¹¹⁵²

Olayların kışkırtıcısı olan sekiş kişi göz altına alınmıştı. Fakat yapılan sorgulamaları sonrasında onlar aleyhinde değil Sertellerle, Cami Baykurt aleyhine dava açılarak, 6 Şubat 1946’da tutuklanmışlar dört ay hapis cezasına çarptırılmışlardır.¹¹⁵³

İktidar bu olaya reaksiyon göstermemiş, Başbakan parti grubunda “Hükümetin geniş demokrasi anlayışını kökleştirmek için sükunetli ve sabırlı bir hareketi tercih ettiğini” açıklamakla yetinmişti. Vatan gazetesinden A.Emin Yalman, “Üniversite gençleri asil bir coşkunluk içinde toplandılar ve hariçten geldiğine ve memleketin birliğini, bekasını ve istiklalini tehdit ettiğine kani oldukları kundakçı cereyanlara karşı duydukları hassasiyet ve nefreti belirttiler” diyerek 4 Aralık olayından duyduğu memnuniyeti açıklıyordu.¹¹⁵⁴

¹¹⁵⁰ Akşam, 5 Aralık 1945. Vatan, 5 Aralık 1945.

¹¹⁵¹ Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, s.169. Z.Sertel, Tan’a saldırı işini İnönü’nün bilgisi dahilinde, Saraçoğlu’nun verdiği emir üzerine polis tarafından gerçekleştirildiğini iddia etmektedir. O’na göre gösteriye katılanlar arasında birçok sivil polis olup, esasen saldırıyı bunlar yönetmiştir. Hatta Sertel bu olaydan birkaç ay sonra İstanbul’da sahaflardan aldığı bir kitabın içinden Başbakan Saraçoğlu’na yazılan bir mektup “garip bir tesadüf” olarak çıkmıştı. Mektupta “Beyefendi emrinizi yerine getirdim. Şimdi mükafatımı bekliyorum...” yazıyordu. Yazan Yaşar Çimen’di. Bu adamın gösterilerde elinde balyozla gençleri kışkırttığı görülmüştü. A.g.e., s.271.

¹¹⁵² Akşam, 5 Aralık 1945; Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.193; Sertel, a.g.e., s.270.

¹¹⁵³ Vatan, 5 Aralık 1945.

¹¹⁵⁴ A.Emin Yalman, “Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri”, Vatan, 5 Aralık 1945.

İktidarın bu olayı desteklemesinin nedeni mevcut siyaseti gereğidir. Şöyle ki Turancılara karşı yapılan baskı jestine rağmen Ruslar 1945'te Boğazlardan üs ile Kars ve Ardahan'ı istemişlerdi. Buna rağmen, "komünizm propagandası yerine Rus dostluğu propagandası yapan Serteller ve yandaşları bu "Rus dostluğu" edebiyatına devam ediyorlardı.¹¹⁵⁵ Hükümet bunların üzerine giderek "dostlarına" mesaj göndermişti. Ayrıca Tan Gazetesi ve Görüşler dergisi Bayar ve Menderesle organik bir bağı olmadiğı halde muhalif olan bu kişilere Görüşler de yazacaklarını ilan etmeleri de iktidarın canını sıkmişti. Gerçi Demokrat Partiyi kuracak olan Bayar ve Menderes Görüşler'e yazı göndermedikleri gibi onların komünist olduklarını anlayınca onlardan uzaklaşmışlardır.¹¹⁵⁶

Tan olayının özünde, anlaşıldığı gibi iktidarın aşırı sola ve kendine muhalefet edenlere gözdağı vermesi olayı olduğu gibi, Sertellerin de savaş sonunda iktidara karşı gelişen muhalefeti kendi ideolojileri doğrultusunda kullanma amacı vardır. Fakat, iktidarın aşırı sola baskısı Tan olayından sonra, Dil Tarih Coğrafya Fakültesindeki sosyalist öğretim üyelerine karşı devam etmişti.

Görüşler Dergisine yazı yazan ya da yazma sözü verenler hakkında soruşturma yoluna gidilmişti. O zamanlar üniversiteler özerk olmayıp MEB'e bağlı olduğu için haklarında soruşturma açılan solcu öğretim üyeleri,¹¹⁵⁷ Bakanlık emrine alınarak görevlerinden uzaklaştırıldılar. Bu kişiler daha sonra Danıştay'a başvurarak, "Bakanlığın emrine alınma kararını kaldırttılar (26 Mart 1946).¹¹⁵⁸

¹¹⁵⁵ Goloğlu, a.g.e., s.405; Özdoğan, a.g.e., s.119.

¹¹⁵⁶ Goloğlu'nun naklettiğine göre Adnan Menderes, Z.Sertel'e komünist olup olmadığını sormuş o'da "kişisel inancına kimse karışamaz" demişti. Bunun üzerine Sertel'in Vatancılar ve Demokrat cephe ile kurmaya çalıştığı ilişki kesilmiş, Menderes ve Bayar'ın ekibi "Tan Gazetesi ve Görüş Dergisi ile varmış gibi gösterilmeye çalışılan ilişkiyi yalanlamışlardır." A.g.e., s.406.

¹¹⁵⁷ Çoğunluğu Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde olan bu solcu öğretim üyeleri, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes, M. Şerif Başoğlu idi. Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.193-194.

¹¹⁵⁸ Turan, Ş, 1999, , a.g.e., s.195.

Fakat 3 Mayıs 1944 olaylarında, Türkçüleri savunan Avukat Kenan Öner ile Hasan Ali Yücel arasındaki 17 Şubat 1947’de başlayacak olan “iftira davasında” “D.T.C.F. deki solcu öğretim üyelerini” yeniden gündeme getirecekti.¹¹⁵⁹

Öner-Yücel davası sırasında, Öner ve arkadaşlarının DTCF’de bazı öğretim üyelerinin “komünist” propagandası yaptığını ileri sürdüler. Bu iddia TBMM’de de taraftar bularak Mecliste “komünizme karşı mücadele” konusunda uzun görüşmeler yapıldı.¹¹⁶⁰ Bu arada bir grup öğrenci Boratav’ın vereceği konferansı protesto ederek, Ulus meydanında bir gösteri yapmışlar ve rektörün istifasını ve Ankara Üniversitesi D.T.C.F’de solcu hocaların görevden alınmasını istediler. Sonuçta Rektör Şevket Aziz Kansu istifa ettirilmiş, “komünistlik” yaptığı ileri sürülen hocalar 10 Ocak 1948’de Ankara Üniversitesi senatosunca görevden alındılar.¹¹⁶¹

Solcu hocalar davası çeşitli süreçlerden geçerek 1950’ye kadar devam etmiş Yargıtay’a başvuran sanıkların davası 30 Haziran 1950’de beraat ile sonuçlanmıştır. Fakat adı geçen hocalar üniversiteden uzaklaştırılmış, kürsülerinden alınmışlardır.¹¹⁶²

Böylece iktidar İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetlerden umduğu dostluğu bulamayıp, ABD’nin yakınlığını görünce bu kez de sol kesimin üzerine gitmiş, komünistlik yaptıkları gerekçesiyle aşırı solun üzerine gitmiş ve önde gelenleri cezalandırırken yayın organlarını kapatmıştır. Böylece bir devrin sol-sağ kavgası iktidarın dış konjonktörün etkisindeki siyasî yaklaşımına bağlı olarak böyle tezahür etmiştir.

¹¹⁵⁹ Öner-Yücel Davası, Kenan Öner’in 11 Şubat 1947’de Yeni Sabah’ta çıkan açık mektubunda, Hasan Ali Yücel’i Millî Eğitim Bakanlığındaki komünistleri korumak ve Nihal Atsız liderliğindeki milliyetçilerin işkence görmesine sebep olmakla suçlaması üzerine H.Ali Yücel’in dava açmasıyla başlamıştı. Bu dava sırasında Öner ve Türkçülerin, H.Ali Yücel’i Köy Enstitülerini “Komünist” propaganda aracı olarak kullandığı suçlaması, Köy Enstitülerinin ve Yücel’in sonunu getiren süreci hızlandırmıştır. Öner, 22 Aralık 1949’da sona eren dava sonucunda haklı bulunmuş, Yücel’in Turancılık davasında haksızlığı onaylanmış oldu. Özdoğan, a.g.e., s.122.

¹¹⁶⁰ 1939-1945 döneminde komünist faaliyetler için Bkz. Goloğlu, a.g.e., s.403-408.

¹¹⁶¹ Özdoğan, a.g.e., s.122-123. D.T.C.F.’den uzaklaştırılan öğretim üyeleri, Behice Boran, E.N.Boratav ve Niyazi Berkes’tir. Bu kişiler, Üniversiteler Yasası’nın 46/d bendine göre “öğretim mesleğinden çıkarılma” cezası almışlar, suçları ise “öğrencileri millî karakter sahibi vatandaşlar olarak yetiştirmemek” tir. Bkz. Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.198.

¹¹⁶² Turan, Ş, 1999, a.g.e., s.200.

4.6. SAVAŞ SONUNDA TÜRKİYE'NİN DEMOKRASIYE GEÇİŞİ

4.6.1. Demokrat Partinin Kuruluşu

II.Dünya savaşı totaliter yönetimlere sahip olan Almanya ve İtalya'nın yenilmesi bu rejimlerin sonunu getirdi. 1945'ten sonra demokratikleşme ve ekonomide liberalleşme revaçtaydı. Totaliter rejimler Batı'ya güven vermiyordu. Bu durumla birlikte Sovyet Rusya, Boğazlar ve Doğu Anadolu ile ilgili taleplerinden dolayı Türkiye için bir tehdit haline geldi. Bu şartlarda Batı ile ilişkileri geliştirmek için çok partili hayata geçilmek zorunda kalındı¹¹⁶³. Zaten ekonomideki başarısızlıkları nedeniyle parti içinde muhalefette başlamıştı.

CHP milletvekillerinden Adnan Menderes, 16 Mayıs 1945'te hükümetin hazırladığı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında bu tasarıyla ilgili 21 Mayıs'ta Bütçe Kanunu'nun tümü ile ilgili yaptığı konuşmalarda hükümete ağır eleştirilerde bulundu. Bütçe Kanunu 29 Mayıs 1945'de oylandı. Oylamada 7 CHP millet vekili ret oyu verdi¹¹⁶⁴. DP'nin kuruluşunu başlatan olay bu kanunun tasarısının görüşülmesi sırasında çıkan tartışmalardır. Gerçek neden ise CHP'nin başarısızlıkları, II.Dünya savaşından sonraki Dünya ülkelerinde demokrasi lehine gerçekleşen hızlı değişimdir. Söz konusu değişimin etkisiyle 7 Haziran 1945'te, CHP Meclis Grubu Başkanlığına tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen ve altında Bayar, Menderes, Köprülü,R. Koraltan'ın imzaları bulunan bir önerge verdiler. Önergede; bütün dünyanın demokrasi yolunda hızla ilerlediği belirtilmekte ve Türkiye'nin de bu akımdan ayrı kalamayacağı vurgulanmaktaydı. Ayrıca tüm ülkede siyasal liberalleşme gereği, demokratikleşme ve demokrasinin vazgeçilmez unsuru çok partili hayata geçilmesi talepleri vardı¹¹⁶⁵. Muhalefeti pek sevmeyen İnönü'nün etkisiyle bu takrir ret edildi. Daha sonra parti içinde eleştirilerini artıran Aydın Milletvekili Adnan Menderes, ve Kars Milletvekili Fuad Köprülü 21 Eylül 1945'te CHP'den ihraç edildiler. Buna tepki

¹¹⁶³ İshak Demir, "Türk Demokrasi Tarihi", <http://www.Enfal.de.2004>, 18.04.2004.2.Dünya Savaşı sonunda demokrasiye geçiş için Bkz..Metin Toker,**Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, Birleşik Yayınları,İstanbul 1982

¹¹⁶⁴ M. Serhan YÜCEL, **Demokrat Parti**, Ülke Yayınları, İstanbul 2001, s.46. Ret oyu veren 7 CHP milletvekilleri şunlardı: Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Recep Peker ve Hikmet Bayur.Bkz.a.g.e.,aynı yer; **Yeni Sabah**, 30 Mayıs 1945.

¹¹⁶⁵ Sina Akşin ve diğerleri, **Türkiye Tarihi**, C.IV,7.Basım, Cem Yay.,İstanbul 2002 , s. 176. Bu önergenin tam metni için Bkz.Yücel, a.g.e.,s.47.

olarak 26 Eylül'de İzmir Milletvekili Bayar CHP'den istifa etti. 27 Kasım'da ise muhaliflerden İcel Milletvekili Koraltan CHP'den ihraç edildi¹¹⁶⁶. Bu sırada “Temmuz ayında kurulan ve Türk Siyasal Hayatında bu dönemde kurulan ilk muhalefet partisi olmaktan öte anlam taşımayan Millî Kalkınma Partisi (MKP)”, Türkiye’de tek parti döneminin sona erdiğini gösteriyordu. Bununla birlikte bu parti ne iktidar nede muhalefet tarafından ciddiye alındı¹¹⁶⁷.

Parti içi muhalefetin zorlamasıyla İnönü Bayar’a parti kurma izni verdi. Demokrat Parti 7 Ocak 1946’da resmen kuruldu ve genel başkanlığına Celal Bayar seçildi. Parti programı genel görünüşe göre CHP’den farklı değildi. Partinin kurucularının karşılaştığı en büyük sorunlardan biri CHP’den farklı bir parti olduklarını ispat etmekte¹¹⁶⁸. Kuruluşundan sonra bu parti görmediği “tavan teveccühüne” karşılık müthiş bir “taban teveccühüne” mahzar oldu. Demokrasinin olmadığı, insanların parasızlıktan kefensiz gömüldüğü günleri yaşayan Anadolu halkı DP’ye olağan üstü bir ilgi ve sevgi duymaya başladı. CHP karşısında böyle bir muhalefeti görünce şaşkına döndü. Çığ gibi büyüyen bir partinin gördüğü sevgi endişe verici idi. Çünkü CHP’liler muhalefeti “güdümlü, küçük kontrol edilebilir olmasını” istiyorlardı¹¹⁶⁹. “Yeter söz milletindir” sloganıyla hareket eden DP’nin hızlı yükselişini önlemek isteyen CHP, bir takım demokratik açılımlara gidecekti¹¹⁷⁰.

4.6.2 Demokrat Partinin İktidara Gelişi

CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü yukarıda liberalleşmeye yönelik bazı açılımlar yaptıktan sonra DP’yi hazırlıksız yakalamak için genel seçimlerin tarihini Temmuz 1947’den Temmuz 1946’ya aldı. 3 Temmuz 1946 günü ilan edilen

¹¹⁶⁶ Yücel, a.g.e.,s.50.27 Kasım 1945 günü toplanan CHP Meclis Grubu 1’e karşı 280 oyla R.Koraltan’ı partiden ihraç etmiştir.Bkz.Akşam.28 Kasım 1945.

¹¹⁶⁷ Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.177. Millî Kalkınma Partisi işadamı Nuri Demirağ tarafından kurulan, liberal bir partiydi. Vakit, 8 Temmuz 1945.

¹¹⁶⁸ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi** 1945-1971, I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976,s.16. Türk basınında Celal Bayar’ın parti kuracağı önceden duyurulmuş ve Bayar’ın kuracağı parti basında iyi karşılanmıştır. Örneğin N.Sadak, “Bizi sevindiren partinin Bayar tarafından kurulacak olmasıdır.C.Bayar bir parti lideri olmak için bütün şartlara sahiptir” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.Necmettin Sadak, “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere olduğu Parti”, Akşam, 3 Aralık 1945.

¹¹⁶⁹ Yücel,a.g.e.,s.52.

¹¹⁷⁰ A.g.e., aynı yer. CHP’nin demokratik açılımlarına örnekler vermek gerekirse “tek dereceli seçim”, “Değişmez Genel Başkanlığın” ve “Millî Şef” sıfatının kaldırılması”, Basın Yasası’nın liberalleşmesi, üniversitelerin kısmen özerkleşmesi gibi hususlardır. Geniş bilgi için Bkz..a.g.e., aynı yer. Ayrıca Bkz. Zürcher, a.g.e., s.308; Akşin ve diğerleri a.g.e., s.181.

seçimler 21 Temmuz 1946 günü yapılması kararlaştırıldı ve halkın sevgilisi olan “Demir kırat” için hazırlanma safhası sadece 18 gün verildi¹¹⁷¹. 1946 genel seçimleri adli denetim dışında, “açık oy-gizli sayım” yönetimine ve çoğunluk sistemine göre yapıldı. Seçime CHP, DP, ve MKP ile diğer bazı yeni kurulmuş küçük partiler katıldı¹¹⁷². Seçimler sözünü ettiğimiz tuhaf yöntemle göre yapıldığı için sonuçları oldukça tartışmalıdır. Çeşitli kaynaklar tarafından farklı sayıların verildiği sonuçlara yönelik olarak en çok kullanılanı CHP 397, DP 61, bağımsız 7, toplam 465’dir. Oysa DP’nin bundan daha çok desteğe sahip olduğu açıktı¹¹⁷³. DP bu sonuçlara itiraz etse de sonuç değişmedi. Ancak 1946 seçimleri bu haksızlıkları ve kanunsuzlukları nedeniyle Türk siyasal tarihine “hileli seçim” olarak geçmişti. Ancak DP, 1946 seçimlerine nazaran oldukça demokratik ortamda yapılan 1950 seçimlerinde 46’nın rövanşını alacaktır.

14 Mayıs 1950 seçimleri hakim güvencesi, olması gerektiği gibi “gizli oy açık sayım ilkesi”, muhalefetin de radyodan yaralanması gibi Türkiye’nin demokratik bir ortamda yapılmış ilk seçimiydi¹¹⁷⁴. DP’nin bu seçimlerde temel propagandası demokrasi üzerine olmuştu. DP milletvekilliği de yapmış olan Prof. R. Salim Burçak 1950 seçimlerinin sonuçları hakkında şu bilgileri vermektedir¹¹⁷⁵: Seçimlere katılım oranı çok yüksek bir oran olup % 89,3’tür, 487 milletvekilinin partilere göre dağılımı ve partilerin oy oranları şöyledir: DP oyların % 53,3’ünü alarak 408 Milletvekili kazanmış, CHP %39,9 oyla 69 Milletvekili, MP ise % 3,1 oyla 1 Milletvekili, Bağımsızlar ise %4,8 oyla 9 Milletvekili çıkardılar.

Bu sonuçlar Celal Bayar’ı Cumhurbaşkanlığına, R.Koraltan’ı Meclis Başkanlığına, Menderes’i Başbakanlığa taşıdı¹¹⁷⁶. Böylece 27 yıllık CHP devri resmen bitmiş oldu. CHP o günden bugüne koalisyonlar ve Milletvekili transferleri dışında

¹¹⁷¹ N.Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yay. 3.Basım İstanbul 1993, s.74. Demokrat Parti adı halkın dağarcığına yeni girdiği için halk söylemekte güçlük çektikleri bu kelimeyi “Demir Kırat” olarak kullandı. Sonradan AP ve şimdiki DYP’nin amblemi olan “Kırat” böyle siyasî literatüre girdi. Yücel, a.g.e., s.77

¹¹⁷² Akşin ve diğerleri, a.g.e., s.183.

¹¹⁷³ Saim Sezen, **Seçim ve Demokrasi**, I.Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994, s.240. Akşin, millet vekili dağılımını şöyle vermektedir: CHP: 403, DP: 54 ve Bağımsızlar: 8, Akşin a.g.e., s.183. Bu seçimde Adnan Menderes Kütahya’dan seçilmiştir. Yücel, a.g.e., s.65.

¹¹⁷⁴ Yücel, a.g.e., s.77.

¹¹⁷⁵ Rıfki Salim Burçak, **On Yılım Anıları (1950-1960)**, Nurol Yayınları, Ankara 1998, s.47 vd. Oy oranları hakkında E. Jan Zürcher de aynı bilgileri vermektedir. Bkz. Zürcher, a.g.e., s.315.

¹¹⁷⁶ Burçak, a.g.e., s.50.

hiçbir zaman (yaklaşık yarım yüzyıl) tek başına iktidara gelemeyecekti¹¹⁷⁷. Demokratlar bu zaferi ülkede Halk Partisine karşı birikmiş olan hoşnutsuzluk yüzün den kazanmışlardı. Hükümetin DP'ye devri sükunetle yapıldı¹¹⁷⁸. Artık İnönü CHP için 1950 şartlarında iktidarda kalmanın zorluğunu anlamış muhalefette kalma yolunu seçmişti.

İnönü bu şekilde güdümlü, kontrol edilebilir bir muhalefeti, savaş sonunda müttefiklerle beraber demokrasi cephesinde olmamızın bir gereği olarak istemiş, fakat gelişmeler umduğu gibi gitmemiştir.

¹¹⁷⁷ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, II.Baskı, İmge Yayınları, İstanbul 2000, s.23.

¹¹⁷⁸ Kemal H.Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yay., İstanbul 1996, s.202. Kemal Bağlum, "Bazı subayların başta zamanın Genel Kurmay Başkanı A. Nafiz Gürman olmak üzere seçim sonuçları belli olur olmaz, İnönü namına bir darbe yapma, seçimleri iptal etme isteklerini, İnönü'nün kabul etmediğini yazmaktadır. Bkz..Kemal Bağlum, **Bir Dönemin Uyuyan Kulağı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2001, s.26 ; Zürcher, a.g.e., s.316; Karpat, " Bu şayiaların doğruluğunu tahkike imkan yoktur" demektedir. Karpat, a.g.e., s.202. İnönü'nün damadı Metin Toker ise, yine İnönü'nün ağzından böyle bir olay olmadığını yazmaktadır. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları- Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, 2.Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 1972, s.46.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye kamuoyunda ağırlıklı olarak, savaş ve Türk dış politikası yer almıştır. Bunların yanı sıra 1939-1945 yıllarında Türkiye kamuoyunda gündeme gelen konular; Türkiye'nin uyguladığı savaş ekonomisi sonucu aldığı ekonomik önlemler, savunma önlemleri ve dönemin iktidarının denge politikasına göre değişik trendi görülen ideolojik dalgalanmalar olmuştur.

İkinci Dünya Savaşının başlamasına kısa bir zaman kala, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhuriyet dönemi dış politikasının temelini atan Atatürk vefat etmiştir. Yerine seçilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1939-1945 Türkiye'sine damga vuran kişidir. İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra devrin tek partisi ve iktidarı üzerinde mutlak otorite kurmuş, 26 Aralık 1938'de yapılan CHP tüzüğünde yapılan değişiklikle "Millî Şef ve değişmez genel başkan" seçilmiştir. Böylece CHP ve Hükümet üzerindeki ağırlığı ile dönemin bir numaralı sorumluluk sahibi kişisi İsmet İnönü'dür. Katı bir otoriter rejim kurmuş, basını, iktidarı dolayısıyla kamuoyunu denetim altına almıştır.

İnönü, otoriter rejimini kurduktan sonra Atatürk döneminde izlenen dış politikadan vazgeçmiştir. Bunun göstergesi Atatürk'le özdeşleşen ve adı "Atatürk'ün Dışişleri Bakanı" diye bilinen Tefik Rüşti Aras'ı görevden alarak yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmesi ve Atatürk'ün izlediği "tarafsızlık" temeline dayalı dış politikadan vazgeçmiş olmasıdır.

Savaş başladığında Türkiye tarafsızlıktan ayrılarak İngiltere ve Fransa ile Ekim 1939'da Üçlü Paktı imzalamıştır. Ancak bu pakta göre savaş Akdeniz'e yayıldığında Türkiye'nin müttefiklere yardım etmesi gerekirken, anlaşmanın Sovyetlerle Türkiye'yi karşı karşıya getirmeyecek olmasıyla ilgili düzenlemesini bahane ederek savaştan uzak kalmıştır.

Türkiye bu dönemde "savaş dışı kalmak" üzerine bir dış politika izlemiş, taraflar arasında "denge politikası" izlemede, başarılı olmuştur. Müttefik konferanslarında sürekli olarak Türkiye'nin savaşa katılma yönündeki baskılara sonuna kadar yani Almanya'nın yenilmesi büyük ölçüde kesinleşene kadar direnmiş ve ancak Almanya'nın kaybettiği kesinleştikten sonra, savaştan sonra BM'ye katılabilmek için Yalta Konferansında alınan 1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya savaş ilan etmiş olma

koşuluna uymak için Almanya'ya 23 Şubat 1945'te savaş ilan etmiş fakat fiilen bir çatışmaya girmemiştir. Böylece iktidar Türkiye'yi savaş dışı tutma politikasında sürekli zaman kazanma ve oyalama taktiği izleyerek başarılı olmuştur.

İktidar aynı başarıyı ekonomide gösterememiştir. Uygulanan savaş ekonomisi başarılı olmamıştır. Savaş tehlikesinden dolayı 1940'da çıkarılan ve devlete her türlü ekonomik önlemi alma yetkisi veren Millî Korunma Kanunu'nda umulan başarı sağlanamamıştır. Enflasyon sürekli artmış, ortalama fiyatlar % 300-400 artış göstermiştir. Karaborsacılık, ihtikarcılık, kıtlık, ekmeğe karne uygulaması dönemin kamuoyuna yansıyan mutlak haberleri haline gelmiştir. Devlet bu durumda ekonomiyi güçlendirmek için bazı önlemler almıştır.

Ekonomiyi güçlendirmek için devlet vergi toplama işine sarılmış ve bu dönemde çıkardığı 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi çok tartışılmıştır. "Fevkalade kazanç sahiplerinden bir defaya mahsus olmak üzere" alınan bu vergi müslim-gayri müslim tüm Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına şamil olmak üzere çıkartılmış bir vergidir. Ancak uygulamada daha çok Gayrimüslimlerden tahsil edilmiştir. Bu vergiyle ilgili gayrimüslimlere haksızlık yapıldığı yolundaki eleştiriler haksızdır. Çünkü Müslüman halk yüzyıllarca uzun süre askerlik yapıp, savaşp canlarını cephelerde kaybederken, askerlik yapmayan, canları ve mallarının güvenliği Müslümanlarca sağlanan azınlıklar, ticaret sayesinde zenginleşmişlerdi. Dolayısıyla onların elinde daha çok servet olması ve savaş döneminin koşulları içinde vurgunculuk yaparak "fevkalade kazançları" sağlamış olmaları sebebiyle azınlıkların daha çok vergi vermesi normaldir. Zaten 16 ay uygulanan bu vergi, dış baskılar üzerine kaldırılmıştır.

Bu dönemde çiftçilere uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi de köylüyü perişan etmiş, köylü tahmin komisyonlarınca belirlenen ürünü kaldıramadığı için borçlanarak çiftini, çubuğunu satmak zorunda kalmıştır. İktidarın bu dönemde otoriter katı uygulamaları nedeniyle köylü ürünü tespit eden memurlardan çok çekmiş, kendi ürününü saklamak zorunda kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklardan dolayı buğday üretimi düşmüş ve ekmeğe karneye bağlanmak zorunda kalmıştır.

2. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Kamuoyu doğal olarak değil, iktidarın şekillendirmesiyle oluşmuştur. İktidar, devrin kamuoyu oluşturacak en önemli araçları

radio ve özellikle gazeteleri denetim altına almış, gazeteleri talimatlarla yönlendirdiği görülmüştür.

İktidarın bu dönemde basını yönlendirmede kullandığı vasıtalar, Başbakanlığa bağlı Basın Yayın umum Müdürlüğü ve gazeteci mebuslardır. İktidar BYUM'yi kullanarak direk olarak bu kurumun verdiği talimatlarla istediği şekilde istediği konuda haber yaptırma veya yaptırmama yollarını denemiştir. BYUM'un uyarı ve talimatlarına uyulmazsa o zaman iktidar basını kapatma cezalarıyla susturma yoluna gitmiştir.

Bu dönemde iktidar resmen sansür uygulamamış fakat "Matbuat Kanununun 50 ve 51. maddeleriyle sansürden daha beter bir uygulama yaparak gazetecileri sansürü ister hale getirmiştir. 50. madde "memleketin umumi siyasetine aykırılıktan" dolayı basın organlarının, geçici olarak fakat süresi belli olmadan kapatılması ile ilgiliydi. 51. madde ise basın organlarının toplattırılması cezası ile ilgiliydi. Kapatma kararlarını İcra Vekilleri Heyetince ve Sıkıyönetim Komutanlıklarınca bu dönemde bolca uygulanmıştır. Dolayısıyla süresi belirli olmayan kapatılma cezaları korkusundan dolayı kamuoyunu oluşturan köşe yazarları yazdıkları makalelerde bol bol "Millî Şefi" ve hükümeti övmüşlerdir. Bu itibarla oluşan kamuoyu sunidir. Döneme ait makaleler, dönemin koşulları dikkate alınarak kullanılmalıdır. Örneğin "1944 Turancılık Davası" üzerine dönemin köşe yazarlarının makalelerinin derlendiği ve dönemin iktidarının hazırlattığı "İrkçılık-Turancılık" adlı kitaptaki makalelerde işlenen konu ve işleniş tarzı hep aynı olup, İnönü'nün 19 Mayıs 1944'te Türkçüleri hedef gösteren nutkunun atıf yapılarak tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Çoğu zaten devrin tek partisinin mebusu olan ve bu nedenle iktidarla çıkar ilişkisi olup olaylara taraf olan bu kişilerin yazdıklarının objektifliği mümkün değildir.

1939-1945 Türkiye'sinde ideolojik tartışmalar kızışmıştır. Bunda bir yandan Sovyetlerin Türkiye'deki sempatanlarını kullanma yoluna gitmesi olduğu gibi bir yandan da Almanya'nın Turancı çevreleri kullanmaya çalışması etkili olmuştur. İktidar ise bu ideolojik akımlara dış politikada izlediği denge siyasetine göre tavır almıştır.

Savaşta Almanya'nın üstün olduğu dönemlerde, başta Başbakan Saraçoğlu olmak üzere Türkçülüğü benimsiyor görünen iktidar, savaşın seyrinin Almanlar

aleyhine değişmesiyle tutum değişikliğine giderek bu defa Turancıları mahkum ettirerek, Sovyetlere yaranmak için olmayacak yollara başvurmuştur.

Başta Cumhurbaşkanı İnönü olmak üzere devrin iktidarı ve güdümlü basını Türkçülere karşı; vatan hainliği, ırkçılık, gizli teşkilat kurmak, hükümeti devirmek gibi suçlamalarda bulunarak linç girişimi başlatmışlardır. Haklarında saydığımız suçlamalarla dava açılan Türkçülerin yargılanması süreci de bir hukuk katliamı olup; Türkçüleri mahkum edebilmek için ifadeler değiştirilmiş, tutanaklar tahrif edilmiş, tabutluklarda milliyetçi gençler işkencelerden geçirilmiştir. Sonuçta bu gençler 31 Mart 1947’de beraat etmişler fakat devrin yöneticileri Türk Milletinin sağduyusunda ebediyen mahkum olmuşlardır. Devleti idare edenlere düşen görev, hukuku siyasallaştırma değil, ilgili birimlerin zamanında görev yapmalarını sağlayarak varsa suçlular hakkında sağlam deliller toplamak olmalıdır.

Dönemin iktidarı; Sovyetlerden umduğunu bulamayıp tam tersine onların Kars ve Ardahan’ı ve Boğazlardan üs istemek gibi düşmanca isteklerini görünce ve ABD’nin Türkiye’yi Sovyet etkisine bırakmamak için Türkiye’ye yaklaşması ve yardım etmesi Karşısında bu defa komünizmi savunan aşırı solun üzerine gitmiştir. Milliyetçi kesimin gündeme getirdiği “Dil Tarih Coğrafya Fakültelerindeki solcu hocalar” görevlerinden uzaklaştırılmışlar ve Yurt ve Dünya, Görüşler gibi orak-çekiçli yayın organları da kapatılmıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşının sonunda savaşı kazanan demokrasi cephesi tarafında olduğu için dış konjonktürün zorlamasıyla demokrasiye geçmiş ve Millî Kalkınma Partisi ilk olmak üzere Demokrat Partinin de kurulmasıyla çok partili rejim başlamıştır. Devrin iktidarı ve Millî Şef savaş sonu gelişen demokrasi akımı karşısında üç-dört yıl daha dayanıp 1950’de yapılan ilk serbest seçimlerde iktidarı kaybetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye kamuoyunda, ağırlıklı olarak savaş ve iktidarın uygulamaları belirleyici olmuştur. İktidar dış politikasında başarılı olurken iç politikada ekonomik uygulamaların başarılı olmamış, ayrıca fikir çatışmalarında dış dalgalanmalara göre taraf olması ve basına yaptığı uygulamalarla da başarılı olamamıştır. İktidarlar başarılı olabilmesi için basın hürriyetine önem vermeli, yapılan yapıcı tenkitleri dikkate alarak hatalı uygulamalarını değiştirmelidir.

KAYNAKÇA

A. BELGELER

TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi (VI Dönem, VII. Dönem)

TBMM Tutanak Dergisi (VI Dönem, VII. Dönem)

TC Resmi Gazete

Düstur 3. Tertip (1938-1950)

Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri, I (1923-1960), Başbakanlık Yayınları, Ankara
1978

Sicil-i Kavanin

B. KİTAPLAR

AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, üçüncü baskı, Baha Matbaası, İstanbul
1969.

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı
Kronolojisi 1945-1971**, I. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976.

AKA İ., AKKOYUNLU T., TANYERİ C., TELCİ C., **Türkçülük Armağanı**, Akademi
Kitabevi, İzmir 1994.

AKAR, Rıdvan, **Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi Ve Çalışma Kampları**, Belge
Yayınları, İstanbul 1999.

AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, ikinci baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları,
İstanbul 1990.

_____, **Türkçülük ve Dış Türkler**, Toker Yayınları, İstanbul 1990

AKŞİN, Sina ve diğerkleri, **Türkiye Tarihi (1908–1980)**, C.4, Yedinci basım, Cem Yayınevi, İstanbul 2002.

_____, **Türkiye Tarihi**, C.IV,7.Basım, Cem Yay., İstanbul 2002.

AKTAR, Ayhan, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, Altıncı baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

AKYOL, Taha , **Sovyet-Rus Stratejisi ve Türkiye**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1976.

ALİ, Sabahattin, **İçimizdeki Şeytan**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.

ALP, Tekin, **Türk Ruhu**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944.

ALŞAR, Edip, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Karacam Yayınları, İstanbul 1981.

ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk – Amerikan Münasebetleri**, TTK, Basımevi, Ankara 1991.

_____, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1984.

_____, **II. Dünya savaşında Türkiye**, 12. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 2000

ARTUÇ, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı**, C.I,II, ikinci baskı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2003.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

ATÖV, Türkkaya, **II. Dünya Savaşı**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

ATSIZ, Nihal, **İçimizdeki Şeytanlar**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940.

_____, **En Sinsi Tehlike**, Aylı Kurt Yayınları, İstanbul 1943.

_____, **İçimizdeki Şeytanlar**, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940.

- AVCIOĞLU, Doğan, **Millî Kurtuluş Tarihi**, C, IV, Dördüncü Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1979.
- AYBARS, Ergun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Altıncı basım, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İzmir 1998.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C. 2, Beşinci Basım, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003
- BAĞLUM, Kemal, **Bir Dönemin Uyuyan Kulağı**, Ümit Yayıncılık, Ankara 2001.
- BALİ, Rıfat, **Cumhuriyet, Yıllarında Türkiye Yahudileri ,Bir Türkleştirme Serüveni (1923 – 1945)**, İletişim Yay. Beşinci Baskı, İstanbul 2001.
- BALTACIOĞLU, İ. Hakkı, **Türk Milliyetçiliğinin Üç Devri**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1965.
- BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar**, (1931-1954), Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.
- BAŞOĞLU, Şaif, **İrk Psikolojisi**, Üniversite Kitabevi, İstanbul 1943.
- BAYDAR, Ertuğrul, **II.Dünya Savaşı içinde Türk Bütçeleri**, Maliye Bakanlığı tetkik kurulu Yay. Ankara 1978.
- BELGE, Burhan, **II.Dünya Savaşında Radyo Konferansları**, Başnur Matbaası, Ankara 1970.
- BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- BEZİRCİ, Asım, **Sabahattin Ali, Yaşamı, Sanatı, Eserleri**, Evrensel Basın Yayın, İstanbul 1977.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek yayınevi, İstanbul 1998.
- _____, **Türkiye'de Devletçilik**, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

BURÇAK, Rıfık Salim, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri**, Aydınlık Matbaası, İstanbul 1946.

_____, **Türk-Sovyet İlişkileri**, T.T.K. Yay., Ankara 1992.

_____, **İnönü ve Demokrasi**, Doğu Matbaası, Ankara 1950.

_____, **Moskova Görüşmeleri**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara 1983.

_____, **On Yılım Anıları (1950-1960)**, Nürol Yayınları, Ankara 1998.

CARTIER, Raymond, **İkinci Dünya Savaşı**, C.I (Çeviren.Sefa Kılıç oğlu), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat İstanbul 1975

CEMGİL, Adnan, **İrk Meseleleri**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1945.

COLE, F. Cuoper, **Medeniyete Giden Uzun Yol**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul 1943.

ÇAVDAR, Tevfik , **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, II.Baskı, İmge Yayınları, İstanbul 2000.

DARENDELİOĞLU, İhsan, **Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga**, Oymak Yayınları, İstanbul 1946.

DELİORMAN, Altan, **Tanıdığım Atsız**, Boğaziçi Basım-Yayın, İstanbul 1979.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu**, Üçüncü Baskı, Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

DOĞAN, Mehmet, **Alparslan Türkeş MHP ve Gölgedeki Adam**, Ocak Yayınları Ankara 2000.

EKİNCİ, Necdet, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

ERER, Tekin, **Yasakçılar**, Toker Matbaası, İstanbul 1964.

ERGİN, Ferudun, **Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi**, Cumhuriyet, Matbaası, İstanbul 1943.

ERKİLET, Emir, **Şark Cephesinde Gördüklerim**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1943.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

_____, **Dışişlerinde Otuz Dört Yıl, Olaylar – Yorumlar**, T. T. K. Yayınları, Ankara 1980.

ERKMEN, Faris, **En Büyük Tehlike**, Akün Matbaası, İstanbul 1943.

EROĞLU, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Ankara 1990.

ESMER, Ahmet Şükrü, **Savaş içinde Türk diplomasisi**, TTK Yay. Ankara 1999.

EYİCİL, Ahmet, **Siyasi Tarih**, Yayla Yayınları, Ankara 1990.

GEREDE, Hüsrev, **Harp içinde Almanya (1939 – 1942)**, ABD Ajansı Yayınları, İstanbul 1994.

GOLOĞLU, Mahmut, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, Birleşik Yayınları, İstanbul 1982.

_____, **Mahmut, Millî Şef Dönemi**, (1969-1945) Turhan Kitabevi, Ankara 1974.

GÖKLAP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, ikinci baskı, İnkılap ve Aka Kitabevi Yay. İstanbul 1978.

GÖNLÜBOL, Mehmet – SAR Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Yayın No: 509, Ankara 1982.

GÖRSEL, F.Haluk, **Tarih Boyunca Türk- Rus İlişkileri**, Ak Yay. İstanbul 1968.

GÖZLER, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Üçüncü baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2003.

GÜRSEL, Haluk, **Tarih Boyunca Türk – Rus İlişkileri**, Ak Yayınları, İstanbul 1968.

- GÜRÜN, Kamuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, C.III, Tekin Yayınevi, İstanbul 2000.
- GÜVENİR, Murat, **İkinci Dünya Savaşında Türk Basını**, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991.
- HALACOĞLU, Yücel, **Türkiye Dışında Türk Milliyetçiliği**, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 1995.
- HALE, William, **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, (Çev. Petek Demir), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
- HEART, Ledal, **2. Dünya Savaşı Tarihi C.II.** (çev. Kerim Bağrıaçık) 3. Baskı, YPK. Yayınları, İstanbul 2000.
- İkinci Dünya Savaşında Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine yazışmaları**, (Çev. Levent Konyar), Çağdaş Matbaacılık ve Yay., İstanbul 2000.
- İSKİT, Server, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet B.Y.U.M. Yayınları. Ankara 1943
- _____, **Türkiye'de Matbust Rejimleri**, Matbaat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, İstanbul 1932.
- İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1939-1960)**, C.2, TBMM Kültür ve Sanat Kurulu Yayınları, Ankara 1993.
- JIVKOVA, Ludmila, **Türk-İngiliz İlişkileri**; (1938-1939), (Çev: F. Muharrem – F. Erdiñç) Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1978.
- JOCABSEN, Hans – Adolf, **Kronoloji ve Belgelerde II. Dünya Savaşı**, (çev: Emekli kurmay Albay İbrahim Ulus), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.
- KABACALI, Alpay, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, Gazeteler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1990.
- KAFALOĞLU, A. Başer, **Varlık Vergisi Gerçeği**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri**. MEB Yayınları, İstanbul 1970.
- KARABEKİR, Kazım, **Tarih Boyunca Türk-Alman İlişkileri**, Emre Yayınları İstanbul 2001.
- KARAKUŞ, Emin, **İşte Ankara**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, ikinci baskı, Afa Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1997.
- KEPENEK, Mehmet, **Basında Köy enstitüleri**, Köy Ens. ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara 2001.
- KESKİN, Mustafa ve diğerleri, **Türk İnkılabı ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İkinci basım, Ufuk Kitabevi Yayını, Konya 2001.
- KISAKÜREK, N. Fazıl, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yay. 3. Basım İstanbul 1993.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi**, C. I-III, İletişim Yayınları, İstanbul 1996
- _____, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)**, TTK Basımevi, Ankara 1991.
- KOP, K. Kemal, **Millî Şef'in Söylev Demeç ve Mesajları**, Akay Kitabevi İstanbul 1945.
- KÖKSAL, A. Bilge – A. Rasih İlkin, **Türkiye İktisat Politikalarının Gelişimi**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1973
- KUTAY, Cemal, **Türkiye'de İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi**, C. XX. ikinci baskı, Alioğlu Yay. İstanbul 1982.
- KUZU, Burhan, **Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1988.

KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler**, üçüncü baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1980.

KÜRKÇÜER, Orhan Melih, **Siyasi Tarih (1789-1945)**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1964.

LEDEAL, Heart, **II.Dünya Savaşı Tarihi**,CI,II,(çev.Kerim Bağrıaçık),üçüncü baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**,Türk Tarih Kurumu Basımevi, yedinci baskı, Ankara 1998.

MUMCU, Uğur, **Kırkların Cadı Kazanı**, sekizinci baskı, Tekin Yay.,İstanbul 1993.

NADİ, Nadir, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1979.

OĞUZKAN, Ferhan - İLHAN Zeynel, **Asıl Tehlike**, Numune Matbaası, İstanbul 1943.

ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi (1919-1965)**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1970.

ORAN, Baskın ve diğerleri, **Türk Dış Politikası**, C.I., Beşinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

_____, **İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ – Sol Akımlar**, A. Ü. SBF Dergisi, V. 24, No:3, Eylül 1969.

ORHON, Orhan Seyfi, **Maskeler Aşağı: En Büyük Tehlikenin İçyüzü**, Çınaraltı Yayını,İstanbul, 1943.

_____, **Dün Bugün yarın**, Çınar Yayınları, İstanbul 1943.

_____, **Maskeler Aşağı**, Çınaraltı Yayınları, İstanbul 1943.

ÖKTE, Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951

ÖZDAĞ, Ümit, **Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)** Gündoğan Yayınları,Ankara 1991.

- ÖZDOĞAN, Günay Göksu, **Turandan Bozkurt'a Tek Parti Döneminde Türkçülük**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- ÖZTOPRAK, İzzet, **İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü**, TTK Basımevi, Ankara 1999.
- POLATKAN, Salih, **1. ve 2. Dünya Savaşının Özetleri**, Eko Yayınları, İstanbul 1972.
- PULTON, Hugh, **Silindir Şapka, Bozkurt ve Hilal**, (Çev.Yavuz Alagan), Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.
- SANCAR, Necdet, **İsmet İnönü ile Hesaplaşma**, Afşin Yayınları Ankara 1973.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, Onikinci baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, Ötüken Yayınları, İstanbul 1994.
- SAYILGAN, Aclan, **Dünyayı Saran Tehlike**, Ufuk Yayınları, No:5, İstanbul 1973.
- _____, **Solun 94 Yılı**, (1871-1965) Mars matbaası, Ankara 1968.
- SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1968,
- SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi**, Ant Yayınları, Anakara 1969.
- SEZEN, Saim, **Seçim ve Demokrasi**, I.Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara 1994
- SEZER, Ayten ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2003.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, C.I,(1920-1945)**, TTK Basımevi, Ankara 1983.
- SSCB Dışişleri Bakanlığı Almanya Dışişleri Bakanlığı, **2. Dünya Savaşında Türkiye Üzerine Gizli Pazarlıklar (1939-1944)**, (Çev: L. Konyar, N. Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- SÜLKER, Kemal, **Sabahattin Ali Dosyası**, Ant Yayınları, İstanbul 1968.

ŞAHİN, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Üçüncü Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1995.

ŞAHSUVAROĞLU, Edip, **İkinci Dünya Savaşı Anıları**, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul 2002.

Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri (1923-1960), T.C. Başbakanlık O. ve M. Daire Başkanlığı, C.I, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1978.

TANER, Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**(1919-1946), Doğan yayınları, Ankara 1971.

TEZEL, Yahya S, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Demokrasiden Darbeye (1957-1960)**, 2.Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 1972.

_____, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, İkinci Baskı, Akış Yayınları, Ankara 1971.

_____, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.

_____, **2. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

TÖKİN, Firuzan Hüsrev, **Basın Ansiklopedisi**, İstanbul 1963.

TRUMAN, Henri, **Hatıralarım**, (Çeviren Cihat Bahar – Semih Tuğrul), Ulusal Basımevi, Ankara 1968.

TURAN, Refik ve diğerleri, **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1994.

TURAN, Şerafettin, **İsmet İnönü**, Kültür Banklığı Yay. Ankara 2000.

_____, **Türk Devrim Tarihi**, 4.kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

- TÜRKEŞ, Alparslan, **1944 Milliyetçilik Olayı**, Hamle Yayınları, İstanbul (tarihsiz),
 _____, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, Dokuz Işık Yayınevi,
 İstanbul 1977.
- TÜRKKAN, R.Oğuz, **İleri Türkçülük ve Partiler**, Sinan matbaası, İstanbul 1946.
 _____, **Kuyruk Acısı**, Bozkurtçu Yayın, İstanbul 1943.
 _____, **Milliyetçilik Yolunda**, Müftüoğlu Yayınevi, Ankara 1944.
 _____, **Solcular ve Kızılar**, Bozkurtçu Yayın, İstanbul 1943.
 _____, **Kızıl Faaliyet**, Bozkurtçu Yayını, İstanbul 1943.
 _____, **Tabutluktan Gurbete**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1975.
- TÜRKKAYA, Atöv, **II.Dünya Savaşı**, Birey ve Toplum Yay.Ankara 1985.
- UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih**, beşinci baskı, Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- UĞUR, Necdet, İsmet İnönü, II.Baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1995.
- URAN, Hilmi, **Hatıralarım**, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- ÜÇOK, Coşkun, **Siyasi Tarih**, Ankara Ü.Hukuk Fakültesi Yay.,üçüncü baskı,Ankara
 1980.
 _____, **Siyasi Tarih Dersleri**, Fakülteler Matbaası, Ankara 1955.
- ÜLMAN, A. Haluk, **Türk – Amerikan Diplomatik Münasebetleri, ikinci Cihan
 savaşında Truman Doktrinine kadar (1939 – 1947)**, A. Ü. S. B. F, Dış
 Münasebetler Enstitüsü Yayınları, Ankara 1961.
- ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**, Altıncı baskı, Kamer Yay., İstanbul
 1998.
- WEİSBAND, Edward, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.

_____, **İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, (Çev. M. Ali Kayabal), C.I,II,III, Çağdaş Matbaacılık ve Yay.,İstanbul 2000.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004

YALMAN, A. Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.III, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar Yayınevi İstanbul 1983.

YÜCEL, M. Serhan, **Demokrat Parti**, Ülke Yayınları, İstanbul 2001.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Dokuzuncu baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

C.MAKALELER:

AĞAOĞLU Ahmet, "Türk Hükümetinin Beyanatı", **İkdam**, 13 Nisan 1939.

AKANSEL M. Hakkı, "Türk Irkı Hakkında Bir Tetkik", **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:9, Bir Kanun 1940.

AKURGAL, Ekrem, "Türkiye'nin kültür sorunları,"Cilt 45, **Bellekten**, Sayı 186, Nisan1982

AKSANYAR, Necati, "Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk Yurdu**, Sayı:122, Yıl 1989

ARIK Remzi Oğuz, "Bizim Milliyetçiliğimiz" **Millet**, Yıl:2, Sayı:13, Mayıs 1943

_____, "Yirmi yıl Geçti", **Millet**, Yıl:2, Sayı:19, 1 Son teşrin 1943.

ARTAM, Nurettin, "Kapanan Perde" **Vakit** 16 Ağustos 1945.

ATAY, F. Rıfki, "Dünkü Tarihi Karar" **Ulus**, 25 Şubat 1945.

_____, "Hükümet Yeni Tedbirler Almıştır" **Ulus**, 12 Kasım 1942.

- _____, "İrkçılık ve Turancılık" **Ulus**, 9 Mayıs 1944
- _____, "İrkçılık ve Turancılık" **Ulus**, 9 Mayıs 1944.
- _____, "Japonya İle Münasebetlerimizi Kestik" **Ulus** 4 Ocak 1945.
- _____, "Niçin Üstünde Duruyoruz", **Ulus**, 8 Mayıs 1944.
- _____, "Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız", **Ulus**, 7 Mayıs 1944.
- _____, "Niçin Üstünde Duruyoruz", **Ulus**, 8 Mayıs 1944.
- _____, "Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız", **Ulus**, 7 Mayıs 1944.
- _____, "Türküz, Türkçü ve Türkiyeciyiz", **Ulus**, 6 Temmuz 1943.
- _____, "Çorçil ve Rusvelt Ne görüştüler" **Ulus**, 13 Mayıs 1943.
- _____, "Grup tebliği münasebetiyle", **Ulus**, 18 Ekim 1939.
- _____, "Harbin yıldönümü" **Ulus**, 2 Eylül 1940.
- _____, "Kazablanka Buluşması ve Neticeleri" **Ulus**, 29 Ocak 1943.
- _____, "Kebek Toplantıları" **Ulus**, 22 Ağustos 1943.
- _____, "Paul Reynaud'un Son Hitabı", **Ulus**, 15 Haziran 1940.
- _____, "Stalingrad müdafaası" **Ulus**, 2 Şubat 1945.
- _____, "Türkiye İngiltere Fransa İttifakı", **Akşam**, 20 Ekim 1939.
- ATSIZ, Nihal, "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup", **Orhun**, Sayı:15, 1 Mart 1944.
- _____, "Başvekil Saraçoğlu'na İkinci Açık Mektup" **Orhun**, Sayı:16, 1 Nisan 1944.
- _____, "Kan ve Uruk Şartı", **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:6, Eylül 1940. 3 Mayıs 2005.

_____, "Komünist, Yahudi ve Dalkavuk", **Orhun**, 21 Mart 1934.

BALİ, Rifat, "Varlık vergisi üzerine tartışmalar," **Tarih ve Toplum**, sayı:165

BAŞAR, Hamdi, "Anadolu Yalnız Bir Türk Yurdu Değil Aynı Zamanda Bir Anavatandır", **Barış Dünyası**, Yıl 1, Sayı 2, 11 Şubat 1944.

BAŞER, Ahmet Hamdi, "Milletimizi Parçalayan Tezatlar", **Barış Dünyası**, Yıl:1, Sayı:12, 28 Nisan 1944.

_____, "Sizi Millet Karşısında İmtihana Çağırıyoruz", **Barış Dünyası**, Yıl:1, Sayı:12, 21 Nisan 1944.

_____, "Türkçülük Emperyalizme Bayrak olamaz" **Barış Dünyası**, Sayı:3, 18 Şubat 1944.

_____, "Yanlı Türkçülük-Gerçek Türkçülük", **Barış Dünyası**, Yıl:1, Sayı: 11, 19 Nisan 1944.

BAŞOĞLU, Muzaffer S., "Psikoloji Karşısında Irkçılık", **Yurt ve Dünya**, Sayı:37 Sonkanun 1944.

BENİCE, E.İzzet, "Varlık Vergisi" **Son Telgraf**, 13 Kasım 1942.

_____, "Hayırlı oldu ve Hayırlı olacak", **Son Telgraf**, 24 Şubat 1945.

BERKES, Mediha, "İrk ve Medeniyet", **Yurt ve Dünya**; C:4, Sayı:36, İlkkanun 1943.

_____, "Milletler Birbirlerini Nasıl Görüyorlar", **Yurt ve Dünya**, C:3, Sayı:13, Sonkanun 1942

BERKES, Niyazi, "İrk Psikolojisi", **Yurt ve Dünya**, Sayı:29, C:4, Mayıs 1943.

_____, "İrk ve Irkçılık", **Yurt ve Dünya**, Sayı:24, 30 İlkkanun 1942.

BİLGİN, Şevket, "Arnavutluk Faciası", **Yeni Asır**, 9 Nisan 1939.

BİRGEN, Muhittin, "Başvekilin Türk Milletine Hitabesi", **Son Posta**, 4 Haziran 1940.

Büyük Doğu, “Şahısların İçyüzleri Muhasebeleri”, Sayı:8, 1943.

ÇAVDAR, Tefik, “Cumhuriyet, Dönemi İktisadî Düşüncesi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.4, İletişim Yay. İstanbul 1983.

_____, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşünceleri,” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983

ÇOĞUR, H.Rıdvan, “Bir Remzi Oğuz Vardı” **Orkun**, Sayı:50, Nisan 2002.

DAVER, Abidin, “Başvekilin Hitabesi”, **İkdam**, 4 Haziran 1940.

_____, “Varlık Vergisinin Önemli Manası,” **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1942

DOĞRUL, Ömer Rıza, “Mihver Ne Yaptı, Neler Yapacak ?” **Cumhuriyet**, 23 Mart 1941.

ERKİLET, Emir, “Yeni Bir Haçlı Seferi”, **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1941.

ERTEM, Sadri, “Her Memlekette Nazilerin Sıkı Kontrolü Lazımdır.” **Tan**, 15 Nisan 1940.

ESMER, A. Şükrü, “Türk – Alman Dostluğu” **Ulus**, 20 Haziran 1941.

_____, “Yeni Alman Tecavüzü Karşısında İtalya Ve Sovyetler” **Ulus**, 15 Nisan 1940.

_____, “Zavallı Arnavutluk”, **Ulus**, 8 Nisan 1939.

GERGER, Haluk, “Türk dış politikası,” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul

GEVGİLİ, Ali, “**Türkiye Basını**”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

_____, “Türkiye Basını,” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları İstanbul 1983

GEZGİN, H. Suha, “İstiklâl Mahkemelerine Doğru” **Vakit**, 22 Mart 1944.

GÜREL, Şükrü Sina, "Türk Dış Politikası (1919-1945)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İletişim yayınları, İstanbul 1983.

KOÇAK, Cemil, "1940'lı Yıllarda Devletin Hizmetinde ve Gözetiminde Türk Milliyetçiliği", Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Mersin 1997.

TOKUZLU, Lamı, "İnsan Irkları Meselesi" **Yürüyüş**, yıl:1, Sayı: 45, ilk teşrin 1941.

MENTEŞEOĞLU, Feridun O., "İnönü'nün Gösterdiği İstikbal Yolu", **Son Posta**, 20 Mayıs 1944.

MORTAL, Abdullah, "İki Dünya Savaşı Arasında Şovenizm" I. Ulusal Tarih Kongresi (30 Nisan-2 Mayıs 1997). Tarih ve Milliyetçilik Sempozyumu, **Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları**, Mersin 1997.

NADİ, Nadir "Türk Milletinin Gür Sesi", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1944.

_____, "Asıl Dava", **Cumhuriyet**, 15 Mart 1938.

_____, "Demokrasilerin Kayıtsız Şartsız Zaferi" **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1945

_____, "Geçtiğimiz İmtihanalarda Şaşırınlar", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1944.

_____, "Geçtiğimiz İmtihanalarda Şaşırınlar", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1944.

_____, "Krom İçin Aldığımız Karardan Sonra" **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944.

_____, "Lüzumsuz Endişeye Karşı" **Cumhuriyet**, 26 Mart 1939.

_____, "On Günlük İkinci Cephe", **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1944.

_____, "Pamuk İpliği" **Cumhuriyet**, 23 Mart 1941.

_____, "Sanfransisco Konferansı Bitirirken", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1945.

_____, "Varşova Niçin Mukavemet Ediyor?" **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1939.

NADİ, Yunus, “Şimdi Artık Yeni Bir Cihan Harbine Doğru”, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1939.

_____, “Varlık Vergisi bir ceza değil, bir vazifedir” **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1942.

ORHON, Orhan Seyfi, “Anlayamıyorum!” **Çınaraltı**, Sayı:95, 17 Temmuz 1943.

_____, “Dikkat Etmeli” **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:7, Birinci teşrin 1940.

_____, “İrkçılığa Dair”, **Çınaraltı**, Sayı:116, 11, I. Kanun 1943.

_____, “Türkçülüğün Amentüsü”, **Çınaraltı**, Sayı:47, 15 Ağustos 1942.

_____, “Türkçülük ve Din” **Çınaraltı**, Sayı:39, 20 Haziran 1942.

ÖYMEN, Altan, “İkinci Dünya Savaşında Türkiye”, **Milliyet**, 10 Eylül 1967.

RADO, Şevket, “Hatay Anavatanın Dokunulmazlık Hudutları İçinde”, **Akşam**, 24 Haziran 1939.

SADAK, Necmettin, “Avrupa’nın Büyük günü” **Akşam**, 8 Mayıs 1945.

_____, “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”, **Akşam**, 3 Aralık 1945.

_____, “Biten Harp, Gerçekleşmeyen Sulh, Gelmeyen Hürriyet ve Atom Bombası”, **Akşam**, 3 Eylül 1945.

_____, “Büyük Kazançların Doğurduğu Pahalılık Karşısında Az Maaşlıların Vaziyeti” **Akşam**, 16 Ekim 1941.

_____, “Harbin Doğurduğu Menfaat ve Duygu İhtilafları” **Akşam**, 26 Haziran 1941.

_____, “Hükümetin Aldığı Tedbirler Memlekete İyilik Getirecektir.” **Akşam**, 12 Kasım 1942.

_____, "İngiltere İle Türkiye Arasında Görüş Ayrılığı Var Mıdır?" **Akşam**, 11 Şubat 1944.

_____, "İtalya Arnavutluktan Çıkmağa Mecbur Kalırsa Neler olur?", **Akşam**, 4 Aralık 1940.

_____, "On İkiye Beş Kala", **Akşam**, 9 Mayıs 1944.

_____, "Son Vâzîyet". **Akşam**, 23.09.1939.

_____, "Türkiye'nin Fedakarlığı", **Akşam** 22 Nisan 1944.

_____, "Türkiye'nin Siyasetini Yanlış Göstermeye Çalışanlar", **Akşam**, 7 Temmuz 1943.

SERTEL, Zekerîya, "Beşinci kol", **Tan**, 8 Mayıs 1944.

_____, "Beşinci kol", **Tan**, 8 Mayıs 1944.

_____, "Cumhur Reisimizin Gençliğe Hitabı Hakkında" **Tan**, 21 Mayıs 1944.

_____, "Fevkalade Kazançlar Kanunu Niçin Çıkarılmıyor", **Tan**, 10 Haziran 1942.

_____, "Geçen Büyük Harpte Çıkarılan Fevkalade Kazançlar Kanunu" **Tan**, 11 Haziran 1942.

_____, "Müşterek Cephede Bizim Yerimiz", **Tan**, 23 Mart 1939.

_____, "Pahalılığa Karşı Fiyatların Alabildiğince Yükselmesinin Önüne Geçmek Lazımdır" **Tan**, 8 Nisan 1942.

_____, "Varlık Vergisinin ilk Neticeleri" **Tan**, 18 Aralık 1942.

_____, "Harp Kazançlarının Önüne Geçmeliyiz", **Tan**, 17 Mayıs 1942.

SUVLA, Refî Ş. "Varlık Vergisi", **Akşam**, 13 Ocak 1942.

TEKELİ, Esat, "Varlık Vergisinin Tasfiyesi" **Ulus**, 16 Mart 1944.

TÜRKKAN, R.Oğuz, "Türkçülük Deyince Ne Anlarız" **Bozkurt**, Yıl:2, Sayı:4,
Temmuz 1940.

US, Asım "Tuna Havzasında Uyanıklık Hareketleri" **Vakit**, 19 Nisan 1940.

_____, "Adana Mülakatı Akisleri Üzerine Bir Düşünce" **Vakit**, 5 Şubat 1943.

_____, "Boğazlar Meselesinde Türkiye, İngiltere ve Rusya" **Vakit**, 2 Temmuz
1945.

_____, "Boğazlar Meselesinin Bugünkü Şekli" **Vakit**, 1 Temmuz 1945.

_____, "Evet CHP sol ve Sosyalist Bir Partidir", **Vakit**, 7 Ağustos 1945.

_____, "Harp İlanı Kararımızın Manası" **Vakit**, 24 Şubat 1945.

_____, "Hükümete Verilen İtimat Kararının Mahiyeti" **Vakit**, 27 Mart 1944.

_____, "Hürriyet Adına Müfrit İstekler", **Vakit**, 20 Haziran 1945.

_____, "İkinci Cephenin Açılması Arifesindeyiz", **Vakit**, 27 Nisan 1944.

_____, "İstanbul'un Ekmek Meselesi" **Vakit**, 30 Kasım 1941.

_____, "Japonya Kayıtsız Şartsız Teslim Olabilir Mi?", **Vakit**, 8 Temmuz
1945.

_____, "Kayıtsız Şartsız Teslim" **Vakit**, 8 Mayıs 1945.

_____, "Millî Birlik Düşmanları", **Vakit**, 25 Haziran 1945.

_____, "Şarkta Bolşevikliğin Aleyhindeki Harbe Şimdi de Avrupa İçin
Sömürge Mücadelesi Rengi Veriliyor" **Vakit**, 21 Kasım 1941

_____, "Vatanseverlik Maskesi Altında Sağ ve Sol İfratçılık", **Vakit**, 9 Mayıs
1944.

YALÇIN, H. Cahit, "Hitler'in Nutku", **Yeni Sabah**, 6 Eylül 1940.

- _____, "Türkiye'nin Son Kararı", **Tanin**, 24 Şubat 1945.
- _____, "Gençliğe Mal Edilmek İstenen Bir Hareket Hakkında", **Tanin**, 9 Mayıs 1944.
- _____, "Gençliğe Mal Edilmek İstenen Bir Hareket Hakkında", **Tanin**, 9 Mayıs 1944.
- _____, "Millî Şefin Gençliğe Hitabı", **Tanin**, 20 Mayıs 1944.
- _____, "Arnavutluk Faciası", **Yeni Sabah**, 8 Nisan 1939.
- _____, "Churchill'in Türkiye ziyareti" **Yeni Sabah**, 3 Şubat 1943.
- _____, "Varlık Vergisi" **Yeni Sabah**, 17 Kasım 1942.
- YALMAN, A. Emin, "Harp Kazançlarında Alınacak Vergiler" **Vatan**, 29 Mayıs 1942.
- _____, "Türk – Alman Muahedesinin Anlamı", **Vatan**, 19 Haziran 1941.
- _____, "Türk, Türk'e Faydalı olandır" **Vatan**, 8 Şubat 1943.
- _____, "Varlık Vergisinin Tasfiyesi" **Vatan**, 14 Mart 1944.
- _____, "Ya hep Ya hiç" **Vatan**, 10 Şubat 1943.
- _____, "Yeni Vatandaşlık Ruhuna Hazırlık" **Vatan**, 9 Şubat 194
- _____, "Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri", **Vatan**, 5 Aralık 1945.
- _____, "Alman – Rus harbi" **Vatan**, 23 Haziran 1941.
- _____, "Facia İçinde Facia", **Vatan**, 24 Temmuz 1944.
- _____, "Kervan Nereye Gidiyor", **Vatan**, 7 Aralık 1943.
- _____, "Refah Vapuru Faciası" **Vatan**, 28 Haziran 1941.

D: İNTERNET KAYNAKLARI

AYDIN, M. Akif, "Varlık Vergisine Giden Süreç"

<http://www.yenisafak.com/arsiv/2001/aralik/281.makifaydin.html>

CIRIM, Cengiz, "II. Dünya Savaşında Türkiye", http://www.Lidya.Hacettepe.Edu.tr/2.dunya_savasi.htm.

ÇELİKEL, Zeki, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları"
www.balikesir.edu.tr/toprakreformu.php.

DEMİR, İshak, "Türk Demokrasi Tarihi", <http://www.Enfal.de.2004>, 18.04.2004

GÜLER, Ali, "II. Dünya Savaşı sırasındaki konferanslarda Türkiye'nin Savaşa Sokulması ile İlgili Müttefik Teşebbüsleri", <http://www.Kho.edu.tr/bilimdergisi/doc/199-bilder6.doc>.

İSTİKBAL, Cahit, "Boğazlarda Tarihsel Perspektif ve Rusya'nın Kağıdı", <http://www.Turkishpilots.org.tr/document.doc> 27. 05.2003htm.

KÜRŞAD, Sümer, "Medyadaki Varlık Vergisi Şarlatanlığı" <http://www.turan.tc/varlikvergisi.htm>,

MERCAN, Faruk, "Menderes Efsanesi", **Zaman**, 14 Mayıs 1998.

ÖZDAĞ, Ümit, "3 Mayıs", <http://www.YeniçagGazetesi.com.tr>

_____, "Atatürk'ün Dış Politikasının Mantığı",
http://kho.edu.tr/Yayinlar/bilimler_dergisi/doc/1999-1/bilder3.doc,

VELİOĞLU, Neslihan, "Türkçülüğün Tarihi",
<http://www.geocities.com/begunay/22htm>

YALÇIN, Semih, "3 Mayıs Türkçüler Günü'nün Menşei Üzerine",
<http://www.ulkucoklari.org.tr>.

YAVUZ, Ercan, "Yüce Divanlık Rezaletler" <http://yenisafak.com/diziler/varlik3.html>

E: SÜRELİ YAYINLAR**1)Gazeteler:**

Cumhuriyet

Ulus

Son Posta

Son Telgraf

Sabah Postası

Vatan

Tan

Tanin

Akşam

İkdam

Tasfir-i Efkâr

Vakit

2) Dergiler

Adımlar

Ayn Tarihi

Barış Dünyası

Bozkurt

Büyük Doğu

Çığır

Çınaraltı

Ergenekon

Gençtürk

Gökbörü

Kopuz

Millet

Tanrıdağı

Tarih ve Toplum

Türk Sazı

Türk Yurdu

Türklük

Ülkü

Yenises

Yeniyol

Yurd ve Dünya

Yücel

Yürüyüş

E. ANSİKLOPEDİLER.

II.Dünya Savaşı Ansiklopedisi,C.I-II-III Görsel Yay. İstanbul 1980.

Meydan Larousse,C.1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 12, Meydan Yayınları, İstanbul 1969-1973.

Türkler Ansiklopedisi, C.16, Semih Ofset, Ankara 2002.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.2, 3, 4 ve 6.İletişim Yayınları İstanbul 1983.

Gençlik Ansiklopedisi, C.4, Gelişim Yayınları, İstanbul 1980.

Türk Ansiklopedisi, C.14. MEB Yayınları, Ankara 1966.

Görsel Genel Kültür Ansiklopedisi, C.2, Görsel Yayınları, İstanbul 1981.

GÖVSA, İ.Alâattin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

TÖKİN, Firuzan Hüsrev, **Basım Ansiklopedisi**, İstanbul 1963.

F. TEZLER

ÇOLAK, Ö. Faruk, **Savaş Ekonomisi ve İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türkiye Ekonomisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992.

TÜZÜN, Süleyman, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türk İç Politikasında Dış Türkler Meselesi (1939-1945)**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1998.

DİZİN

A

Abdurrahman Melek, 31
 Abdülgani Türkmen, 31
 Adana Konferansı, 120, 123
 Afganistan, 15, 28
 Akdeniz Paktı, 23
 Ali Geylani, 111, 112
 Almanya, 1, 2, 3, 8, 14, 17, 20, 21, 22,
 23, 24, 25, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44,
 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 56, 57, 58,
 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 92,
 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102,
 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125,
 130, 131, 132, 134, 145, 146, 147,
 148, 179, 189, 190, 200, 201, 202,
 204, 212, 217, 221, 224, 233, 237,
 239, 245, 249
 Alparslan Türkeş, 217, 223, 226, 228,
 244
 Anchulus, 40
 Ankara Antlaşması, 29
 Arnavutluk, 20, 21, 23, 44, 45, 79, 254,
 255, 260
 Asım Us, 50, 74, 85, 87, 89, 123, 125,
 126, 127, 134, 137, 144, 166, 180,
 181, 183, 184, 219, 220, 229

Atatürk, 5, 6, 11, 16, 17, 19, 22, 24, 29,
 30, 32, 34, 35, 36, 38, 39, 45, 79,
 115, 170, 171, 178, 190, 195, 209,
 211, 214, 217, 229, 237, 242, 248,
 250, 252, 261, 264
 Atlantik Charter, 82
 Atom Bomba, 92, 257
 Avusturya, 24, 40, 48, 58, 62, 65, 66,
 67, 96

B

Bakü Olayı, 101
 Balkan Antantı, 20, 21, 22, 45, 104
 Balkan Konferansı, 21
 Balkanlar, 44, 79, 97, 128
 Basın, 2, 37, 155, 163, 171, 174, 175,
 176, 177, 178, 180, 184, 185, 186,
 203, 214, 219, 234, 239, 243, 246,
 248, 250, 264
 Bayar, 34, 35, 36, 165, 171, 172, 173,
 184, 204, 231, 233, 234, 235, 257
 Belçika, 8, 57, 72, 74, 75, 77, 81, 88
 Birleşmiş Milletler, 82, 84, 92, 98, 100
 Boğazlar, 23, 25, 26, 40, 52, 99, 109,
 110, 118, 120, 133, 137, 233, 245,
 259
 Briand-Kellog Paktı, 19, 28
 Bütçe, 141, 172, 173, 233

C

Cezayir, 76, 93

CHP, 34, 36, 37, 52, 126, 127, 129, 152,
158, 160, 166, 171, 172, 178, 180,
182, 187, 189, 191, 204, 216, 229,
233, 234, 235, 237, 259

D

D.T.C.F., 232
Danzing, 69, 71, 88
Dawes Planı, 57, 58
Denge Oyunu, 34, 244
Doğan Avcıoğlu, 39, 112, 170
Doladier, 67
Duçe, 38
Dumbartan Oaks, 98

E

Ege Ada, 107, 112, 116, 124
El Alamein, 85
Etabli, 10
Eva Braun, 56, 88

F

F.Rıfıkı Atay, 94, 177, 183, 213, 218,
219, 221, 225
Fahir Armaoğlu, 6, 23, 102, 137
Faruk Ertan, 34
Faşist, 43, 45, 86
Ferudun Cemal Erkin, 120, 121, 122
Finlandiya, 72, 74, 80, 86, 101, 109
Fiyatlar, 142, 151
Franko, 38
Fransa, 1, 2, 6, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 18,
19, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 41, 44, 45,

47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 60,
61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 72, 73,
74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 87,
88, 93, 94, 95, 99, 100, 101, 102,
103, 111, 145, 146, 148, 237, 253

Führer, 38, 56, 61

G

Girit, 80, 81, 107, 112

H

Harbor, 83, 92, 118
Hasan Ali Yücel, 36, 217, 218, 232
Hatay, 13, 29, 30, 31, 32, 40, 47, 257
Hollanda, 60, 72, 75, 77, 81, 83, 88
Hükümet, 132, 149, 152, 153, 160, 166,
168, 172, 221, 228, 231, 237, 252
Hüseyin Cahit Yalçın, 36, 44, 55, 123,
130, 160, 179, 183, 190

I

İrkçılık, 196, 204, 207, 209, 210, 219,
220, 222, 226, 239, 253, 254

İ

İçimizdeki Şeytanlar, 214, 215, 242
İhracat, 146, 147, 148
İngiltere, 1, 2, 6, 7, 12, 14, 15, 16, 18,
19, 23, 25, 27, 30, 40, 42, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 57, 60,
62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73,
74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 88, 90,
92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101,

102, 103, 104, 105, 106, 107, 111,
112, 113, 115, 117, 118, 119, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 127, 129,
130, 131, 132, 134, 137, 138, 144,
145, 146, 147, 148, 191, 202, 216,
237, 253, 258, 259

İngiltere Savaşı, 77

İnönü, 1, 3, 14, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
43, 46, 47, 49, 97, 100, 105, 106,
107, 110, 111, 119, 121, 126, 128,
129, 135, 136, 157, 158, 173, 178,
182, 185, 186, 190, 191, 200, 218,
222, 225, 228, 230, 233, 234, 236,
237, 239, 240, 244, 246, 248, 249,
250, 251, 252, 256

İsmet Paşa, 12, 30, 32, 44, 128, 223,
226, 236, 250

İthalat, 147, 148

J

Japonya, 20, 24, 25, 58, 59, 60, 61, 63,
65, 78, 82, 83, 89, 91, 94, 95, 96, 97,
98, 99, 100, 109, 132, 133, 134, 253,
259

K

Kahire, 96, 97, 126, 127, 128, 129

Kahire Konferansı, 96, 97, 126, 127,
128, 129

Karadeniz, 26, 40, 52, 102, 131

Karne, 153

Kazablanka, 89, 92, 93, 120, 253

Kenan Öner, 225, 226, 232

Komünist, 65, 199, 202, 211, 217, 232,
254

Krom, 118, 131, 148, 256

Küçük Antant, 14, 22

L

Litvinow Protokolü, 9

Lokarno, 8, 57, 62

Lozan, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 17, 18,
20, 23, 25, 26, 27, 29, 40

Luftwaffe, 77

M

Mançurya, 59, 60, 63

Manda, 1

Mantgomery, 85

Matbuat Kanunu, 174, 175, 176, 178,
184, 188, 189, 191, 194, 239

Mein Kamf, 80

Menemencioglu, 41, 126, 127, 128,
129, 131, 132, 212, 213

Milletler Cemiyeti, 7, 8, 10, 18, 19, 20,
22, 23, 30, 72

Milli Korunma Kanunu, 2, 142, 152,
238

Millî Şef, 34, 38, 142, 185, 190, 245

Montreux, 118, 133, 137

Montrö, 23, 25, 26, 27, 40, 51, 52, 109,
133

Moskova, 8, 20, 41, 45, 46, 47, 48, 49,
50, 51, 52, 54, 72, 82, 95, 96, 97, 98,
99, 111, 119, 122, 124, 125, 126,

127, 128, 135, 136, 137, 178, 202,
221, 244

Moskova Görüşmeleri, 41, 45, 46, 48,
126, 128, 244

Moskova Konferansı, 95, 96, 97, 98, 99,
125, 126

Mustafa Kemal, 11, 34

Musul, 6, 7, 8, 14, 17, 19

Münih Düzenlemesi, 68

Müttefikler, 88, 95, 98, 120, 130

N

Nagazaki, 90, 91

Narvik, 73

Nasyonel-Sosyalist, 18

Nazi, 21, 39, 42, 56, 59, 66, 87, 110,
164, 202, 221, 224

Nevel Chamberlian, 67, 68

Nihal Atsız, 195, 196, 197, 198, 199,
203, 207, 212, 213, 214, 218, 219,
220, 223, 227, 228, 232

Numan Menemencioglu, 37, 38, 41,
112, 121, 126, 131, 132, 212

O

Oniki Ada, 119

Ö

Ödünç Verme ve Kiralama, 82, 94, 118,
138

P

Pantürkist, 196, 200

Pasifik Bölge, 78

Paul Reynurd, 74

Polonya, 1, 8, 44, 49, 50, 51, 55, 68, 69,
71, 72, 73, 81, 97, 98, 99, 100, 107,
202

Postdam Konferansı, 89, 136, 137

R

Refik Saydam, 35, 36, 46, 47, 52, 117,
152, 183, 185

Reha Oğuz Türkkkan, 195, 197, 198,
207, 220, 221

Ren, 24, 25, 62, 64, 65, 73, 88

Revizyonist, 17, 18, 59

Ribentrop, 41, 111, 112, 201

Romanya, 8, 14, 21, 25, 44, 51, 53, 80,
86, 94, 99, 103, 104, 105, 109, 219

Rommel, 85

Ruhr, 8, 57, 62, 73

Rusya, 6, 8, 9, 15, 24, 25, 48, 49, 50,
54, 55, 65, 71, 72, 78, 80, 81, 82, 84,
85, 87, 88, 95, 96, 99, 100, 105, 107,
110, 117, 118, 120, 121, 125, 126,
129, 133, 136, 137, 200, 201, 213,
228, 229, 233, 259, 261

S

Saar, 61

Sabahattin Ali, 203, 214, 217, 243, 249

Sanfransisko, 2, 136

Sedan Planı, 75

Selim Sarper, 135, 178, 183, 187

Sicilya, 86, 93, 94, 124

Sovyet Çekincesi, 102
 Stalin, 48, 49, 81, 84, 87, 89, 93, 96, 97,
 100, 119, 120, 122, 124, 127, 133,
 137, 202, 246
 Südetler, 48, 58, 67, 68, 71

Ş

Şükrü Kaya, 35
 Şükrü Saraçoğlu, 35, 36, 50, 103, 111,
 114, 132, 186, 237
 Şükrü Sina Gürel, 6, 18

T

Tabutluk, 223
 Tahran Konferansı, 95, 97, 98, 127, 128
 Tarım, 142, 150, 170, 171
 Tayfur Sökmen, 31
 TBMM, 5, 9, 15, 16, 20, 28, 29, 30, 34,
 38, 43, 46, 47, 105, 114, 119, 131,
 132, 133, 134, 136, 152, 157, 158,
 159, 161, 163, 164, 165, 166, 168,
 169, 170, 171, 172, 173, 174, 181,
 184, 212, 213, 215, 222, 232, 241,
 246
 Toprak, 1, 2, 153, 168, 170, 171, 238,
 261
 Toprak Reformu, 170, 261
 Truman, 89, 90, 91, 92, 120, 133, 136,
 137, 138, 250, 251
 Turancı, 3, 116, 195, 196, 197, 199,
 201, 204, 205, 207, 211, 213, 214,
 221, 239

Turancılık, 116, 196, 208, 217, 219,
 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227,
 228, 232, 239, 253
 Türk Dış Politikası, 1, 5, 6, 37, 43, 245,
 246, 248, 256
 Türk-Alman, 40, 41, 42, 44, 48, 114,
 247
 Türkçü, 196, 197, 198, 199, 200, 201,
 205, 213, 215, 219, 220, 253

V

Varlık Vergisi, 2, 140, 154, 155, 156,
 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164,
 165, 166, 167, 168, 169, 184, 186,
 238, 241, 242, 246, 248, 254, 255,
 257, 258, 260, 261
 Venizelos, 11
 Versay, 1, 18, 19, 24, 40, 41, 56, 57, 59,
 61, 62, 63, 65, 67, 68
 Vichy, 74, 76

W

Washington, 83, 93, 94, 98, 124
 Weisband, 37, 39, 43, 120, 121, 123,
 124, 125, 126, 129, 130, 134, 136,
 145, 147, 148, 154, 179, 201, 251

Y

Yatla Konferansı, 134
 Yunanistan, 10, 11, 12, 14, 20, 21, 22,
 23, 25, 44, 45, 53, 64, 79, 80, 81, 99,
 103, 104, 105, 107, 134

Yunus Nadi, 42, 105, 115, 160, 178,
181, 182, 189, 190

Z

Zekeriya Sertel, 42, 51, 127, 149, 156,
160, 179, 180, 186, 196, 202, 203,
219, 229, 230

